

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÜNTHER ANDERS

İNSANIN ESKİMİŞLİĞİ

İKİNCİ ENDÜSTRİ DEVRİMİ ÇAĞINDA
İNSAN RUHU ÜZERİNE

1. CİLT

İNSANIN ESKİMiŞLiĞi

THE
FOUR

GÜNTHER AMDEERS

Günther Anders, 1902'de Breslau'da doğdu, 1992'de Viyana'da öldü. (Anne-baba psikolog, Walter Benjamin kuzen, Hannah Arendt bir aralar eş.) Husserl'le doktora, Paris ve Berlin'de felsefi ve edebi uğraşlar, sanat tarihi öğrenimi, ABD'de sürgün yaşamı.

Günlüklerinde biyografisinin olmadığını, yaşamının fragmanlardan oluştuğunu vurgular. Tüm kesitlere tarihsel altüst oluşlar eşlik etmiştir. Daha yirmili yaşlarda yarattığı düşsel Molusya ülkesi ve Molusyalı figürleriyle totaliter, militarist, endüstriyel olguların ve rejim devlerinin bağrını hedef aldı. *İnsanın Eskimişliği*, yazarın fabrika işçiliğinden çevirmenliğe, sokak direnişçiliğinden filozofluğa uzanan yelpazedeki analizlerinin özetidir. Yapıtlarından birine yazdığı önsözde: “Bağlayıcı olmayan sıradışı gözlemlerin ve iyi perdahlanmış hicivlerin yazarı olarak görülmek istemediğini, aksine mücadele tezlerinin savunucusu olarak bilinmek istediğini, bu tezlerin en azından karşı atakları ve sıkıştırılmayı da hak ettiğini...” belirtir; şöyle devam eder: “Bundan önceki yazılarımı bu onurdan yoksun kıldılar, ödüller verip halsiz bıraktılar.”

Anders, başyapıtı *İnsanın Eskimişliği*'nin ilk cildini yazma eylemini 1954'te tamamlamıştır. İçinde kimi zaman, 1941'de Amerika'da sürgündeyken tuttuğu günlükten aynen aktarılan izlenimler vardır: Metinde okuyacaklarınızı, neredeyse yetmiş yıl önce görmüş-düşünmüş-yordamış-aktarmıştır. Hakını olmasa da keskin bakışını teslim etmek için göz ardı edilmemesi gereken bir yetmiş yıl.

Anders'in *tutkulu dileği*, “Umarım, öngörülerimin hiçbirinde haklı çıkmam” idi. Yıllar sonra nükleer tehdide ilişkin yazdıklarına ve Dünya'nın bugünkü haline bakarsak, “Yorumsuz” demek uygun düşüyor.

Önemli yapıtları: *İnsanın Eskimişliği*, *Aydan Bakış*, *Her Yer Hiroşima*, *Molusya Katakombu*, *Kâfirlikler*, *Dünyasız İnsan*, *Heidegger Üzerine*, *Kuleden Bakış*, *Duvardaki Yazı*, *Nükleer Tehdit*, *Biz Eichmann Çocukları*, *Vicdan İçin Off Limits*, *Kafka'dan Yana Kafka'ya Karşı* (İthaki Yayınları, 2017), *Köprüdeki Adam*, *Evrenbilimsel Humoreskler*, *Eskiden Aşk*.

Insanin Eskimişliğı
Die Antiquiertheit des Menschen

Günther Anders

İthaki Yayınları - 1293

Yayın Koordinatörü: *Tuğçe Nida Sevin*
Yayına Hazırlayan: *Selçuk Aylar*
Kapak Tasarım: *Hamdi Akçay*
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *B. Elif Balkın*
1. Baskı Ocak 2018, İstanbul

ISBN: 978-605-375-749-8

Sertifika No: 11407

© Herdem Belen-Hüseyin Ertürk 2017

© İthaki, 2017

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2010

Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Caferağa Mah. Neşe Sok. 1907 Apt. No: 31 Moda, Kadıköy - İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Gümüşsuyu Cad. Topkapı Center, Odin İş Merkezi No: 403/2 Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 613 30 06 - Faks: (0212) 613 51 97
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranfey.org>
Sertifika No: 29652

Günther Anders

İnsanın Eskimişliği

I. CİLT

İkinci Endüstri Devrimi Çağında
İnsan Ruhu Üzerine

Çevirenler
Herdem Belen-Hüseyin Ertürk

İthaf

Bundan tam yarım yüzyıl önce, 1906 yılında, babam William Stern, o zaman benim şu anki yaşımdan yirmi yaş daha genç ve birkaç kuşak daha iyimser, *Birey ve Nesne* adlı yapıtının ilk cildini yayımlamıştı. Kişiliksizleştirilmiş psikolojiye karşı mücadele yoluyla “birey”e itibarını geri verebilme umudunu hiç yitirmedi. Kendi iyi yürekliliği ve ait olduğu zamanın iyimserliği, “birey”i “nesne”leştiren şeyin onun bilimsel olarak ele alınması değil, insanın insana reva gördüğü muamele olduğunu anlamasını uzun yıllar engelledi. İnsanlığı hiçe sayanlarca onuru bir çırpıda ayaklar altına alınarak sürgün edildiğinde, dünyanın sanıldığından daha kötü olduğunu kavramanın verdiği üzüntüden kaçamadı.

*

İnsanın tahribatına dair bu hüznünlü sayfalar, oğlunda, insan onuru kavramının sökülüp atılamayacak kadar kökleşmesini sağlayan onun anısına yazılmıştır.

İçindekiler

5. Baskıya Önsöz	9
Giriş.....	12
Prometheusçu Utanç Üzerine.....	33
Fantom Ve Matris Haliyle Dünya: Radyo ve televizyon üzerine felsefi gözlemler.....	121
I Evlere Servis Edilen Dünya	122
II Hayal Ürünü	159
III Haber	190
IV Matris.....	202
V Daha Genel Şeylere Geçiş	238
Zaman Dışı Varolma	260
Atom Bombası Ve Kıyamet Körlüğümüzün Kökleri Üzerine	282
I İlk Dehşet Keşifleri.....	287
II Atom Bombası Ne Değildir?	298
III İnsan Kendinden Küçüktür.....	317
IV Ahlâki Düşgücünün Oluşturulması Ve Duyguların Esnekliği.....	326
V Kıyamet Körlüğünün Tarihsel Kökleri	332
VI Yok Etme Ve Nihilizm	354
VII Kapanış Sözleri.....	369
VIII Ekler.....	372
Notlar	389

5. Baskıya Önsöz

Çeyrek yüzyıldan daha fazla bir süre önce tamamladığım bu cilt, henüz önemini yitirmediği gibi daha da güncelleşti. Ancak bu, benim o zamanki analizlerimin niteliği lehine hiçbir kanıt taşıyor. Analizini yaptığım, 1956 yılından bu yana temelde değişmemiş, değişmemiş Dünya ve insan hallerinin aleyhineyse çok şey anlatıyor. O zamanki betimlemelerim öngörü değil teşhisti. Üç ana tez: Ürünlerimizin mükemmelliğinin altından kalkamadığımız; hayal edebileceğimizin ve hesabını verebileceğimizin ötesinde ürettiğimiz; ve yapabileceğimiz her şeyi yapma hakkına sahip olduğumuz, daha doğrusu yapmamız gerektiği, daha doğrusu, yapmak zorunda olduğumuz. Bu üç temel tez, son çeyrek yüzyılda açığa çıkan, doğaya yönelik tehlikeler karşısında ne yazık ki o yıllardan daha güncel ve vahim. Sonuçta şunu vurgulamak istiyorum: 25 yıl önce yaptığımın kâhinlikle falan ilgisi yoktu, tersine Dünya nüfusunun yüzde doksan dokuzu görme yetisini yitirmişti, daha doğrusu metodik olarak görme özürlü hale getirilmişti; o zamanlar “kıyamet körlüğü” deyimini ortaya atarak buna işaret ettim.

Nükleer silahlanmaya karşı tutumumda geri adım atmadığımı, tersine bu yöndeki faaliyetlerime ağırlık verdiğimi, nükleer gelişmeler üzerine yazdığım makaleler (Âhir Zaman ve Zamanın Sonu), Hiroşima günlüğüm (Köprüdeki Adam), Hiroşima pilotu Claude Eatherly ile mektuplaşmam (‘Vicdan için Off Limits’) ortaya koyuyor. Gerçekten de ikinci cildin çok geç çık-

masının nedenlerinden biri, apokaliptik tehlikeyi sadece akademik kuramlarla ele almayı yakışıksız bulmamdır. Bomba, salt üniversitelerin tepesinde sallanmıyor. O yüzden I. ve II. Cilt arasındaki zaman dilimi büyük oranda nükleer silahlanmaya ve Vietnam Savaşı'na karşı faaliyetlerle doluydu. Atom bombasıyla ilgili o zamanki denememinse çekincesiz arkasıdayım hâlâ, hatta bence o yazı 25 yıl öncesinden daha önemli. Çünkü atom enerji santralleri nükleer savaşa bakışı perdelemekle kalmadı, biz “kıyamet körlerini” daha da körleştirdi.

Beckett'in *Godot*'su üzerine yazdığım deneme “Zamansız Varoluş” da, yazıldığı 28 yıl öncesinden bu yana hayli güncellik kazandı. Çünkü orada Dünya'yı, daha doğrusu işsizlerin dünyasızlığını betimlemiştim. Sözünü ettiğim güçlük, yarım yüzyıldan sonra bugün yeniden küreselleşmeye başladı. Buna karşın “Bir Fantom ve Matris Olarak Dünya” adlı makalemde kitle iletişim araçları hakkında dile getirdiğim büsbütün karamsar yargımda sonuna dek ısrarlı değilim. İnsanların TV tarafından “pasifleştirildikleri” ve gerçeklikle görüntünün sistematik biçimde karıştırılması doğrultusunda “terbiye edildikleri”; tarihsel olayların büyük ölçüde televizyonun taleplerine uyduğu, Dünya'nın resimlerin yansımasına dönüştüğü yolundaki tezlerim şimdi daha fazla doğruluk payına sahip olmasına karşın ve bazı şansölyeler, izlenimlerimi kaleme almamdan 25 yıl sonra uyarılarımı sahiplendikleri halde, o tezlere ekler yapılması gerekiyor, hem de yüreklendirici ekler: Çünkü geçen zaman zarfında anlaşıldı ki televizyon görüntüleri belli durumlarda başka türlü haberdar olamayacağımız gerçeklikleri pekâlâ evlerimize taşıyor, bizi sarsıyor ve önemli tarihsel adımlara heveslendiriyor. Algılanmış görüntüler, algılanmış realiteden kötüdür ancak hiç yoktan iyidir. Amerika'da ekranlara kilitlenmiş gözleri asıl gerçekten “açan”, her gün evlere servis edilen Vietnam Savaşı sahneleri olmuş, o sahneler

katliamın son bulmasında azımsanamayacak paya sahip bir protesto dalgası yaratmıştır.

Daha insancıl bir Dünya'nın varlığını sürdürebilmesi, hayır, maalesef daha alçakgönüllüsü, Dünya'nın varlığını sürdürebilmesi için bu savunmayı kaleme aldığım da, olası bazı okurlarım, bulanık dünyamızın parlak ışığına gözlerini açmamıştı henüz. Teslim edeceklerdir ki içine doğdukları ve fazlasıyla kanıksayarak yaşadıkları devrimci ortam, daha doğrusu felaket ortamı, yani insanlığın kendi kendini yok etmeye gücünün yettiği - hakikaten, onurlandırıcı sayılamayacak - bu durum, onların doğumundan çok önce başlamıştı ve almaları gereken sorumluluklar, babalarının ve dedelerinin de sorumluluklarıydı.

Onlara ve sonraki kuşaklara dönük tutkulu bir dilekle bitiriyorum: Umarım, öngörülerimin hiçbirinde haklı çıkmam.

Ekim 1979, Viyana, Günther Anders

Giriş

*Bir gazete haberi:
“İdam mahkûmları, son öğünlerinde
ekşi ya da tatlı fasulye arasında
özgürce tercih yapabilecekler.”*

Çünkü haklarında gereği düşünülmüştür.

Bizler de, servis edilecek günün haberi bir yerlerde patlayan bir bomba mı yoksa bir kızak yarışı mı olsun, bunu seçmekte özgürüz. Çünkü bu özgür tercihi yapacak bizler hakkında, çünkü özgür seçimimiz hakkında gereği düşünülmüştür. Öyle ki, radyo ya da televizyon tüketicisi *olarak* seçimimizi yapmamız: Yani Dünya'yı yaşayıp algılamak yerine onun görüntüleriyle beslenmeye mahkûm varlıklar olarak, başka bir şeyi, bizzat tercih özgürlüğünün başka türlerini dahi neredeyse hiç istemeyecek olmamız, bazılarını artık aklımıza dahi getiremeyecek olmamız - bunun hükmü çoktan verilmiştir.

Bir kültür sempozyumunda bu düşünceyi ifade ettiğimde, nihayetinde herkesin evdeki aparatı kapatma, hatta baştan satın almama ve dönüp “gerçek dünyayla”, sadece orayla ilgilenme özgürlüğü olduğu şeklinde bir itirazla karşılaştım. Karşı çıktım. Çünkü boykotçu hakkında verilen hükmün tüketici hakkında verilenden aşağı kalır yanı yok. Oyuna katılalım ya da katılmayalım, oyunun içindeyiz, çünkü oyuna alet olan bizleriz. Ne yaparsak yapalım ya da “ne”den kaçınırsak kaçınalım,

artık öyle bir insanlığın içinde yaşıyoruz ki, “Dünya”nın ya da yaşam deneyiminin değil de Dünya görüntüsünün ve görüntü tüketiminin sözü geçiyor. Kişisel boykotumuzla değişecek bir şey değil bu: Artık bu insanlık, bizim, hesaba katmamız gereken somut dünyamızdır; buna ayak diremek de olanaksızdır. Ayrıca “gerçek yaşam” denen olup bitenlerin dünyası da görüntüye dönüşmüş olması nedeniyle bu değişimden payını almıştır. Çünkü gerçek yaşam, artık büyük ölçüde, yayın saatine elverişli cereyan etmesi, yani görüntü versiyonunun aksaklık yaşamadan yerine varması için düzenlenmektedir. Ekonomik nedenler de şöyle dursun. Bu aygıtları mülk edinip edinmemekte, kullanıp kullanmamakta herkesin özgür olduğu savı, hem de baştan sona, yanılısamadır. “İnsan özgürlüğü”nü neza-ketle anmak, *tüketim angaryası* vakiasını ortadan kaldırmaz. Hele birey özgürlüğünün büyük harflerle yazıldığı bir ülkede belli mallar, “musts”, yani ‘zorunlu mallar’ olarak adlandırılmışsa, bu pek öyle özgürlüğe işaret etmez. Boşuna değil bu “musts”lardan söz etmeleri: Böyle tek bir “must” aygıtının eksikliği bile diğer aygıtlar ve ürünlerle belirlenip güvence altına alınmış bütün yaşam düzenegini sersemletir. Sadece birinden dahi vazgeçmeye yeltenenler hepsinden vazgeçmiş, böylelikle kendi yaşamlarından vazgeçmiş olurlar. “İnsan” bunu yapabildi mi? Kim bu “insan”?

Bu aygıtlar için geçerli olan, *mutatis mutandis** tüm diğer aygıtlar için geçerlidir. Artık “araç” olduklarını söyleyemeyiz. Araç olmanın doğasında ikincil bir şey olmak, yani özgürce belirlenmiş hedeflerin peşine takılmak; *ex post*** bu hedefe “aracılık” amacıyla kullanılmak yatar.

Aygıtlar “araç” değil “*hüküm okunmamış kararlardır*”: Biz daha kafamızı kaldıramadan hakkımızda verilmiş kararlardır.

* Lat. Kısmi bazı değişikliklerle. –yhn

** Lat. Sonradan, olguların kesinleşmesinden sonra. –yhn

Aslında “kararlar” demek yanlış, iyice bakarsak hepsinin tek bir karar olduğunu görürüz.

Aynen öyle. Tekil. Tek tek aygıtlar yoktur çünkü. Aslolan tümüdür. Tek tek her aletin kendi de sadece bir alet *parçasıdır*, bir vida, aletler sisteminde bir *parçadır* sadece; kısmen diğer aletlerin gereksinimini karşılar, kısmen de kendi varlığıyla diğer aletleri yeni aletlere gereksinim duymaya zorlar. Bu aygıtlar sistemine, bu makro aygıtı “araç” demek, yani serbest irademizle belirlediğimiz hedeflerimizin emrine amade olduklarını söylemek, baştan sona anlamsızdır. Aygıtlar sistemi bizim “dünyamız”dır. “Dünya” ise araçtan farklı bir şeydir. Kategorik olarak başka şeydir.

Günümüzde, *teknoloji karşıtlığı ithamı* kadar adamı anında etkisiz hale getirecek, sıkıntılı bir başka durum daha yoktur. Yerküremizde tek bir yer yoktur ki bu suçlamayla karşılaşma tehlikesi bir diğerinden daha az olsun. Bu açıdan Detroit ve Pekin, Wuppertal ve Stalingrad arasında hiçbir fark yok. Bu anlamda bütün topluluklar aynı: Hangi sınıfın, hangi çıkar birliğinin, hangi toplumsal sistemin, hangi siyasal çevrenin içinde olursa olsun, bu ya da şu aygıtın “aşağılayıcı efektine” yönelik bir argüman getirmeye kalkan birinin adı hemen, gülünesi teknoloji düşmanına çıkar, böyle biri doğrudan entelektüel ve toplumsal anlamda ya da yazarlık bağlamında ölüm fermanını hazırlamış olur. Bu doğrudan rezil olma korkusunun, konuya eleştirel yaklaşanların çoğunun dilini felç etmesi ve teknolojiyi eleştirmenin günümüzde bir medeni cesaret meselesi olması şaşırtıcı değil nitekim. Nihayetinde, kimsenin beni (komşu teyzeden tutun da ‘computing machine’e* kadar) tarihin tekerine taş koyan biriymişim, tek köhne kafalı benmişim, Dünya’nın var olan tek gericisiymişim gibi görmesini istemem (diye düşünür eleştirecek olan). Kapatır çenesini böylelikle.

* İng. Hesap makinesi. –yhn

Aynen öyle, gerici olarak görülmemek için. Sözü geçen sempozyumda bu satırların yazarının başından şunlar geçti:

Yazar, “*postyazınsal cehalet*” diye adlandırdığı şeyle ilintili olarak *bugünün küresel görüntü tufanını* betimliyordu: Günümüz insanının, hem de her yerde, röprodüksiyon tekniğinin tüm araçlarıyla, resimli dergiler, filmler, televizyon programlarıyla Dünya resimlerine alık alık bakmaya, yani görünürde tüm Dünya’ya (ya da ona “bütün” görünmesini istedikleri şeye) katılmaya davet edildiği olgusunu; üstelik bu davetin ona, Dünya’daki bağlantıları ne kadar az görmesi sağlanırsa, Dünya hakkındaki temel kararların ne kadar uzağında kalırsa o kadar cömertçe yapıldığını; bir Molusya* masalındaki gibi “gözlerini tıkadıklarını”; daha az söz hakkına sahip oldukça, daha fazla şey gösterildiğini; sistematik bir görüntü seliyle terbiye ederek öğrettikleri *ikonomaninin* şimdiden dikizciliğin tüm can sıkıcı çizgilerini taşıdığını, bu çizgileri ikonomani kavramıyla dar anlamda ilişkilendirmeye alıştığımızı; görüntülerin, özellikle Dünya’yı sardıklarında sürekli birer aptallaştırma aracı olma tehlikesi arz ettiklerini, çünkü resim olma özellikleriyle metinlerin tersine temelde hiçbir bağıntıyı görünür kılmadıklarını, aksine daima bütünlüğünden koparılmış Dünya paçavralarını ortaya serdiklerini: Yani aslında Dünya’yı göstererek Dünya’yı perdelediklerini. Yazar bu düşünce akışını ortaya koymuştu ki - takdir edersiniz, salt tasvir halinde, tedavi önerilerinde bulunmaksızın - *juste milieu*** temsilcilerinden biri kalktı onu “romantik gerici” olarak niteledi. Bu tırnak içine alarak söyleme onu bir an duraksattı, gerici olarak adlandırılmak alışık olmadığı bir durumdu. Ama sadece bir an, çünkü araya giren kişi, o andan itibaren alevlenen tartışmanın hemen başında tırnak işaretiyle neyi kastettiğini açıkladı. “Bu tür olguları ve sonuçları belirgin biçimde ortaya koyan biri eleştirmektedir. Eleştiri getiren biri gerek endüstrinin

* Anders’in eserlerinde sıklıkla kullandığı kurmaca ülke. –çn

** Fr. ılımlı çevre/orta yolcu. –yhn

gelişme sürecini gerek ürün pazarlamasını taciz etmektedir; en azından naif bir güdüyle bu tacize yeltenmektedir. *Ancak endüstrinin işleyişi ve pazarlama hep ileriye gitmek zorunda olduğundan* (sizce de öyle değil mi?) *eleştiri eo ipso** ilerlemeyi sabote etmektedir; o halde gericiliktir işte.”

Bu açıklamanın netlik açısından eksiği olduğunu söyleyemem. 1945'teki felaketin hemen sonrasında telef olacağı izlenimi uyandıran ilerleme kavramının güçlü dirilişini kanıtlaması benim için özellikle öğreticiydi âdeta. Önceki restorasyon dönemlerinin gözünde rahatsız edici olan bu kavram, şimdi bizzat, ekonomik büyüme gösteren yeniden inşanın argümanı olmuştu. “Romantik” sembolüne gelince, ben peşini bırakmayınca, itiraz sahibi işin kolayına kaçtı ve “romantikliğimin” “açıkça katı bir biçimde insanın insancılığı kavramında ısrar etmekten” kaynaklandığını belirtti. “Katı” ile “insancıl”ın düşünmeden bir araya getirilip ifade edilmesi, insanın “insancıl”lıkla değil başka şekilde de belirlenebileceğinin gizli kapaklı kabulü, derken bu yanıtın katılımcıların hiçbirine şaşırtıcı gelmemesi, bana kalırsa hadiseye fena bir nükte kazandırdı.

Kuşkusuz, benzer şeyleri başka yerlerde de yaşadım. Ancak bana öyle geliyor ki, “eleştirel” ile “gerici” arasında kurulan denklem, *Almanya’da, diğer ülkelerde olduğundan daha revaçta*. Çünkü orada, eleştirileri, ancak eleştirenleri ortadan kaldırarak bertaraf etmiş bir rejimin ilkeleri, kısmen dumura uğramış, kısmen de yeniden filizlenmiş haliyle hâlâ ortalıkta; en azından ölmemiş. “Gericilik” ve “eleştiri”nin özdeşleştirilmesi, muhalifin gerici sabotajcı olarak teşhiri, nasyonal sosyalizmin ideolojik taktiklerindendi, biliyoruz. Çok kullanılan “mızımız”, gerçekten de yanardöner bir tabirdi. Sözünü ettiğimiz özdeşleştirmeye “hareket” kendini onurlandırmaktaydı, yani ilerlemeci olarak göstermekteydi: Eğer eleştiriye eo ipso

* Lat. Kendiliğinden anlaşılır, doğaldır ki. -yhn
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

gerici olarak karalarlarsa, onun hedef aldığı şeyin, yani rejimin kendisinin ister istemez ilerici görülmesi gerekiyordu.¹ Aradan seslenen o kişi çok da farklı düşünmüyordu.

Yine de günümüzde teknoloji eleştirisi için gereken medeni cesareti fazla abartmayalım. Teknoloji düşmanlığı sorununu yeniden ele alanların *bizler* olduğu iddia edilemez. Müzakere çoktandır gündemde. Örneğin atom bombalarının imhasına ilişkin on yıldır süren tartışmalar bir aygıtın olası tahribine yönelik bir müzakere değil de nedir? Yaptıkları şey sadece, meselenin ne olduğunu açık edecek doğrudan çağrışımlardan ve bazı sözcüklerden kaçınmak. Teknoloji düşmanlığı suçlamasına hedef olma korkusuyla herkes birbirinden çekiniyor: Bilim adamı çaylaktan, çaylak bilim adamından, mühendis politikacıdan, politikacı mühendisten, solcu sağcıdan, sağcı solcudan, Batı Doğu Bloku'ndan, Doğu Bloku Batı'dan; hakikaten, teknoloji karışıklığı kadar, küresel bir örtüşmeyle kabullenilen bir başka tabu bulamazsınız: Doğrusu bu örtüşme daha iyi bir şeye yaraşırdı.

Ancak “müzakere çoktandır yine gündemde” diyorsam bununla söz konusu ihtilafın, belli etmeden “dokumacılar” döneminin klasik çatışma argümanlarına dayanmış olabileceğini kastetmiyorum. Çünkü bu kez - işte günümüzün endüstri devrimindeki teknoloji düşmanlığı ile geçmişinki arasındaki temel fark buradadır - evet bu kez *söz konusu olan, iki farklı üretim evresinin temsilcileri arasındaki zıtlaşma değil*. Günümüzde teknolojinin tehdidi altında olanlar ne zanaatkârlar (klasik anlamda zanaatkâr kalmadı gibi; televizyonu ya da hidrojen bombasını evinde üretmeye devam etmek için başkaldıran işçi fikri de absürlük) ne de sadece fabrika işçileri - işçinin “yabancılaşması”nı yüz yıldır görüyoruz - aksine *herkes*. Çünkü herkes efektif olarak makinelerin ya da makine ürünlerinin tüketicisi, kullanıcısı ve sanal kurbanı. Ürünlerinin di-
yorum: Çünkü *püf noktası kimin ürettiği ya da üretimin nasıl*

gerçekleştirdiği değil; ne kadar üretildiği bile değil; aksine; böylece bugünkü tehlikeyle eskisi arasındaki temel farka geliyoruz: Ne üretildiği. Eskiden karşı çıkılan, ürün olma nitelikleriyle ürünler değilken - en azından ilk planda böyle olmadığı kesin - ve mücadele salt küçük ya da ev tipi işletmeleri iflasa sürükleyen makine üretiminin rekabetsizliğine karşı veriliyorken, bu sefer tartışma konusu olan şey üretilen ürünün kendisidir: Örneğin atom bombası ya da yine bir ürün olan günümüz insanı (kendisinin üretilmesini, en azından, onu bütünüyle başkalaştıran biçimlenişini, endüstriyel üretilmiş Dünya ve düşünce görünümünün tüketicisi olarak deneyimlediği için).

Demek ki konunun, eskimiş üretim tarzının yerini yenisine bırakmasıyla, iki farklı çalışma biçiminin rekabetiyle ilgisi yok aslen. Mağdur olan çevreler eskisiyle karşılaştırılmayacak kadar fazla. Tema nötrleşti; toplumun tüm katmanlarını baştan başa geçiriyor. Büyük burjuvazinin televizyon sorunuyla middle-class* bir televizyon sorunu arasında fark bulmak için çok zorlamak gerekiyor. Middle-class bir atom bombası sorununu proleterlerinkinden ayırt etmek saçmalığın ta kendisi. Sorun, sınıfların hepsini boydan boya nasıl katediyorsa ülkelerin ve kıtaların tümünü de öyle katediyor; “perde”** tanımıyor. Her yanda, insanın kendi ürettiği şeyler yüzünden dönüşmesi ya da yok olması yakıcı gerçeği. Alevler ister görülsün ister görülmesin, ister tartışılsın ister tartışılmasın - söndürmek de şöyle dursun. Kulağa ne denli az inandırıcı ya da halihazırdaki soğuk siyasal ortamı göz önüne alırsak ne denli köhnemiş gelirse gelsin: *Bu sorunlarla kıyaslandığında* (kendilerini “özgür” olarak adlandırmakta haksız, birbirlerini “özgür olmayan” diye adlandırmakta haklı) *iki dünyanın siyasal “felsefeleri” arasındaki ayrım ikincil bir karşıtlığa dönüşmüştür*. Teknolojinin kendisini de tekniğin psikolojik sonuçlarını da bu farklar hiç

* İng. Orta sınıf. -yhn

** Varşova Paketi üyesi ülkeler için ‘demir perde’ tanımı kullanılıyordu. -çn
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ilgilendirmiyor. Geçmişte formüle edilen “one world”* tezine inanmasak da - ötede beride şartlanmış iç dünyaların gerçekliği, söz konusu tezi, dehşetini azaltmaksızın hem de, en az, sınırları takmayan radyoaktif atmosferin gerçekliği kadar doğruluyor.

Yani okuyacağınız, kitapta yer alan üç başlıkta tartışılan şey, tüm kıtalardan, politik sistemlerden ya da kuramlardan, toplumsal programlardan ya da tasarımlardan bağımsız bir fenomen. Çağımıza ait, dolayısıyla *çıgır açan* bir fenomen. Mesele Washington’ın ya da Moskova’nın teknolojiden nasıl yararlandığı değil, teknolojinin, daha biz onu kullanamadan, bizi ne hale getirdiği veya getireceği. Tam da Napolyon’un 150 yıl önce politika ve Marx’ın 100 yıl önce ekonomi için iddia ettiği anlamda teknoloji artık yazgımızdır. Yazgımızın iplerini ele alamayacaksak da gözümüz üzerinde olmalı, bunu savsaklamamalıyız.

Böylece hemen sadede gelebilirim. Ancak ani bir geçişten önce birkaç metodik saptama yapmak, daha doğrusu gerekli gördüğüm iki uyarıyı başa almak istiyorum. Bu kitaptaki makaleler ne öyle edebi denemeler ne de alışılmış akademik tarzda felsefi analizler. Daha çok, eski bir terim kullanırsak, “vesilecilik” (okazyonalizm), yani “*aylakçı felsefe*” olarak nitelenebilecek bir türün örnekleri. Bundan, ilk bakışta abesmiş gibi gözüken, *metafizikle gazetecilik* kırması bir *kesişme* anlıyorum: Yani günümüzdeki durumu veya günümüz Dünya’sının karakteristik parçalarını konu alan, ancak konu almayla da sınırlı kalmayan bir felsefe uğraşı; çünkü bu uğraşı asıl tetikleyen, sözünü ettiğimiz nesnelerin opak ve kaygı verici karakteri. Meramın melezliği nedeniyle ortaya alışılmamış tarzda bir betimleme çıkıyor.

Okurun en başta dikkatini çekecek, belki de hoşuna gitmeyecek şey, onu zora koşacak sürekli bir *perspektif değişikliği*.

* Ing. Tek dünya. -yhn

gi: Leibniz'in diliyle söylersek, “verités de fait”* ile “verités de raison”** arasındaki gelgit; işin gerçeği, yakıcı güncel fenomenler (yani “vesileler”) ele alınıyorken, okur, tekrar tekrar, hem de beklenmedik bir anda, (“felsefi” temel sorunlar olmaları dolayısıyla) geçici temalarla doğrudan ilişkisi yokmuş gibi görünen sorunların tartışmasına çekilecektir. Örneğin, utancın farklı bir biçimini (insanın, “utandıracak kadar mükemmel”, kendi icadı aygıtlar karşısındaki utancı) ele alan ilk bölümü okurken, birden “insanın kendisiyle özdeş olamama hali” üzerine ayrıntılı bir metafizik değerlendirmeye sürüklenecektir.

Bu tür değerlendirmeleri mümkün olduğunca dipnot gerçine havale ettim gerçi. Böylelikle dipnotlar epey kapsamlı hale gelmekle kalmadı, büyük ölçüde, yan ifadelerden çok işin içyüzüne dönük ifadelerden, eklerden çok dokümanlardan oluşur oldu. Ancak tamamında bunu yapmak yerinde olmazdı, çünkü bir kere araştırmalar felsefi olma iddiasında; felsefi olanı çizginin altına itmekse, bir vurgu kayması yarattı, bu da gerçeğin deformasyonuna dökülürdü.

Makaleler tek bir bilim dalına özgü monografiler olsaydı, ani konu dışına çıkmalarda okurun keyfinin kaçmasını haklı bulabilirdim. Ama felsefede “konu dışına çıkma”, tek tek bilim dallarından, hatta gündelik yaşamdakinden farklı olarak başka bir anlama geliyor; hatta katı ilkeli filozoflar için zıddını ifade ediyor.

Ne düşündüğümüzü netleştirmek için sözü bu katı ilkeli-lerden birine bırakalım; burada denediğimiz “aylakçı felsefe” türünü radikal biçimde reddeden birine. Duyacağımız argümanlar şunlardır: “Gerçekten felsefe yapma iddiasındaysan, o zaman nasıl ki dindar biri rastgele yaratıkları ya da varlıkbi- limci salt şu ya da bu var olanı hesaba katmıyorsa senin için de özel ya da günlük sorunlar söz konusu olmamalı. Felsefede

* Fr. Olgu doğruları. –yhn

** Fr. Akıl doğruları. –yhn

değişen menü kartları olmaz; felsefe için zamanlar ya da gazeteler yoktur; felsefi monografilerin her biri contradictio in adjecto.* Özel ya da güncel bir konuyla her tür ilgilenme konu dışına çıkmadır zaten. Tekil şeyle, dahası kelepirle (okazyonel) sınırlı kaldığında ‘genel’den vazgeçmiş olur, ‘temeli’ yadsır ve ‘bütünü’ karartırsın; yahut felsefenin mevzuunu nasıl adlandırırırsan adlandır, felsefe yapma iddian kalmamıştır.”

“Ne yaptın”, diye telaşla devam eder (çünkü öyle her belirlenmiş nesne ona layık değilse felsefe nerede başlar, “uğraş alanı” nedir kritik sorusunun önünü almayı dener), “tuttun ‘radyo ve televizyon’ denemende ‘görüntünün doğası’ hakkınca esas denebilecek düşünceler devreye soktun. Bununla mı yoldan çıktın dersin? Yoksa esasen ‘sanat felsefesi’ yapacağına, dahası doğru dürüst felsefe yapacağına, tekil-ampirik bir şeye, televizyona yani, takıldığın, onu felsefi uğraşının güya konusu yaptığın için mi? Böylece (yakışık almaması bir yana) felsefi kavramların giremeyeceği bir alana daldığın için de felsefeden saparken ‘aşırı gerdin’ bile denebilir. İfadeyi yanlış anlama: Felsefi anlamda söylüyorum. ‘Aşırı gerdiğin’ şey, yani sıkı gerdiğin kordon, kavramın genelliğine demirlidir. Her ne kadar esnek de olsa bu esnekliğin bir sınırı var, boştaki ucunu istediğin kadar çekip uzatarak öyle rastgele tek tek olgularla, televizyonla örneğin, ilintilendiremezsin. Anlayacağın, daha baştan konuyu seçerken konu dışına çıktın. Senin, görüntünün doğasına ilişkin düşüncelerini ‘konudan sapma’ olarak nitelendirmekse yersiz. Çünkü öylelikle tekil olanın ‘temeline’ inmeye çalıştın: ‘Temele doğru bir sapmadan’ söz etmekse saçmalık. Öyleyse felsefi bir cürüm değil, tam tersine, bir pişmanlık işlemiydi seninki: Fikrin yargısı önünde pişmanlık, bir telafi çabası.” Katı ilkelinin söylediği bu.

Sadece o mu? İki bin beş yüz yılın her yanından bu uyarıyı

* Lat. Bir ifadede kullanılan isim ile sıfatın birbirini dışlaması, birbiriyle çelişmesi. -yhn

yapanlar var. Felsefenin tutkusu, hem de her biri diğlerinden farklı filozofların tutkusundan söz ediyorum, rastgele olana, “mundus sensibilis”^{e*} muhteşem bir sırt çevirme ve yüzünü “asıl” olana, “mundus intelligibilis”^{e**} dönmek değil de nedir? Gerçekten de bu düalizm, yani ikiye ayırmanın üstü kapalı kabul gören meşruiyeti; Batı’nın metafiziği denen şey buydu asıl, tüm filozofların ortak metafiziğiydi; ampiristlerin dahi metafiziksel önkoşuluydu, çünkü böyle bir bölmeyi gerçekleştirmeselerdi ampiristler ampirizmin bir düstur ve temel olarak kökleşmesini sağlamayı hiç istemezlerdi. Bu sesleri duymazlıktan gelmek gerçekten mümkün değil. Bu satırların yazarının da rastlantısal ve somut, çağımız olgularını betimlerken tekrar tekrar konudan kopup tekrar tekrar esasa ilişkin değerlendirmelere sıçraması, onun da bu uyarıları dikkate almaktan kaçamadığını gösteriyor. Öte yandan onlara gözü kapalı itaat etmek de becerebileceği bir şey değil.

Dahası, hiç kimsenin becerebileceği bir şey değil bu; nitekim o uyarılara itaat eden de çıkmamıştır.

Tuhaftır ama uzlaşmaz dediğimiz ideal, *gerçekçi değildir*; demek istediğim, uyarıya kölece riayet etmek, her felsefe yapma girişimini daha başından bastırmak anlamına gelirdi; her ne kadar filozofun “genelde yaşadığı” doğruysa da, felsefi çalışma, mistisizmden ya da salt om-deycilikten farklı olarak gözünü “genel” fikrine ya da “bütüne” ya da “esasa” dikmekle yetinmez; felsefe yapan, daha çok ve daima *bir şeyin üstüne gitmek* zorundadır, özgül bir şeyin, temelden farklı bir şeyin, yani tam da temeline indiği bir şeyin üstüne. Kısacası: Felsefe yapanın, felsefenin en uzlaşmaz biçimde formüle edilen doğasını göz ardı etmesi, felsefe yapmanın gerçekliğine aittir; bu göz ardı ediş, felsefenin varlığının ve varlığını sürdürmesinin koşuludur; dahası, felsefe yapan, Dünya’da sadece filozof

* Lat. Duyularla algılanabilir dünya. –yhn

** Lat. Akılla erişilip anlaşılabilen idealler dünyası. –yhn
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

olarak yer almaz, sadece “esasen”lerin ufkuyla çevrili değildir, sadece “bütünün” güzelliğiyle büyülenmez, gözünü korkutan ya da cezbeden sadece “asıl” değildir; bilakis yanı sıra, daha doğrusu öncelikle, sağındaki solundaki komşusuna komşuluk ederek yaşar, doğmuş, muhtaç ve ölümlü insan olarak, izlenen, ayartılandır, başında ‘haecceitat’lar* uçuşur; onu felsefe yapma eyleminin içine sürükleyen ya da oraya kovalayan tam da bu ‘haecceitat’lardır. Evet, özellikle de onlardır. Çünkü gerçekliklerinin gelişigüzelliğiyle, varlıklarının ve böyle oluşlarının mutlak öngörülemezliği ve türetilemezliğiyle, yarattıkları karanlık muammanın ve verdikleri derin huzursuzluğun, “esasında”ların, “bütün”ün ya da “asıl”ınkilerden aşağı kalır yanı yoktur; belki de daha derindir, “bütün”ün ya da “asıl”ın tam da yanıtın boyutları sayıldıklarını, o boyutlarda tüm solların suskunlaştığını düşünecek olursak. “Aslında,” diye başlar Molusyalı bir sofistin diyalogu, “aslında şeylerin esasına değinmek yararsız. Çünkü o zaman, esas yüzünden dibe vururlardı; o zaman da bu şeyler, bu esastan koparılmış tek başına şeyler, olmazlardı. Esasta olmayıp kendileri olmalarının bir nedeni olmalı; ya da kim bilir, şeylerden çok nedenler vardır.”

Molusyalı sofist umarsız düşüncesinde haklı olsaydı (kuşkusuz bu, sofistin fikrinin hakikat olmadığı anlamına gelmiyor) felsefenin iflası tasdiklenirdi. Onun argümanını irdelemenin yeri burası değil. Alıntı yaptıysak, felsefe yapanı en çok zorlayan şeylerin tam da bu özgün, tekil ve okazyonel şeyler olduğunu uç bir örnekle göstermek içindir.

Ama şurası kesin: Sırf rastgele ve ampirik olduğu için tekil bir şeyi felsefenin konusu görmeyip reddeden biri, kendi felsefe uğraşını sabote eder. Böyle biri, tıpkı evine taşınmadan önce kapısına duvar ördüren ve gerekçe olarak da kapının “belirsizlik taşıyan, mahfazada bir delik, yarısı içeride yarısı

* Lat. Bu oluş, böylelik. -yhn

dışarıda tuhaf bir şey” olduğunu gösterip bu gerekçeyi son nefesini verirken direğe yazan ve kapının eşğinde donmuş bir halde bulunan akıllıya benziyor.

Mecazı bir yana bırakırsak, hakikaten hiçbir filozof, neyin felsefeye dahil olduğunu ve neyin olmadığını söyleyemez (meğer ki om-deycilikle yetinmiş ve felsefenin yerine mistisizmi koymuş olsun). Yani: Edimi, ampirik özgüllüğün hangi derecesinde henüz felsefenin meşru yetki sınırları içinde kalır, ne zaman bu yetki sınırını aşar, bilemez; bunu saptayabileceğine inanıyorsa eğer, o zaman, sınır çekilmesini hakikaten mazur gösteremez. Felsefe bu soruyu kendine ciddiye yöneltmiş midir bilinmez doğrusu. Ben “felsefi açıdan kabul görür olmanın” kıl payı katlanılabilir özgünlükten sayıldığı durumu anlatan bir şeye rastladığımı hiç hatırlamıyorum. Böyle bir araştırma yapılsaydı, büyük ihtimalle sonuçları yüzünden filozoflar derin utanç duyarlardı. Çünkü bu araştırma, tercih kriterlerinin hiçbir zaman geleneksel kriterlerden başka bir şey olmadıklarını, yani daima felsefe dışı ya da felsefeye ters düşen nitelikte olduklarını ortaya çıkarırdı. Acaba Hegel, Dünya tarihi betimlemesinde, beriki bir vakıayı “felsefi açıdan saygın görülebilir” olarak sistemine kabul ederken, öteki bir olayın neden ampirikliğin proleti olarak görülüp kapıda kaldığı sorusuna yanıt verebilir miydi, hiç ama hiç emin değilim. Koşulların bugün daha iyi olduğunu; sınırların eskisi kadar belirsiz olmadığını, kimse gönül rahathığıyla iddia edemez. Örneğin resmi olarak tanınan felsefi antropoloji alanında “insan” (nihayetinde insan da ampirik bir karakterdir) üzerine felsefe yapma hakkına sahibiz; öte yandan “sivrisineğin felsefesi”ni ya da “çocuğun felsefesi”ni kaleme alacak olsak, anında ciddiyetsizlikle suçlanırdık. Neden böyle, sorusuna felsefi bir yanıt vermek mümkün değil. Meslekten filozoflar, genelde özgünlüğün ne kadarının serbest olduğunu, ne kadar ileri gidebileceklerini, neyin felsefi olarak “yakışık alacağını”

çok iyi bildiklerinden eminler; elbette bunu yadsımıyorum. Oysa kendilerine güvenleri, âdet yerini bulsun diyenlerin, genellikle felsefe dışı kendine güveninden ibaret. Bu bağlamda ne denli kendilerine güven sergilerlerse, filozofluklarına o denli güvenmemek gerekir. Genelde, bu kendine güvenin bedelini ağır ödemişlerdir. Hegel sonrası dönemin manzarasına bakılırsa, çoğunun gaf yapma endişesiyle, özelin ve kelepirin alanına gerçek anlamda adım atmayı Kierkegaard'lara ve Nietzsche'lere, Feuerbach'lara ve Darwin'lere, Marx'lara ve Freud'lara ya da kendi dallarının büyük bilim adamlarına, hatta büyük romancılara, felsefenin bu büyük amatörlerine bıraktığı; onlarınsa, felsefi uğraşlarını çoğu kez “felsefe” olarak dahi adlandırmadığı, yasak lehvalarını söküp yerini değiştirmekte ve sınırları genişletmekte sakınca görmediği bu tablonun, pek öyle hürmet gerektirecek bir yanı yok. Öte yandan bugün, o zamanlar profesyonel olmayanlarca ileri çekilen ve artık meşrulaşmış sınırların içine tam bir gayretkeşlikle rahatça kuruyor, “esnek sistemlerin” resmi duyurusunu yapıyor yahut sistemsizliği bir sistematikle temellendiriyorlarsa da, bu telafi etme piyesi, o zamanki savsaklama piyesini affettirmez.

O büyük önyargısızları kendine örnek alan bir hakikat tutkununun, yaptığı şeye felsefe denip denemeyeceği ve ne ölçüde “felsefe” deneceği sorunu hallolmadan da özel konulara girmesini okur anlayacaktır. Domatesin “meyve” mi yoksa “sebze” mi olduğunun hiçbir önemi yok, yeter ki besleyici olsun. Gerçek bir felsefeci, uğraşı sırasında, özelin nizami sınırını çiğnemiş midir, bilmese de, hatta “esasa demirli” kordonu gereğinden fazla çekip uzatarak “aşırı germiş midir”, kısaca, konudan sapmış mıdır, bunu bir an bile fark etmese de, işine bakar. Şu ya da bu görüş felsefeden sayılır mı, felsefe nitelemesi kime göre nerede başlar nerede biter biçimindeki esasa ilişkin akıl yürütmeleri gereksiz görür. Belirleyici olan, şeylerin kendisidir. Nasıl ki astronomu astronomi değil de yıldızlar

ilgilendiriyorsa ve astronomiyle o yüzden uğraşıyorsa, filozofu da felsefe bir o kadar ilgilendirmez. Felsefe “var mıdır” yok mudur, nihayetinde mesele bu değil. Avlanma bölgelerinin mülkiyet ilişkileri sorunu ne âlemdedir, bu felsefenin yetkisine tabi midir değil midir, bunun belirleyici yanı yok. Önemli olan, araştırmalardan ve keşif gezilerinden neler getirildiğidir. Getirilenlerin karın doyurup doyurmadığıdır.

Böylelikle uyarımız anlaşılır hale geliyor: Bir (lastik) “şerit” ne denli gerilirse “*kurtulup geriye fırlama*” tehlikesi o denli artar haliyle. Şeridi tekrar tekrar ve çok gergin tutacağımız için de tekrar tekrar sert biçimde geriye sıçrayacaktır öyleyse. Başka türlü söylersek: O sırada güncel bir fenomeni değerlendirmenin orta yerinde bulunan okur, birden tahliye edilip felsefenin temel sorunlarının muğlaklığına taşındığını görecektir; öte yandan, daha orada rahatça ayaklarını uzatmadan yenisinden güncelliğin cephe hattına postalanacaktır.

Sırada bu uyarıya bitişik ikinci bir uyarı var: Kulağa birincisine göre daha da münasebetsiz gelebilecek, alışılmadık bir duruma karşı. Daha çok, “fazla tekil” nesnelere değil de onların betimlenmelerine ilişkin. Bu betimlemeler, en azından bazıları, “*abartı*” gibi görünecektir. Nedeni çok basit: “*Abartı oldukları için* öyleler.

Elbette, bilinçli kullandığım bu tabirin, bilinen dışındaki anlamına işaret ediyorum. Metodik anlamına. Bu ne demek?

Öyle olgular vardır ki ister istemez büyütme ya da vurgularda abartmak zorundasınız. Böyle bir deformasyon olmadığı takdirde tanımlanamaz ve görülmez kalırlar. Bu olgular çıplak gözü boykot ettikleri için bizi “*abart ya da bilgiden vazgeç*” seçeneğiyle karşı karşıya bırakırlar. En yakın örnekleri mikroskopi ya da teleskobidir. Çünkü bu ikisi, abartılı görüntüleme yoluyla gerçeği elde etmeye çalışırlar.

Konumuz ne ölçüde bu tür bir “*abartma*”yı gerektirir? İncelememizin ele aldığı sorunlar çıplak göze neden o denli

muğlak gözükür, ne ölçüde etkisiz kalırlar da “abartılmış” bir tanımlamayı zorunlu kılarlar?

Bu sorunun yanıtını, hiç değilse dolaylı olarak, yapıtımızın alt başlığı veriyor.

Kitaptaki makalelerin çatısını oluşturan temanın özetlendiği bu alt başlık şöyle: “İkinci endüstri devrimi çağında insan ruhu üzerine.” En doğrusu şu olurdu: “İkinci endüstri devrimi çağında *insan ruhunun başkalaşimleri* üzerine.”

Oysa bu devrim yeni patlak vermiş değil. Başkalaşımalar için gerekli maddi önkoşulları ruhun emrine çoktan sunmuş bulunuyor. Her gün de yenilerini tahsis ediyor. Peki bu, ruhun, bütünüyle değişikliğe uğramış kendi kaynaklarına ayak uydurduğu anlamına gelir mi? Her gün dönüşüm geçiren bu çıkış noktalarına ruh ayak uydurabilir miydi?

Söz konusu dahi olamaz.

Bilakis biz günümüz insanlarını, *ruhsal açıdan* “up to date,”* üretimimize ayak uydurmadaki yetersizliğimiz kadar iyi anlatan başka bir karakteristik özellik zor bulursunuz. Yani ürünlerimize bizzat aktardığımız dönüşüm temposunu kendimizin de yakalayamayışmdan ve (“güncellik” denen) geleceğe önden yollanmış ve bizi geride bırakıp gözden kaybolmuş aygıtlara yetişemeyişimizden söz ediyorum. Durmadan yeni şeyler ortaya çıkarmaktan geçen sınırsız Prometheusçu özgürlüğümüz (ve bu özgürlüğe haracımızı ödemenin aralıksız yükümlülüğü) yüzünden, geçici varlıklar oluşumuza bakmadan, kendimizi öyle bir dağıttık ki, artık, planladıklarımızın ve ürettiklerimizin nal toplayıcıları olarak köhnemişliğimizin verdiği vicdan azabıyla yolumuza ağır ağır devam ediyor ya da aygıtlarımızın arasında şaşkın dinazorlar gibi öylesine başıboş sürtüyoruz. Gerçeküstü konfigürasyon, barındırdığı, tümüyle birbirini tutmayan, açıkça çelişen, hatta birbirleri için ölümcül olan, buna rağmen aynı zamanda hep birden, dahası kar-

* Ing. Güncel. -yhn

şıklı felç eden bir bağımlılıkla kendini gösteren unsurlarla tanımlandığına göre, “computing machine” ve onun önünde dikilmiş duran insanın oluşturduğu konfigürasyondan “daha klasik” bir gerçeküstücülük örneğine rastlayamazsınız.

Gün geçtikçe büyüyen, *insanın kendi üretim dünyasıyla olan asenkronluğu* gerçekliğini, günden güne genişleyen açıklığın gerçekliğini, “*Prometheusçu uçurum*” olarak adlandıralım.

Bu “uçurum” daha önce de gözden kaçmış değildi elbette. Örneğin Marksizmin “üstyapı” doktrininde, özellikle de iki ayrı katın, “altyapı” ile “üstyapı” arasındaki tempo farkının ele alınmasında görülmüştür. Ama o kadar işte, sadece görülmüştür. Marksizmin ilgilendiği, uçurumlardan yalnızca biriydi. Farklı bir sürü uçurum fenomeninin seçildiği çok daha geniş bir kompleksin örneklerinden bir tanesiydi. Marksizmin ele aldığı, üretim ilişkileriyle (ideolojik) kuramlar arasındaki fark dışında, örneğin ‘yapmak’la *hayal etmek*; ‘edim’le *hissetmek*; ‘bilgi’yle *vicdan* arasındaki uçurumlar; öncelikle de üretilmiş *aygıtla* (*aygıtın* “bedenine” göre olmayan) *insan bedeni* arasındaki uçurum vardır. Bu araştırmada tek tek sırası gelecek bu “uçurumlar” aynı iç yapıya sahip: Bir kapasitenin diğeriyle “*arayı açması*” ya da birinin diğeriyle “*arkasından topallaması*”: Tıpkı ideolojik kuramın somut koşulların gerisinde kalması gibi hayal gücü de yapmanın gerisinde kalır; hidrojen bombası yapmayı biliyoruz; kendi elimizle yaptığımız bu şeyin sonuçlarını tahayyül etmeye gelince yetersiz kalıyoruz. İşte benzer şekilde, duyumsayışımız edimimizin arkasından topallıyor: Yüz binleri bombalayabiliyoruz ama ölenlere üzülmeyi ya da pişmanlık duymayı beceremiyoruz. Böylece işte, insan bedeni, sıranın en gerisinde, geç kalanların en utangaç olmasıyla, hâlâ kendi folklorik paçavralarıyla yüklenmiş olarak, aynı zamanda tüm önünde gidenlerle berbat biçimde senkronize ve hepsini uzaktan takip ederek ağır ağır hareket etmektedir.

Sonuçta her birimiz, gevşek bir dizi farklı eskilikte ve tempoda ilerleyen tekil varlıklarız. B sadece bir metafora da on dokuzuncu yüzyılın zaten kırılan idealine, “uyumlu kişilik” denen Şeye son darbeyi indirmeye pekâlâ gücü yetiyor.

Sahiden de insanın çeşitli “becerilerinin” bu asenkronluğu, özellikle insanın imal ettikleriyle asenkronluğu, yani “Prometheus uçurum”, çalışmamızın ana motiflerinden birini oluşturuyor. Ancak bu, alışılmış ve âdet üzere doğal kabul edilen tercihin, üretimin dönüşüm temposunu diğer tempolara örnek gösterme işinin, altına imzamızı attığımız anlamına gelmez. İnsanın temposunu hizaya getirmek için ürünlerin elinden geleni yaptığı bir gerçek, bunu yadsımıyoruz. Keza, insanların bu talebe hummalı bir zentiyle yanıt verdiğini de. Ama acaba bunda başarılı oluyorlar mı, sonuçta haklılar mı, mesele burada. Öyle ki, aygıtların dönüşümünün çok hızlı, resmen fazla hızlı gerekleřmesi²; ürünlerin bizden, abartılı, olanaksız denebilecek Şeyler istemeleri ve bu zora koşmayla bizde tam bir kolektif patolojik hal yaratmaları pekâlâ mümkün. Ya da üreticilerin perspektifinden bakarak başka türlü ifade edersek: *Bizler*, bu ürünleri imal edenler yani, öyle bir Dünya dayayıp döşemek üzereyiz ki, o Dünya’ya ayak uydurmanın harcamız olmaması bir yana, hayal gücümüzün, duygularımızın ve sorumluluğumuzun kapasitesi, kavrayış gücü de onu “kavrama” işinin altından hiç kalkamayabilir. Bu yle olanaksız bir Şey değil. Kim bilir belki de böyle bir Dünya’yı çoktan kurduk bile. Ne de olsa insan, üretme içindeki biçimsel lszliğ bir yana, az ya da çok belirlenmiş, yani adapte edilebilirliğinde az ya da çok sınırlı, morfolojik bir tip; bir bakıma ne başka gler ne de kendisi tarafından gelişigüzel, farklı bir Şekle sokulabilecek bir varlık. Esnekliği yle ad libitum* zorlanacak yapıda değil. Besbelli ki kendi kendine değişen oyuncu konumuyla, tarihsel dünyasının “bağımsız” sahne mimarlarına

* Lat. İstenilen Şekilde. –yhn

ve aksesuar tasarımcılarına oranla çok daha az özgürdür. Katı sınırlara çok daha çabuk toslar. Tarihteki rengârenk onca değişime karşın, ‘insan değişti mi’, değişiyor mu sorusunun ikide bir boy göstermesi ne rastlantı ne de felsefi acemilik göstergesi. Bana öyle geliyor ki *insanın sınırlarına yönelik bir eleştiri*, sırf aklının değil anlayacağınız, aksine *tüm yeteneklerinin (hayal gücünün, hissetmesinin, sorumluluk almasının)*, sınırlarının *eleştirisi felsefede âdeta bir ihtiyaç haline gelmiş* bulunuyor. Çünkü insanın üretme edimi tüm sınırları tahrip etmişe benziyor. Çünkü bu kendine has tahrip, diğer yeterliklerin halen var olan sınırlarını da iyice görünür kıldı. Sınırlılığımıza ilişkin muğlak spekülasyon - ki çıkış noktası muhtaçlığımız bile değil, salt ölecek olmamızdır (ölümümüzün, metafiziksel açıdan açlığımızdan daha fazla saygınlık görmesi de ayrı bir tuhaflık) - artık yetersiz kalıyor. Sınırların gerçekten iyice belirginleştirilmesi gerekiyor.

Peki bu ara düşüncelerin, anlatımımızın “abartmalar” olacağı açıklamasıyla ne ilgisi vardı?

Bizim kendi başkalaşımımız “Prometheusçu uçurum” nedeniyle sürüncemede kaldı. Ruhlarımız ürünlerimizin, yani dünyamızın başkalaşım düzeyinin hayli gerisinde. Bu demektir ki ayırt edici birçok özelliği, fizyonomik olarak henüz rayına oturmamış durumda. Bazılarının habercisi, ancak kısa ve özlü olmayan tarzda eskizler. Çok azında belirgin bir kontur ve çağa uygun (yani ikinci endüstri devrimine yaraşır) vurgu değişiklikleri gözleniyor. Nihayetinde (zira demin sözünü ettiğimiz sürüncemede bırakmalar, görece başarılıdır bile), öyle başkalaşım çabaları olabilir ki, yazgımıza ait katılığımız ve düşgücümüzün ya da duygularımızın sınırlı kapasitesi nedeniyle büsbütün boşa çıktıkları için, doğrudan fark edilebilecek görünüme kavuşmaları asla mümkün değildir. Yalnızca dolaylı biçimde, panik hali ya da başka bir patolojik davranıştan yola çıkarak, çuvallamış senkronizasyonlar oldukları sonucu-

na varılabilir. Bir iki yıl önce Amerikan basınında, bombacı bir pilotun vakıası yer aldı. Çatışmalar sırasında hayli safça, bir dizi ülkeyi ve kenti yerle bir eden çok sayıda pilottan biriyken, savaş sonrası

“ne yaptığını kavrayıp hissetmeye”

çalışıyordu, yani “(cürmü nedeniyle) neyse o olmaya”; en sonunda da, kendisini hizaya getirmeyi beceremediği, yani “çağa yaraşır ruhu” oluşturmadağı için bunalıma girerek bir manastıra kaçtı. Zamanın bu tür bir kurbanı istisna değildi herhalde. Benzerleri bundan sonra da çıkacak kuşkusuz. Manastıra kapandığı yılı takiben gazetelerde yayınlanan, “I still don’t get it”^{*} şeklindeki açıklaması, o yalınlığıyla, günümüz insanının sözcülüğünü üstlenmiş birinin umutsuz bir kendine yetişme çabasının klasik kanıtıydı.³

İşte durum bu: İçinde bulunduğumuz bu çağın ruhları, aradaki “uçurum”dan ötürü kısmen “in the making,”^{***} yani *henüz hazır değiller*; kısmen de kesin biçimler alamıyorlar, yani *asla bitmiş olmayacaklar*. Ancak yine de, bizim bu çalışmada yaptığımız gibi, bu ruhların portresi çıkarılmak istendiğinde, fiilen henüz biçimsiz, keskin hatlara kavuşmamış yüzlere profili fazla belirgin bir fizyonomi kazandırma; rölyeflerini, en azından enstantane fotoğraflarının yorumunda, henüz hak etmedikleri oranda yükseltme; karikatürlere resim süsü verme tehlikesi vardır düpedüz. Yani abartma tehlikesi.

Böyle bir abartmadan vazgeçilir, ruhların dönüşmek için didindiği doğrultuda katettikleri mesafeyi uzatma ve (sıklıkla amaçlandığı halde yarım yamalak varılan ya da hiç erişilme-yen) başkalaşım hedefini erişilmiş gösterme işi savsaklanırsa, bu kez tam tersi bir tehlikeyle, ayırt edici çizgileri, hatta bizzat

* İng. Hâlâ kavrayamıyorum. -yhn

** İng. Yapım aşamasında. -yhn

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

istikametini kendisini anlaşılmaktan çıkarma tehlikesiyle yüz yüze kalma olasılığı vardır. Çağımızın somut yönelimi, başkalaşımı abartılı araçlarla, örneğin “Human Engineering” yoluyla hızlandırmak olduğu için de sözünü ettiğimiz abartma bir o kadar meşrudur. Sonuçta, “abartan” anlatımımız, günümüzde fiilen gerçekleşen “abartma”nın sadece bir parçasıdır: *Abartarak üretilmekte olanın abartılarak betimlenmesidir yalnızca.*

İşte “uçurum”la “abartma” arasındaki anlam ilişkisi bu. “Abartı” adı altında sansasyonel bir amaç güttüğümüz yolundaki kuşkuyu da köreltmış oluyoruz böylece. O nedenle şimdi sadede gelip, ilk abartılı sunumumuza, “Prometheusçu utanca” geçelim.

PROMETHEUSÇU UTANÇ ÜZERİNE

Sizden olsaydım keşke,
utanmam hiç gerekmezdi,
sonsuz geri dönüşlere
uyardım hiç zor gelmezdi,

kalıp belli yörüngede
aygıtla uyum içinde
yapardım dün yaptığımı ve
aynısını yarın yine,

kimse bilmezdi, kimim,
bilmesin kimse isterim,
baştaki o karanlıkta kim
acaba ebeveynim,

miniktim ana rahminde,
bir balık gibi yüzerken,
bir topak kanlı toprak halinde
geldim Dünya'ya derken,

kızgın kor olup fırında,
şeylerce kalıba sokulacakken,
zırlı mizacımla koşup da,
aranıza katılmak varken.⁴

§ 1

Prometheusçu utançla ilk karşılaşma -

Günümüzün Prometheus'u soruyor: Ben de kim oluyorum?

Kaliforniya'da tuttuğum günlüklerden bazı notlarla başlıyorum.

11 Mart 1942

Bugün öğleden önce yeni bir ferç dudağının izine rastladım sanırım; önceden bilmediğimiz bir utanma dürtüsüne. Bu dürtüyü şimdilik kendimce “Prometheusçu utanç”^{*} olarak adlandırıyorum; bununla “kendi yaptığımız şeylerin ‘utandıracak’ kadar yüksek kalitesi karşısında duyulan utancı” kastediyorum.

T. ile birlikte, rehber eşliğinde, burada açılmış bir teknoloji fuarını gezdik. T.’nin tavırları çok garipti; o kadar ki aygıtları bırakıp onu seyre daldım. Son derece karmaşık bu düzeneklerden biri çalışmaya başlar başlamaz T. yere bakıyor ve suskunluğa gömülüyordu. Daha da dikkati çeken, ellerini arkasına gizlemesiydi, bu hantal, kaba ve köhnemiş gereçleri, böylesine itinayla ve böylesine incelikle işleyen aygıtların bulunduğu yüksek sosyeteye getirmiş olmaktan utanıyordu sanki.

Ancak bu “utanıyordu sanki” epey korkak bir ifade. Tavrın çizdiği tablo çok açıktı. Otorite sahipleri ya da kabul görmüş “üst” kesimler, atalarının gözünde neydiyse, örnek alınacak,

* “Utanç” sözcüğüyle karşıladığımız Almancadaki “Scham”, Anders’in başyapıtında, insanoğlunun ileri teknolojiyle kaçınılmaz ilişkisinde duyduğu aczi ifade etmektedir. Dolayısıyla, yerine göre, insanın teknik aygıtlar karşısında kendini değersiz ve yetersiz hissetmesini anlatan “kompleks”, söz konusu durum karşısında “aşağılık kompleksine kapılmak” olarak da okunabilir. -yhn

kendisinden üstün ve daha yüksek bir var olma kategorisinin temsilcisi gördüğü bu nesneler de öyleydi onun için. Kendi cismani yontulmamışlığıyla ve yaratıklara özgü laçkalığıyla, bu mükemmel düzeneğin gözünün önünde dikilmek, onun açısından dayanılacak gibi değildi; gerçekten utanıyordu.

Bu “Prometheusçu utancı” yakından incelediğimde, temel unsurun, yani utananın “temel kusur”unun *köken* olduğu ortaya çıkıyor. *T. yapılmış değil de olmuş olduğu için utanıyor*, yani kusursuz ve en ince ayrıntısına dek hesaplanmış ürünlerden farklı olarak, kendi var oluşunu kör ve öngörülmemiş, tamamen demode bir peydahlanma sürecine ve doğuma borçlu olduğu için. Ayıbı kendisindeki “*natum esse*”de,* banal bir doğmuş olmada anlayacağınız; (dinlerin kurucularının kroniğini tutanlardan farkı yok), doğum, doğum olduğu için “banal” gelmektedir ona. Bu antikalaşmış kökeninden ötürü utanç duyduğuna göre doğaldır ki bu kökenin kaçınılmaz ve yetersiz sonucundan, *kendi varlığından*⁵ da utanç duyuyordur.

Bu arada T., fuarda dolaştığımız tüm süre boyunca sustu. Dışarı çıkmamızdan çok sonra konuşmaya başladı. Bu da benim utanç hipotezimin doğruluğunu pekiştiriyor diyebilirim: Çünkü utanç tam da bu kendini gizlemeyle belli edilir; her halükârda her türlü kendini ifade etme utançla çelişirdi.

13 Mart

T.’nin davranışına ilişkin:

Prometheusçu dikkafalılık herhangi bir şeyi, hatta kendini bile, başkalarına borçlu olmayı reddetmede yatar; Prometheusçu gurursa her şeyi, hatta kendini bile, sadece kendi benliğine borçlu bilmede. On dokuzuncu yüzyıldaki selfmade man için tipik mi tipik bu duruşun kalıntıları bugün de hâlâ canlı; ama artık bizim için karakteristik oldukları söylenemez. Anlaşılan o ki, yerlerine başka türden yaklaşımlar ve duygular

* Lat. Asalet, asil olma. -yhn

geçti; pekâlâ Prometheusçuluğun tuhaf yazgısından ileri gelen yaklaşımlar.

Çünkü söz konusu kavram, gerçekten diyalektik, ani bir değişim geçirdi. Prometheus fazla muhteşem bir zafer kazandı âdetâ. Öyle ki, eseriyle yüzleşince şimdi de geçtiğimiz yüzyılda gayet doğal bulduğu mağrurluğunu gözden çıkarmak üzere. Yerineyse aşağılık durumda oluşunun ve perişanlığının verdiği duyguyu koymakla meşgul. “Ben de kim *oluyorum*?” diye soruyor kendi makine parkurunun saray cücesi, günümüzün Prometheus’u, “Ben kimim ki?”

Bu değişmiş arka plana bakıp da değerlendirmeli günümüz insanının bir selfmade, bir ürün olmaya heveslenmesini: *Kendini imal etmek istemesi, kendisi tarafından yapılmamış hiçbir şeye katlanamamasından değil, aksine, bizzat imal edilmemiş bir şey olmak istememesinden kaynaklanıyor. Onu gücendiren, başkalarınca (Tanrı, ilahlar, doğa) yapılmış olması değil, hiçbir şekilde imal edilmemiş olması ve bu özelliğiyle kendi eseri olan fabrika yapımı malların hiçbirinin eline su dökmemesi.*

14 Mart

Açıkçası, klasik yanılmanın bir varyantıyla karşı karşıyayız: “*Yapımcı ile yapayın değiş-tokuşu*” söz konusu. İfade *İtiraf*lar’dan alınmıştır: Augustinus bununla, tam anlamıyla dini sahtekârlığı niteler, yani bir *creatum*’a*, (Dünya’ya ya da bir Dünya parçasına) tapmayı - oysa tapılmaya sadece ve sadece yaratıcı layıktır - ya da bu tür bir *creatum*’un tıpatıp benzeri bir tanrı tasvirini. - İki yanılmanın benzerliği açıkça görülüyor: “Prometheusçu utancıyla” da insan, yapılmış yapıya yeğlemektedir; yapılmışa burada da daha yüksek bir var oluş mertebesi uygun görmektedir. Analoji burada bitiyor elbette: İnsanın rolü “Prometheusçu utanç”ta bambaşka bir şekle bürünmüştür. Augustinus’a göre insan eo ipso yaratıklar sınıfına dahilken, burada karşımıza ta-

* Lat. Yapılmış şeyler. -yhn

mamen homo faber* yaniyla çıkmaktadır: Mallarını fabrikada imal eden varlık olarak. O yüzden, “yaratıcı ile yaratılmışın bu yer değiştirmesi”, nesnelere layık gördüğü onurun kaynağının aslında sadece ve sadece kendisi olduğu anlamına gelmektedir. Bunu ıskalaması, superbia’nın** değil, kendini küçük düşürmenin kanıtı, çünkü hakkı olan saygınlığı kendinden esirgemektedir. T.’nin gördüğümüz tavrı bunu onaylıyor.

Bir Molusya efsanesine göre, yerin göğün efendisi Bamba, Molusya’nın sıradağlarını yarattıktan sonra ortalıktan kaybolmuş ve “doruklar karşısında, onlardan biri olmadığı için duyduğu eziklikle o andan itibaren kendini görünmez kılmış.” T., bu Molusya tanrısına benziyor.

15 Mart

“Orada” olmayı gerçi T. de istiyor. Ancak meşru ürün değil de “doğal evlat” olarak var olmak; imal edilmiş değil de döl-lenmiş olarak; diğer aparatlara “eşdeğer”, takır takır çalışan, tadilata açık, çoğaltılabilir bir şey değil de insan olarak var olmak; işte ağırına giden, canını sıkan şey bu. Belki de (her ne kadar bu ifadeyi kullanmasa da, her ne kadar hayal kırıklığını dile getirmese de) ona göre bu, kalıtsal bir günah. Kısacası, bir Molusya endüstri şarkısının sözleriyle söyleyecek olursak:

Çıkıyor her gün otomatlardan
cihazlar, güzelleşen gittikçe.
Bir biz kaldık adam olmayan,
kaderimize hurdalık düştükçe.

Bilinmez nedenlerden, epey erken
yoğrulup bırakılmışız Dünyamıza
şimdi artık vakit çok geç olmuşken
kaldık kusurlarımızla bir başımıza

* Lat. Alet yapabilen insan. -yhn

** Lat. Kibir; küstahlık; gurur. -yhn

Ah, noksansızlar arasındayken
başımız dik duramayız, yakışmaz
Bir tek nesnelere serbest özgüven,
bir tek cihazlarda gurur, kimse karışmaz.”⁶

§ 2

Üç tereddüdü tartışacağız:

Prometheusçu utanç absürd bir kavram.

Gözle görülür bir şey değil. Basmakalıp.

Günlüğe kaydedilmiş bu notları sesli okuyup paylaşmamdan sonra, yeni, bugüne dek bilinmeyen bir utanç çeşidinin bulunduğu, en azından oluşma aşamasında olduğu yolundaki iddia üç ayrı itirazla karşılaştı:

1. “Aygıtları kendimiz yaptık. O nedenle onlara karşı tutumumuz, doğal ve meşru olarak gurur taşır. Homo faberin kendi fabrikasyonları karşısında, üreticinin ürünleri karşısında yüzünün kızardığı kurgusu saçmalık.”

Yanıt: Bu itiraz retoriktir. Kullanılan dayanışma sözcükleri, “biz” ve “bizim”, sözde kalıyor. Gurur “duyduğumuz” iddiası doğru değil. Kim bu “biz”?

Eğer bu tür bir “biz” üzerinde hak iddia edecek birileri varsa, onlar da işin sırrını gerçekten bilen araştırmacılardan, mucitlerden ve uzmanlardan oluşan azınlıktır. Ama *biz*, yani Dünya nüfusunun yüzde 99’u, aygıtları (örneğin sibernetik olanları) “yapanlar” değiliz; onları “bizim” kendi performansımız olarak görmüyoruz, aksine yadırgıyoruz: Kendi ürününü yadırgamak diye bir şeyse olamaz. Üretimlerine katılmış olsaydık dahi kendimizi o ürünlerin kıvançlı yaratıcısı hissetmezdik. Aygıt ve ürün dünyasının gerçek üreticileri olan işçiler de “kendi” işlerinin semeresinden gurur duymazlar. Neden mi? Çünkü üretim süreçleri bir sürü birbirinden kopuk işleme ayrılmıştır, öylelikle gurur duymaya (ister bitmiş tek bir ürünle ister aygıt ve üretim dünyasının tamamına yönelik

olsun) fırsat kalmaz. Hem de hiçbir bitmiş ürün, kendisine onların (işçilerin her birinin) niteliğinden ve performansından oluşan bir emek verildiğini belli etmez. Oysa ancak bu türden izler taşıyan, böylesi saptamalara olanak veren edimlerden ötürü gurur duyulabilir sadece. Aygıt dünyası mülk olarak da gurur kaynağı olarak da “onlara” ait değildir. Üretim sürecine hiçbir bakımdan katılmayanlara ise hiç ama hiç ait değildir kaldı ki.

Hayır, teknik bilginin muazzam artışına ve yaygınlığına karşın ve tabii ürünlerin ağaçta yetişmediği genelde bilinmekle birlikte, çağdaşlarımızın büyük çoğunluğu tarafından ürünler ilk planda yine de ürün yerine konulmaz, kendi Prometheusçu başına buyrukluğunun göstergeleri olarak da görülmedikleri muhakkak; ürünler, öylesine “var”lar işte; ama öncelikle mal olarak, gerekli, arzulanan, lüzumsuz, uygun fiyata ya da fahiş sıfatıyla. Satın almamdan sonra ancak “benim” olurlar. Hatta daha çok da, gücümüzün değil, kifayetsizliğimizin kanıtıdır. Gelişmiş bir endüstri ülkesinde sırf teşhir edilen ama edinilmesi olanaksız ürünlerin gereksiz bolluğunun çarpıcı azameti başlı başına durumu ortaya koymaya yeter: Alışveriş caddesi, neyimiz *eksik*, gösteren aralıksız bir sergidir resmen.

Çalışmakta olan bir computing machine ile ilk kez karşılaşan bir adama gelince, gurur veya kibir onun zaten aklından dahi geçmez. “Vay canına, biz neymişiz be, neler döktürmüşüz!” şeklinde bağırıp çağırarak izleyici, olsa olsa hayal ürünü bir soytarıdır. Tersine şaşkınlıkla kafa sallayıp “Vay be, şundaki (makinedeki) marifete bak!” diye fısıldayacaktır; bu sırada da yaratıklara özgü kalıbında hayli huzursuzlanmaya başlayacaktır; bir yandan ürkerken diğer yandan mahcubiyet duyacaktır.

*İkinci itiraz: “Prometheusçu utancın görüldüğüne
hiç tanık olmadım.”*

Yanıt: Doğrudur. Direkt suçüstü yakalandığı nadirdir. Çoğu kez (ürünlerce utandırılmış biri kendisinde bunu bizzat keşfetmediği sürece) dolaylı olarak - “utancın” doğasıyla bağıntılı iki nedenden ötürü - davranışlardan çıkarılması gerekir:

I. Farklı utanç biçimlerinin en bilinenleri (örneğin cinsellikle ilgili utanç) insanla insan arasında keskin biçimde ortaya çıkar; bu tür karşılaşmada (iletişim bariyerleri biçiminde) görünürlük kazanırlar. Oysa “Prometheusçu utanç”ta, insanla nesne arasındaki ilişkide baş gösteren bir utanç söz konusudur. Kendisinden utanılan partner rolünde yeri boş olan insanın eksikliği, çoğu kez bir gözlemcinin bulunmayışıyla da hissedilir.

II. Utanç aslında hiç “ortaya çıkmaz.”⁷ “Nüksettiği” hiçbir yerde öne çıktığı söylenemez, aksine “geri adım” atar: Utanan, ayıbını örtmeye ve bakışlardan kaçmaya çalışır. Ancak o haldeyken, dileğini (utancından “yerin dibine geçme”, yani tamamen kaybolma) bütünüyle gerçekleştirme şansı kalmamıştır. Çuvallayan bu utanç, kendine özgü, “diyalektik” de denebilecek iki sonuca yol açar. Bu sonuçlar “utancın görünmezliği”ni anlaşılır kılarlar.

Birincisi: Utanan yerinde durduğundan ve utanç da görünürlüğüyle ayıbı göz önüne serdiğinden, baştaki utanca her zaman bir ikincisi katılır: *Utancın verdiği utanç*. Yani utanç kendi kendine birikir (“tekrarlanır”), âdeta kendi aleviyle beslenir, yandıkça da daha yüksek bir ısıya ulaşarak sürdürür bu yanmayı.

İkinci sonuç: Her geçen saniye daha da dayanılmaz hale gelen utanç birikimine son vermek için, utanan, hileye başvurur: *Ayıbını ve kendini gizlemek yerine utancını gizlemeye başlar*,

gizleme tavrını saklar resmen. Bir çırpıda, utancın tam karşısı bir beden diline atar kendini, örneğin “umrumda mı” demeye ya da pişkinliğe vardırır işi; utanmasını kamufle etmek için bir bakıma kendini gözden çıkararak teşhir eder, çoğu kez amacı sadece utandığı kişileri değil kendini de kandırmaktır. Yalnızca özel (erotik) hallerde görülen bir süreç değil bu: Günümüz Amerika’sının aşk yaşamında, sofu bir utangaçlıktan duyulan utanç kadar etkili bir itici güç bulamazsınız. Sonuç: Bikini. Başka deyişle: Utangaç, saklama eğilimini örtbas etmek için en doğal görünürlük düzlemine geri gitmeye karar verir. Öngörüsü, “Kendini gizlemeyen, ortada olan birinin utandığını (bir anlamda ayıbının olduğunu) kimse söyleyemez” şeklindedir. Elbisesi yırtılmış ama soğukkanlılığını koruyup yırtığı yok sayarak dikkati çekmeyen biri gibi davranır. Utanç görünmüyorsa eğer, bunun nedeni “görünürlükle perdeleniyor oluşudur.”

Üçüncü itiraz: T.’nin utanmış olması mümkündür. Ancak bu “Prometheusçu utanç” heyecan verici yeni bir fenomen değil ki; olsa olsa eskiden beri bilinen bir vakanın, yani artık tartışmaktan usandığımız “insanın nesneleştirilmesi”nin semptomu.

Yanıt: Hayır. Çok daha fazlasını anlatıyor. Çünkü T.’nin yüz karası olarak kabul ettiği şey, hiç de öyle nesneleşmiş olması değil. Tam tersine - işte o yüzden, başta dikkate aldığım “şeylerin utancı” tabiri devre dışı kalıyor - onun derdi asıl öyle olmaması. Bu bakış açısıyla, yani aygıt olmamaktan duyulan utançla birlikte de insanın nesneleşmesi sürecinde yeni, ikinci bir aşamaya erişilmiştir: Bunu, insanın, şeylerin üstünlüğünü tanıdığı, uyum hedefiyle kendini onlara tabi kıldığı, kendi nesneleşmesini onayladığı ya da nesneleşmemiş oluşunu defo olarak görüp dışladığı aşama olarak tanımlayabiliriz. (Bu aşamayı

dahi geçilmiş olarak varsaysak) *üçüncü bir aşamaysa*: Sözüünü ettiğimiz tavır almanın (onaylama⁸ ya da dışlama), nesneleşmiş olan kişinin çoktan ikinci doğası haline geldiği, yani böyle-sine dolaysız olduğu, onun da bu durumu yargı olarak değil duygu olarak hayata geçirdiği boyut. Bu hiç kuşkusuz yeni bir şey. Belli ki T. bu aşamaya varmış: Ürünlerin üstünlüğü ve güçlülüğü karşısında gözü korktuğu için *onların safına geçmiş bulunuyor*.⁸ Sadece bakış açısı değil onlarınkiyle aynı olan; sadece ölçütlerini onlarınkine paralel kılmakla kalmadı; aynı zamanda *duygularını* da onlarınkine benzetti: Nesnelerin, yapabilselerdi eğer, onu aşağılayabileceği şekilde aşağılıyor kendini. Utanacaksa da hak ettiğini düşündüğü bu aşağılama nedeniyledir. Putperestliğin son bulmasından bu yana, kendi yaptığımız şeyler karşısında böylesi bir alçalma görülmedi.

§ 3

Kendi kendine şeyleşmeye örnek:

Make-up

Bu yanıtlarda geçen iki ifadeye açıklık getirilmesi gerekiyor: “Kendi nesneleşmesini onaylamak” ve “aygıtların safına geçmek.”

a) Nesneleşmeyi onaylamaya örnek: Bir kendi kendine nesneleşme olarak “make-up.”

“Make-up”sız insan içine çıkmak genç kızların hiç düşüneyemeyeceği bir şey. Bu sadece, onların anneleri ya da büyükan-neleri gibi, bakımsız ya da makyajsız görünmekten utandıkları anlamına gelmiyor: Belirleyici olan kendilerini *ne zaman* yani hangi halde güzel hissettikleri, *ne zaman* “bakımlı” sayıldıkları, *ne zaman* utanmaları gerekmediği kanısına vardıkları. Yanıt: Ancak (bedenlerinin ve yüzlerinin hammaddesinin izin verdiği ölçüde) *nesnelere*, uygulamalı sanat yapıtlarına, hazır ürünlere dönüştüklerinde. “Çıplak tırnaklar”la görülmek mi, “asla olmaz”: Toplum içine çıkabilir halde, ofise yakışır halde, hatta mutfığa bile yakışır halde olmak tırnaklar için ancak kullanacakları aletlere “yaraşır” hale geldiklerinde; aynı onlar gibi, ölü ve parlak şeyi, cilayı taşıdıklarında; *önceki organik yaşamlarını inkâr* ettiklerinde; yani kısacası aynen yapılmış gibi durduklarında mümkündür. Aynı standart, saçlar, bacaklar, yüz ifadesi, aslında (ne yaparsın ki doğa biraz inatçı bu konuda) bedeninin tamamı için geçerli: Artık *günümüzde giydirilmemiş vücut değil, işlenmemiş vücut “çıplak” sayılmaktadır*; yani nesne öğeleri, şeyleşmişlik göstergeleri içermeyen. İşte bu yeni anlamıyla “çıplak” vücut, örtülü bile olsa utanılacak

bir şeydir, bu açıdan, bildiğimiz anlamda “çıplak” ama yeterince objeye dönüştürülmüş olanın çok ötesindedir. Sadece lüks olanlar değil her plaj bunun kanıtıdır. Nietzsche’nin ünlü sözünü değiştirerek söylersek: Beden “aşılması gereken bir şeydir.” Aslında daha doğrusu çoktan “aşılmıştır.”⁹

İnsanın aygıtların safına “firarı”na örnekler - İnsanın karşılaştığı ilk güçlük “inatçı” bedenidir - Bedenin “inatçılığı” insanı kendi performansını sabote etmeye götürüyor

b) Gelelim “İnsan kendi yapımı olan aygıtların safına geçer” ifadesine.

Bu metaforla kastedilen neydi?

Amerikan Hava Kuvvetleri’nin bir eğitmeni, üstlendiği görevlerin hakkını verircesine, derste, askeri okul öğrencilerine, ne yazık ki doğa onu böyle yaratmış diyerek, insanın bir “faculty construction”, bir hatalı tasarım olduğunu belirtmişti.¹⁰

İster şakayla söylenmiş olsun ister ciddi, hiçbir şey “saf değiştirme”yi bundan daha iyi anlatamazdı. Çünkü insan ancak aygıtların bakış açısıyla konstrüksiyon - hem de “hatalısından” - olarak görülebilirdi. Bu kategori evrensel olarak kullanılıp etraflica kabul gördüğünde ancak, anlam değişikliği gerçekleşebilir, yapılmamış olana kötü yapılmış gözüyle bakılabilir.

Güç, tempo, mükemmellik açısından insanın aygıtları karşısında zayıf kaldığı; zihin performansı ile da şu “computing machines” ile kıyaslandığında bekleneni veremediği ortada. Eğitmen (aygıtlardan ödünç aldığı) bakış açısıyla haksız sayılmaz. Bu tür bir rekabet edemezliği artık aklına bile getirmediğini - hatta işin o yanı ile ilgilenmeye utanırdı herhalde - aksine çok daha modernini kastettiğini göz önüne alırsak ona hepten hak vermemiz gerekiyor. Sözünü ettiği şey, *aletlerin yanı sıra alet olarak insan değildi, aletlerin aleti olarak insandı*; yapılmış bulunan mekanizmalar dahilinde ya da belirlenmiş teknik

tasarımlar dahilinde işlenmiş parça olarak insan. İnsanın bu halini 'faulty' diye niteliyor - yani "yakışmayan", "uymayan", "ısmarlama olmayan" gibi bir şey demek istiyor. Lakin "ölçü ve siparişe göre olmama" nitelemesi, sadece biçimsiz, kalıba sokulmamış, sırf hammadde anlamına da gelebilir. Hem insan bu özellikleri bile taşıyor ki. Nereden baksan önceden biçimlenmiş *durumda*, işlenmiş *durumda*, bir kalıba *sahip*. Yazık ki yanlış kalıp işte. Ölçü ve siparişe göre yapılmamış olduğu gibi, yalnızca maddeler işlenmeye uygun özelliklerde olduğundan, ölçüsü alınıp işlenemez de; meğer ki önceden şekil verilmiş bu varlık değersizleştirilip materyale dönüştürülsün, "hurda demir" muamelesi görüp eritilsin. Sözümüzü şimdiden söylemiş oluyoruz böylece.

Aygıtların bakış açısıyla bu ölçüsü alınamama elbette bir "cüretkârlık", ne cüretkârlığı, skandala varacak bir kafa tutma ve ayaklanma resmen. Aygıtların ölçütünü devralmış birinin gözündeysen yüz kızartıcı bir fiyasko.¹¹ Eğitmenin formülasyonunun altında yatan şey, o bunu espriyle söylemiş de olsa, aygıtların duruma içerlediğinin varsayılması ve insanın utanıcıdır. "Nihayetinde," (eğitmeni böyle konuşturmamızda sakınca yok) "aygıtları ve projeleri telaşlandırıp kafalarını karıştırmaya hakkımız yok. Koşullu parça olma niteliğimizle tam da *biz* böyle güvenilmez yapıdaysak onların suçu ne."

Şöyle bir teselli çok daha akla yatkın aslında: "Aygıtların güç, tempo ve hassaslıkta avantajı ne kadar fazla olursa olsun, şeyler olarak sonuçta katı ve sabit parçalardır ve hep öyle kalırlar; oysa biz insanlar - onurumuz da bundan kaynaklanır - canlıyız, biçimlenebiliriz, adapte olmayı biliyoruz, esneğiz, kısaca özgürüz." Ama Hava Kuvvetleri'ndeki eğitmen tam da aksini iddia edecektir. "Tersine!" diye seslenecektir, "Biz insanları 'faulty constructions' diye niteliyorsam, en çok da nesnelerle kıyaslandığımızda değişmez ve kısıtlı olmamız yüzündendir."

Ne demek istiyor? Bu düşünceye nereden varıyor?

Bir anlığına, ölü nesneyle canlı insan arasındaki, gurur şablonu haline gelmiş ayrımı unutalım.

Üretim dünyamız, bitmiş tek tek parçaların toplamıyla değil de, bir süreçle, her gün yeni parçaların her gün yeniden üretilmesiyle tanımlanır. Yani aslında tanımlanamaz, daha çok, belirsiz, açık, biçimlenebilir, her gün değişiklik peşinde, her gün yeni koşullara adaptasyona meyilli, her gün yeni görevlere hazır; her gün, deneme yanılma yöntemleriyle değişiklik yapılmış haliyle, başka bir şey olarak karşımıza çıkar.

Ya biz? Ya bizim bedenimiz?

Günlük değişiklikten eser yok. Bugünkü bedenimiz dün-künün aynısı, hâlâ anne-babamızın bedeninden farklı değil, hâlâ atalarımızın bedeninin aynısı. Roket tasarımcısının bedeninin mağara insanının bedeninden hiç farkı yok. Morfolojik açıdan sabit; ahlâkçı bir dille söylersek, özgür değil; dikkatli ve bildiğini okuyan; aygıtların perspektifinden bakarsak, tutucu, gelişme göstermeyen, köhnemiş, değiştirilemez, aygıtların yükselişinde işe yaramaz bir ağırlık. Kısaca: *Özgürlüğün ve tutsaklığın öğeleri yer değiştirmiştir. İnsan değil, nesneler özgürdür.*¹²

İşte insanı “faulty construction” diye nitelerken öğretmen tam da bunu demek istemişti. Seçtiği tabir bir nükte olmanın çok ötesindeydi. Geleceğe yönelik görevlerin onun için çok şey ifade ettiğini varsayarsak - başka türlü düşünmemiz için hiçbir neden yok - söylediği şeyleri çok ciddi bir kaygının dikte ettirdiğini görebiliriz: *Bedenimizin, onunla ürünlerimiz arasında olan uçurumun genişlemesi ya da sabit kalması durumunda, (yeni aygıtların ister istemez zorunlu kılacağı) tüm yeni projelerimiz için bir tehdit oluşturacağı ve ardı ardına her birini karaya oturtacağı kaygısıdır bu.*

“Aslında,” diye gerekçelendirebilir öğretmen, “aygıtlara kalsaydı şöyle ya da böyle uçabilirdik de.” Ama bu ‘aslında’nın

önemi yok, çünkü uçamıyoruz işte, böyle bir şeyi kaldıramayız, bedenimiz tutukluk yapardı; ‘aslında’ şu ya da bu gezege- ne ulaşabilirdik; ne var ki kendi önümüzde bir engel olarak duruyoruz işte, aşırı yüklenmeyi atlatamayız; Yunan mitolojisi hakkında az buçuk bir şeyler biliyorsa eğer şöyle tamamlardı: “Günümüzün Ikaros’u, kanatlardaki balmumunun işe yaramaması nedeniyle düşmüyor, işlemeyen bizzat kendisi. Bir fazlalık olan kendisini kaldırıp atabilseydi, kanatlar göğü fet- hederdi.” Aşağı yukarı buna benzer bir şeyler öne sürerdi.

Bu yüzden, çağdaş insan “*kendi performanslarının sabotajcı- sıdır*”, fena bir tanım sayılmaz - eğitimcimiz de altına imzasını atardı bu tanımın hiç kuşkusuz. - “Sabotajcı”lığı, ürünlerini kasten kırıp dökebileceği anlamına gelmiyor elbette (elindeki tüm imha silahlarına rağmen bunu aklımdan dahi geçirmez, çağdaşlarımızın teknik aygıtlar için gösterdiği fedakârlığı da insan türü bugüne dek hiçbir varlığa göstermemiştir), aksine kendisinin “canlı” olarak katı ve “tutsak”, buna karşın “ölü nesneler”in dinamik ve “özgür” olmasından kaynaklanıyor; doğal ürün olarak, doğmuş biri olarak, beden olarak çok açık biçimde belirlenmiş haliyle, her türden kendini tanımlamayla alay eden ve her gün bir öncekinden farklı aygıtlar dünyasın- daki değişime ayak uyduramayacak olmasından. Endişeyle, utanarak ve vicdan azabı duyarak bakar üstün yetenekli ço- cuklarına. Ne onları her tür refakatten yoksun kariyer yap- maya yollayabilir ne de kendilerine eşlik edebilir, o yüzden geleceklerini mahvedeceği endişesini taşır. Sık sık, (yüksekten uçuşa şahsen katılamayan, evde kalıp dünyeviliğinin yatağın- da pineklemek zorunda olan) kötürüm babanın, uçabilir du- ruma gelmiş çocuklarının yanına kendi yerini tutacak valeler verdiği olur; yani refakatçiler ve denetçiler; yine bunları da ay- gıt formuna sokar (roketlerine ya da yapay uydularına monte ettiği kaydediciler örneğin); ya da başka bir tanımla, yanları- na bumerang görevi görececek bir posta,¹³ yani soru işaretleriy-

le doldurulmuş ve üstüne “gönderene iade” notu düşülmüş formlar verme zorunluluğunu duyar. Bu formlara, uzaydan doldurulmuş şekilde geri dönme ve katılabilecek durumda olsaydı yolculuk boyunca bizzat kaydetmekten haz duyacağı bilgileri kendisine iletme misyonu yükler.

Üreten insan, sefaleti ve kendi entrikalarıyla boy ölçüşmekteki aczi arttıkça, elinin altındaki aygıtların ve onların ayaktakımı olan aygıtların oluşturduğu memur tayfasının sayısını, daha bir dur durak bilmeden, daha bir bıkıp usanmadan, daha bir açgözlülükle, daha bir paniğe kapılarak çoğaltır. Böyle yapmakla da kendi sefaletini artırmış olur haliyle. Bu kendi yarattığı aygıt bürokrasisi ne denli kabarık bir sayıya ulaşırsa insanın onunla başa çıkma çabaları o denli yararsız kalacaktır çünkü. İnsanın sefaletinin aygıtların çoğalmasına, bu durumunsa yine kendi sefaletinin büyümesine yol açtığını rahatlıkla iddia edebiliriz. Yedi başlı ejderha idilinin dehşet veren bir efsane sayıldığı dönemler ne hoş zamanlarmış meğer.

§ 5

Çağdaş insan bu zorluğun altından aygıtlarla fiziksel anlamda koordine olmayla, "Human Engineering"le kalkmayı dener - Arz ve talebin ölçüsüz sapıklığı

Günümüz insanı, yetersizliğine ve gerikalmışlığına büsbütün razı olup bedeninin inatçılığını kabullenmeyi aklından dahi geçirmez elbette. O halde mutlaka bir şeyler yapması gerekir. Tabii ideali, ilahlarına, yani aygıtlara benzemek, daha doğrusu tepeden tırnağa, bir bakıma elementer bir ortaklıkla onlara ait olmaktır. Ομολογουμένως ζῆν. Tıpkı Molusya Marşı'ndaki gibi:

Keşke becerebilseydik
kurtulmayı yükümüzden,
ne güzel iç içe geçerdik
kol düzeneklerimizden,

protez proteze vermiş
kardeşçe el ele yürür
defomuz sizlere ömür
bilmezdik utanç neymiş,

ah olur da ihsan edilir de
erebilecek olursak lütfuna bir anlık,
o vakit hayatta hiçbir fedakârlık
"utanmazlık" da laf mı ah, zor gelmez bize.¹⁴

Ancak dediğimiz gibi, “aygıtsal elementer ortaklığın” bu Molusya işi tablosu, bir illüzyon olmaktan öteye gidemez. Aygıtlara gerçek anlamda entegre olma olasılık dışıdır, keza eşitler arası ciddi bir rekabet de düşünülemez, çünkü ne de olsa aygıtların doğmuş olana daimi bir ontolojik üstünlüğü söz konusudur. Ne var ki bu, insanın, yaratıklığının masumiyetine sığınacağı, her şeyi sineye çekeceği anlamına gelmiyor, dahası bunu aklımdan geçireceği dahi tartışılır. Nasıl ki bugüne dek herhangi bir dinin, insanın Tanrı değil, sonuçta sadece bir yaratık olduğu gerçeğini, ahlâki kayıtsızlığın ruhsatı saydığına tanık olunmamışsa; aynı şekilde, insanın bir ürün değil, sonuçta - aynen öyle - yine bir yaratık olduğu olgusunun, onun bu mahlûklüğünün yetersizliğinde yan gelip yatmasına bahane oluşturmasının, günümüzün endüstri dini ve müritlerince kabul edildiği de asla görülmeyecektir. İnsan, nesnelere ilişkin sofuluğunu kanıtlama çabasını, bir “*imitatio instrumentorum*” girişimini, kendi kendine reform gerçekleştirme denemesini öyle kolay kolay savsaklayamaz; “düzeltme” yönünde minimum bir çaba göstermelidir, en azından doğumu, yani “ilk günah” handikapı yüzünden ister istemez sürdürdüğü “sabotajı” mümkün olduğunca düşük oranda tutabilecek kadar.

Sonuçta bu çabayı gösterir de. “Human Engineering”, yani “insan üzerinde mühendislik çalışması” diye adlandırdığı, belli türdeki kendi kendine metamorfozlarla yapar bunu. Bazılarını birazdan ayrıntılarıyla ele alacağımız bu metamorfoz denemelerini insan, fiziksel yapısını, olağandışı ve yapay koşullara, “fiziksel açıdan uç durumlara”¹⁵ - bedeninin daha kaldırmayacağı durumlardır bunlar - maruz bırakarak ve gösterdiği bedensel reaksiyonları inceleyerek başlatır hep. Pek tabii bu reaksiyonları araştırmasının nedeni, kendi fiziksel özellikleri hakkında bilgi edinmek; bu özelliklerin nasıl olup da “doğuştan” beden şeklinde sınırlandığını anlamak ve bu sınırları

* Lat. Araçları taklit etme. -yhn

kartografik anlamda belirginleştirmek değildir, (yapay koşullarla karşı karşıya kalan bedenin, 'doğal sınırları hakkında bilgi vermesi zordur haliyle; bugünkü fizikte geçerli olan, deneyin ve gözlemin somut koşullarıyla nesnenin zaten değişikliğe uğratıldığı gerçeği burada da geçerlidir), aksine bedenselliğinin herhangi bir noktada su koyverip koyvermediğini, “yumuşak karnı” olan taraflarında suçüstü enselenip enselenemeyeceğini bulup ortaya çıkarmaktır. Kastettiğim, fiziksel özelliklerin amorf, tanımsız, bocalamada ve muğlak olduğu; (amorfluğu dolayısıyla) henüz biçimlendirilebileceği ve (henüz biçimlendirilebileceği için de) aygıtların taleplerine adapte olmaya izin verecek yerler.

Anlayacağınız, “Human Engineer”in bilmek istediği şey, kendi fiziksel niteliklerinin ne âlemde olduğu değil, bu niteliklerin, hangi noktaya varıldığında “ucu ucuna” ayakta kalabilecekleri (yani aşırı yüklenmede herhangi bir azizliğe uğramamaları); fiziğinin, ne tür bir aşama arz ettiği değil, yabancısı olduğu zora koşmaların hangilerinin “altından kalkabileceği”; fiziğinde nelerin sabit olduğu değil, aksine hangi eşiklerin oturmamış, hangilerinin kaydırılabilecek durumda olduğudur. Yapay olarak üretilen fiziksel uç durumlarla ilgilenmesinin nedeni, salt bunları aşmayı hedeflemesidir. “Güç bela dayanılabilecek” bir safha keşfettiğinde ve sonra bir tür kendi kendini dresajla bu safhayı az çok dayanılabilecek bir duruma, yani yeni bir alışkanlığa dönüştürebildiğinde, bu sınırı, hilekârca bir sonraki eşik değerine kaydırır, amacı yeni bir “güç bela dayanılabilecek” safha ölçmek ve bedenini bu kez orada denemelere koşturmaktır.

Sınırları hep ileriye taşıyan öncü güç gibi davranır bir bakıma, gittikçe kendinden uzaklaşır. Kendi kendine gittikçe “aşkınılaştır.”¹⁶ Doğaüstü bir âleme doğru sahnemasa da, doğasında doğuştan sahip olduğu sınırları geride bıraktığı için artık-doğal-olmayan tarafa, hibritliğin ve yapaylığın dünyasına geçer.

Kısaca: *Deneyin amacı*, (büyü ve tıp dışında) daima “alınması” sayılan *bedeni* bir dönüşüme tabi kılmak, böylelikle onu *lanetinden arındırmaktır*; bu aynı zamanda (lanet sözcüğünün de işaret ettiği gibi) onda “nahos” ya da utandırıcı hiçbir şey bırakmama amacını gütmek demektir. Kim bilir, Püritenlerin torunlarının, bedenin bu mazohistçe dönüşümüne gösterdikleri tutkulu eğilimde belki de bizzat kendilerinin gözünde de bulanıklaşmış ve halihazırdaki Dünya’da başka türlü kullanılması mümkün olmayan Püritenci beden nefretinin enerji artıkları gizlice iş başındadır.

“Beden Kuramı”nın yerini bir “uygulama”, bir (“psikoteknik” kavramına paralel böyle bir terim oturtmak gerekirse) “fizyoteknik” aldı böylece. Ancak bildiğimiz anlamda, yani tıbbi anlamda bir “fizyoteknik” değil bu, aksine, hâkim olan fiziksel yapı “sistemi”ni dönüştürüp ortadan kaldırma ve bedenin halihazırda “geçerli koşulları”ndan radikal yeni durumlar yaratma amacını güden, devrimci bir özelliğe sahip. Sözünü ettiğimiz şeyin düsturunu da, ünlü kalıbı kullanırsak, “*Bedeni yorumlamak yetmez, aynı zamanda onu değiştirmeli de*” şeklinde ifade edebiliriz. Hem de her gün yeniden; ve her aygıt için başka türlü.

Bir aygıt, kendisine kumanda edecek, donma koşullarına dayanıklı bir beden mi gerekiyor, o halde insan bedeni bu iş için öngörülen donma koşullarının sağlandığı bir tertibatın içine sokulur; amaç donmaya karşı dresaj ve bu koşullara adapte olabilecek bir varlığa dönüşmeyi sağlamaktır.

Bir başka aygıt, anormal düşük basıncı kaldırabilmeyi mi gerektiriyor, o halde düşük basınç odaları kurulur, amaç bedeni düşük basınçta varlığını sürdürebilmesini sağlayacak bir dönüşüme zorlamaktır.

Bir üçüncüsünde merkezkaç kuvvetinin olduğu koşullar mı gerekli, o halde bir santrifuj modeli kurulur, burada amaç bu yolla bedenin içini dışına savurup, bu dışmerkezlilik ko-

şullarında tutunabilecek bir varlığa transformasyonu gerçekleştirmektedir.

Anlayacağınız, yöntemin ilk adımı daima, henüz-dayanılabilir-olan kritik eşik öncesi noktayı bulmaktır. İkinci aşama bu noktada alıştırma yapmak; üçüncüsü ise, alıştırmalar sonuç vermişse “*bedenin arkasından işler çevirip*” o noktayı daha da ileri taşımaktır. Bu arada insanın mucitliği de sınır tanımaz. Hakikaten, gerçeğine uygun (yani aygıtlara uygun) kurulup edilmiş eğitim ve işkence modelleri şeklinde kopya edemeyeceği, daha doğrusu koşullarını aynen hazırlayamayacağı hiçbir felaket durumu yoktur. Bu modellerin imalinde hiçbir incelikten, hiçbir lüksten kaçınmaz; ne de olsa bu ata oynamıştır, bu modeller yardımıyla günün birinde aygıtlar dâındaki olgunluk sınavını verebilmeyi ve hayranlık uyandıran aparatlar karşısındaki utancından kurtulabilmeyi ümit eder.

Bedenin ne yapılacağı, her defasında aygıtça belirlenir; aygıtın talebi doğrultusunda. Böylelikle “*arz ve talep*” arasındaki ilişki garip bir dejenerasyona uğrar; o kadar ki, bu dejenerasyon, söz konusu ilişkinin halihazırda zaten alışlagelmiş olan sapıklığının da çok çok ötesindedir.

“Alışlagelmiş sapıklık” denince iki şey anlıyorum: (1) *Zamansal dizilişin tersine çevrilmesi*, yani olağan haliyle talebin arzdan önce değil, tersine arzın talepten önce gelmesi olgusu. (2) Bu *talebin de üretilmesi*, yani (ilk ürünün elden çıkarılması için vazgeçilmez olan) bir “*ikinci ürün*” oluşturma olgusu.¹⁷ Yalnız, bugün artık olağan sayılan bu sapıklıkta, en azından görünüşte sağlam kalmış bir şey var: Arz ve talebin *rol dağılımı*. Her ne kadar tüketici konumuyla gereksinimine doğru pohpohlanıyor ya da terörize ediliyor da olsa “*gereksinimin öznesi*” yine de *hâlâ insandır*.

İşte yeni sapıklık girişimi, bu görüntünün tahrip edilmesinde yatar. Aygıt, açıkça ve utanmadan *talebin öznesi* olma iddiasıyla ortaya çıkar; arzusu, ihtiyacı olan şeyin ona sunul-

masıdır. Yani insan (olduğu haliyle, hiçbir aygıt için kabulle-
nilebilecek bir arz ifade etmediği için) koşullarını zorlamalı,
sürekli daha iyi tekliflerle gelmelidir, yani aygıtın, nasıl işleye-
bilecek idiyse öyle işleyebilmesi için ihtiyacı olan şeyi sunma-
lıdır. Bu “-bilecek idiyse” isteğe bağlı bir dilek-şart kipi değıl-
dir, aksine teknik anlamda “gerekir”le özdeştir ve bu “gerekir”
terimi zaten ‘zorunlu’ya doğru seğırtmektedir.

Zorunluya. Başka deyişle: Ahlâki talep de artık insandan
aygıta aktarılmıştır. “Gerekli” olan artık “olması gereken”dir.
“Neysen o ol” düsturu aygıtların düsturu kabul edilir; insa-
nın göreviyse bedenini sunma, hazırlama ve kullanıma hazır
bulundurma yoluyla bu düsturun hayata geçmesini güvence
altına almakla sınırlıdır.

Bundan bir kuşak önce (özellikle pedagojide ve yeterlik psi-
kolojisinde) insanın “yeteneklerinin” eo ipso kutsal olduğunu
ve o yeteneklerin en verimli biçimde geliştirilmesi ve kullanıl-
masının etik açıdan zorunluluğunu, savsaklanmasının ya da
bastırılmasının pekâlâ etikle bağdaşmayacağını dile getiren
sayısız şiar (örneğin “işini bilene her şey serbest”) vardı. O sı-
ralar insan için geçerli olan, şimdi aygıtlar için geçerlidir; ay-
gıtların “yeteneğini” geliştirmesi için yardımcı olmak, onlara
“yolu açmak” görev; bu yetenekleri bastırmaksa ahlâksızlıktır.
Günümüzün “hünerli çocukları” aygıtlardır. Aygıtlar arasındaki
harika çocuk hidrojen bombasının içkin özellikleri dahi kut-
sal sayılmaktadır, türlü bomba savunmalarında ne kadar farklı
kamufleje başvurulsa da bu böyle. Protestolara karşı çıkılırken
sergilenen hırsın hatırı sayılır kısmı, “neysen o ol” ilkesini, yani
aygıtların özelliklerinin “organik gelişmesini” daha ilk aşama-
da engellemeye çalışma, aygıtların “meydanı boş bulmaları”nı
bloke etmeye kalkışma cüretini gösterenlere duyulan kızgın-
lıktan kaynaklanıyor. Bugün artık her türlü korkunç makine-
nin meşru gösterilmesi mümkün, yeter ki eleştirel yaklaşanlar,
teknoloji düşmanı olarak suçlansın. Çocuk oyuncağıdır bu da
ve o yüzden her zaman başarılı bir yöntemdir.

§ 6

Human Engineering: Robotlar Çağı'nın inisiyasyon seremonisi

*“Dehümanizasyon” insanlıktan çıkana korkutmaz,
çünkü bu onun görev alanına girmez*

Sözünü ettiğimiz deneylerin ilk kez denk geldiği ayrıntı-
larını okurken akli karışacak okur, bir déjà vu, daha doğrusu
déjà lu* duygusunun tacizine uğrayacaktır; ta ki bunun böy-
lesine beklenmedik biçimde kendisine neyi hatırlattığı - klan
yaşamında yetişkinler camiasına kabulden önce yer alan er-
genlik törenlerinin etnolojik tasviri - aklına gelene dek Düşün-
celerdeki bu çağrışım yersiz sayılmaz doğrusu. Çünkü bede-
nini bu tür işkencesi bol bir deneye teslim eden denegin, bu
sınavın atlatılmasından beklediği şey resmen bir çeşit atanma,
“yetişkinler” topluluğuna, yani “sayılanlar” arasına şahsen
kabul edilmektir. Bir farkla ki, burada “yetişkin” sayılan, ay-
gıtlardır. *“Human Engineering” deneyleri gerçekten de robotlar
çağının inisiyasyon ayinleridir.* Deneklerse adaydırlar, yani
sonuçta neofitlerdir, “çocukluklarını” geride bıraktıkları ve
şimdi sırası gelmiş “insan soyunun eğitilmesi” uygulamasını
atlattıkları için de gururlarına diyecek yoktur.

Öte yandan “yetişkin” olanlar aygıtlarsa eğer, o zaman “ço-
cukluğu arkada bırakmak” ve “insan soyunun eğitime tabi tu-
tulması”, bir bakıma “insan olmayı geride bırakmak”tır. ‘İnsan’
fikrini hasıraltı edemeyen ahlâkçı içinse bu felaketin ta kendi-
sidir haliyle. İnsanın, bu deneyler yardımıyla elde etmeyi um-
duğu şeyin olası bir dehümanizasyonun zirvesi olduğu bir ger-

* Fr. Bir metni daha önceden okumuş hissine kapılmak. -yhn

çek. Bunu “zirve” diye adlandırıyorum, çünkü yüz yıl boyunca düşünülebilecek en uç nokta sayılan, insanlıktan çıkarma, onursuzlaştırma ve özgürlüğün kısıtlanması biçimleri, yani “*çalışan işçinin, iş koşullarınca kullanıldığı*” olgusu, şimdi karşı karşıya kaldığımız şeyin yanında naiflik ve masumluk sembolü olarak kalıyor. Bir kere artık çağdaş insanın, “kullanılma” edilgenliğini bugün hâlâ bir korku fikriyle, bir eziyet, tutsaklık ya da talihsizlik fikriyle bağdaştırması söz konusu değildir. Tersine, *sıkıntı olarak gördüğü şey, kullanırlılığının sınırlanmasıdır; edilgenliğine, kullanılabilmesine, kısaca, bağımlılığına mutlak limitler konması olasılığıdır.* Performanslarındaki insani yanı ve spontaneliği yok etme uğruna hiç üşenmediği ve hiçbir zorluktan çekinmediği; fevrilikte ve yaratıcılıkta elinden geleni ardına koymadığı; edilgenleşmesini ve nesneleşmesini kendi başına kotarmaya can attığı; tutsaklığını tehdit edebilecek bir limiti dağıtmayı ve sonuçta summum bonum* total bir kullanırlılık özelliğine kavuşmayı istediği için, “dehümanizasyonun zirvesi” ifadesi hiç de abartı sayılmaz.

Aygıtların doğasında, tek ve özel bir iş görme, performansı- nı bu işte gösterme, varoluş gerekçesinin sadece ve sadece bu özel görevde saklı olması vardır. Başka özellikler içerdikleri de olursa, (kullanılamayacak ya da elenemeyecek karakterde iseler) bunlara “ses çıkarılmaz” o kadar (örneğin bir ampulün ısı yayması gibi). İşte aygıtı belirleyen bu statü, “Human Engineering”le oluşturulmak istenen varlığı da tanımlar. Bu varlık, öngörülen özel edimi dışında bir özelliğe sahip olmamalıdır. Örneğin şu ya da bu yükseklikte, şu ya da bu hızda, şu ya da bu alçak basınç koşullarında, şu ya da bu tepkime süresinde şu ya da bu manevrayı yapabilmelidir. Beden açısından mümkün edimlerle kıyaslandığında, bu performans ne denli “insanüstü” olursa olsun, elde edilmek istenen sonuç *insanaltı* bir şeydir, salt bir aygıt fonksiyonundan, izole bir “beceri”den

* Lat. En yüksek değer olarak. -yhn

ibarettir. Burada “gerçek insan”ın payına ise (elenemiyorsa eğer) sineye çekilen bir apandis olmak düşer.

“Human Engineering” sürecine katılansa, ediminde ahlâki açıdan bir sıkıntı görmez, gözüne “fantastik” ya da “asla mümkün olmayan” ya da insanlığını kaybettiren bir şey çarpmaz.

“Fantastik” saydığı tek olgu, aygıtlara ait olduğu apaçık bu Dünya’da kendisinin “fantastik” bir istisna oluşturduğu gerçektir. Ama tam da işte bu gerçek onun gözünde “imkânsız”dır, işe yaramayan bir aygıtın “imkânsız” diye nitelendiği aşağılayıcı anlamda tam da. “Dehümanizasyon” suçlamasına gelince, bu ona göre akla mantığa sığacak bir şey değildir. Bir cihaz gibi işlemek, özlemi, hatta işidir; “çizgi romanlar”da tangır tungur hareket eden robotlar¹⁸ onun için onursuz ya da korkutucu figürler değildir, daha çok ideallerinin ve önündeki tektipleşme ödevinin, eğlencelik, korkuluk kılığındaki yansımalarıdır. Özlemini dindirme ve nesnelerden yana sofuluğunu yerine getirme işine, bu tatminkâr ve onur verici uğraşa ne diye küçük düşürücü bir şey yapışıp kalsın; bunun açıklaması olamaz. Dehümanizasyon sürecinde ona rahatsızlık veren herhangi bir şey varsa o da en fazla kimi zaman bazı tuhaf insanların ortaya çıkıp yapılanlara “dehümanizasyon” denen nahoş yaftayı asmasıdır. Ama o kadar işte. Çünkü çoğu kez bu tuhaf insanların çıkışlarını fark etmez bile. *Halinin*, (işî virtüözlüğe vardırıana dek talim ettiği kişisel becerisini saymazsak) *yani insanın halinin ne olacağı*, sorusu, (nitekim o tuhaf tipler onun sicilindeki “insana” işaret ederler; hâlâ bir tür insani özelliğin demonte edilemeyecek bir net ağırlık şeklinde üzerine sinmiş olduğunu yadsımasa iyi olur derler), bu soru onu huzursuz etmez, yo hayır, soruyu çoğu kez kavramaz bile, çünkü uzmanlık gerektiren deneysel misyonunun alanına girmiyordur. Dikkate alacak olursa da salt, meselenin başka bir yetki alanını ilgilendirdiğini, herhalde orada ele alınacağını söyleyerek işin içinden sıyrılır. Bizzat bu sorunun yanıtını aramayı, kesinkes “işini baltalaya-

cak”, böylelikle sorumluluklarını unutturacak, yani etiğe aykırı, hatta sonuçta *patavatsızca* bir şey olarak görür: Ne de olsa “patavatsızlık” (uzman takımının yazılı olmayan ahlâk kodeksini dile tercüme edersek) bir bakıma üzerine vazife olmayan şeylerle ilgilenmek; hatta göreve başlarken yanında hiç gereği olmayan bir ilgi ve bilgi fazlalığı getirmek demektir.¹⁹ Kısacası, işin içine, bir insan olarak halinin ne olacağı sorusu girince verdiği yanıt şudur: “His business.”* Bu arada başparmağıyla da omuzunun üzerinden belirsizce arkayı işaret eder, ne de olsa ağzından çıkan “his” sözcüğünün hangi şahıs, merci ya da yetki alanıyla ilgisi olduğunu bilmez. Gerçekten de eskiden “herkes istediği yaşam tarzını seçmekte serbesttir” anlamında kullanılan “his business” deyiimi günümüzde, “Ne yapacağıma bir başkası karar veriyorsa o halde o başkasının işine (yani beni ilgilendiren, onun elinde olan hususlarda) karışmamam gerekir,” demektir. Bu ifadeyi abartılı bulanlar, benzer bir ilişkiye, günümüzdeki hasta-doktor ilişkisine baksın. Hastanın kendi sağlık durumu, hatta yaklaşan ölümü hakkında bilgi almasının sıklıkla engellenmesi bir yana, hastanın kendisi de ayrıntıları öğrenmeyi istemez, çünkü bu doktorun bileceği iştir.

O yüzden, insan olarak ne hale geleceği sorusu yerine hazır yanıtla tepesine çullanmak ve “Bir posa olup çıktığının farkında değilsin”, “Kaderinde yapay yoldan elde ettiğin özel performansına takılı bir fazlalığa dönüşmek var” şeklindeki cümleleri gözüne sokmak adamımızı rahatsız etmeyecektir bile. Ya karşıdakinin ne söylediğini dinlemeyecektir (çünkü uzmanlık alanı dışındaki şeylere sımsıkı kapalıdır) ya “Yanlış adres!” deyip başından savacaktır ya da en iyi ihtimalle omuzlarını silkecektir, kendine güveni tamdır çünkü; başka deyişle: Onun açısından mesele aygıtlara hakkını vermekse, hiçbir fedakârlık, kendini feda etme de dahil, “lüzumsuz bir kurban verme” olamaz. Her halükârda, adamımız, ahlâki gerekçelerle yıldırılacak bir obje olmaktan çok uzaktır.

* Ing. Onun meselesi, beni ilgilendirmez. –yhn

*Dönüşüm geçirmiş Prometheus'un davranış biçimi:
"Hibrit yaltaklanma"*

Insanoğlunun, sözünü ettiğimiz operasyonlarda ulaşılacak istenen boyutta bir kendi varoluş özelliklerini toptan redde, böylesine radikal bir "*rejektio fati*"ye* kalkıştığı olmamıştı bugüne dek. Mistik yöntemlerde ya da büyüsel dönüşümlerde dahi görülmüş şey değildi bu. "Human Engineering" in hedeflediklerinin yanında Babil Kulesi'nin inşası türü işler masumiyetten ölüyor doğrusu. İnsanın o zamanlar alt ettiği boyut, karıştırdığı haltların sonucundan ibaretti, ürünlerinin ulaşılabilir azami büyüklüğüydü sırf. Denebilir ki kural çiğneyişi, "masum"du. Ne de olsa cüret edilebilecek üst sınırı hangi ölçütler yardımıyla bulacağı ya da dikkate alacağı belli değildi. Ama artık nesnelerin üretimi kendi tasarrufunda olduğu için o türden ölçütlerle hiçbir alıp vereceği kalmamıştır. Tabii *biz-zat kendini* ölçüte dönüştürmesini saymazsak. Başka deyişle üst sınırı, "*kendinden daha küçük hale geldiği*", kendine "ayak uyduramadığı", daha doğrusu ürettiklerinin dengi olmaktan çıktığı safha olarak tanımlamasını. Hasılı günümüzü kastediyoruz.

En azından şu kadarını söyleyebiliriz: İnsan, bu üst sınırı da dikkate almaz ve kendi bedenini de değişime zorlarsa, temelde yepyeni, sahiden eşi görülmemiş bir çıkır açacaktır.

Yanlış anlamaya meydan vermemek için: Bize "eşi görülmemiş" gelen, değişime zorlamanın kendisi değil. Argümanlarımızda, "*metafizik düşüncede bir muhafazakâr*"ın²⁰ gizlen-

* Lat. Kaderin reddi, inkârı. -yhn

miş sesini duyduğuna inanan biri, argümanların anlamını ıskalıyor demektir. Var olanı, nasılsa öyle olmasından ötürü “iyi” ve “zorunlu statüko” sayan; öylelikle insanın ahlâkiliğini “neyse odur ve öyle olması da gerekir” çerçevesine yerleştiren; ya da gerekleri ve yasakları âdeta bu statükodan türeten “metafizikçi ahlâkçi”nın bakış açısıyla hiç işim olmaz. “Metafiziksel bir ahlâk” doğrultusundaki fırsatlar çoktan kaçırıldı. Quaestiones juris* ve quaestiones facti** (metafiziksel olgular da dahil) iş işten geçmişken bir kez daha ortak paydada buluşturma çabası ise havanda su dövmektir. Felsefeye, özellikle de vakıaya kesin bir açıklık kazandırmış olan Kant’a, “aklı” ikiye ayırmasından ötürü (Paulsen’den bu yana, sentez meraklısı modülerci sistematikçilerin hep yaptığı gibi) serzenişte bulunmak saçma. Doğal bilimlerle birlikte yaşam bizi “iyi ve kötü ötesi” birer nesneye dönüştürmüştür; öyle ki artık ahlâkın sorunları, dahası bu “sorunların” yanı sıra özellikle de gerek “*ahlâki*” gerek “*ahlâk dışı*” edimlerimiz - bizim irademize de bağlı değil bu üstelik - *ahlâki açıdan neme lazımcı bir varoluş okyanusunda yersiz yurtsuz*, biz insanlar dışında kimseyi ilgilendirmeyen - bu durumun hiçbir sonuca yol açmayacağına dair tatlı hayallere ise kapılmasak iyi olur²¹ - “*metafiksel birer vazo çiçeği*” gibi âdeta, *başıboş dolanıp durmakta*. “Yersiz yurtsuz” değişime gelirse: Kant’ın tanımladığı aidiyetsizlik (ya da yarım aidiyet diyelim) olgusundan tam da “özgürlük” denen, metafiziksel anlamda olumlu sayılacak şeyi elde etme şansını kaybettik. Günümüzde etikçilerin işi pek de eğlenceli değil doğrusu.

Halihazırdaki “türleri”, (haliyle insan cinsini de), bu türlerin eidoslarını ve morfolojik devamlılıklarını, sırf oldukları gibi olmalarından ötürü, “iyi” ya da “bağlayıcı” şeklinde nitелеmek ve sonradan onaylamak (yahut geçirmiş oldukları

* Lat. Yargıçların muhatap olduğu, hukuku ilgilendiren sorular. -yhn

** Lat. Jürinin muhatap olduğu, olguları ilgilendiren sorular. -yhn

dönüşümleri “evrensel anlamda izinsiz” deyip reddetmek) aklımın ucundan dahi geçmez açıkçası. Doğanın kendisinin de gayet mutasyon meraklısı olduğunu ve sabit türlerin devamlılığına pek metelik vermediğini, kısacası ebedi türlerin varlığından yola çıkamayacağımızı dikkate alırsak üstelik. Öte yandan öyle olmuş *olsaydı* bile, birbirinden farklı türlerin günümüze dek hep aynı özelliklerle var olageldikleri kanıtlarıyla ortaya konmuş *olsaydı* bile, bu çetin cevizliğin ahlâki açıdan pek ikna edici olduğu söylenemezdi, ne de olsa ‘quaestiones juris,’ ‘quaestiones factorum’dan bağımsızdır; başka deyişle, var olanın zorunluluğu diye bir şey yoktur.

Hayır, bedenimizin değişime zorlanması, temelde yeni ve eşi görülmemiş oluşunun nedeni “morfolojik yazgımız”dan vazgeçmemiz ya da bizim için öngörülen performans sınırını aşmış olmamız değil, aksine, kendimizdeki dönüşümü sevgili teknik aygıtlarımızın hatırına hayata geçirmemizdir; bu aygıtları değişimimize model almamızdır; başka deyişle kendimizi ölçüt almaktan vazgeçmemiz ve böylelikle özgürlüğümüzü sınırlamamız ya da tümünden elden çıkarmamızdır. O yüzden de deneylerimiz ve deneylerdeki hedeflerimiz ne denli riskli olsalar da ‘hibrit’ tanımı ilk bakışta uygun değilmiş gibi görünüyor. Gerçi botanikteki yetiştirme anlamında, yeni hermafrodit varlıklar, yani sanayici ile ürün kırması bir şey üretmemiz anlamında tanım yerine oturuyor. Peki ya “kibir”in ve “gurur”un alışlagelmiş anlamında böyle mi? Vazgeçiş performansları, hibrit davranış kategorisine girmez sonuçta. “Ayak uydurmak” ise “kibir” anlatmaz. Tam tersine bunlar daha ziyade, naçizliğin, dahası kendi kendini aşağılamanın belirtileridir.

Ama buna rağmen bu ‘ayak uydurmada’ki ve kanaatkârlıktaki kibir unsuru yabana atılacak gibi değil. Bizleri aygıtvari varlıklara dönüştürme girişiminin korkunç bir şey ifade ettiği iddiasına karşı çıkmak da budalalıktır ayrıca. “Human Engineer”in biri kalkıp da hakkında ne düşündüğümüzü,

onu kibirli mi yoksa kanaatkâr mı, hibrit mi yoksa yaltakçı mı bulduğumuzu soracak olsa, net bir yanıt vermekte zorlanırdık. Çünkü “kibir” ve “yaltaklanma” pekâlâ ikiz olgulardır ve birbirlerinden koparılmaları olanaksızdır. “Human Engineer” gerçekten de her ikisidir: Kibirli ve kanaatkâr; hibrit ve yaltakçı. Onun nitelikleri “*kibre batmış bir kendi kendini aşağılamadır*”, bir “*hibrit yaltaklanmadır*.”

Hiç kuşkusuz şaşırtıcı bir sözcük kombinasyonu bu. Ne var ki hakikaten şaşırtıcı olan, sadece sözcüklerin birleşimidir, yoksa onlarda dile getirilen düşünce değil. Bu düşüncenin ne denli eski olduğunun kanıtı, çoğu dinlerde deklare edilmiş intihar yasağıdır örneğin. Yasağın gerekçesi hiç de öyle failin kibirli, titanvari ya da Tanrı benzeri bir varlığın üstüne üstüne gitmesi (ki saçma bir iddia olurdu bu) değildir; aksine kendi endamını böylesine bir mutlaklıkla kısıtlamasıdır, böyle bir şeyse dinlerin gözünde ancak ve ancak en yüksek merciin takdir yetkisindedir. Yani burada mahkûm edilen şey “*kibir dolu bir kendini aşağılamadır*.”

Bu rastgele seçilmiş bir örnek değil. Konumuzda geçen kendini aşağılama da toptan bir yok etmeyi tanımladığı için o da intihardakine hayli benzer anlamda “hibrit”tir. Tümünden bir fiziksel yok etmeyi değil de “sadece” insanın insan tarafından ortadan kaldırılmasını amaçlar gerçi, ancak buradaki “gerçi” kuşkulu bir ifade, çünkü öte yandan söz konusu edim intihardan daha hibrittir. Peki neden?

Çünkü pratiğe geçirdiği, insana yapılan hibrit müdahale türüne “el koymakla” kalmaz, aynı zamanda bu müdahaleyi yeni baştan icat eder. Ne demek bu?

İntihar eden kimse, günün birinde zaten hazırlıklı olunması gereken vakayı (ölmeyi) ‘forces majeures’in* elinden kapmak ve önceden uygulamaya koymakla yetinirken, bizim failin yeltendiği müdahale, bir yeniliği, öyle ki “aslında” hiç

* Fr. Daha büyük güçler. Kaçınılmaz durum. –yhn

başına gelmeyecek, ona yukarıdan asla reva görülmeyecek ya da yapılmayacak bir eziyeti ifade eder. Yani edimi, var olan bir hasar verme eylemini devralmayla (“el koyma”yla) sınırlı kalmaz, işin içinde daha çok yeni bir hırpalama biçiminin başına buyruk bir tarzda oluşturulması vardır. ‘Forces majeures’den zaten bekleyebileceği sefalet, hastalık, yaşlılık, ölüm gibi kısıtlamalara kendi de mazoşistçe, bir yenisini, kendi kendini nesneleştirmeyeyle yol açtığı kısıtlamayı ekler. Süreci konu alan, 2000 yılında yazılmış teolojik bir rapor aşağı yukarı şöyle olurdu herhalde: “İnsanı bir alet yaşamına mahkûm edecek ya da onu bir alete dönüştürecek kötü ruhlar ya da Markionist bir Tanrı olmadığı için böyle bir Tanrı’yı insanın kendi icat ettiği; hatta bu ilave Tanrı’nın rolünü üstlenmeye kalkıştı; ne var ki bu rolü sırf, kendine, diğer tanrılardan göremediği o zararı vermek amacıyla oynadı. Sırf yeni bir tarzda köleleşebilmek için kalkıp efendiliğe soyundu.”

Kurusıkı bir umutla, en azından diğer sefalet ve aşağılanmalarını azaltma, hatta tamamen ortadan kaldırma bahanesiyle böyle davrandığını söylemek yanlış olmaz gerçi. Ancak göz önüne alınması gereken argüman değil somut vakıadır. Somut vakıaysa özgürlüğünün gaspedilmesine karşı mücadele maksadıyla yeni bir gaspı pratiğe döktüğü gerçeğidir.

“Hibritlik” terimini *Prometheus* figürüyle bağdaştırmıştık normalde. Bu figürün imajı ışığında babalarımız ve tabii bizler de son 175 yılda (Goethe’den Shelley’e, Ibsen’e, ta Sartre’ın *Mouches* adlı yapıtına dek) kendimizi alegorik gördük. Prometheus figürünün hâlâ geçerli olup olmadığı, alegorik temsilciliğinin bizim “Human Engineering”le uğraşan çağdaşımıza dek uzanıp uzanmadığı sorusunu kendimize sorduğumuzda aşağıdaki çifte anlamlı yanıtları elde ediyoruz.

“Promete” olmasına Promete’dirler ancak tuhaf biçimde soysuzlaşmışlardır:

“Seni onurlandırmak mı? Nedenmiş o?” diye sorup alay

etmeye devam ederler, oysa onurdan yoksun bıraktıkları kendileridir.

Ölçüsüz bir küstahlıkla hak iddia etmek Human Engineer'lerin de işidir gerçi, ne var ki işte ölçüsüzlükleri, onları, kendilerini de yakışık almaz bularak kaldırıp bir kenara atmaya dek götürür.

Etlerinin parça parça koparılmasına onlar da maruz kalır gerçi, ancak bunun nedeni, bir Zeus'un onları fazla yüksekte uçan ihtiraslarından ötürü cezalandırması değildir. Aksine, "gerikalmışlıkları"na, "doğmuş olmanın alınlarına sürdüğü lekeye" bakıp kendi kendilerini yola getirme işine soyunmalarıdır.

Elbette bu türün mensupları, meseleyi mitleştiren ifadelerde kendilerini, şimdiye kadarki tasvirlerimizdekine oranla çok daha az teşhis edeceklerdir. Çünkü onlar açısından edimlerinin hiçbir mitolojik yanı yok. Ya da uğraşlarını, hiç dert etmeden en fazla (mitos olduğunu kavramadıkları) "Myth of Progress"leri çerçevesinde bir yere yerleştireceklerdir. Atılan her yeni adımda, bu adım alçak basınç odasına ya da buzlanmayı sağlayan düzeneğe doğru da olsa, şuursuz biçimde bir ilerleme gördükleri için, kaydedilen gelişmeden ötürü rahatlar, yenilikleriyle de gururlanırlar.

Konu dışına çıktık; yeniden daha dar kapsamlı temamıza dönelim.

İnsan, kendi yarattığı *aygıtlar* karşısında aşağılık kompleksi-ne kapılıyorsa, nedeni, her şeyden önce aygıtlarına uyum sağlama ve kendi bedeninden şu ya da bu alet parçasını üretme çabalarında "berbat" bir hammadde olmaktan öteye gidemediğini anlamış olmasıdır, demiştik. Bu berbatlıksa insanın gerçek bir hammadde değil de, "kadere bak ki", baştan morfolojik açıdan sabit ve baştan biçimlenmiş oluşundan kaynaklanır. Öte yandan her ön biçimleniş, farklı bir sürü aygıtın öngördüğü biçimlerin her biri yerine göre farklılıklar gösterdiği için,

“yanlış” bir “ön biçimleniş”tir, “yanlış” bir “kalıp”tır. İnsanın, “Human Engineering” alanında yapmaya çalıştığı şey, “yanlış kalıba dökülmüş olanı” “eritmek”, ondan yeniden, gecikmiş de olsa, malzeme elde etmek ve yine bu malzemeden, gerekli gördüğü kalıbı üretmektir.

Sözünü ettiğimiz “yanlış biçimlenmişlik” insanın temel defosudur, öylelikle de ondaki “Prometheusçu utancın” başlıca nedenini oluşturur. Sadece bununla yetinelim, çünkü insanın “utanç yaratan” kusurları saymakla bitmez. Listesini çıkarmaya çalışmak umutsuz vaka, çünkü bu aynı zamanda mevcut ve olası tüm aygıtların meziyetlerinin bir listesi demektir. O yüzden aşağıda sadece, “yanlış biçimlenmişlik”ten sonra en önemli sonuçları doğurduğunu düşündüğümüz kusuru, insanın “kolayca bozulabilirliği”ni ele almakla yetinelim.

İnsanın ikinci yetersizliği:

Kolayca bozulabilir, ayrıca “endüstriyel reenkarnasyon” yolu ona kapalıdır - “Biricikliğin yarattığı sıkıntı”

İnsan her ne kadar ürünlerinden daha katı ve inatçıysa da onlardan daha kısa ömürlü, daha ölümlü olduğu da gerçek. Her halükârda dilediğinde ürünlerine kazandıracağı uzun ömürlülükle, daha doğrusu “ölümsüzlükle” diyelim, yarışa girmesi söz konusu olamaz.

Elbette ürünlerimiz de mutlak anlamda “ölümsüz” değil. Turşusunu kurduğumuz mahsullerimizin, derin dondurucudaki omletlerimizin, plaklarımızın ya da ampullerimizin dayanıklılık süreleri sınırlıdır. Ancak çoğu vakada ürünlere ölümlüklerini yamamış ve kullanım sürelerini hesap edip dozunu ayarlamış olan *biziz* resmen, biz insanlarız. (Örneğin sürümün devamlılığını kollamak ya da satışı artırmak amacıyla.) Bir tek kendi ölümlülüğümüz kendi eserimiz değil; hesapta olmayan bir tek odur. O yüzden de bir pudendumdur.*

En dayanıksızları da dahil ürünlerimize yönelik “ölümsüzlük” terimini ise, çekince koymak koşuluyla, gerekçelendirmek mümkün. Çünkü artık ölümsüzlüğün yeni bir varyantı var karşımızda: *Endüstriyel reenkarnasyon*. Başka deyişle: *Ürünlerin seri var oluşları*. Tek başına her parça (şu vida, şu çamaşır makinesi, şu plak, şu ampul), verim, kullanım ve raf ömrüne sahiptir gerçi. Ama ya seri mal olarak? Takılan yeni ampul, yanmış olan eskisinin yaşamını devam ettirmez mi? Yenisi, eski ampulün ta kendisi olmaz mı²²? Her kaybolmuş

* Lat. Utanç. -yhn

ya da kırılmış parça, kendi model fikri nazarında varlığını sürdürmez mi? Her biri, kardeşlerinden biri onun yerini alır almaz yeniden var olma umuduyla teselli bulma özgürlüğüne sahip değil mi? İkame edilebilir olma özelliğiyle, yani röpro-düksiyon tekniği sayesinde “ebedi”leşmedi mi? Hey ölüm, dikenin nereye gitti?

Tuhaf gelebilir, ama burada tuhaf olan sadece kullanılan söz dağarcığı. Meselenin kendisiyse ne olağandışı ne de yeni. Örnek:

Hitler’in 1933’te kitapları yaktırması sırasında binlerce sayfa tutuşup kül olduğunda, Iskenderiye Kütüphanesi yangının-dakinden farklı olarak tek sayfa bile yanmadı. Çünkü her birinin geride yüz ya da bin kardeşi vardı. Kundakçının maksadı ne denli kepazece, pek yakında kâğıt dışında birtakım başka şeyleri de ateşe atacağını açık eden el hareketi ne denli düşündürücü idiyse de, o safhadaki imha eylemi katışıksız maskaralıktı. Odun yığınının etrafında dans edip bağırان kitlenin ortasında, alevlerin ulaşamadığı, olan biteni takmayan ve görünmeden dans eden bir alaycılar kümesi de vardı: *Kitap n-munelerinden* oluşan bir kümeydi bu ve “Yakın örneklerimizi bakalım! Yaksanız ne yazar! Bizi yakmış olmayacaksınız ki!” diye seslenip her yöne savruluyorlardı. Bugünse, o sözde yakılmış olanlar, binlerce nüshalarıyla yeniden hayattalar.

Üzerinde yaşadığımız Dünya’nın bir “fikir cenneti” olduğunu söyleyemeyiz kuşkusuz. Lakin insan uygarlığının şimdiye dek hiç olmadığı kadar ‘platonoid’ olduğu da su götürmez. Çünkü resmen, önemli yüzdesi seri üretimden çıkmış, Dünya’ya gözlerini imitasyon ya da belli bir modelin kopyası, blueprint ya da kalıp olarak açmış, yani varlıklarını *fikir*lere borçlu standart ürünler olan şeylerden oluşuyor. Öte yandan imitasyonları oldukları fikirlerin aynı zamanda kardeşlerine de örnek oluşturması dolayısıyla *bu nesnelerin hiçbir*i, “bizzat kendisi”, yani *numeriklikten öte anlamda bir varlık* olduğu-

nu öne süremez, bu küstahça iddiayı diline dolayamaz. Sabit kalan modellere uygun olarak üretilmiş kardeş parçaların stoku bulunduğu; ıskartaya çıkmış tek parçanın (örneğin şu yanmış ampulün) yerini bir başkası alabildiği sürece, sahibi olduğumuz herhangi bir nesnenin bizim gözümüzde ölümlü mü yoksa ölümsüz mü olacağı tamamen paraya bakar. *Paralı biri için her meta yeni baştan reenkarnasyon yaşayabilir.* Ve bu reenkarnasyon fırsatı ancak ve ancak nesnenin “fikri” de yok olduğunda son bulur; yani başka bir marka uğruna o malın markasından cayıldığında. Sonrasında da marka modeline uygun kopya edilmiş binlerce parçanın yavaş yavaş telef olması gayet doğal.

Kuşkusuz: Bu endüstri Platonizmi, reenkarnasyon sayesindeki bu ölümsüzlük, ürünlerin kendi eseri değil; sözünü ettiğimiz meziyetlerini bize borçlu olduklarını belirtmemize hiç gerek yok aslında. Ancak bu lütuf bir karşı argüman değil. Çünkü bu araştırmanın konusu tam da işte ürünleri bizzat ürettiğimiz *halde* kendimizi onlarla boy ölçüşebilecek durumda görmeyişimiz olgusu. Sonuçta burada da dikkate alınması gereken salt bizim dezavantajımız: Başlı başına ürünlerimize aktardığımız meziyete bizzat ortak olamayışımız gerçeği. Bu, istisnasız hepimizin çok sayıda (eşzamanlı ya da art arda) örnekte vücut bulma şansından mahrum olduğu, tek birimizin dahi bir ampul ya da plak gibi, yeni bir numunenin şahsında kendi ölümümüzden kurtulma ayrıcalığına sahip olmadığı, kısacası, vademizi köhnemiş bir biriciklikle tamamlama mahkûmiyetinin devamı anlamına geliyor. İşte bu da aygıtlar dünyasının meziyetlerini ideal olarak gören açısından bir leke, bir utanç nedenidir.

Tastamam öyle, utanç nedeni. Ne burada ne de demin bu tabiri metaforik anlamda kullandım. Söz konusu şeyin şu bildiğimiz duygu “utanç” olduğunu ortaya koymak için bir anımı eklemek istiyorum:

On yıl kadar önce Kaliforniya’da umutsuz durumdaki bir ağır hastayı ziyaret etmiştim.

“How are you? [Nasılsın?]” soruma, sadece hastane odasındakileri değil âdeta tüm insanlığı işin içine dahil eden bir jestle karşılık verdi ve “Bizden hayır yok, hiçbirimizden bir şey çıkmaz,” yollu sözler mırıldandı. Neyi kastettiğini sorduğumda önce omuz silkti, yanıt belli değil mi dercesine, ardından retorik bir karşı soru geldi: “Well... can they preserve us? [Bizi saklayamazlar mıydı?]

” “They” sözcüğüyle kastettiği doktorlardı; “preserves” ise reçeli yapılmış meyveler. “Turşumuzu kuramazlar mı acaba?”

Yanıtım olumsuzdu.

“And [Ve]” diye devam etti, “spare men they haven’t got either. [Yedek insanları da yok.]”

“Spare men? [Yedek insan?]

” diye sordum şaşırarak. Açıklaması “Well, don’t we have spare things for everything? [Her şey için bir yedeğimiz yok mu]” şeklindeydi.

O an kavradım meseleyi. “Spare men” derken, “spare tires” (yedek lastik) ya da “spare bulbs” (yedek ampul) terimleriyle benzerlik kurmuştu. Yani, “Ne yaparsın ki bir yedeğimizi de bulundurmuyorlar depoda” demek istemişti. Bir bakıma, söndüğünde yerine takabilecekleri başka bir ampuldü mesele.

Son sözleri ise: “Isn’t it a shame? [Ne yazık değil mi?]” oldu.

Çifte aşağılık bir durumun ızdırabını çekiyordu anlayacağınız. Birincisi, bir meyve gibi konserve yapıp saklanamıyordu; ikincisi, bir ampul gibi yenilenemiyordu; aksine düpedüz - yüzkarası göz ardı edilecek gibi değildi - bozulabilir bir tek parça olmaktan öteye gidemiyordu.

O adamı yatıştırmak kolay değildi. Hangimiz, tanıdığı bir başka insanın reçel yapılamayışını ya da telafi edilemeyişi kafaya takmasına tanıklık edeceğini düşünür ki? Doğaça lamayla ağzımdan çıkan avutucu sözcüklerin yetersiz kaldığı apaçık

sonuçta. Üstelik utancının ve ölüyor olmasının yarattığı aczin, diğer insanların son demlerindeki eziyetlerden aşağı kalır yanı olduğu söylenemez. Bir o kadar yadsınamayacak şeyse onun da bir fanilik tecrübesine; hatta “aeternum”^{*} türü bir şeye, en azından bir “sempiternum”^{a**} diyelim, sahip olduğuydu; bu ise ölümlülüğüne bir arka plan görevi görüyordu. Bir farkla ki, ölümlü oluşuna düşünsel arka plan niyetine kullandığı şey, Tanrı ya da yıldızlı gökyüzü yahut fikirler veyahut insan türü değil, (bu hiç de önemsiz sayılmayacak farklar, yatağının başucuna ilişmiş ve elini tutmuşken birden muğlaklaşmıştı gözümde) reçel yapılmış şeftaliler ve reenkarnasyon sayesinde ölümsüz, marka ürünlerdi. İşte saygı duyduğu sonsuzluk buydu. Buydu karşısında utandığı zemin. Ve böyle utanarak da sönüp gitti. Bir nesneydi; gittiği yer hazır ürünlerin Olimpos’u değil de hammaddenin ölümler diyarıydı çünkü ve o an yaşamı boyunca takdir ettiği tüm nesnelerden daha sefildi.

Gel gör ki biz günümüz insanları, esaretimizin tek bir nüansının dahi dolandırılarak elimizden alınacağına dair kaygıya kapıldığımızda, eşine az rastlanır boyutta söz dinlemez ve kurnazlıkta üstüne olmayan varlıklarız. O halde bu sınırlı kontenjan meselesini, kopyalanıp çoğaltılabilen marka ürünler sınıfından dışlanmamızı sineye çekip konuyu kapatacak değiliz. “Faulty construction” özelliğimize nasıl razı olmuyorsak yerimizin doldurulamazlığına ve tek numune biçiminde var olmaya katlanmaya da bir o kadar uzağız.

Biri çıkıp itiraz edebilir: “Ne diye? Söyler misiniz ne diye bütün bunlar? İhtiyacımız mı var? İnsan ne yerse odur ve ‘ne yaparsa odur’ dediğimize ve milyonlarcamız aynı şeyi tüketip aynı şeyi yaptığına göre, düzlenip eşitlenmemiz ve o sa-yede trampa edilebilirliğimiz son haddine varmadı mı? Bizler de artık çoktan salt numerik anlamda ‘bireyler’ değil miyiz?

* Lat. Sonsuzluk. -yhn

** Lat. Süreklilik. -yhn

Kalkıp da sınırlı kontenjandan dert yanmanın ne âlemi var şimdi?”

Bizi alet edevat, tüketici ya da kurban yerine koyup işe koşan ve kullanan kurumların, ekonomi dünyasının, eğlence sektörünün, politikanın, savaş meraklılarının perspektifinden bakıldığında, bu telafi edilebilirlik su götürmez bir gerçek. Üstelik gerçek olmakla da kalmıyor, toplumsal düşüncede sürekli onaylanıyor, dahası bilim adamlarınca açıkça destekleniyor. Öyle ki sosyal psikologların ve etik kuramcılarının bile başka işleri kalmamış, “adapte edilebilirliği” ve “dikkat çekmeme-yi” idealize etmekle ya da dumura uğramış bir ‘kendi olma’ya ve kişisel farklılığın artıklarına tutunmaya çalışıp bunda ısrar eden herkesi “crank”, yani patolojik eksantriğin teki olarak damgalamakla meşguller.²³

Sözün kısası, (bireyleri kullanan) kurumların bakış açısıyla, kopyalanabilir seri üretim mallarına dönüşümümüzün başarıyla tamamlandığı, (herkes mevkiinden ve yaptığı rutin el hareketinden ibaret olduğu için) “*spare men*”in daima kullanıma hazır halde beklediği yadsınmıyor. Ne var ki bu saptama yalnızca bu perspektiften doğrudur. Tek tek kişiler açısındansa mesele hiç de öyle değildir. Telafi edilebilirliğinden değil de yerinin doldurulamayacağından yakman hastamız örneğin, buna tanıklık ediyor.

İşte hiçbirimizin durumu onunkinden farklı değil. İstisnası yok. Çalıştığım işletmedeki hizmetimin aynısı başka birince görülecek de olsa, işlevlerimin kesintisiz devamlılığının sağlanacağı garanti altındaysa da, benim, XY kimliğimle yedek insanlar tarafından sürdürülmem söz konusu değil. Yedeğimin, dile getireceği “ben benim”, benim ağzımdan çıkacak sözcüklerin aynısı olacaksa da artık başka bir ‘ben’e dairdir, söz konusu olan onun kendi ‘ben’idir haliyle. Benim kendi ‘ben’imse ikame edilemeden ve ikame edilemezliğiyle geride kalacaktır.

Meselenin burasında uyanık olunmazsa, işin püf noktası-

nı oluşturan nüktenin gözden kaçırılması işten bile değildir. Tek tek herkesin tekliğiyle, birey niteliğiyle her bireyin yerinin doldurulamaz (“yeri doldurulamayacak kadar değerli”) olduğu yolundaki anlayış her türden hümanitenin düsturuydu ne de olsa. O yüzden söylediklerimize bakılarak bir tür hümanite körelmişliğinden ya da hümanite deneyimi kalıntısından söz ettiğimiz sanılabilir.

Tam tersi oysa. Çünkü burada belirleyici olan, tek başına herkesin kendi yerinin doldurulamazlığına *hangi* gözle baktığıdır; bu özelliğini *ne olarak* algıladığıdır. Daha doğrusu bu durumu, hak etmediği bir dezavantaj şeklinde değerlendirmesi; bu özelliğine, onunla özdeş olduğunu bile bile ayak diremesidir, kısacası bir defo, bir *leke* olarak görmesi ve bu yüzden utanmasıdır. Özetle belirleyici olan “*biricikliğin yarattığı açmaz*”dır.

“Biricikliğin yarattığı açmaz”a popüler bir şarkıdan esinlenilmiş, “sadece bir kez varım, geri gelmem artık” şeklindeki banal sözler eklenecek olsa hemen görülecek şey, bu açmazın ölüm korkusuyla sıkı sıkıya ilişkili olduğudur. Yersiz de denemez doğrusu. Çünkü eğer, demin değindiğimiz gibi, seri üretim mallarının değiştirilip yenilenebilir olma özellikleriyle “ölümsüzlüğü” elde ettiklerini göz önünde tutarsak ve insan da seri şekilde var olmanın ve telafi edilmenin dışında kalmışsa, ölümsüzlük yolu da kapalı demektir. İnsanın, kendisinin seri üretim mal olmadığı gerçeğini tatması bir *memento mori** etkisi yapıyor anlayacağınız.²⁴

* Lat. “Öleceğini hatırla.” Ölümü hatırlatan şey. –yhn

§ 9

*İnsan, bu ikinci güçlükten kurtulmaya çalışır, çareyi ise
“ikonomani”de görür*

Halihazırda, bu mağduriyet duygusunun, bu “biricikliğin yarattığı açmaz”ın ne denli yaygın olduğunu gösteren, muazzam diyebileceğimiz bir kanıt duruyor önümüzde: Kastettiğim, günümüzde her yanı sarmış görüntü çılgınlığı, “*ikonomani*.”

Bu bağımlılığın, boyut ve yoğunluk açısından insanlık tarihinde yepyeni bir olguyu ifade ettiği; ayrıca günümüzün, yanı sıra yaygın tüm diğer bağımlılıklarını kat kat geride bıraktığı gerçeğinin tartışılacak yanı yok herhalde. Hakikaten anahtar bir fenomen bu, onu kullanmadan çağımızın teorisini yapmak mümkün değil. Felsefi boyutlarda öneme sahip olduğunu ancak yeni bir ifade belirgin kılacağı için de “*ikonomani*” terimini ortaya atıyoruz.

Uzaylı bir muhabire ait olduğu iddia edilen ütöpik bir Dünya tasvirinde yer aldığı gibi, insan dünyası, her şeyden önce düpedüz “bir fotoğraf mahfazası ve çöplüğü.” Bir ara bu dünyanın tüm gücünü bu işlevi yerine getirmek için harcadığı kanısına kapılmadım desem yalan olur. Her halükârda resimlerin rolü öyle devasa ki Dünya’yı o milyarlarca resimden, fotoğraflardan, filmlerden, televizyon görüntülerinden, afişlerden arınmış düşlediğimde, geriye koskoca bir hiçlik kalıyor. Kendisinin ve yakınlarının çoğaltılmış bir sürü fotoğrafını gönüllü çıkarıp göstermeyen, yanında taşımayan ya da en azından mülkünde bulundurmayan tek kişiye dahi rastlamadım.”

Bu, hayli isabetli tanımlanmış hipertrofik görüntü üretimi-

nin sorumlusu denebilecek nedenlerin en önemlilerinden biri, insanın, resimler sayesinde kendisinin “yedek parçasını (spare-pieces)” yaratma, başka deyişle, dayanılmaz biricikliğine ağzının payım verme şansını elde etmesiydi. Sözünü ettiğimiz görüntü üretimi, insanın, “sadece bir kereliğine varım” a kafa tutmak için dev boyutlarda hayata geçirdiği bir karşı önlemdir. Normal koşullarda seri üretimden dışlanmış olmasına rağmen, fotoğrafı çekilince, insan yine de tutar “çoğaltılabilir bir ürüne” dönüşür. Böylelikle *en azından temsili olarak o da çoklu, bazen bin misli bir var olmaya kavuşur*. Her ne kadar bizzat “sadece” model olarak yaşıyorsa da kopyalarında var olmaya devam eder.

Aramızda, çoklu varoluşları en etkili biçimde gerçekleşenlerin, yani (biz sıradan ölümlülere oranla daha fazla gözün gördüğü) *film yıldızlarının* gıpta ettiğimiz idoller olmaları boşuna değil. *Başlarına ördüğümüz taç, onların, bizim gözümüzde “ontolojik açıdan daha yüksekte”ki seri üretim mallarının yaşam alanında gedik açmada gösterdikleri başarıya ithaftır*. Nesneler gibi var olma, ürün dünyasında bir sonradan görme olarak yer alabilme rüyamızı düşünülebilecek en muhteşem tarzda gerçekleştirdikleri için yüceltiyoruz onları. Hakikaten, binlerce kopyaya dağılmış aktrisle her yerde sayısız örneğini bulabileceğimiz tırnak cilası arasında esas itibarıyla ontolojik bir fark kalmamıştır artık. Haliyle, reklamlarda yıldızın ve seri üretim mallarının birbirlerine payandalık etmeleri (yıldız, malı tavsiye ederek; mal, paketten çıkan artist resimleriyle), bir ittifak oluşturmaları mantıklı; tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş. Üstelik yaygınlıklarının benzeşmesiyle de kalmıyorlar, ölümlülüklerini aşma yöntemleri de aynı. Her ikisi de ölümle-rinden sonra da röprodüksiyonlarında kendilerini göstermeye devam etme şansına sahip. Yıldızın yüzündeki gülümsemenin, günün birinde modelin kendisi “bütün fanilerin” yazgısını paylaştığında da ışık saçmaya devam edişinin, örnek mode-

li ortadan kalkmış tırnak cilasının kariyerini sürdürüşünden hiç farkı yoktur. Hatta bir anlamda film yıldızı daha “yaşarken ölümsüz” (“immortal Garbo”) ve fanilerin yazgisından bağımsızdır. “Picture”larının büyük çoğunluğu onun asıl (yani ticari açıdan tek geçerli), tanrıçamsı, tamamen kırıksız gençlik dönemini gösterdiği için film yıldızı kendinden daha gençtir ve gerçek bedeni geçersiz ve iyisi mi mahcubiyetle saklanması gereken bir vukuattır. Önümüzde, yeni oluşmakta olan bir “özel hayat” türü duruyor: “Hollywood türü özel hayat.” Resimlerin geçerliliğine zarar verebilecek her şey bu kavram dahilindedir.

Yine de: Sonuçta, seri üretim mallarımızın sefasını sürdüğü gerçek çoklu varoluşla karşılaştırıldığında, bizim, resimler yoluyla çoğalma işi olsa olsa bir ‘güya’dan ibarettir ve sunduğu tatmin, hummalı ikonomanik faaliyetimize karşın, yedek bir tatminden öteye gidemiyor. Ürünler reel özdeş taneler olarak Dünya’nın her yanına saçılma ayrıcalığına sahipken, bizim ancak fotoğraflar yoluyla çoğalmaya talim etmemiz olgusu, gerçek nüshalarla alt tarafı kopya arasındaki bu fark, kolay kolay giderilebilecek bir hasar değil. Fotoğraflar var diye insanın kendi ürettiği “daha iyi şeyler” karşısındaki utancı öyle tamamen ortadan kalkmıyor.

Peki bu, insanın en çok özlemini çektiği şeyin gerçek bir seri üretim malı olmak olduğu ve seri üretim malı biçiminde yaşamayı hiç de fena bulmadığı anlamına mı geliyor? - diye sorulacaktır. -

Bu soruya açık ve kararlı bir evet yanıtı verilemez. Açıklamak gerekirse: Biz insanların sonsuzluğa - “aeternitas” değil de “sempiternitas” anlamında - sıcak baktığını iddia etmek de yine aynı nedenle mümkün değil. Ölüm korkumuzda ve ölüme karşı koymamızda bu arzunun kanıtlarını görmek çok akla yatkın oysa. Ancak bu gerekçe meseleyi iskalardı. Ölmek istemeyişimiz doğru gerçi; öte yandan pozitif anlamda hep ama hep yaşamak, bir bakıma milyon yaşına gelmek istediğimiz id-

diası da gerçeği yansıtmıyor. Böyle bir şeyi istemek bir yana, bu tür bir ‘aynen devam’ı tasavvur etmeyi becerecek kapasitede dahi değiliz. Başka deyişle: Belirlilik, pozitif arzuya değil, salt olumsuzlamaya, yani karşı koymaya ait bir şeydir. Bu nedenle böyle, neden en temel karşı koyma arzumuzda pozitif bir beklenti denk düşmüyor da bu arzu bilakis *kör* kalıyor; acaba deyim yerindeyse ölmemeye “*ihtimal dahi veremeyecek*” kadar mı “fazla ölümlüyüz”, bunu irdelemenin yeri burası değil. Ama öyle olduğu da kesin.

İşte çokluğa arzumuz da bu kastettiğimiz anlamda “*kör*” kalır. Her birimizin “sadece bir defalığına varım”ından kurtulmak istediği doğru. Doğru olmayan, en azından “felsefi bir abartma” diyelim, herkesin, Kaliforniyalı hastanın, “yedek parçalara (spare pieces)” bölünüp çok sayıda, hatta sayısız örnekle Dünya’yı doldurma yolundaki pozitif arzusunu paylaştığını öne sürmek. İşte o yüzden “ikonomanik orta yol” tercihimiz, yani fotoğraflarımızla, toptan üretim mallarının seri halinde varoluşlarına katılmakla birlikte yine de kendimiz olarak kalmamız belki de en iyi çözümdür.

§ 10

Mahcubiyetin tarihsel illüstrasyonu Bir emsal olarak MacArthur

“Prometheusçu utancın” semptomlarını ve utancı alt etme girişimlerini genelde anonim olgularla açıkladığımız bu analizlerden sonra, *utanmanın teşhis edilebilir tarihsel olay olarak* ortaya çıktığı en azından bir durumu dile getirelim. Söz konusu kişi, kamuoyunun spotları üzerine çevrili ve toplumsal basamaklarda en üstte duran biriye, insanın, onu utandıran aparatça geçilmesinin kaçınılmaz biçimde bir *tenzilirütbe* olarak görüleceği apaçık. Böyle biri MacArthur’dur.

Kore anlaşmazlığının hemen başında General MacArthur’un, hayata geçirilmesi durumunda belki de Üçüncü Dünya Savaşı’na yol açabilecek adımlar önerdiği, yıllardır herkesçe bilinen bir sır. Olası sonuçların göze alınıp alınamayacağı konusundaki kararın ona bırakılmadığı da yine hepimizin malumu. Yetkiyi onun elinden alanlarsa bunu, kararı bizzat verebilmek ya da politik, ekonomik yahut etik açıdan işin ehli başka insanları devreye sokmak amacıyla değil (söylenecek “son söz”ün nesnel olması gerektiğinden ve günümüzde de yalnızca nesnelerce yapılan açıklamalar “nesnel” sayıldığından olacak) sorumluluğu bir *aygıt* devretmek için yapmışlardı, kısacası “takdir” bir son merci olarak görülen “*Electric Brain*”in denmişti. İnisiyatifin generale bırakılmamasında rol oynayan şeyse onun MacArthur olması değil, insan olmasıydı; aygıt beynin MacArthur’la karşı karşıya getirilmesindeki motif, MacArthur’un zekâsına güvenmemek için özel nedenler bulunması değil, düpedüz MacArthur’un sadece bir insan beynine sahip olmasıydı.

Sorumluluğun bir insan olan MacArthur'un "elinden alınması" kuşkusuz kafa karıştıran bir ifade. Çünkü yetkisini çekip alan güç odağı, insanüstü bir merci, bir "Moira" ya da "Tike", bir "Tanrı" yahut "tarih" değil, insanın, âdetâ sağ eliyle sol elini gaspeden ve ganimeti - ki bu onun vicdanı ve irade özgürlüğüydü - aygıtın sunağına yatıran insanın ta kendisi. Böylelikle bu onun kendi elleriyle yaptığı kalkülasyon robotunun buyruğuna girdiğini ve robotu kendi vicdanının yerine bakan bir kehanet mekanizması, hatta bir baht makinesi olarak tanımaya meyilli olduğunu göstermişti.

Bununla kastımız şu: Generali aygıta tabi kıldığında insanlık kendine kötülük etmiş oluyordu. Yanlış anlaşılmasın. MacArthur'la dayanışma en son yapacağım şey. Tarihin, bu ibretlik momentte dramatis personae* kadrosuna tam da MacArthur gibi birini almasına kaderin cilvesi diyelim; kamuoyunda tanınan başka herhangi bir kişilik de aynı şekilde işine yarardı. Demek istediğimiz sadece, bir sorumluluğu insandan alıp aygıta havale edenin, kendi sorumluluğunu da birlikte devrettiği; insanlığın kendine reva gördüğü tenzilirütbeyi, yaşanan olayda ilk kez temsili biçimde hayata geçirdiği; ilk kez resmi olarak yüksek sesle "Elimizdeki aparat kadar iyi hesap yapamadığımız için cezai ehliyetimiz yok; o halde 'hesabı' biz 'yapmayalım' " dediği; ilk kez resmi olarak, mahcubiyet duymaktan utanmadığıdır.

Bu kehanet makinesine işte "yemi verildi" anlayacağınız; makinelere karar için gerekli evrakın teslimatını nitelemede kullanılan terminus technicus "to feed."²⁵ Yem, gerek Amerikan gerek düşman ekonomisine ilişkin bilumum verilerdi. "Bilumum" demekle abarttık gerçi o başka. Ne de olsa makinenin doğasında kendisine ait bir "idée fixe", yani determinantlarının yapay biçimde sınırlanması; eldeki malzemeyi işlediği bakış açısının daha baştan ayarlanıp hep sabit kalması

* Lat. Dramda yer alan oyuncular. -yhn

var. Dolayısıyla “yemlenmesinde” seçilen verilerin bir niceleme işlemine zorluk çıkarmayaacak özellikte olmasına dikkat edildi. Başka deyişle tüm veriler, çıkarılması düşünülen savaşın ne getirip ne götüreceğine, kârlı mı yoksa zararlı mı olacağına ilişkindi. Haliyle bu da doğrudan, (örneğin) insanların yok edilmesinin ya da ülkelerin yıkımının, metodik çekidüzen ve açıklık kaygılarından ötürü salt kâr-zarar birimleri olarak kullanılıp değerlendirilmesi sonucunu doğuruyordu. Bu savaşın adil mi yoksa haksız mı olacağı türünden sorular, “Electric Brain”in önüne daha en başından konmuyordu anlayacağınız. Hatta ona bu tür bir yem ikram etmek ayıp kaçardı, öyle ya, rüşvet yemez nesne nesnelliği yanıyla, aygıtın böylesi öznel ve duygusal bir ‘yal’ı elinin tersiyle iteceğini ya da o kehanet saçan ağzına benzer soruların zorla tıktırılması durumunda elektriksel bir bağırsak düğümlenmesiyle tepki vereceğini tahmin etmek zor olmasa gerekti. Kısacası aygıtın öznelliğe olan kutsanmış alerjisi dikkate alındığından; bildik “mantıksal ampirizm” motifi uyarınca, sadece, sarıh aygıtın açıklıkla yanıtlayacağı sorular “anlamli” sayıldığından, tüm diğer sorularsa anlamsız muamelesi görüp ignore edildiğinden, (makineye en acil ahlâki çekinceler yüzünden danışıldığı yutturmacasına kendilerini inandırmaya çalıştıkları halde) ahlâki sorular en baştan işin içine karıştırılmadı.

Anlayacağınız, aparatın yardımına başvurulması sonucunda ortaya çıkan ve artık “para etmeyen” iki şey var:

1. Aparatınkiyle karşılaştırıldığında hesap becerisinin neredeyse sifıra yakın olması dolayısıyla insanın sorunlarını kendi başına çözme yeterliği. Ve,

2. Hesaplanamama özelliğine sahip oldukları sürece sorunların kendisi.

Malum, verilerin işlenmesi, mekanik bağırsaklar sayesinde komik denecek kadar kısa zamanda mümkün. Aparatın yemini yemesiyle bir tarafından kehanetini çıkarması bir oldu.

Bu çıkan şeyi hüküm niteliğinde kabul etmeye dünden razı olunduğu için de, kutsal bir savaş adıyla etiketlendirilecek plan uygulamaya değer mi yoksa getirisi olmayan bir girişim sıfatıyla gözden çıkarılarak ahlâk dışılığına hükmedilip rafa kaldırılması mı gerekir, öğrenilmiş oluyordu böylelikle.

“Brain”in birkaç saniyelik elektronik bir derin düşünce-
lilikten ya da elektronik sindirimden sonra çıkardığı yanıtın tesadüfen insan MacArthur’un alınmasını önerdiği, ön aşama-
daki karardan daha insancıl olması; aygıtın ortalığı çınılatarak
“bu işten zararlı çıkılır” diye söylenmesi, dahası, olası bir sa-
vaşın Amerikan ekonomisine felaket getireceğini göstermesi büyük şanstı doğrusu. Hatta denebilir ki - çünkü ne de olsa ağzındaki kehaneti içinde bulduğumuz atom çağınının orta yerine boşaltıyordu - tüm insanlık adına şansın daniskasıydı. Bununla birlikte böylesi bir prosedür, çığır açan, insanlığın bugüne dek kendisine tattırmadığı boyutta bir yenilgiyi temsil ediyordu. Öyle ki insanlık, daha önce hiç böyle, tarihi hakkındaki, belki de var olmaya ya da olmamaya ilişkin hükümü bir nesnenin inisiyatifine bırakacak kadar alçalmamıştı. Ayrıca kararın bu seferlik veto ve insaflı olması, işin özünü değiştirmez: *Olası bir bağışlamanın kaynağı bir nesneye nakle-
dildiği içindir ki, işte tam da bu nedenle, o şekliyle de bir idam kararıydı.* Statümüzün kaderini belirleyen, nesnenin olumlu ya da olumsuz yanıtı değil, sorunun nesnenin önüne konulup yanıtın beklenmesidir. Binlerce insanın, belki buna biz de dahiliz, tesadüfi henüz-öldürülmemiş-olması - yani bugün öylesine “yaşam” diye adlandırdığımız şeyi - bir aletin çıkarıp attığı “hayır”a borçlu olduğunu kafada netleştirtince, insanın utancından yerin dibine geçesi geliyor.²⁶

Ama biz tekrar MacArthur’a dönelim.

Önerdiği çözüm, inceleyip karar vermesi için kehanet makinesine teslim edilmiş olan general, alet daha onayını ya da vetosunu bildirmeden de “yetkileri kısıtlanmış” konumda biri-

dir artık. “Beyin”in ağzından ne çıkarsa çıksın, söz onda biter deyip kabullenmek zorundadır çünkü. Dahası, bir onay durumunda bile “yetkileri kısıtlanmış” olarak kalacaktır bittabi. Onay beyanından sonra general, payına düşen şeyleri sonuçta aygıtın elektrikli izniyle yapmış olacaktır. Utanç başlamıştır böylece.

Öte yandan tebliğ edilen kelamsa, hepimizin malumu, bir *vetoydu*.

Böylelikle utanç dört dörtlüktür; vaziyet hem MacArthur gibi hırslı ve bildiğini okuyan bir kişilik açısından hiç iç açıcı değildir hem bu işin sonucuna katlanmak kaçınılmazdır. Her ne kadar teknik/askeri açıdan rütbe indirimine maruz kalmamışsa da rütbesinin fiilen küçüldüğü somut gerçek. Askeri kariyeri bitmiştir. Sivilliyi tercih eder.

Vakanın yol açtığı ilk sonuç bu. Mantıklı. Sürpriz bir yanı yok.

Ancak utancın hikâyesi burada bitmiyor. İşin bir de ikinci perdesi var ki gördüğümüz kadarıyla bir *karşı atak* anlamına geliyor ve hiç de öyle sıradan bir adım değil. Aksine frapan mı frapan. Şöyle ki MacArthur, sonrasında - bu klimaks, gerçekliğin değil, olsa olsa bir romancının başının altından çıkar - ofis cihazları üreten bir holdingin yönetim kurulu başkanlığını üstlendi.

Bu adımın tesadüf olması mümkündür gerçi, MacArthur’a sivil hayata dönmesinden sonra yapılan bir dizi teklif içinde en cazibi buydu belki de. Ama büyük olasılıkla tesadüf değildi. O yüzden de bu klimaksın bir *edim* oluşturduğu, yani *anlamli* bir hamle olduğu şeklinde bir yoruma, en azından deneme amaçlı da olsa yeltenebiliriz. Çekinceleri göz önünde bulundurarak elbette. Yorumumuzla somutluğun çizdiği sınırlar içinde mi kalıyoruz, yoksa “bilimkurgu”, daha doğrusu felsefi kurgu tarafına mı sığıyoruz, burası açık kalıyor haliyle. Şöyle formüle edelim:

Bu koşullar altında yapılmış iş tercihini bir romanda betimleyecek olsaydık, olayı, aygıtın onu ve otoritesini içine düşürdüğü gülünç durumu gururuna yediremeyen MacArthur'un bu lekeyi temizlemek için birtakım araçlara ve yollara başvurmaya niyetlenmesiyle motiflendirebilirdik ancak. Kendisine yapılanın acısını çıkarabileceği, aygıtlara gününü gösterebileceği, böylelikle iradesinin ve sözünün hâlâ geçeceği, aygıtların da onun buyruğu altında olacakları tek mevki, ofis cihazları üreten bir oluşumda yöneticilikti; sadece o tür bir pozisyon-
da, çalımlarından geçilmeyen aletlere hükmetme ve onların burunlarını sürme şansına sahipti; hiç değilse ticari ve idari açıdan; içindeki intikam ateşini ancak öyle söndürebilirdi. O yüzden de işte bu işi seçmişti.

Bu türden bir animasyonu Hegel'in diyalektik diline tercüme etmeye kalksak zorlanmazdık. Günümüz için yazılmış bir "Tin'in Fenomenolojisi"nde şunlar yer alırdı:

"Eskinin 'kölesi' (aygıt) şimdinin 'efendi'si kesilir ve eskinin 'efendi'sine 'köle' muamelesi yapıp aşağılar olunca, bu sefer de 'köle' tutar yeniden 'efendinin (aygıtın) efendisi' olmayı dener." İşte utancın, en azından varsayıma dayanan, hikâyesi böyle.²⁷

§ 11

*Kimlik bozulması olarak utanç - “Varlıksal çeyiz” kavramı -
‘Ben’ “id” olmaktan utanır, “id” ise ben olmaktan*

Sıra son olarak da benim “Prometheusçu utanç” tezime yapılan en güçlü itirazla baş etmeye geldi. Bu hayli radikal argümanla uğraşmak, öylesine sıradışı bir “konudan sapma” gerektiriyor ki, analizin akışı içerisinde bir yerlere ilıstirmek pek doğru olmayacaktı. Çünkü tüm tezin altındaki zemini çekip almaya çalışan bu itiraza göre “Prometheusçu utanç” ifadesindeki “utanç” sözcüğü *metafordan başka bir şey değildir*; bir kere her şeyden önce “gerçek utanç” daima, denetleyici bakışlarından korkulan, “merci” olarak hüküm süren bir üstün güçten utanmadır. Oysa “Prometheusçu utancın” (böyle bir şey varsa tabii) “mercii” aygıtlar dünyasında, gözden yoksun şeylerin şahsında var olacağına, yani bu şeyler insanlarda im-gelenen defoyu göremeyeceklerine ve haliyle de değerlendirip yargılayamayacaklarına göre, söylenenler bir kuruntudan ibarettir, tamamı metafor olmaya çıkar. Günümüz insanı kendi eseri olan nesnelerin mükemmelliği ve çoklu niteliği yüzünden “mahcubiyete” sürüklenir, ifadesine, bu pasif kalıba belki göz yumulabilir; ama bir dönüşlü fiil olan “utanmak” kullanılırsa iş değişir.

Bu radikal itirazın karşısına dikilmek istiyorsak, önce “esas-
sen utanç” denen şeyin doğasını kafamızda şöyle bir netleştir-
memiz gerekiyor.

Nedir o halde utanç?

- I. a) Dönüşlü edim (utanmak), yani *kendini esas almadır*,
- b) ama *çuvallayan* bir kendini esas almadır,

c) hem de öyle (örneğin anımsama edimi gibi) ara sıra değil, *esas itibarıyla çuvallayan*.

d) Öyledir, *çünkü utanan, hem kendiyle özdeş olmayı hem olmamayı aynı anda yaşar*. (“Ben'im ama yine de ben değilim”);

e) bu da edimin hiçbir zaman son bulmaması sonucunu doğurur. Utanan, karşılaştığı çelişkili hali kafasında “bitiremediği” için utancın kendisi de bitmez. (Bu noktada ve aşağıdaki, f ve g şıklarındaki eğilimlerde, şaşırmayla benzerlik taşır.)

f) Bu durumda utanç, edim karakterini yitirir, öyle ki dejenere olur;

g) ancak durağan “ruh hali”nin denge durumuna geçtiği falan yoktur. Aksine titrek bir *kafa karışıklığı ve dezoryantasyondur* yaşanan; çoktan içine dalındığı hissine kapılmışken hep yeniden başlıyormuş gibi gelen. Kısacası: *Utanç, kimlik arayışındaki bir arıza; bir “sarsılmadır”*.

II. Psikolojide ve fenomenolojide âdet olduğu üzere araştırılmış zararsız “edimler”in çoğundan farklı olarak utanç, doğası gereği “çifte içlemlilik” taşır. Sadece kendi (olağan) “içlemsel nesnesine” (bizim örneğimizde “kusur”) değil, aynı zamanda hep bir “merci”ye de dönüktür; utanan, o “merci”den utanır. Bu merci bir “*koram*” içerir.²⁸

III. *Istenmeyen bir mercidir* bu, hatta sıklıkla bela okunan; yani aslında “arzu edilen” değil çekinilen. İçlemsel dönüklük, bir yüz çevirme; içlemsel işaret ediş, bir reddediştir. Yani “*negatif içlemseldir*.”²⁹

I. şıkta saydığımız ayırt edici özellikler, araştırmamızın başlıca konusu olacak. O nedenle II. ve III. şıklara şöyle hızlıca değinmekte yarar var.

Ne “koram” ne de “negatif içlemsellik” fenomenolojide önemli bir rol oynamıştır.

II'ye ilişkin: Utancmki özellikle açıkça gözlemlenebildiği halde “koram” karakteristik bir özellik değildir, aksine tüm toplumsal edimlerde görülür (Örnek: “Birinin karşısında bö-

bürlenmek”); hatta belki de tüm edimlerde keşfedilebilecek bir unsurdur. Çünkü münzevice olanlar da dahil, hemen hiçbir edim yoktur ki, bilmeden de, hatta modo privativo da olsa, varlığını göz önünde bulundurduğu, bakışları altında cereyan ettiği ya da bakışlarına maruz kalmaktan kaçındığı bir çevrenin ipuçlarını taşımasın. Husserl’in klasik fenomenolojisi (kendi eleme ölçütünün farkında olmaksızın) neredeyse sadece bu “koram”ı açığa vurmayan edimlerin analiziyle yetindiği için ondaki bilinç kavramı, tekbenciliğin sınırında kalmaktan öteye gidememiştir.

III’e ilişkin: “Negatif içlemsellik”, anlaşılmamıştır, çünkü “ben” eo ipso “özgür” olarak, en azından “aktif” varsayılmıştır. “Özgürlük” teriminin (örneğin Husserl’de gördüğümüz gibi) nadiren dile getirilmiş olmasıysa fazla bir anlam taşımıyor. “Aşkın Fenomenoloji” de özneliğin felsefesini yapan diğer akımlar gibi klasik hataya düşmekten kurtulamamış, ‘ben’i kavrayabilmenin peşinde koştururken, salt “farkında ben”in püskülünü yakalamış ve bunu ‘ben’in tümü şeklinde ya da bütünü temsil eden bir şey şeklinde yanlış anlamıştır.³⁰ Farkında ‘ben’in bir amaç güttüğü, yani “pozitif içlemsel” olduğu su götürmez. Ama ‘ben’in sadece ve sadece “bir şeye yönelik” hareket ettiği de doğru değil. Yanı sıra (ve işte sadece bu karşı yönde edimle koordine olarak içlemsellik bir anlam kazanır) ben aynı zamanda (bir salyangoz gibi) kabuğuna da çekilir; sadece görmekle kalmaz, aynı zamanda görülür de; sadece o hedeflemez, aynı zamanda hedeflenir de, yani örneğin izlenir ve aranır. İzlenen kişinin uzak durduğu ya da çekindiği şey, dil bilgisel anlamının çok ötesinde “içlemsel bir nesne” olarak adlandırılabilir mi, doğrusu tartışılır; ne de olsa “her -i hali” doğrudan “içlemsel nesne” olacak diye bir şey yok. İşte bu belirsiz içlemsel edimler sınıfına utanç da dahildir. Çünkü utanç, utandırılan “merci”ye sırt çevirir. Utancın derdi bu merciyi görmek ya da görmek istememek değil, asıl onun tarafından görülme-

mektir. Bu ilişki “içlemsellik” olarak bildiğimiz şeyden öylesine ciddi anlamda farklıdır ki onun için yeni bir terim bulunsa hiç de fena olmazdı doğrusu.

Şimdiye dek saydığımız tipik özellikleri özetlersek, utanç: Bir sarsılma anında kötüleşme belirtileri gösteren dönüşümlü edimdir. İnsanın utanma anında, sırt çevirdiği bir merci önünde, kendini “olmadığı” bir şey olarak yaşaması ama yine de kaçınılmaz biçimde “öyle olması” yüzünden tökezleyen bir dönüşümlü edim.

Utancın var olması olgusunu henüz açıklamayan bu akademik-fenomenolojik betimlemeden sonra somut bir örneğe geçmek fena olmayacak.

Örnek: Kambur kamburundan ötürü utanır. (Daha doğrusu: Kamburlu olmaktan.)

Bir bakıma kamburu, onun gözünde zorunlu olmayan, tesadüfi, yani kendisi “değil” sadece “sahip olduğu” bir şeydir. Ne var ki “sahip olduğun” neyse - buradaki “sahip olmak” bir bedene “sahip olmak” anlamında - “o”sundur; hem de kaçınılmaz biçimde. O halde kamburlaşmış biri de kaçınılmaz biçimde “sırtında kamburuyladır”; kendini kamburuyla özdeşleştirmek zorundadır; özdeşleştiremediği halde, bu “onun suçu” olmadığı halde üstelik. Bu çelişkinin üstesinden gelemeyen, o yüzden utancı da konuyu kapatmaz, bir türlü bitmek bilmez.

“Merci”ye gelince: *İnsanların aslında “nasıl olması gerektiğine” karar veren bir ‘yüksek mahkeme’den oluşmaktadır.* Kambur da bu yüksek mahkemenin yargı yetkisindedir, mahkemenin temsil ettiği insan nizamnamesini o da kabullenir, en az mahkemenin daha iyi durumdaki diğer üyeleri kadar. Bir yandan mahkemenin hükmünü tanır, ama öte yandan istenildiği gibi olmamış haliyle de bir türlü kabullenemez (kabullenmeyi istemeyi beceremez) ve o yüzden mahkemeye sırt çevirir, böylelikle kendinden de uzaklaşmış olur. “Kimlik bunalımı” burada da kendini gösterir.

Etik kuramcıları bu temel örneği itici bulacaklardır. “Onun

suçu değilse,” diye ahlâkçı bir dikkafahlıkla söyleneceklerdir, “ne diye kamburundan ötürü utanması gereksin ki?” Bunun yanıtı, kamburun böylesine dahiyane bir karşı argümanı nasıl akıl etmediği şeklinde falan değil (tam tersine, kendini bildi bileli “benim suçum değil ki bu” deyip duruyordur ve bu masumiyet savıyla da utancını bastırmaya çalışmaktan usanmıyordu). İşin doğrusu, kamburun zorbaca çabaları nafiledir sonuçta; utanması “gerekir mi gerekmez mi”, işin bu yanılla hiç ilgilenmez; özetle, tam da işte bir suçunun olmaması yüzünden utanır. *Rağmen değil tam da bu yüzden kambur, kamburundan ötürü utanır*

Gerçekten de utancı “bir suç olmamak”tan daha açık anlatan ikinci bir deyiş zor bulunur. Bir şeye ilişkin olarak “benim elimde mi”, tam da “elimden ne gelir ki”dir, yani özgürlüğümün elinden alınmıştır, yazgının bölgesidir, her açıdan “vahim” olanın, en geniş anlamda iktidarsızlığın mıntikasına aittir. İşte utanç, özgürlük talebiyle “vahim” olan arasındaki, muktedir olmakla olamamak arasındaki çelişkiden kaynaklanır. Utanç, muktedir olamama yüzünden utanır. Bu ne anlama geliyor?

Özgürlük arzusunun doğasında ölçütsüz ve ölçüsüz olmak yatar. Özgür, salt kısmi anlamda özgür; birey, salt bazı açılardan birey; ben, salt ara sıra ben olmakla yetinmez; aksine mutlak özgür olmayı, tam anlamıyla bireyselliği ve kendi dışında hiçbir şey olmamayı ister.

Ancak bu aşırıya kaçmış iddia “patolojiktir.”³¹ ‘Ben’ bu iddiayı uzun süre ayakta tutamaz. Özgürlüğünün, bireyselliğinin, özgüveninin sınırlarına dayandığı momentler hiç eksik olmaz. Bir birey ya da kendi olma özelliğiyle benzeşmese de yok sayamayacağı bir şey olarak duyumsadığı “id” yanını keşfettiği momentlerdir bunlar.

“Id”den sadece, Freud’un tanımladığı şeyi değil, çok daha genel anlamda, ‘ben’in, elinde olmaksızın ve karşı çıkamayacağı biçimde, pay sahibi olduğu akla gelebilecek tüm ben-dışı

şeyleri - hangi türden olursa olsun - tüm bireysellik-öncesi şeyleri; yani varlığı söz konusuysa, *keza*-var olması ve 'ben'in "*refakatine verilmiş*" olması gereken şeyi anlıyorum. O yüzden, burada "*varlıksal (ontik) çeyiz*" nitelemesini de kullanıyoruz.³²

Utanç, bu "*çeyizin*" keşfedildiği anda ortaya çıkar. Altını çizerek "*anda*" diyorum, çünkü utanç geriden topallayarak gelmez; elden bir şey gelmediğinin kavranmasına tepki falan da değildir. Bu durum karşısında takınılan tavır (örneğin üzülmeye) diye de görülemez; daha çok - ve bu üzüntüden daha vahimdir - elden bir şey gelmeyişi'nin kendisidir, bizzat kifa-yetsizliğin kendisidir. Çilekeş biri örneğin, bir bedene "*sahip olduğu*" olgusu karşısında ("*sahip olmak*"sa aynı zamanda "*bu durumu değiştirememeye*", "*sahip olma zorunluluğu*", yani bir bakıma "*sahip olunmak*" demektir), onun açısından hem su götürmez hem sineye çekilemez gerçek karşısında afallayıp kaldığında, bu afallama onun utancıdır. Özgürlük talebiyle ortaya çıkan "*ben*", (Fichte'nin kastettiği anlamda) kendini "*ortaya koymuş*" değil de "*olmuş olduğunun*"; dahası aynı zamanda öncesinde mahlûk benzeri, yani koşullu ve bağımlı bir insana, bir "*çeyize*" hapsedilmemiş olsa idi, ortada "*özgür ben*" diye bir şey olmayacağı'nın ayırdına vardığında yaşadığı bu çaresizlik, bu çuvallamışlık onun utancıdır. Özetle, "*utanmak*" *elden bir şey gelmeyişi'ne karşı elden bir şey gelmemesidir*. Başka deyişle, etik kuramcısının utancı aklamaya dayanak aldığı gerekçe, utancın asıl nedenini oluşturur.

Kambur, beden, köken için geçerli olan, mutatis mutan-dis "*kötü edim*" için de geçerlidir. Tabii kötü edim (birincil derecede, bir yapmış-olma yüzünden değil de *olma* ve *sahip olma* yüzünden utanıldığı için) örneğin kambur kadar özgün bir utanç gerekçesi oluşturmaktan çok uzaktır. Öte yandan, fail de sonuçta cürmü yüzünden değil, "*işte o kişi*" *olmaktan*; cürmü işlemiş olanla özdeş *olmaktan*; kısacası bir *olma* yüzün-den utanç duyar.³³

Yani utanç, simultane biçimde “kendi” ve başka biri olunmasıyla ortaya çıkar. Ama aynı zamanda bir yanıyla da bu “başka” olandan, “çeyiz”den kurtulma çabasıdır. Bu çabanın boşunallığına değinmiştik.³⁴ Sahiden de utanç öylesine şaşkın, öylesine yol yordam bilmez haldedir ki, utanan kişiye, teslimiyetçiliğe sapmaktan, (zincirle bağlı olduğu) bu “çeyiz”le birlikte mahvolmaktan başka seçenek bırakmaz. “Utancından yerin dibine geçmek” ya da “utancından kaçacak delik aramak” deyimleri öyle metafor falan değil isabetli tanımlamalardır; bu ikisinin “yerini tutacak” başka bir ifade zor bulunur. Keza bilinir ki bu ortalıktan toz olma arzusu da nafile bir çabadır, çünkü ayaklarımızın altındaki zemin taşlaşır; utanç artık “utançtan duyulan utanç”a dönüşüp hummalı bir biçimde artmaya başlar.

Utananın içinde bulunduğu durum bir kez anlaşıldı mı, yani bu durumun, kendini sınırlı gören özgürlüğün ve individuasyonun dezoryantasyonu ve çaresizliği olduğu kavrandı mı, neden öteden beri *cinsel utangaçlığın* önde gelen utangaçlık olduğu da açıklığa kavuşur. Cinsiyet, cins özelliği, tamamen bireysellik öncesinde yer alan, özgürlüğün elinden alınmış, gerçek anlamda “id” olan, birey sıfatıyla bireye ait olmayan şeydir.

Ne var ki bireyin, cinsiyetin ona ait olmadığı yolundaki iddiası boş bir iddia olmaktan öteye gidemez. Nitekim birleşiklik ortadadır, hem de çifte anlamda, çünkü birey bir yandan cinsiyetin “parçasıdır” (hatta ona “tabi”dir), öte yandansa cinsiyetin bireyler dışında kendini gerçekleştirme şansı yoktur. Birliktelik öylesine sıkı sıkıyadır ki “birey cinsiyetin bir niteliğidir” demekle “cinsiyet bireyin bir niteliğidir” demek arasında fark yoktur. Hakikat, iki anlamlılıkta, her iki iddianın eşzamanlı geçerliliğinde ve geçersizliğinde yatıyor.

Ancak bu çift anlamlılık, “diyalektik” olgu desek de olur, cinsiyetin “edep yeri” olmasının ve utandırmasının nedenidir

işte. Tek başına birey, bir cinsel varlık olma “özelliğiyle” ve “tabi” olduğu sürece, kendi kendinin efendisi olmaktan uzaktır; böylelikle ne “kendisi”dir ne de özgürdür. Olabilecek en çifte anlamda *aynı anda hem kendisidir hem değildir*. Bununla da yukarıdaki utancın doğasını anlatma çabamızın formülü doğrulanıyor.

Bu açıdan baktığımızda utancın rastgele herhangi bir psikolojik durumdan çok metafiziksel bir şey, tümeller tartışmasında ele alınmış “res”^{*} ve “universale” arasındaki diyalektiğin somutlaşmış hali olduğunu görüyoruz. “Res” (burada birey), “universale” (en azından genel) olanı içinde taşımaktan (onun niteliği olmaktan, id olmaktan) utanır. İşte bu “genel”i, herkesin ortak yanı olan “bayağı”yı vücutta simgeleyen o “res”in adının “*edep yeri*” olması boşuna değil.

Cinsel utanç örneğiyle sınırlandığında, utanç tanımımız, utancın, kendini “ben” değil de “id” olarak bulan ve kendiyle özdeşleşmek için nafile çabalayan insanın dezoryantasyonu olduğu yolundaki ifademiz baştan sona doğrulanıyor. Peki ya utancın diğer varyantları söz konusu olduğunda? Onlar da tanımımızı benzer şekilde doğruluyor mu?

Bir deneme yapalım.

Utanan çocuğun utancının cinsel utançtan daha az elementer olmadığı kesin. Çocuk, annesinin eteğinin altına sindiğinde bunu “id” oluşunu gizlemek için mi yapar? Yalnızca bir ‘ben’ (ya da yalnızca kendi) olma arzusuyla kalakalmışlığına bakıp kendini aldatılmış hissettiği için mi saklanır?

Hayır.

Peki sahiden böyle bir iddiası var mı?

Keza hayır. Tanımımızla örneğimiz arasında, olabilecek en yapay ilişkiyi kurma çabası dahi sonuçsuz kalırmış gibi görünüyor. Anlaşılan, utancı bir “özdeşleşme bozukluğu” olarak gören açıklamamızın bir yerinde hata var.

* Lat. Şey, nesne, varlık. –yhn

İyi de neresinde? Kısa bir ara değerlendirme sokalım devreye.

Özdeşleşme iki partner gerektirir. Özdeşleşmek isteyen, ona “*identificatör*” diyelim; ve kendisiyle özdeşleşilmek isteyen, onu da “*identificandum*” olarak adlandıralım.

Doğrusu şimdiye dek yalnızca, “*identifacatör*”ün rolünün ‘ben’e, “*identificandum*”unkininse “*id*”e verildiği durumları ele aldık. ‘Ben’, “*id*” yüzünden utanıyordu.

Başka bir rol dağılımı yok mu peki? Terside mümkün olmaz mı? “*Id*”in kendisine reva görülen “ben”le özdeşleşmekte zorlanıp açmaza düşmesi de olasılıklar dahilinde değil mi? Bu özdeşleşme eziyetinden ötürü dezoryantasyon yaşayamaz mı? Tam da “utanç”m yarattığı bir dezoryantasyon yani? Kısaca: “*Id*”, “ben” yüzünden utanamaz mı?

Yadırganacak bir soruymuş gibi duruyor bu. Öyle olmadığıysa şimdi sözünü edeceğimiz çocuk hemen gösterecek.

Bir çocuğun var oluşu henüz aile zemininde yerleşiklikle sınırlı kalır. Henüz bir “birlikte varoluş”tan ibarettir. Bir “ben”e sivrilmemiş, “kendi” şeklinde bir profil kazanmamıştır henüz. İçinde ve birlikte yaşadığı ailesinin “dibinden” “havalanıp uçmak” henüz ona çok uzak bir şeydir.

“Havalanıp uçmak” tabirini kullandım. Bu, ilk bakışta “bir şeyin bir şeyden ayrılıp uzaklaşması”ndan başka anlama gelmiyor gibi görünüyorsa da; ifade, “havalanmak” deyişinde bir de bakmışız “utanmazlığa” anlam komşusu olmaya seğirtmiş. Belki o yüzden, biraz da dilin bilgeliğine güvenirsek, “ben-olma”yla utanç arasında belli bir ilişki olduğunu varsaymamıza izin var.

Diyelim ki yabancı biri çocuğa laf attı, örneğin “Adın nedir?” sorusunu yöneltti. Sorunun muhatabından adını söyleyerek topluluktan “ayrılmasının” ve kendisini kendi olarak teşhis etmesinin beklendiği bu alışlagelmiş açılış sorusu, herkese yöneltilebilir.

Çocuğun statüsü bir anda değişmiştir; sadece anne kuzusu olarak “ilişikte bulunmak”, profilsizce arka planda kalmak yerine, “hariç” olarak, tek başına, bir ‘ben’ niteliğiyle kendini gösterme şansı elde etmiştir. Sosyal doğumun yarattığı şok şiddetlidir; öylesine sert bir şoktur ki bu, belki de Freud’un “doğum travması”nın bir varyantı olarak kavranabilir.³⁵

Çocuğun hiç bilmediği bir statü değildir elbette bu. Gerçi daha kendini “hariç tuttuğu” olmamıştır; ancak doğumundan itibaren ben-olma tehlikesiyle karşı karşıyadır - doğumun kendisi bile belli ölçülerde bir ilk defa “kapı önüne konulma”dır. Her çocuk “terk edilmiş bir çocuktur.” Bilhassa bir başına kalma anlarında kendini “kendine” emanet etmiştir, modo privato, ilk ben olma-deneyimlerini yaşamak zorunda kalmıştır; başka deyişle, birlikte olmaksızın var olma durumunda kalmıştır. Korku da kavramanın motoru olduğu için daha o zamandan, birlikte olmanın verdiği ruhsal uyuşukluğun günün birinde hepten son bulacağını, yazgısının, daha belirgin ve daha soğuk bir var olma tarzı olacağını anlamaya, en azından sezmeye başlamıştır.

Peki ama *kim* sezmişti bu durumu? Sezginin öznesi *kimdi*? Ürküp korkmanın öznesi *kimdi*?

“Ben”miydi?

Ürküten ve korku salan şey ‘ben-olmak’sa eğer, korkup sinenin ‘ben’ olması mümkün mü?

Asla.

Akla yatkın olabilecek şey - her ne kadar kulağa çok tuhaf gelse de, kim sorusuna başka türlü yanıt vermek zor -: Sezginin öznesi, korkup sinmenin öznesi, henüz ‘ben’liğe sivrilmemiş varlıktır, yani “id”dir.

İşte felaket kapıdadır artık. Yabancınnn çocukla konuşmasıyla tehdit gerçeğe dönüşür. Çocuk, henüz bir “id” olmasına karşın, durumu ‘ben’e bir meydan okuma olarak algılar; bu çağrıyı karşılayacak yeterlikte olmadığı için de kendisine fena

halde yüklenildiği duygusuna kapılır. Çocuğun söyleneni kavradığına ve “kastedilen *ben*”im, hatta “benim işte” diye aklından geçirdiğine şüphe yok. Ama öte yandan bilir ki “henüz *ben değilim*” ve “henüz bir *ben* olmadım.” Kısaca: *Durum aynı zamanda hem ben-olmak hem olmamaktır.* Çelişkinin, çözümsüz, işlenemez ve sarsıcı olma özelliğiyle demin utanç durumları olarak teşhis ettiğimiz o “asla son bulmayan” durumlarından aşağı kalır yanı yok.

Gerçekten de demin tanımladığımız o “altüst olan varlık” gibi, “id”in önünde de başka seçenek yoktur; ‘ben’ olarak, hatta ‘ben’ sıfatıyla “koram” davranmak zorunda kalma korkusunun verdiği şaşkınlıkla tek arzusu yerin dibine geçmek, köşe bucak kaçmaktır. Öylelikle (çıktığı yere, keseye sıçrayıp eski konumunu alan kanguru misali) salt ilişkide olmanın sağladığı görünmezliğe yeniden kavuşmaya çabalar; bunun yolu da annesinin eteğinin altına saklanmaktır.

Schelling’ten duyduğumuz - bu sözleri daha önce de alınılamıştık- “Kibir dipteki kökene karşı ısrarla direnir”e denk şöyle bir cümle kurabiliriz o halde: “Köken, özgürlüğe ve ben olmanın ön plana çıktığı evreye sıçramaktan ısrarla kaçınır.” Keza bu kaçınma da “utanç”tır ki, belki de “da” demek doğru olmaz; ‘ben’ olma utancının ‘ben-olmama utancından daha genel, daha köklü olduğunu destekler çok şey var çünkü.³⁶

Aynen öyle, daha genel ve daha köklü. Nitekim genelde neyden ve kim yüzünden utanılır ki?

Kalabalık dinleyici topluluğuna hitap eden konuşmacı (kalabalığın içinde dikkat çekmeden durmak varken), *kendisi olarak* boy gösterdiği için utanmaz mı? Bakışların yaylım ateşi altında “koram”a maruz kalmış olmaktan? Ya sıradışı giyinmiş biri? Ya da gurbetteki yabancı? “İstisna” olmaya “kalkıştıkları” için, *kendileri olarak* dikkat çekip, yani çoğunluğun dışında kalıp göze battıkları için alaycı bakışlara hedef olmazlar mı? Dahası, bu normları çiğneme utancının, *ahlâki utancın* proto-

tipi olduğu yeterince ortada değil mi? Normalin ve normun dışına çıkma “cretkrlığını” gösteren itaatsiz, sırf *kendisi olarak* varoluyorken enselendiğinde utanmaz mı? Yavaş yavaş önem kaybına uğrayan utanç analizimizin ilk iki örneğinden çok farklı olarak, öyle utangaç olup bakışlardan kaanların hepsi, *kendileri olmayı* kusur saydığından böyle davranmıyor mu? Bir köşeye sindiklerinde ve söylenenleri duymuyormuş gibi yaptıkları, hepsi kendi olmayı yadsıma peşinde değil mi? Ya da dikkat çekiciliklerini yok edip eski hallerine dönmeyi istemiyorlar mı?³⁷

Bu ara konu bizi epey oyaladı gerçi ama yine de utancı daha iyi anlamamız doğrultusunda bazı ipuçları sağladığı için, parantezi gerekli kılan itiraza karşı koymaya daha bir hazırlıklıyız şimdi.

Sözünü ettiğimiz sav, “Prometheusçu utanç” başlığının metafordan başka bir şey olmadığıydı. Buna göre betimlediğimiz olaylarda sahici utanç deneyimleri görmeye kalkışılmamalıydı, “sahici merciler”in burada ne işi vardı, nitekim (“Prometheusçu utanç” olsaydı diyelim) bunun mercilerini salt aygıtlar, yani gzsz nesneler oluştururdu; insanın, gzsz nesneleri gerçek merciler olarak tanıyacak kadar eksantriklik yapabileceği dşncesiye absrdlk olurdu. İtiraz bu şekilde.

Besbelli iki dev duruyor önümüzde: (1) Bu itirazın isabetli olup olmadığını incelememiz gerekiyor, ki bu incelemenin kendisi de (a) metaforik yan (b) “gzszlk” olmak üzere ikiye ayrılıyor. (2) - Bu da işte başlıca ödevimiz - “Prometheusçu utancın” bir “zdeşleşme bozukluğu” oluşturup oluşturmadığını araştıracadığız; çünkü utancı özdeşleşme bozukluğu olarak teşhis etmemizden sonra, “Prometheusçu utancı” “gerçek utanç” olarak sınıflandırma hakkımızın bulunup bulunmadığını belirleyecek şey bu. Böylece çalışmamızın son bölümündeki yol haritamız da çıkmış oluyor.

İtirazın reddi. a) Hiçbir tabir “yalnızca metaforik” değildir

Kendimizi bir metaforla kandırdığımız yolundaki suçlamayla başlayalım.

Bu eleştiriyle kastedilen nedir? Ruhsal bir gerçeklik için kullanılan terimin “baştan sona metaforik” olduğu iddiasının anlamı nedir? Böyle bir şey var mı gerçekten?

“Açıkgöz” diye nitelediğimiz biri gerçekten sadece figüratif anlamda mı “açıkgöz”dür? “Ağır hüzün” yalnızca mecaz mıdır? “Ağır” (adı üstünde) sözcük anlamıyla yalnızca fiziksel nesnelere dair olduğu için mi mecaz var burada? Neden öyle olsun ki? “Ağır” dediğimiz anlamın, fiziksel niteliklerin tanımına vakfedildiği nerede yazılı?

Psikologlar, bu türden tabirlerin ifade değerine hiç metelik vermiyor ve gönüllü bir kendini ihbarla, kullandıkları metaforik tabirlerin pek öyle ciddiye alınacak şeyler olmadığını çok iyi bildikleri itirafında bulunuyorlarsa, bu, ele aldıkları şeylerin özüne dair gerçek anlamda metodik bir bilince sahip olmalarından değil, büyük kardeşlerinin, yani doğa bilimlerinin, kendilerince de onaylanan otoritesinin ve katılığının gözlerini korkutmuş olmasından ileri geliyor. Böylelikle de kendilerini haksız konuma düşürmüş oluyorlar. Çünkü ilgi alanlarını oluşturan ruhsal sorunların içeriği, dilsellikleri yoksa anlamsızdır. Bir ruhsal gerçekliğin, yine iç dünya tarafından tanımlanış tarzı bizzat bu gerçekliğin doğasına dahildir. Ağır hüzün yaşayan ruh, kendini adlandırırken “ağır” sözcüğünü kullanıyorsa, bu sözcükte kendini buluyorsa, onun yardımıyla derdini başkalarına anlatabiliyorsa, bu, ağır hüzündeki “hüz-

nün” kendini “ağır” olarak duyumsadığının göstergesidir. İfadeyi, farklı bir çıkış noktasının gerçekliğinden sökülerek aşırı hüzne yapıştırılmış bir etiketten başka bir şey olarak görmeme düşüncesi, duyguların da tabirlerini, tıpkı endüstrinin marka ürünlere isim uydurmasına benzer şekilde bulduğu - ki açıkça dile getirilmez - varsayımından yola çıkar. Oysa niteleme bizzat ağır hüznün reel bir parçasıdır. Üstelik, bunun koparılıp yapıştırılmış bir etiket olduğu iddiasına hak versek dahi, ruhun, halini anlatmak için, başka bir etiketi değil de bunu seçmiş olması gerçeği, onun bu ifadede sahiden kendini keşfettiğinin kanıtıdır.

Başka deyişle: Metaforlara duyulan güvensizlik, farklı deneyim alanlarının bağımsız ve hermetik biçimde birbirlerine kapalı olduğu; bu alanlar arasındaki önemsiz sınır trafiğine çıkmanın da en azından işin ehli kimselere, yani bilim adamlarına yasak olduğu yolundaki doğal ve geçerli bir şeymiş gibi kabullenilen yanılgıdan kaynaklanır. Bu türden bir psikolojinin absürdlüğüne, sözde yabancı alanlardan ithal edilmiş terimlerin pekâlâ sorunsuz anlaşılabilirliğine, kanıt da gerekmiyor üstelik. Tam tersine, sözde yabancı dallardan alınmış terimlerin rahatlıkla anlaşılması da gösteriyor ki sınırlar ardına kadar açık. Ayrıca iş günlük yaşama geldiğinde bilim adamları da o çamur attıkları metaforlar olmaksızın bir an olsun yapamazlar. Bu metaforların, en azından, “metaforik olmayan” ifadelere direnen olgulara açıklık getirme gibi alternatif bir görevi kumsursuz yerine getirdiklerini onlar da teslim ediyor haliyle. Bu gerçek bizi kuşkulu davranmaya sevk etmeli; ama metaforlara karşı değil - sadece kulaktan dolma bilgilerle bilimlerin katılığından haberdar bir acemi çaylak dahi bilir bunu - *metaforlara duyduğumuz kuşkunun meşruluğuna karşı*. “Salt metaforik” dil nedeniyle iç dünyaların gerçekliğine yaklaşamayacağımız yönündeki yakınma yersizdir. Aksine, *metaforların varlığı olgusuyla, elimizde, ruhun en karakteristik özelliklerinden biri var.*

Hasta biri “küt ağrılar”ından yakındığında, ne hissettiğini ve ne demek istediğini tam anlamıyla biliriz. Bu açıklamayı “bilim dışı” ya da “sırf metaforik” diye yaftalayıp hastayı bir başka düşünce alanına ait tabiri kullanmakla ve μεταβασις εις αλλο γενοσ* desteklemekle suçlayan médecin imaginaire,** bilim çağını konu alan bir çadır tiyatrosunun maskara figürü olabilir ancak. Hastanın ifadeyi “aktardığı”, μεταφέρει, doğru değil çünkü. İfade ya da ifadede işaret edilen nitelik, belli herhangi bir türe ait değildir; olumlarsak: Nitelik, “özgüllük öncesi”dir, yani Dünya’yla özne arasında bir ilişkiyi anlatır, öznenin farklı duygulara bölünmesiyle hiç ilgisi yoktur henüz; bu niteliklerin belli düşünce alanlarında özgül biçimde gerçekleşmesi ilk anda daima ikincildir. “Küt”, ikincil olarak haptik, akustik, esmotik ve duygusal açıdan kütleşir nitekim. Böyle olmasaydı kullanılan sözcükleri kavramakta zorlanırdık (şiirin dili de bulanık kalırdı bu arada). Sadece “küt ağrı”nın değil, aynı zamanda kör bıçağın anlamını da biliyoruz, çünkü “küt”ün ne olduğunu özgül öncesi anlamda biliyoruz.³⁸ Bu nitelikler için geçerli olan, tüm gerçek ya da sözde “metaforik” biçimde tanımlanmış, “başı göğe erme”, “hafiflik hissetme”, “etkilenme”, “dalıp gitme” vb. haller için de geçerlidir. Utanç için de keza.

* Gr. Bir alandan diğerine sıçrayarak. -yhn

** Fr. Muhayyel doktor. -yhn

§ 13

İtirazın reddi. b) Dünya gözden yoksun değil

Metaforlara ilişkin söyleyeceklerimiz bu kadar.

Muhalifim, metafor eleştirisine gerekçe olarak, gerçek bir utançtan söz edilemeyeceğini, çünkü ancak gözetim altındaki, yani bir “merci”in bakışlarına maruz kaldığını düşünen birinin sahiden utanabileceğini öne sürmüştü. Oysa aygıtlar âleminin *gözü yoktur*; kimse de çıkıp, aygıtlarca görüldüğünü iddia edecek kadar eksantrikliğe kalkışmaz. O halde aygıtların “merci” olduğundan söz edilemez.

İlk bakışta mantıklı. Öyle gözükmesinin nedeni ise teorilerin tutsaklığındaki bu halimizle, önyargısız olmamız durumunda neyi mantıklı bulacağımızı artık kestiremememizdir. Önyargısız birine nesnelerce seyrediliyor olma düşüncesi gayet mantıklı gelir oysa. Önyargısızın, kendini salt (Dünya’yı) gören olarak kavrayan bilgi kuramcısıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Aksine, aynı doğallıkla kendini (Dünya tarafından) bakılan ve görülen biri şeklinde kavrar; burada kastedilen yalnızca başka insanlar ve hayvanlar değil, göz önündeki tüm Dünya’dır. Önyargısızın, genelde, en azından çıkış noktası olarak “görünürlük”ten anladığı bütünüyle karşılıklı bir ilişkidir: *Gördüğü her şey de onu görür*.

Onun, sandalye, masa ya da tablo tarafından efektif biçimde görüldüğünü iddia etmediğimizin altını çizmeyi gereksiz buluyorum. Burada öne sürülen sadece, önyargısızın kendini, “Dünya tarafından bakılan” biri olarak görmesinin, etki altında kalmayan “dünya görüşü”nün gereği olduğudur. Bunu teori haline getirmemişse, teori öncesi sahip olduğu ve teori

özelliklerini kazandığında buharlaşıp giden bir “dünya görüşü” olmasındandır. Belki o yüzden “dünya görüşü” demek de doğru değil, ancak seçilen sözcüğün o kadar da önemi yok, önyargısız dediğimiz kişi, pekâlâ “görülen” birinin davranışını sergiler, ki bu da aksayarak geriden gelen tüm teorilerden daha çok şey anlatır. Sav, sayısız ampirik göstergeyle desteklenebilir; psikanalizin (tamamen başka amaçlarla derlediği), en ıssız doğanın göbeğinde dahi kendini gösteren utangaçlık takıntılarına dair örnekler bunlardandır. Bildiğimiz gibi Robinson da çıplak dolaşmıyordu.

Ayrıca bizler de şairlerin, duraksamaksızın, zirvenin bize “tehditkâr” “bakışlar” fırlattığını ya da ayın dostane “bakışlar”ını “esirgemediği”ni söylediğine tanık olmuyor muyuz? Bu türden iletileri eksantrik diye niteleyip reddetmek bir yana, şairlerin ne demek istediğini anlıyorsak, demek ki bizler de “bakan nesneler”i doğal buluyor, “görünüşleri”nde kendiliğinden bize bakan bir yan keşfediyor, şairlerin ağzından dökülenlerde bu ilk öğrendiğimiz ve en iyi bildiğimiz dünya görüşüyle karşılaşıyoruz. Bu “karşılıklı görünürlük” olgusuna ne ad verilirse verilsin, ister “animizm” densin ister “antropomorfizm”, hiç önemi yok. Ama galiba meselenin kökeni; hayata, “iyiliğimizi istediğinde” (Avusturya dilindeki ilgilenmek anlamında) “yüzümüze baktığını”; varlığımızı tehdit ettiğinde de “bizi gözüne kestirdiğini” atfetmemizde gizli.

İnsanın, Dünya tarafından seyredildiğini hissedebilmesi için biraz “eksantrik” olması gerektiğini söylemenin gerçeği hiç yansıtmadığını; tam tersine görülmediği kanısına varması için objektifliğini ayaklar altına alması gerektiğini, şöyle bir (hiç de kolay olmayan) deney ortaya koyar doğrusu. Diyelim ki nesnelerin bizi görmediği gerçeğini laf dinlemez bir ısrarla bilincimize yerleştirmeye çalıştık. Bunun sonuçları bizim açımızdan çok tuhaf olacaktır. Oturduğumuz sandalyenin, her gün üzerinde yazı yazdığımız masanın, hatta odamızda-

ki aynanın bizi şimdiye dek hiç görmediğini ve tanımadığını; yatağımızın sağ üst köşesinde asılı tablonun, gecenin sonsuzluğuna dalmış haliyle ne solundaki benzerinden, ne kendi güzelliğinden, ne görünürlüğünden ve ne de ona her gün bakan bizlerin varlığından haberdar - kısaca hepten kör - olduğunu; tamamen kör şeylerden oluşan bir dünyayla çevrili olduğumuzu; yaşamımızı görüp-görülmeyerek sürdürüp tamamladığımızı düşünmek - o denli tehlikeli ve yadırganır bir düşünce ki bu, insan, “başka gezegenlerin soluğunu” hissettiği düşüncesine kapılabileceği gibi, göz göre göre karanlık başka bir dünyanın ürkütücü yaşam koşullarını aklına getirmiş olduğu duygusundan sıyrılmakta da zorlanır.

Yo hayır, “körlükleri”nden ötürü nesneleri merci olarak tanıyamayacağımız kanısını taşımanın hiçbir haklı gerekçesi yok. Buna karşın bizler, objektifliğimizi koruduğumuz sürece, onların körlüğü karşısında haddinden fazla körüz. İnsanın, “Nesneler beni görmüyorlar, ergo onlardan utanmam için bir neden yok” biçimindeki argümanı teoride kalır. Burada “ergo”nun ne işi var diye sormak gerekir. İlle de bir ergo gerekiyorsa, başka bir tanesini, çıkarım mekanizmamızın saat ibresinin ters yönünde işlediğini gösteren bir tanesini kullanmalı sanırım. O halde buraya uygun ergo: “Benden üstün olan bir şey karşısında utaniyorum, ergo o şey beni görüyor.”³⁹

Yöneltelen itirazın unsurları epey bir tartışmaya açık kısacası. Onları araştırmaktan daha önemlisi, “Prometheusçu utanç”ın, bizim utancın doğası olarak teşhis ettiğimiz koşulu yerine getirip getirmediğine; aynı şekilde bir “özdeşleşme bozukluğu” olup olmadığına; yani ‘ben’in ‘id’le’ ya da ‘id’in ‘ben’le özdeşleşme başarısızlığı biçiminde görülüp görülemeyeceğine bakmaktır.

“İd” terimini işin içine kattığımızda, kavramı aşırı belirsiz haliyle öylece bırakmamız nedensiz değildi. Bir bakıma, bu terimi ‘ben’le (kendiyi karşılaştırmalarında şaşkınlıkla saptadı-

ğı üzere) nolens volens* “birlikte-var” olan - hem de birlikte var olan şey, kendisi olmadığı halde - tüm şeyleri nitelemekte kullanmakla yetinmiştik. Kavramı daha ayrıntılı tanımlamanın yeri değildi, çünkü birbirinden epey farklı bir dizi (beden, tür, “insan” şeklinde) ‘var olan’ böylesi bir “id” olarak ortaya çıkmıştı. Gerçi bu belirsizlikle yetinmemizde yine de sakınca yoktu, çünkü bizi “id”in salt “çeyiz niteliği”, yani ‘ben’ kendini “id” olarak bulduğunda baş gösteren özdeşleşme bozukluğu ilgilendiriyordu. Ne de olsa utancın doğasını bu arızada ya da sıkıntıda teşhis etmiştik. Birden fazla ve bu denli farklı olguyu işaret eden “id” terimine ontolojik açıdan homojen bir şeyin denk düştüğünü varsaymak aklımızdan dahi geçmez; anlamsızdır.

Burada tartışma teması “id”in, utanca ilişkin temel analizlerimizde ön plana çıkan belli ölçüde “doğal” “id” fenomenlerinden (bedenden, türden, aileden vb.) esaslı biçimde ayrılması bize şaşırtıcı gelmez haliyle. Araştırmamıza konu olan şey bu olguda yatıyor ne de olsa. İşte “id” şeklinde boy gösteren aygıt, insanın da aygıtın parçası olarak iş gördüğü, öyle ki artık ‘ben’ olmaktan çıkıp kendini aygıt rolünde, bir aygıt parçası olarak bulduğu makine işlemi yani, burada karşımıza çıkıyor. İlkinden ayırmak için bunu “aygıt id” olarak adlandıralım.

Bir anlamda, insanı - ama bu gerçekten mecaz - iki blok arasında, iki ayrı gücün cenderesinde kalmış halde düşünebiliriz. Her iki güç de ‘ben’-oluşuna kafa tutmaktadır. Bir yandan “doğal id” (beden, tür vb.) tarafından, diğer yandan “yapay” (bürokratik ve teknolojik) “aygıt id” tarafından sıkıştırılır. Bu aşamadayken dahi, şimdilik es geçilen ve ‘ben’ için arta kalan yer daracaktır; “aygıt id” her adımıyla ‘ben’ üzerindeki baskısını artırdığı için bu yer günden güne de daralmaktadır. ‘Ben’in, ‘ben’likten uzak bu iki çam yarması güç arasında ezilme tehlikesi gittikçe büyümekte, bu yöndeki umutlar - elbette ya ne

* Lat. İster istemez. -yhn

sandınız, bu felaketi, yani teknokratik totalitarizmi milyonlar umut ediyor - haklı nedenlerle artmaktadır. Yarın öbür gün bu son gerçekleştiğinde nihai zafer yalnızca aygıtın olacak; çünkü aygıt bu açgözlülüğüyle özellikle de ona yabancı ne varsa silip süpürecektir. Üstelik sadece ‘ben’i mideye indirmekle kalmayacak, diğer “id”in, bedeninin de icabına bakacaktır.

Daha bugünden elinden geleni ardına koymamaktadır. “Aygıtın soluğu ensemizde” değişimin mecazlık bir tarafı kalmadı. Bedenimizin içine daldı denilebilir. Nitekim teknoloji, cinselliğimizi dahi etkisiz hale getirip topraklarına katmaya çalışıyor. Örnek:

§ 14

Özdeşleşme bozukluğuna fon olarak özdeşleşme sefahati - Endüstriyel Dionysos Kültü rolünde caz

Günümüzde dahi “negroid” denip küçümsenen *caz müziği*, varlığını öyle sadece (o da doğruysa eğer) “çölü ve tamtamları yad etme”ye borçlu değildir. Caz daha ziyade (en azından aynı zamanda) “makine müziği”dir, başka deyişle endüstri devrimi çağı insanına uygun ritmik hareketleri tetikleyen bir müziktir. Cazda sese dönüşmüş şey, yalnızca “arkaik yaşam biçiminin uyuşukluğu” ya da “hıçkırıp duran bir kuşağın ihtirası” değil, aynı zamanda hep tıkır tıkır çalışan bir pres düzeneğinin dikkafahlılığıdır. Bu düzenek, dürtüsellüğün glissandosunu hiç istifini bozmadan ve titizlikle hep eşit parçalara kesip ayırır.

İlk bakışta, sanki iki düşman “id” gücü, “zeminin sultanı”yla “nesnenin sultanı”, kökenin sultanıyla makinenin sultanı kafa kafaya vermiş, ‘ben’e karşı ittifaklarındaki alaycılığın verdiği coşkuyla kâh sürtüşerek kâh birbirlerine arka çıkarak, birbirlerini kâh yiyerek kâh kamçılایarak dizginsiz bir mekanikliği ve mekanikleşmiş bir orgazmı gerçekleştirerek ‘ben’i aralarına almış öğütüyorlar gibi gözükebilir. Ancak makine, bu riskli ittifaka yanaşmakla nihai hedefine ulaşmış olmuyor. Ne de olsa nihai hedef, bizzat kökeni de haklamak. Kökenle bağlantı kurmuş olmasının nedeni onunla birlikte hareket etmek değil, ondaki birikmiş gücü, kendi kullanacağı tarzda enerjiye çevirmektir; yani ritmik devinimlerden *dönüşüm süreçleri*, dans edenlerden de transformatörler yaratmaktır. Bunların görevi ise dürtüsel enerjiyi mekanik enerjiye dönüştürmektir.

Tabii bununla, dansta ortaya çıkan diri enerjiden mekanik kullanım değeri elde edilebileceğini iddia etmiyoruz. Ancak

diğer enerji türlerine tahammül edemeyen makine, otokratik iddialılığıyla, dansın coşkusunun oluşturduğu fazlalık yaşamsal enerjiyi açığa çıkarır ve etkisiz hale getirir; öyle ki *bu etkisizleşme süreci bizzat makinenin devinim modelini devralır*. Bu beden devinimlerini harekete geçiren müzikler, maddesel ve otomatik bir hareket tarzının özelliklerini taşır. Tüm zaman duygusunu nötralize eden, zaman adına ne varsa çiğneyip ezen *tekrarlama galeyanı*, durmadan aynı şekilde çalışan makinelerin galeyanıdır⁴⁰ bir bakıma. Cazın düsturu haline gelmiş *senkoplalar* “saf müzikal anlamda” “ters vuruş” olarak yorumlanabilecek bir karakteristik özellik olmaktan çok, aralıksız ve gevşemeyen inatçılığın - bu inatçı yanıyla makine, beden ritminin sözünü keser - simgesidirler; bir bakıma her taktta yeniden vurulan kesişmelerdir, *bedenin* ve onun “sayılma” ve kendi ölçü sayısını tutturma iddiasının tekrar tekrar boşla çıkarılmasıdır.

Bedense ama, makineye dönük konformizmini kanıtlamak istercesine bu hükümsüz kılınmaya tam anlamıyla omuz verdiği için, *dansçının sergilediği dans*, makineyi ilahlaştırmanın yanı sıra bir tahttan çekilme ve tektipleşme seremonisi, *kendi hezimetinin coşkulu bir pandomimidir*.

“Human Engineering” temasını ele alırken formüle ettiğimiz “endüstri dini” tabiri burada pekişiyor. Bu danslar, örneğin Harlem’in kurulu dans düzeninde ortaya konan cümbüş, “eğlence” olmaktan çıkmıştır. Çok daha farklı bir şeydir, *ekstaz haliyle yapılan kurban dansıdır, makinenin ‘Baal’i onuruna düzenlenen tapınmadır*.

Bu ekstaz sahibidir, dansçılar kendileri olmak yerine “kendilerinden geçmişlerdir.” Bir farkla ki, amaç kitonik güçlerle değil makine ilahla, *Endüstriyel Dionysos Kültü’yle* bütünleşmektir. Makine ilahın zaferini, bedene onu hiç durmadan sarsarak ezberleten senkoplalar için geçerli olan, keza “bitişler” (müzik dilinde söylersek “yanıltmacalar”) için de geçerlidir,

onlar da mekanizedir. Çünkü işleyişleri “brakes” biçimindedir. Başka deyişle katıksız “frenleme işlemi”dirler. Müzikte “bitişler”in ne anlama geldiğini açıklayacak bir tipoloji oluştursa - Romantik dönemin sonlarına doğru örneğin, “bitiş”in anlamı “tatlı ölüm” ya da “esenlik” gibi bir şeydir - bu “breakson” tam anlamıyla bir yeniliği ifade ederdi. Frenlemelerse (makinelere her zaman “çalışma esnasında” istenildiği an durdurulabildiğinden) “yarıda kesilmeler”dir. Bunun, bu müzikle fiziksel anlamda bütünleşen insanlar için ne demek olduğu ifadenin kendisinden anlaşılıyor. Ancak yine de yeterince açık olduğu söylenemez; çünkü burada kesintiye uğrayan şey, sadece cinsel heyecan değil, hayatın kendisidir de. Müzik ya da dans mekanik bir tarzda frenlendiğinde yahut aniden bitirildiğinde, eğlence baltalandığında, dans eden de haklanmış; sanki bir cinayete ya da iş kazasına kurban gitmiş gibidir; özetle, *kesinti, kült ifade tarzıyla söylersek, ani ve zorlamayla sebebiyet verilmiş ölümdür bir bakıma*. Ancak kült olan tam da budur işte, nedensiz ara vermek kadar makine işleyişine benzeyen bir şey zor bulunur; bu tür ara vermeler makineleşmenin başarıldığını gösterir çünkü. “*Kapatılıp devreden çıkarılıyor, demek ki düzeneğin bir parçasıyım*” şeklinde konuşur ya da hisseder, aniden durdurulmuş olan. Hatta bu durdurulmanın tadı bile çıkarılır. Çünkü durdurma, müzik makinesinin hemen yeniden çalıştırılacağını, da capo,* yeni bir katmanda, yeni bir yenilgi formu alacağını, yeni bir hayat vadedip yeniden katledilme umudu sunacağını bilmenin yanı sıra, ilahlarla bütünleşmenin külmünasyonunu simgeler.

Dans edenlerin, bu seremoniyle gerçekten “haklandıklarını” ve benliklerini büsbütün yitirdiklerinin göstergesi, hayli frapan denebilecek bir belirti. Şöyle ki eğlence, bu kişilerin yüzlerini yitirmesine yol açar. Kastettiğim, günümüz fizyonomilerinin sık sık gözlemlediğimiz, şablondan farksız görünüm-

* Lat. Yeni baştan. -yhn

leri değil. Birbirinin aynı idollerin biçimlendirdiği yüzlerin de birbirine benzer seri üretim mallarına dönüşmesi; aralarındaki bireysel farkların tıpkı kumaşlardaki gibi ancak dokuma hatalarından ayırt ediliyor olması gerçeğinden söz etmiyorum. Söz konusu olan, bu zaten az ya da çok şablonlaşmış yüzlerin dahi yitirilmesidir. Bu yitim farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Örneğin, dağıtıp kendinden geçme sırasında yüz dökülüp perişan olur; insandaki bireyselliğin aynası ve başlıca ifade yüzeyi olmayı bırakır; ya öylesine bir beden parçasına dönüşür, çıplak ve koordine edilemeyen görüntüsü omuzdan ya da kaba etten farksızdır; yahut *daldığı lem tarafından bağlantısı koparılmış bir halde*, bedenın aşığı katlarında neler olup bittiğinden bihaber, bir poker suratına dönerek ve açıkta kalarak - ayın başlarken sırf vestiyere teslim edilemediği için de - “eyiz” niyetine “birlikte sürüklenir”; veyahut lem sırasında bir *cam saydamlığına* erişir; şunu demek istiyorum, yüz herhangi bir şeyi görmeyi ya da kendi görünürlüğünün bilincinde olmayı bırakır belli ki. Dans edenlerden biri - ne de olsa bu partilerin esprisiz olduğu söylenemez - mekanikleşmenin verdiği coşkuyla kalkıp kafasına bir şey rtse ve böylece zaten geersizleşmiş yüzünü hepten yadsısa, kimseye şaşırtıcı gelmezdi. Keza mest olmalar sırasında utancın yeni bir varyantı, pekâlâ bir yüz *utancı* ortaya ıkrsa bu da sürpriz olmazdı. Albenisiz ya da itici bir yüze sahip olmanın verdiği mahcubiyeti kastetmiyorum; sözünü ettiğim (bir ilekeşin beden utancına benzer şekilde) dans edenin esasen *bir yüzünün olmasından duyduğu utanç*; bu emareyi ‘ben’liğin zorunlu çeyizi olarak taşımaya mahkûmiyetinin bir türlü bitmeyişinden duyduğu utanç.

Bu düşüncelere “felsefi abartmalar” - gerçek yönünde çarpıtmalar - denebilir gerçi. Ancak yüzün bir tortu haline geldiği, köhnemiş bir parçaya dönüştüğü su götürmez. Üstelik bu yüz kaybının, güzel sanatların da yüzü bir tema olarak dışladığı ve ticarete dökülmüş çizimlerde de insan betimlemelerinde

yüz konusuna hiç girmemenin şık sayıldığı bir çağda ortaya çıkmış olması kesinlikle tesadüf değil.⁴¹

Ama yeniden, bu sefahate önayak olan “müzik makinesi” konusuna dönersek:

Orkestra şeflerinin bu müziği sözümona “ciddi müzik”, yani yalnızca dinlenilmesi gereken konser müziği olarak lanse etme çabaları bir yanlış anlamaya dayanıyor. Bu müziğe, hakkı teslim edilen bir “kültür değeri”nin sosyal saygınlığını kazandırma hevesinden kaynaklanan bir yanlış anlamaya. Şu da var ki, beklentinin yanlışlığı, müzik türünün “çok hafif” kalmasından ya da “popüler” oluşundan değil, aksine korkunç ciddi, konser salonlarına gitmeyecek kadar ciddi oluşundan ileri geliyor. Demem şu ki, bu müzik türü, insanın iç dünyasına çok daha derinden ve daha şiddetli bir müdahalede bulunuyor, onun “ethos”unu (Yunanların anladığı anlamda müzikal-etiksel) günümüzün o pek şenlikli konser müziklerinden çok daha radikal biçimde değişikliğe uğrattıyor; çünkü o konserler, senfonik, muhteşem bir finale biter bitmez dinleyicilerini - bildiğimiz seyirciler - etkisini anında yitiren bir “sansasyon” duygusuyla uğurlarlar; çünkü yaşanan şeyin dışarıdaki hayatla hiç ilgisi yoktur. Ciddi müziğin yarattığı etki kadar gayriciddi şey az bulunur. Oysa “ciddiyetsiz” denilip pek bir küçümsemenin müzik türlerinin yol açtığı sonuçlar, öylesine ciddi, başka deyişle öylesine vahim, öylesine tehlikeli ve öylesine yıkıcıdır ki! Çünkü bu çeşit bir müzik gerçek bir müdahaledir, zorbaca bir başkalaşımı ifade eder; öyle ki salonun dışındaki hayatla ve Dünya’yla devasa bir ilgisi vardır. Sonuçta insanların kapılıp gittiği duyguların varoluş biçimi makinenin varoluş biçimidir; yani sabahtan akşama kadar geçerli olan varlık tarzı; işte söz konusu müzik, insanları bu varoluş biçimiyle büsbütün uyumlu hale getirir.

Her ritüel, *motorik bir süreç* katılım gerektirir ve bu kural burada da geçerlidir. O yüzden de bu türden bir müziği salt

sanatsal bir müzik olarak salt dinleyiciler önünde bir bakıma konser verir gibi icra edenler, sanata ya da eğitime yönelik yeni bir tür izleyiciler topluluğu falan yaratmaz, aksine kendi kültür cemaatini aldattır; bu cemaatin üyeleri, etkin biçimde gizemliliğe katılmak yerine kulak misafiri olmakla, deyim yerindeyse mekineleşmenin röntgencisi olmakla yetinmeye mahkûmdurlar. Olur da - Viyana'daki "konserimsi" bir caz etkinliğinde yaşandığı gibi - bu katılımcılar, kendilerine biçilmiş dinleyici, cemaat üyesi rolüne razı gelmeyip aldatılmanın verdiği kızgınlıkla baş kaldırırlarsa hakikaten şaşırtıcı olmaz.

Yukarıda araya aldığımız konuyla tanımladığımız şey, makineyle özdeşliğin, ekstaz özelliğinde bir seremoninin kaba kuvvetiyle zorla yaratıldığı durumdu. Bir ölçüde, bir sanrı, "hoş" ya da karanlık bir "hayal"di, çünkü ortada reel bir makine yoktu, meğer ki müziğin kendisini bir "makine", insanın ürettiği ve onun yardımıyla kendi mekineleşmesini sağladığı, o özel aparat olarak görelim.

Tüm bu ek irdelemenin ana temamızla ilgisini göstermeye gerek yok sanırım. İnsan, çevresindeki aygıt ve makine dünyasıyla benzeşmeyi öylesine rahatlıkla becermiş olsa, kendine özgü ve bu açıklıkta bir özdeşleşme ritüelini asla icat etmezdi, icat etmesine asla gerek kalmazdı. Bu, gün gibi ortada. Bu benzerliğin tadını çıkarmak için sefahate hele hiç ihtiyacı olmazdı. Ritüel olgusu rahatlıkla semptom olarak değerlendirilebilir, en azından özdeşleşmenin genelde becerilemediğinin göstergesi denebilir.

Ancak yine de bu göstergeyi kanıt saymakta acele etmeyelim. Bilakis bir "deneme" yapalım. Yani insanın aygıtlarla olan "doğal" ilişkisini, başka deyişle iş ortamında gerçekleşen ilişkiyi araştıralım; bu durum, özdeşleşme bozukluğunun su yüzüne çıktığı bir tür kendiyle karşılaşma içeriyor mu; nihayetinde bu arıza - böylelikle en baştaki sorumuza geri dönmüş oluyoruz - acaba "utanç" mıdır görelim bakalım.

Sıkıntının yeniden nüksetmesi - 'Ben'in kendisiyle karşılaşması, "çuvallamış" bir 'ben'le karşılaşması şeklinde olur - Çalışmanın başarısızlığa uğraması 'Prometheusçu utancın' sınanmasıdır

O halde aygıt karşısındaki "özdeşleşme bozukluğu" ne anlama gelir?

Açıkçası, demin değindiğimiz çift ilkeye ("ben 'id'den utanır, id 'ben'den") tekabül edecek şekilde yine bir çifte anlam söz konusudur.

Ya: İnsan kendisiyle karşılaşmasında kendini değil de aygıt dünyasına uyum sağlamış bir şey bulur; kendini aygıtın parçası olarak keşfeder.

Ya da: Gönüllü biçimde aygıt (yahut bir bütün olarak aygıt dünyasına) entegre olmuştur; ancak katıksız bir dönüşümü, "çizgiye sadakat"i, eşözdekselliği beceremediği için bir alet parçasını değil de kendini bulur.

Birinci olasılıkta, ben kendisiyle id olarak karşılaşmaktadır. İkinci olasılıkta ise id kendisiyle ben olarak.

Birinci olasılığı ele almanın gereği yok, çoktan köhnedi. Chaplin'in "Modern Zamanlar"da betimlediği insan, makineyi kullanmadığı anlarda bile, tiki varmış gibi, mekaniğimsi hareketleri iradesi dışında tekrarlayan ve şaşkınlık ve dehşet içinde bir aygıt parçasına dönüşmüş olduğunu saptayan Chaplinisk varlık, hayal ürünüdür. Tasvirde çarpıklık var. "Modern man"ın yadırgadığı şey, tersine, makinenin işleyişine tabi ve "aslında" bir "çark"tan başka bir şey olmaması gerekirken ve dileği bu yöndeyken, benimsi bir artık şeklinde hâlâ duruyor olmasıdır. Onu korkutan şey, örneğin akarbantın başınday-

ken hıza ayak uyduramamasıdır; çünkü ya bant delice akarak önünden geçip gider ya da bedeni ondan beklenen performans için gerekli devinim kombinasyonuna adapte olamaz yahut düşüncelere dalıp gitmiştir veyahut bir tarafı kaşınıverir ve şöyle güzelce bir kaşınmak ister. Diğer hiçbir aygıt parçasının başına böyle skandala neden olacak şeyler gelmez.

İlk baştaki süreçle başlayalım: Yani makinenin işleyişine alışılması gereken devreyle. Acaba daha bu aşamada ‘ben’- kimliğinin çift anlamlılığı işin içine giriyor mu bir bakalım.

Farklı bir akarbant işine yeni başlayan herhangi biri, bantla ilk anlardaki cebelleşmesini makinenin işleyişiyle koordine edebilmek, yani dönen banta ayak uydurmak için nasıl bir efor sarf etmesi gerektiğini bilir; aynı zamanda makineye yetişememe korkusuna da yabancı değildir. Sıradan günlük şeylerden olduğu için bu alışma misyonunun oluşturduğu çatışkının farkına varılmaz haliyle. Oysa çalışanın, işini *zahmetsizce* yapabilmesi için aşırı bir konsantrasyonla makinenin temposuna ve ritmine kapılmaya nasıl *gayret göstermesi* gerektiği; kendisinden, aşırı dikkatli bir *otokontrolle bir otomatizmi* harekete geçirmesinin ve *faaliyeti sırasında kişiliğini işin içine katmama konusunda tüm gücünü toplamasının* beklendiği kafa- da netleştirilirse eğer, çalışmadaki paradoks teslim edilecektir. Bildiğimiz, “uyum” ve “alıştırma” tabirleri, salt nitelemeden ibaret kalıyor. Bu tabirler, işi yapanın maruz kaldığı uygunsuz paradoksal talebi; etkin biri *olarak devreden* çıkması, *edimini* sırf otomatik (ama yanı sıra heteronom) *bir prosedürden ibaret kılması*, üstelik bu dönüşümün üstesinden gelmiş olsa bile, bir de bu otomatizmi titizce kontrol altında tutması yönündeki beklentiyi, bu çelişkiyi karanlıkta bırakıyor. Her aygıt-eksenli edimin, bu çekiçe dövmek de olabilir keman çalmak da, sonuçta bir “uyumu” gerekli kıldığı ve herhalde insana yaraşmayacak bir şeyi şart koşmadığı yolundaki açıklama da bu işteki paradoksa karşı argüman olmaktan uzaktır. Gerçi elini

alıştırması kemancıdan da beklenir; yay çekişini enstrümanın ve müziğin akışının gerektirdiği gibi ayarlamak ve bunun “doğallık” kazanmasına da bizzat dikkat etmek zorundadır. Ancak işçinin alışma yükümlülüğüyle karşılaştırıldığında, kemancının üstesinden gelmesi gereken durum, her halükârda daha insafli ve bir açıdan da her tür çelişkiden uzaktır; çünkü çalışması sırasında aktifliğini tartışmasız sürdürür, ne de olsa enstrümanını kendi (ifade yüzeyi olarak genişlemiş) bedeninin bir parçasına dönüştürmekte ve organizmasına yeni bir organ olarak eklemektedir; oysa işçinin alışma edimi - kemancınıninkinin düpedüz tam tersi - kendini aygıtın organı kılmada, makinenin işleyişine *eklemlenmede*, kendini bu işleyişe *eklemlenecek* duruma getirmede yatar. Kısacası: *İşçi etkin biçimde duruma el koyup kendi edilgenliğini pratiğe geçirmekle yükümlüdür*. Bu beklentideki paradoks gün gibi ortada.

Diğer bir ifadeyle: Bizzat odak noktası olmak yerine kendi merkezini aygıtı kaydırabilmek amacıyla konsantrasyonunun tüm unsurlarını devreye sokmak zorunda olduğu için *aynı zamanda hem “kendisidir” hem “kendisi değildir.”* Formüle aşinayız. Bu formülle, utanç araştırmamızda utananın çift anlamlı kimliğini tanımlamıştık. Yine burada, daha işçinin makinenin çalışmasıyla ilk içli dışlı olma biçimini betimlerken de karşımıza çıkması rastlantı değil elbette. Utanç sorunu alanına girmiş durumdayız gerçekten de. Ancak alanın iyice içine dalmamız, söz konusu çifte anlamlılığın had safhada olduğu *kendiyle karşılaşma* olgusunu açıklayabilmemize bağlı.

Meseleyi açıklamak, bir tek, apaçık bir düşünüm teorisi süreci keşfettiğimiz sanısına kapılırsak güçleşir. Bu tür bir süreci aramaya kalkışmak boşuna üstelik. *Kendiyle karşılaşma, bizzat makinenin kullanımı vakası sırasında gerçekleşir*. İşin bir momenti olarak ya da “moment” terimi zamansal anlamda alınır-
sa, işin kendisinin belli bir anında.

Makineye alışma işinin yolunda gittiğini varsayalım. Maki-

ne işçiliği, pürüzsüz, yani makineyle insan arasında sürtüşme çıkmadan seyrettiği sürece; çalışan, “dönmüş” biri, yani bir “çark” olarak görevini sadakatle yerine getirdiği sürece, ‘ben’ kendinde değildir, o süre boyunca yoktur, en azından ‘ben’ niteliğiyle yoktur.⁴² Ancak ve ancak, bu konformizmin teklediği ya da işin birden sekteye uğradığı momentte ben “kendine” gelir, ondan sonradır ki kendiyile karşılaşır; şöyle ki kendini müstehcen bir halde yakalar, yani bir beceriksiz olarak.

Bunun anlamı da: Kendinin farkında olması sırf (“aygıt ‘id’e ve uyumlu varlığına) aykırı düşmüşlüğünden ötürüdür; kendiyile karşılaşması sırf aygıtın karşı gücü, onun karşıtı olmasının belirginleşmesindendir; kişiselliğinin açıklık kazanması, onun sırf (ünlü formüle göre) bir “negatio” oluşundan kaynaklanır. *Kendiyile karşılaşma dolayısıyla farkına varılmaz “özdeşleşme bozukluğu”nun; tersine bir arıza bulunduğu için kendiyile karşılaşma ortaya çıkar.*

Peki ama burada *kim kimle* karşılaşılıyor?

Kuşkusuz ‘ben’ ‘ben’le. Yanıt yeterli mi peki?

Bu yanıt, ‘isabet eden’le ‘isabet edilen’in eşit partnerler, hatta özdeş oldukları anlamına gelecekse, açıkçası yanlıştır.

Çünkü ‘isabet eden’, tam da aygıt parçasına dönüşmüş, ‘id’imsi, kusursuzca aygıtla birlikte işleyen bir konformisttir, benliğini ardında bırakmıştır çoktan; en azından ardında bırakmayı ummuştur; buna karşın ‘isabet edilen’ olarak ortaya çıkarsa eski ‘ben’dir, bir gerikalmışlıktır, modası geçmiş varlıktır, her ne kadar arkaik dönemlerde, makinelerin ortaya çıkışından önce bir ‘raison d’être’e* sahiptiyse de artık aygıt ‘id’e adaptasyonu zorunluluk arz ettiği için var olma hakkını yitirmiştir.

Peki, bu şekilde iki ‘ben’den söz etmek yerine ‘ben’in iki farklı durumunun değerlendirilmesi tercih edilecek olsa: Kendiyile karşılaşma salt konformistin ‘gevşemesiyle’ ve eski duru-

* Fr. varlık nedeni. -yhn

muna ‘düşmesiyle’, örneğin düşüncelere dalmasıyla ya da baş ağrısı çekmesiyle, bunun sonucunda da erişmiş olduğu ideal riayet etme halinde bir zaafın baş göstermesiyle başlar. ‘Gevşeme’ ve ‘eski durumun nüksetmesi’ tabirleri bir ahlâkçının ağzından çıkmış gibi geliyorsa da kulağa, kastım bu değil. “Düşüş” ve “kendiyile karşılaşma” arasındaki (örneğin “vicdan azabı” fenomeninden) aşına olduğumuz ilişki, hayli yaygın geçerlilikte bir olgudur. Burada da karşımıza çıkıyorsa, (ahlâki utançla arasında) zorla bir analogi kurmak istediğimizden değil, durumun gözlemlenmesi sırasında açıkça göze çarptığı içindir.

Ancak “isabet edilen”i karakterize edişimizde eksiklik var. Karşılaşmada ‘denk geline’ “eski ‘ben’dir” demiştik. Sahiden sadece o mudur?

Bir kez daha bir becerememe durumunu varsayalım. Makinenin uzlaşma tanımayan ölçütü esas alındığında, işleyişi *kimin* bozduğunun, bunun ‘ben’mi yoksa beden mi olduğunun hiç önemi yoktur. ‘Ben’ de, beden de makineyle aynı oranda uyumsuzdur, makine açısından herhangi bir fark söz konusu değildir. İşçinin biri çıkıp da mazeret olarak beceriksizliğinden kendisinin değil de hantal elinin sorumlu olduğunu ve elinden bir şey gelmeyeceğini öne sürse, makine bu söylenenlere, deyim yerindeyse omuz silkerdi.

Kaldı ki kusuru bulunan da böyle bir mazereti aklına getirmez. Aksaklığın ortaya çıktığı momentte, kendini bir alet parçası olarak değil de, yeniden kendisi, eski bir Âdem olarak keşfettiğinde, değerlendirmesini *makinenin* ölçütüyle yapar artık, kendine *onun* perspektifinden bakar; tıpkı parti çizgisine sadık birinin kendisini partisinin bakış açısıyla değerlendirip parti çıkarları uğruna a tout prix* kabahatli bulması, hatta kabahatli hissetmesi gibi. Çalışan açısından da, ‘ben’le beden arasındaki, bu iki karşıt arasındaki, bir aralar (‘ben’in beden

* Fr. Ne pahasına olursa olsun. –yhn

yüzünden utanması nedeniyle) esaslı bir rol oynayan farklılık ilgi çekmez artık. O kadar ki, söz konusu iki karşıt tek bir bütünlük oluşturuyormuş gibidir. Bir yanında 'ben'in diğer yanında beden bulduğu yarık yerine artık sadece makineyle (ya da onu temsil eden konformistle diyelim) eskinin kalıntısı arasındaki yarık vardır ve bu kalıntıda 'ben'le beden birbirlerinden ayrılmazlar.

İşte karşılaşmanın partnerleri dediğimiz karşıtlar bunlar.

Peki aralarında nasıl bir ilişki var?

Bu soruyla birlikte incelememizde kritik bir noktaya varmış bulunuyoruz. Bu ilişki, bu karşılaşma, harfiyen "utanç"tır; kavramı başka sözcüklerle ifade etmemiz mümkün değildir artık.

İncelememizin en başında verdiğimiz, T.'nin endüstri fuarını ziyaretine ilişkin örneğin, henüz terimi öylesine metaforik anlamda kullandığımız hissini veriyor olması anlaşılabilir bir şeydi. Çünkü oradaki, sırf aygıtların seyrinden ibaret, ürünlerin mükemmelliğiyle beden yetersizliğinin salt akademik açıdan karşılaştırıldığı durumdur. Utancın efektif olarak ortaya çıktığı bir durum olmaktan da uzaktır haliyle.

Ancak o durumu geride bırakmış bulunuyoruz. Şimdi söz konusu ettiğimizse aygıtların talep ettiği, *aygıt kullanımının* devreye girdiği koşullar. Her ne kadar fuardaki aygıtların salt izlenmesi dahi T.'de gördüğümüz gibi belli "ruhsal zorluklar" doğuruyor olsa da, bu durumu fazla kafaya takmadan duygusal bir lüks deyip geçmek mümkün. Ancak makinelerin idaresinin, alışma evresinin, sürekli bir işi aksatma endişesinin ve nihayetinde de somut aksaklıkların getirdiği zorluklar, makinelerin kullanım konstelasyonunda önemli yer tutar. Bu makineyle çalışma pratiğinde, özellikle de aksaklıklara neden olduğunda ruhsal açıdan olup bitenler sadece metaforlarla anlatılacak şeyler değildir. Efektif bir çuvallamanın etkileri, insanla aygıt arasındaki, üretenle ürün arasındaki yetkinlik

farkının profilini çıkarmakla sınırlı kalmaz. Daha ziyade çuvallayanın, çuvallama vakası tarafından “kaldırılıp bir kenara atılması” ve kendine, yani önceki kalıntı özelliğine geri fırlatılmışlığıyla, birden dünyasız kalmış, işe yaramaz ve “rezil olmuş” bir halde ne yapacağını bilememesi söz konusudur.

İşte bu kalıntıyla, bu ‘unadaptable fellow’la* - kendini geriye bu noktaya fırlatılmış bulmaktadır - özdeşleşmesi çok zordur. Daha biraz öncesine dek geçerli somut konformist niteliğiyle, ki aslında hâlâ öyledir, kendini bu kalıntının yerine koyamaz; bu ‘ben’ ya da bu beden olmaktan uzaktır. Ne var ki bu kalıntıyla özdeşleşmeden de edemez. Kalıntının, kendisinin “çeyizi” olduğunu yadsıması kolay değildir. Elinden bir şey gelmemesi de - daha önce görmüştük - günah çıkarma olmadığı gibi aksine tam da utancın nedenidir; çünkü “vahim” olan değiştiremediği alinyazısıdır. Öylelikle utanır işte.

Bu söylenenler, teorinin dilinde ne denli çetin ve karmaşık gözükse de gerçek durumun keskinliği gerçeği değişmez. Ayrıca utanç duyan da teorinin çapraşıklığından bihaberdir. Bu açıdan hiçbir şey bildiği yoktur zaten. Çünkü utanmak demek hiçbir şey bilmemektir; hiçbir şey bilmemekse çaresizliktir. İçinde bulunduğu durum ancak böyle tanımlanabilir. Daha biraz önce göze çarpmaksızın bir parçası olduğu ve örnek sayıp onore ettiği ‘id’den kopmuş kalmıştır öylece ve ‘koram’dır üstelik - elinden kayıp giden şeye bakılırsa. Dahası, önünde bir ‘ben’ olma görevi durmaktadır. Ne var ki (belli bir adı, belli bir bedeni, hatta belki kişisel özelliği sayılacak belli bir dokuma hatası da olsa) aygıt olmanın ‘tamamlanmamış bir biçimi’ denebilecek, aygıt olamamış rezil bir varlık ve hiçliği iyice göze batan bir ‘ben’dir bu. Aygıtın hükmünün sürdüğü o yerde artık hiç durmaması gerekirken ve lüzumsuzken yine de yerini terk edemez, çünkü oraya ait olmama gibi bir düşünce de yine onun gücünü aşar. İşte öylelikle tek arzusu yerin di-

* Ing. Adapte olamayan, ayak uyduramayan. -yhn

bine geçmektir; gerçekleşmesi büsbütün olanaksız bu düşüncüyü kafasından atamaz bir türlü, yani utancıyla baş başa kalır.

Hayatında başına hiç makinedeki gerekli hamleyi tutturamamak ve önünden akıp giden bandın ardından tek laf edemeden şaşkın gözlerle bakakalmak gibi bir şey gelmemiş; kendini hiç eski 'ben'inin kıyılarına savrulmuş bir halde bulmamış; kendini, tam da kendini yeniden bulmanın ne demek olduğunu hiç yaşamamış; tuhaflaşmış bakışları, ellerine, tam da o hantallığı ve köhnemişliği ve çare olmayan yetersizliğiyle, başına gelenlerin sorumlusu ellerine yönelmemiş biri; zamanımızın utancının hangi utanç olduğunu, her gün binlerce kez hangi utancın baş gösterdiğini bilmez. Her kim ki çıkıp bunun böyle olmadığını söyler, bilin ki utanacak kadar muhteşem bir şekilde alçalmış olduğumuzu itiraf edecek olsa, utancından kıpkırmızı kesileceğini sezmesindendir.

Fantom Ve Matris Haliyle Dünya

Radyo ve televizyon üzerine felsefi gözlemler

Oğlunun güzergâhları terk edip kırdan bayırdan başıboş dolaşarak dünyayı keşfe kalkışmasından hoşlanmayan kral ona bir atlı araba armağan etmiş.

Sarf ettiği sözler: “Artık yoldan çıkmaya gerek yok.”

Anlamı: “Artık yoldan çıkmaya izin vermiyorum.”

Hükmü: “Artık istesen de yoldan çıkamazsın.”

“Çocuk Öyküleri”nden

I

Evlere Servis Edilen Dünya

§ 1

Hiçbir araç, araç olmakla kalmaz

Radyo ve televizyonun ele alındığı bu eleştiriye ilk tepki şöyle olacaktır: Bu tür bir genelleme yapılamaz; sonuçta önemli olan, bu gereçlerin ne işimize “yaradığıdır”; onlardan ne şekilde yararlandığımız; hangi amaçlara hizmet eden araçlar olarak, iyiye mi kötüye mi, insani mi gayriinsani mi, sosyal amaçlı mı sosyalliğe aykırı mı kullandığımızdır.

Birinci endüstri devrimi çağından kalma bu iyimser argüman - bir ifade kalıbını böyle nitelendirebileceksek - bilmediğimiz bir şey değil; bu argüman, farklı kesimlerin hepsinde aynı kaygısızlıkla savunulageliyor.

Geçerliliğiye hayli tartışılır. Yaşamımızın “araç”tan başka bir şey olmayan, kendilerine dilediğimiz biçimde “iyi amaçlar” mal edebileceğimiz unsurlar taşıdığı inancı, tekniği istediğimiz gibi kullanma özgürlüğümüzün bulunduğu varsayımı, baştan sona yanılsamadır. Bu gereçler asıl, bizi biçimlendiren somut olgulardır. Lafla onları “araca” indirgemekle, hangi amaçların hizmetinde kullanırsak kullanalım, bizi biçimlen-

dirdikleri gerçeği ortadan kalkmış olmuyor. Hakikatte, yaşamımızın, bu argümanın öngördüğü türden kaba bir “araç” ve “amaç” ayırımına tabi tutulmasının gerçeklikle ilgisi yoktur. Teknikle dolu yaşamımız, birbirinden net bir şekilde ayrılmış ve bazıları “araç” bazıları “amaç” tabelasıyla belirlenmiş tek tek etaplara bölünmez. Böyle bir ayırım ancak belli bazı edimlerde ve izole otomatize prosedürlerde meşrudur. “Bütün”ün söz konusu olduğu yerde, politikada ya da felsefede bu ayırım geçersizdir. Yaşamın bütünü bu iki kategori yardımıyla ifade etmeye çalışmak, yaşamı amaca yönelik edim şemasına göre, daha doğrusu bir teknik süreçmiş gibi değerlendirmektir, ki bu da şu genelde pek tepki çeken - özellikle de “amaca giden her yol mubahtır” düsturuyla ortaya konduğunda - barbarca anlayışın göstergesidir. Bu ifadenin reddi de tıpkı onaylanması (pek nadir altı çizilir o başka) gibi hantallık anlatıyor. Çünkü reddeden de her ne kadar dile getirmese de iki kategorinin meşruluğunu kabullenmekte, yaşama uygulandığının her bakımdan yerinde olduğuna o da onay vermektedir. Oysa asıl hümanite bu ayırımın anlamsızlaştığı yerde başlar; yaşam ve gelenegın, araçların ve amaçların içine işlediği, o kadar ki yaşamın ya da Dünya’nın tek tek parçalarının “araç” mı yoksa “amaç” mı olduğunun ayırt edilemediği, hatta artık bunun soru olmaktan çıktığı,

“kuyunun yolu ne kadar güzelse
suyu da o kadar güzeldir”
denebilen yerde ancak.

Elbette bir ayine televizyondan izleyerek de katılabiliriz. Ancak o durumda istesek de istemesek de ayinin kendisi kadar bizi “biçimlendiren” ya da “dönüştüren” şey, tam da o anda ayine katılmak yerine salt onun görüntüsünü tükettiğimiz gerçeğidir. Açıkçası bu resimli kitap efekti “amaçlanan” şeyden farklı olmakla kalmaz, onun karşıtıdır. Bizi yontan ya da sekteye uğratan, biçimlendiren ya da deforme eden sadece

“araçlar”ca sağlanan şeyler değil, aksine araçların kendisidir de, aygıtlardır da; bu aygıtlar ve araçlar, salt olası kullanımların objeleri değil, belirlenmiş yapıları ve işlevleriyle, daha baştan kullanımlarını ve öylelikle uğraşımızın ve yaşamımızın tarzını, kısacası bizi belirleyen şeylerdir.

İzleyen sayfalarda tüketiciye, yani dinleyicilere ve seyircilere ulaşmayı hedefliyorum. Meslekten filozoflar ya da radyo-televizyon uzmanları ikinci planda kalıyor. İşlediğim temaya filozoflar, bu temayı ele alış tarzıma ise uzmanlar yabancılik çekecektir. Şu da var ki, tüketicilerin tümüne değil yalnızca bir yayını izlerken ya da sonrasında duraksama yaşamış ve “Yahu bu yaptığım nedir? Sahi ben neye alet oluyorum?” sorusunu sormuş olanlara hitap etme derdindeyim. Aşağıdaki açıklamalar, olan biteni sineye çekmeyenlerin işine yarayacak türden.

§ 2

Günümüzün toplu tüketimi solo gerçekleşir - Her tüketici, tek tip insan üretimi sürecinde evinden bedava çalışan biridir

Henüz evlere radyoların kültür muslukları takılmamışken, Schmid'lerle Müller'ler ve Smith'lerle Miller'lar, kendileri için üretilmiş toplu ve basmakalıp eserleri, kolektif, bir anlamda yine toplu *olarak* tüketmek amacıyla sinemalara akın ediyorlardı. Bu durumu, belli bir stil birliği, bir bakıma, toplu üretimle toplu tüketimin örtüşmesi gibi değerlendirmek ilk bakışta akla yatkınsa da çarpıktır. Bir malın (ya da röprodüksiyonun) tek bir kopyasının, birden fazla, hatta çok sayıda tüketici tarafından eşzamanlı olarak tadının çıkarıldığı bir tüketim ortamı, toplu üretimin amacına o kadar haşince ters düşer ki! Toplu üretim yapan işverenlerin çıkarları açısından, bu ortaklaşa tüketimin “katışıksız bir ortak serüven” ya da çok sayıda bireysel deneyimin toplamı olup olmaması önemsizdir. Onlar için aslolan, o şekliyle yığılı bir kitledense mümkün olduğunca çok sayıda alıcıya bölünmüş bir kitledir; herkesçe aynı şeyin tüketilmesi opsiyonundansa, herkesçe aynı ihtiyaç (ki bunun sağlanmasıyla da ilgilenilmelidir) nedeniyle aynı şeyin satın alınmasıdır. Sayısız endüstri dalında bu ideale bütünüyle - ya da neredeyse diyelim - erişilmiştir. Film endüstrisinin bu ideali optimum gerçekleştirebileceğinden kuşkuluyum. Nedeni ise bu branşın, tiyatro geleneğini de sürdürerek ürününü *çok kişiye yönelik bir gösteri* olarak sunmasıdır. Hiç kuşku yok ki bu da demode bir kalıntı niteliğindedir. O yüzden radyo ve televizyon endüstrisinin, muazzam gelişimine rağmen sinemayla rekabet edebilmesinde şaşılacak bir şey yok. Ne de olsa bu iki

endüstri dalı, tüketilecek ürünün yanı sıra tüketim için gerekli aygıtları da mal olarak satabilme gibi ek bir fırsattan yararlanma olanağına sahiplerdi, üstelik sinemadan farklı olarak hemen hemen herkese. Hemen hemen hiç kimsenin buna hayır dememesi de sürpriz değil, çünkü sinemanın tersine, ürün, aygıtlar sayesinde evlere servis edilebiliyordu. İşte sonrasında da Schmid'ler ve Smith'ler, Müller'ler ve Miller'lar, eskiden akşamları sinemada birlikte zaman geçiriyorken evlerinde oturup radyo tiyatrolarını dinler ya da Dünya'yı "huzurlarına kabul eder" oldular. Sinemanın doğal ortamı, kitle üretimi malın kitle tarafından tüketimi ortadan kalkmıştı böylece. Ama bu yüzden kitle üretiminin azalması düşünülemezdi elbette. Aksine kitle insanına yönelik kitle üretimi, hatta kitle insanının bizzat üretimi son sürat devam etti. Milyonlarca dinleyiciye aynı kulak yemi servis edildi; herkese, bu yığınla üretilmiş şeyler sayesinde, kitle insanı, bir anlamda, "belirsiz tanım edatı" muamelesi yapıldı; herkes bu özelliğine, daha doğrusu bu niteliksizliğine sabitlendi. Aradaki tek fark, alıcı cihazlarının seri üretimiyle birlikte kolektif tüketimin gereksiz hale gelmesiydi. Öylelikle Schmid'ler ve Smith'ler, seri üretim mallarını artık ya ailece ya da tek başına ve ne denli yalnızlarsa o denli bol tüketiyorlardı: *Yalıtımlı kitle insanı* tipi doğdu böylece. Artık milyonlarca numune, her biri diğerinden soyutlanmış halde, buna rağmen her biri diğerinin kopyası, münzevice kabuklarına çekilmiş oturuyorlar, ne var ki dertleri Dünya'dan el etek çekmek değil, mazallah sanal hiçbir Dünya kırpıntısını kaçırmamak.

Daha bir kuşak önce, endüstrinin, tartışılmaz düsturu sayılan merkezileşmeyi, özellikle de stratejik nedenlerle, "serpme" ilkesi yararına terk ettiği herkesin malumu. Bu serpme ilkesinin günümüzde artık kitle insanının üretimi için de geçerli olduğunusa kimse farkında değil. Üretimi için diyorum, oysa demin sözünü ettiğimiz şey sadece serpilmiş tüketimdi. Ancak

tüketimden üretime bu sıçrama burada yerindedir, çünkü her iki olgu garip biçimde örtüşür; (materyalist olmayan anlamda) “insan ne yerse odur” çünkü. Sürü insanını üretmenin yolu, insanlara seri üretim mallarını tükettirmekten geçer. Bu aynı zamanda seri üretim mallarının tüketicisinin, tüketimiyle, sürü insanının üretim kadrosunda (ya da kendisinin sürü insanı haline getirilmesi işinde) yer alması demektir. Tüketim ve üretim bu noktada örtüşmektedir. Tüketicinin “yaygın” olması kadar sürü insanının üretimi de yaygındır. Hem de bu tüketimin gerçekleştiği her yerde: Her radyonun başında, her televizyonun karşısında. Herkes *evden çalışan eleman* statüsünde işe alınmış çalıştırılmaktadır. Tabii hiç alışılmadık biçimde, o başka. Çünkü işinin gereğini yapması, yani kendini sürü insanına dönüştürmesi, seri üretim mallarını tüketmesiyle, yani *boş zaman uğraşısıyla* mümkündür. Klasik evden çalışma biçiminde işçi, temel tüketim ürünleri ve boş zaman ihtiyacını asgari düzeyde karşılayabilmek için üretirken, günümüzün ev işçisi, boş zaman geçirmeye yarayan ürünleri azami düzeyde tüketerek sürü insanı üretimine katkıda bulunur. Üstelik ev işçisinin bu işbirliğinin ücretini alması gerekirken, emeğinin karşılığında para ödemesiyle de süreç hepten paradoksal bir hal alır. Yani (cihaz ve her halükârda birçok ülkede yayınlarından oluşan) üretim araçlarının parasını öder - ki kullanımları onu tek tip insana dönüştüren araçlardır bunlar. Bir anlamda kendini satmasının karşılığında bir bedel öder; hatta, üretimine omuz verdiği kendi tutsaklığını da - ne de olsa bu tutsaklık da metaya dönüşmüştür - parayla satın almak zorundadır.

Toplu tüketim mallarının tüketicisine tek tip insan üretiminde görev almış eleman gözüyle bakmak gibi, yadırganacak türden bir adıma yanaşılmayacak olsa bile, istenen tek tip insan modelini üretmek için yığınların bir araya gelmesi şeklindeki efektif kümelenmenin artık gerekmediği su götürmez bir gerçek. Le Bon'un insanı dönüştüren kitle hallerine ilişkin

gözlemleri eskimiştir artık, çünkü bireyselliğin deformasyonu ve rasyonalitenin yayvanlaştırılması işi evlerde halledilmektedir. Hitler tarzı bir yığın yönetimine gerek kalmadı artık. İnsan bir hiçedönüşün (hatta bir hiç olmakla gurur duysun) isteniyorsa, bundan böyle onu kalabalıkların selinde boğmaya, kitleden üretilmiş masif yapıda betonlamaya gerek yok. Kişisel özgürlüğün ve bireysellik hakkının görünüşte korunması öyle etkili bir insan dejenerasyonu ve insan olma özelliklerinin pabucunun dama atılması yöntemidir ki! “Conditioning”^{*} prosedürü herkeste ayrı ayrı, her bireyin kendi kabuğunda, kendi yalnızlığında, milyonlarca yalnızlıkta gerçekleştiğinde daha bir kıvamındadır. Bu muamele şekli, kendini “fun” diye sattığı, kurbanda ondan bedel ödemesinin istendiğini açık etmediği, ona mahremiyetine, en azından özel yaşam alanına dair kuruntu payı bıraktığı için bütünüyle mesafeli görünür. Şu eski “tütecek bir ocağının olması altın değerindedir” deyişi hakikaten yeniden geçerlik kazandı; elbette bambaşka bir anlamda. Çünkü artık tüten ocak, yalnızca conditioning çorbasını kaşıklayan ocak sahibi için değil, o ocağın sahibinin sahibi, yani yavan ve sıradan çorbayı müşterilerin önüne koyan aşçılar ve tedarikçiler için de altın değerindedir.

* İng. Koşullandırma. —yhn

§ 3

*Radyo ve ekranın negatif aile sofrasına dönüşmesi:
Ailenin minyatür seyirciler topluluğu halini alması*

Sözünü ettiğimiz toplu tüketimin adının doğru konulmasında şaşılacak bir şey yok haliyle. Tam tersine bu durum aile ve mahremiyet açısından bir rönesans perspektifi olarak görüldü; anlaşılır bir şey gerçi, ama tam da işte anlaşılır bir ikiyüzlülük. Yeni buluşların, yerine göre alışverişi dizginleyebilecek eski ideallerin referansına özellikle meraklı olduğunu biliyoruz. Viyana “basını”nda çıkan bir yazıda (24.12.1954) şöyle deniyor: “Fransa’da aileler, televizyonun, gençleri masraflı eğlencelerden uzak tutmaya, çocuklarıysa eve bağlamaya yarayan mükemmel bir araç olduğunu ...ailenin bir araya gelmesinde yeni bir cazibe unsuru oluşturduğunu keşfettiler.” Oysa bu tür bir tüketimin gerçekte barındırdığı perspektif, tam tersine aileyi tamamen dağıtmaya yöneliktir. Dağılma, huzurlu bir aile yaşamı görüntüsünü korur, hatta böyle bir görüntüye bürünür gerçi. Ama sonuçta dağılmadır. Çünkü televizyon aracılığıyla evde hüküm süren şey - ister gerçek ister sanal olsun - *dış dünyadır*; ve bu dış dünyanın egemenliği öyle sınırsızdır ki, evin gerçekliğini, sadece dört duvarın ya da mobilyaların değil, ortak yaşamın gerçekliğini de geçersizleştirir ve hayal ürünü bir şeye dönüştürür. Uzak olan çok yakınlaşırsa, yakın olan uzaklaşır ya da silinir. Görüntü gerçek yerine konursa, gerçek de görüntü halini alır. Böylece gerçek yuva, bir “container”^a indirgenir, işlevi dış dünyaya yönelik ekranı bünyesinde bulundurmaktan ibarettir. Bir WP haberine göre

* İng. Mahfaza. -yhn

“sosyal hizmetler görevlileri, Londra’da bir evde, bir ve üç yaşlarında bakımsızlıktan perişan iki çocuğu bulup kurtardılar. Çocukların oynadığı odadaki mobilya kırık dökük iki sandalyeden ibaretti. Bir köşedeysse ihtişamlı yeni bir televizyon duruyordu. Evde yiyecek olarak sadece bir dilim ekmek, biraz margarin ve bir kutu konsantre süt vardı.” Belli bir standartın üzerindeki ülkelerde de, henüz tamamen ortadan kalkmamış evcil ortam, ortak yaşam ve ambiyans adına ne varsa defteri dürülmüştür. Yuvanın saltanatıyla görüntününki arasında bir rekabet dahi oluşamadan, oluşmasına gerek bile kalmadan, cihazın evlere girdiği andan itibaren, görüntü karşılaşmayı kazanmış; gelmiş, bakınmış, yenmiştir. Anında dam akmaya başlamış, duvarlar saydamlaşmış, aile fertlerini bir arada tutan macun ufalanmış ve ortak mahremiyet çökmüştür.

Odanın ortasında duran, aileyi etrafına toplayan, sosyal kriter mobilyası yemek masasının çekim gücünü yitirmeye başlayıp köhnediği, yeni tasarımlarda bazen hiç yer almadığı, daha onlarca yıl öncesinden gözlemlenebiliyordu. İşte yemek masası ancak şimdi, televizyonun şahsında şanına layık bir halef bulmuş, yerini sosyal sembol olma ve ikna gücü kendisinininkiyle boy ölçüşebilecek nitelikte bir mobilyaya bırakmıştır. Tabii bu, TV’nin ailenin odağı olduğu anlamına gelmiyor. Tam tersine: Cihazın somut biçimde ortaya koyduğu ve sembolize ettiği şey, düpedüz ailenin desantralizasyonu, bir bakıma eksantrikleştirilmesidir. Televizyon, *negatif aile sofrasıdır. Ortak odak noktasını* oluşturmaktan çok, odağa ailenin ortak kaçış noktasını yerleştirir. Yemek masası aileyi centripetal yapıp, etrafında oturanları ilgi alanlarında, bakışlarda, sohbetlerde mekik dokumaya ve ailenin kumaşı üzerinde nakış işlemeye özendirirken, ekran aileyi merkezkaç biçimde düzenler. Pratikte de aile üyeleri artık karşılıklı oturmamaktadır, ekran karşısındaki oturma düzeni bitişiklikten ibarettir; birbirini görme, birbirine bakma gibi bir olasılık sadece kazara, birbiriyle

konuşmak gibi bir olasılıksa, hevesleri ve yetenekleri kaldıysa o da, sadece tesadüfen gerçekleşir. Birlikte değil sadece bir aradadırlar, daha doğrusu yan yanadırlar artık, birer seyircidirler sırf. Birlikte dokudukları kumaşın, birlikte oluşturdıkları dünyanın ya da kader birliği ettikleri ortamın esamesi okunmaz artık. Olan biten salt, aile bireylerinin eşzamanlı, en iyi ihtimalle bir arada, ama asla birlikte değil, kaçış noktasına doğru, bir gerçekdışılık âlemine tüymeleri ya da aslında kimseyle paylaşmadıkları (çünkü kendilerinin de gerçekten içinde yer almadığı) - yahut paylaşma varsa da sadece şu tıpkı kendileri gibi ve eşzamanlı, gözünü ekrana dikmiş milyonlarca “kitle tüketiminin solistleri”yledir - bir dünyaya dalmalarıdır. *Aile, yapı değişikliğine uğrayarak minyatür seyirciler topluluğuna, oturma odası minyatür gösteri salonuna dönüşmüş ve sinema evlere modellik eder hale gelmiştir.* Aile bireylerinin salt eşzamanlı, salt yan yana değil de gerçekten birlikte yaşayıp hissettikleri ve kotardıkları bir şey varsa o da televizyonun taksitle-
rinin biteceği günün, o anın umuduyla çalışıp çabalamak ve bu kesişen özelliklerini tam anlamıyla sona erdirmektir. Başka deyişle geriye kalan tek ortak noktalarının - bilincinde olmadıkları - hedefi, bu ortak noktayı da ortadan kaldırmaktır.

§ 4

Aparatlar konuşmamızı elimizden aldıkları için bizleri ergin olmayan bağımlılara çevirirler

Demiştik ki: Ekran karşısında oturanlar, artık sadece tesadüfen birbirleriyle konuşuyorlar, üstelik konuşmayı isteyecekleri ya da becerebilecekleri de kuşkulu.

Bu, radyo dinleyicisi için de geçerli hale geldi. Onlar da sadece yanlışlıkla konuşuyorlar. Konuşma istek ve becerileri sahiden günden güne azalıyor, lakin bu olumlu anlamda az konuştuklarını değil, aksine sadece gevezeliklerinin pasif bir form aldığını anlatır. Baştaki veciz fablımızda kralın “Artık yürümene gerek kalmadı,” sözleri, pratikte nasıl “Artık istesen de yürüyemezsin”e dönüşmüşse, bizler açısından da “Artık bizzat konuşmanıza gerek yok,” ifadesi, “Artık isteseniz de konuşamazsınız” olup çıkmıştır. *Aygıtlar konuşma sorumluluğunu üzerimizden alarak bizleri dilden de ederler*; ifade gücümüzü, konuşma şansımızı, dahası konuşma hevesimizi gaspederler; tıpkı gramofonun ve radyodaki müziğin ailece bir şeyler çalıp söyleme alışkanlığımızı gaspetmesi gibi.

Ellerinde konuşan bir “portable”la Hudson, Thames ya da Ren kıyısında gezintiye çıkmış âşıkların birbirleriyle konuştukları falan yoktur; bir üçüncü şahsa, kamusal, genellikle de anonim bir sese kulak verirler. Bu sesi, köpek gezdirir gibi yanlarında gezdirirler, daha doğrusu o ses tarafından gezdirilirler. Kordonda tur atarken salt, programdaki sesi dinleyen minyatür izleyici topluluğu nitelikleriyle iki değil üç kişidirler. Özel bir konuşma ortamından söz edilemez haliyle, bu olasılık daha baştan ortadan kalkmıştır. Âşıklar arasında her

şeye rağmen bir yakınlık görüldüğündeyse, buna kılavuzluk eden, özendiren, hatta heyecan katan kendileri değil üçüncü şahıstır; kısık, tahrik edici bir sesle konuşan ya da ciyaklayan program sunucusudur; âşıklarımıza günün ya da gecenin akışında - öyle ya, “program” dediğin başka nedir ki - neyi nasıl hissedecekleri ve yapacakları yönünde direktifler verir. Âşıklarımız da salık verilen şeyleri üçüncü bir kişinin varlığında yaptıklarından bir anlamda akustik açıdan laubali vaziyettedirler. Bu itaat onlara ne denli eğlenceli gelirse gelsin, muhabbetlerinin *kendi aralarında* olduğu söylenemez artık. Bilakis, tek sesi çıkan o üçüncü kişi tarafından *eğlendirilirler* işte. Üçüncü ise çifti salt “conserver [korumak]” ya da salt “amuser [eğlendirmek, oyalamak]” anlamında değil, “soutenir [desteklemek]” anlamında da oylar; çünkü terkilerindeki üçüncü eleman sıfatıyla, karşılıklı nasıl davranacaklarını bilmeyen ikiliye, birbirlerine veremeyecekleri destek ve dayanağı sağlar. Günümüzün “faire amour [sevişme]”unun dahi genellikle radyo eşliğinde (üstelik sadece “swooning [kendinden geçme]” yaratan müzik programlarıyla değil) vuku bulduğu gerçeğini, bunu zaten bilen, bilmesi bir yana en doğal şeymiş gibi uygulayan bir Dünya’dan, bir tür sıkılganlıkla gizlemenin âlemi yok. Gerçekten de günümüzde her koşulda göz yumulan ya da gerekli görülen radyo, eskilerin, sevişmelerine göz kulak olsun diye meşale tutturdukları refakatçilerin işini görüyor. Aradaki tek fark, bugünün refakatçisinin mekanikleşmiş bir “public utility [kamu hizmeti]” olması, meşalesiyle sadece aydınlatmaya değil kızıştırma işine de bakmasının, mazallah çenesini tutmasının değil gevezelik etmesinin istenmesidir, ki böylelikle bir şamata arka planı rolüyle çiftin iş üzerindeyken de sıyrılamadığı “horror vacui [boşluk korkusu]”yi şarkılarla ya da konuşmalarla bastırabil-sin. Bu “background [arka plan]” öylesine belirleyici önemde ki, 1954’ten itibaren yaygınlaşmaya başlayan “voices ponden-

ces [kaydedilmiş sözlü mesaj]”lerde, yani insanların birbirine gönderdiği, ses kaydı yapılan magnetofon bantlarında bile kullanılır oldu. Birisi sevgilisine şu cahil işi aşk mektuplarından seslendirecekse, daha önceden hazırlanmış akustik yani müzikal bir astara konuşup sesini kaydediyor; çünkü hayranlığının alıcısına “kendi sesinden ibaret” bir armağan çok kuru kalırdı diye düşünüyor. İletinin kabulü sırasında konuşması ya da hitap etmesi öngörülen, bir bakıma nesneleşmiş damat adayı da yine bir üçüncü ses.

Ancak aşk halleri sadece bir örnek, üstelik uç bir örnek. Benzer anlamda, insanlar her durumda, hatta tüm uğraşları sırasında oyalanmayı ister oldular. Kazara birbirleriyle konuşacak olduklarında bile arkada konunun asıl kahramanı, tenoru rolünde radyodaki ses konuşur ve onları, kendilerinin söyleyecek sözü kalmadıktan sonra da, hatta onlar öldükten sonra da konuşmaya devam edeceğine dair avutup rahatlatır.

Aslında insanlar, konuşma işinin kendilerine garanti edilmesi ve hazır biçimde kulaklarına servis edilip damlatılması nedeniyle ζωα λογον εχοντα* olmayı bıraktılar; tıpkı, ekmek tüketicisi olarak homines fabri** olmayı bıraktıkları gibi. Nasıl ki artık ekmeklerini kendileri pişirmez oldularsa, benzer şekilde sözcüklerden oluşan besinlerine bizzat biçim vermeyi de bıraktılar. Sözcükler artık onlar için konuşulan değil dinlenen şeyler oldu. Konuşmak artık bizzat yapılan değil teslim alınan bir şey haline geldi. Aristoteles’in tanımladığından tamamen farklı anlamda bir Logos’a “sahip oldukları” çok açık. Keza, bundan ötürü sözcüğün etimolojik anlamında *çocuksu*, düpedüz erginlikten uzak, konuşmayan varlıklara dönüştükleri de. άνευ λογου εϊναι*** doğrultusundaki bu süreç hangi uygarlıkçısıyasa alanda vuku bulursa bulsun ve sürsün, buradan çıkacak

* Gr. Konuşabilen hayvan. -yhn

** Lat. Alet yapabilen insanlar. -yhn

*** Gr. Konuşamayan... -yhn

değişmez sonucun her yerde aynı olması kaçınılmazdır. Yani sonuç: Kendisi konuşmayı bıraktığı için söyleyecek bir şeyi kalmamış, sadece ve sürekli dinleyip durduğu için de “söz dinleyen” türde bir insan tipinin oluşmasıdır. Sadece-dinlemeyle sınırlı kalmanın yarattığı ilk etki şimdiden belirgin hale geldi. Tüm gelişmiş dillerde kendini gösteren bir dil kabalaşması, yoksullaşması ve hevessizliğidir bu.⁴³ Ama iş sırf bununla da kalmıyor, duyumsayıp yaşamının, dolayısıyla bizzat insanın kabalaşıp yoksullaşması da gözle görülür hale geldi. Çünkü konuşma zenginliği ve zarafeti olmaksızın insanın “iç dünyasından”, yani zenginliğinden ve zarafetinden söz edilemez. Çünkü sadece ‘dil insanın kendini ifade etme biçimidir’ demek yetmez, aynı zamanda insan, kendi konuşma tarzının ürünüdür de. Kısacası *insan kendini ifade edebildiği ölçüde bir şeye benzer; yine, ne denli ifade etmekten âcizse o denli soluktur.*⁴⁴

Biz bir yere gitmiyoruz, olaylar ayağıımıza geliyor

İnsanın işlenmesi, eve servis halini almıştır, bu servisin evlere gaz ya da elektrik bağlanmasından hiçbir farkı yoktur. Ama teslimatı yapılan şeyler sadece sanat eserleri, sadece müzik ya da radyo tiyatroları falan değil, asıl tam da gerçek olaylardır. En azından, “gerçeklik” olarak geçen ya da gerçeklik niyeti-ne bizim için ayıklanıp kuru temizlemeden geçirilerek üretilip hazırlanmış şeylerdir. Güncel gelişmelerden “haberdar” olmak, olup biteni öğrenmek isteyen biri, evin yolunu tutmalıdır; evde, “siparişi verilmiş, seyirlik” olaylar borulardaki musluk suyu gibi akmaya hazır beklemektedir. Zaten dışarıda gerçekliğin kaosunda, yerelliğin ötesinde öneme sahip herhangi bir vakayı seçip ayırma şansı mı var? Çünkü dış dünya dış dünyayı perdeler. Eve girip kapıyı kilitlememizden sonra ancak dışarısı görünür hale gelmekte; penceresiz monadlara dönüşmemizden sonra ancak evren gözümüze yansımakta; kendimizi, tepesinde değil de içinde sıkışıp oturacak denli kuleye vakfetmemizden sonra ancak payımıza bir Dünya düşmekte; ondan sonra ancak Dünya’da beğenecek bir şeyler bulmakta, bir Lynkeus olup çıkmaktayız.⁴⁵ Goethe’nin şiir kitapçığındaki, babalarımızı “Uzaklara gitmeye ne gerek var?” sorusundan kurtarıp avutmaya yönelik, “Bak, iyi şeyler ne kadar yakında” güvencesinin yerine, günümüzde artık “Bak uzaklar ne kadar yakında”, hatta “Bak, artık sadece uzak şeyler yakında” dense yeridir. Böylece geldik asıl meseleye: *Olayların* - sadece kendilerine ilişkin haberlerin değil bizzat olayların - futbol maçlarının, dini törenlerin, patlayan atom bombalarının, ziyaretimize gelmesi; *tersi olmalıyken*, dağın peygamberin, *Dünya’nın insanın ayağına gitmesi* - işte bu

durum, kitle halindeki münzevilerin yaratılmasının ve ailenin minyatür seyirci topluluğuna dönüştürülmesinin yanı sıra, *radio ve televizyonun asıl çığır açan edimidir*.⁴⁶

Bu üçüncü köklü değişiklik, incelememizin asıl konusu olacak. Nitekim bu inceleme, neredeyse sırf, kendisine adrese teslim Dünya'nın yollandığı varlık sıfatıyla insanın geçirdiği tuhaf değişiklikleri ve yine tuhafılıkta aşağı kalır yanı olmayan, Dünya teslimatının Dünya kavramı ve Dünya'nın kendisi açısından yol açtığı sonuçları ele alıyor. Önümüzde felsefi sorunların durduğunu göstermek amacıyla, sistematikten uzak bir sıralamayla, incelememizde değineceğimiz vargılardan bazılarını saymakla işe başlayalım:

1. Biz ona gideceğimize Dünya bize geliyorsa, artık "Dünya'da" sayılmayız, olsa olsa onun, zevk ve sefa diyarından çıkma tüketicileriyiz.

2. Ayağımıza geliyorsa ve yalnızca görüntüden ibaretse, yarısı var yarısı yoktur, yani hayal ürünüdür.

3. Bu Dünya'yı her daim huzurumuza çağırabiliyorsak (yönetemiyorsak da açıp kapatabiliyorsak) ilahi bir kudrete sahibiz demektir.

4. Biz ona hitap edemezken o bize hitap ediyorsa, ağızımızı bıçak açmayacak hallere düşmeye, yani tutsaklığa mahkûmuzdur.

5. Dünya bizim tarafımızdan algılanabiliyor, yani iş bu kadarla kalıyorsa, dokunulup işlenemiyorsa eğer, her birimiz birer kulak misafirine ve dikizciye dönüşmüşüzdür.

6. Belli bir yerde gerçekleşen bir olay, başka bir yere sevk edilebiliyor ve "yayın" şeklinde ortaya çıkması dikte edilebiliyorsa, mobil, hatta neredeyse omnipresent* bir mülke dönüşmüş ve principium individuationis** özelliğiyle bir mekân konumunu yitirmiştir.

* Lat. Her yerde her zaman hazır ve nazır. -yhn

** Lat. Bireyleşme ilkesi. -yhn

7. Bir olay mobilse ve sanal olarak sayısız numunede ortaya çıkıyorsa, eşyanın tabiatı gereği seri üretim mallarındandır. Eğer seri üretim malı için para da ödeniyorsa olay bir metadır.

8. Olay, ancak röprodüksiyon biçimiyle, yani görüntü olarak sosyal açıdan önem kazanıyorsa, varlıkla görüntü, gerçeklikle resim arasındaki fark ortadan kalkmıştır.

9. Olay, röprodüksiyon versiyonuyla toplumsal açıdan orijinalinden daha önemli hale geliyorsa, artık orijinal, röprodüksiyonuna ayak uydurmak zorundadır, yani olayın payına, röprodüksiyonun matrisinden ibaret olmak düşer.

10. Hâkim yaşam deneyimi bu tür seri ürünlerden besleniyorsa eğer (tabi “yaşam” denen şeyden içinde olduğumuz şeyi anlıyorsak hâlâ) “yaşam” kavramı ıskartaya çıkmıştır, yaşamın kendisini elimizden kaçırmışızdır. Yayınlarla yaratılan insan duruşuysa “idealleştirilmiştir” artık.

Özetle, felsefi sorun sıkıntısı çekmediğimiz yeterince açıktır umarım. Sıraladıklarımızın hepsi incelememiz boyunca ele alınacak. Sadece son noktayı, “idealleştirme” ifadesinin garipsenecek şekilde kullanımını, hemen aydınlatmak gerekiyor.

Radyo ve televizyon tüketicisi bizler için Dünya’nın, içinde bulunduğumuz dış dünya biçiminde değil de kendi dünyamız olarak boy gösterdiğini 1. maddede dile getirdik. Gerçekten de Dünya olağandışı biçimde *yer değiştirmiştir* Idealizmin amiyane ifadelerindeki gibi Dünya, “bilincimizde” ya da “beynimizde” yer almamakla birlikte, yine de *dışarıdan içeriye nakledilmiştir*, dışarıda vuku bulmak yerine artık odamda, hem de tüketilecek bir görüntü, sırf bir eidos* olarak sahne almıştır. O nedenle bu nakil, klasik idealist tanımla hayli frapan bir benzerlik taşır. Dünya artık *benimdir*, benim imgelememdir, hatta öyle ki - “imgeleme” sözcüğünü her iki anlamda,** sade-

* Gr. Form, görüntü. -yhn

** Almanca kelime oyunu. “Vorstellung” hem imgeleme hem gösterim anlamına gelir. -çn

ce Schopenhauervari değil, teatral anlamda da kullanmaktan kaçınmazsak - “bana özel bir gösterim”e dönüşmüştür. İdealist unsur işte bu “bana özel”dedir. Yaygın anlamıyla “idealist yaklaşım”, *Dünya’yı Benim olana, Bizim olana, emre amade bir şeye, tam da işte “tasavvur”uma ya da (Fichte’nin deyişiyle) bana ait “varsayım ürününe”, kısaca bir iyelik zamirine çeviren niteliktir. “İdealist” terimini kullanmamız şaşırtıcı gelebilir, bunun nedeni terimin, alışlageldiği üzere sadece spekülatif biçimde ‘Bana aitliği’ temin ediyorken, bizim örneğimizde Dünya’nın, elimin altındaki bir şey olma doğrultusunda başka-
laşımının teknik açıdan somut olarak düzenlendiği bir durumu anlatmasıdır. Salt bir teminin bile ölçsüz bir özgürlük iddiasından kaynaklandığı - çünkü bu teminde, Dünya’ya mülkiyet gözüyle bakmanın üstelenmesi vardır - açıktır. Hegel, “idealizm” terimini bu çok geniş anlamda kullanmış ve *Hukuk Felsefesinin Temel Çizgileri* adlı yapıtında Dünya’yı avı biçiminde sahiplendiği, ele geçirdiği, onu av yerine koyduğu, yani “kendi malı” gibi gördüğü sürece, karnını doyuran hayvanı “idealist” diye nitelemekten çekinmemiştir. Fichte’nin idealistliğiye Dünya’yı kendisinin varsaydığı bir şey, benliğinin ediminin bir ürünü, dolayısıyla kendi ürünü olarak görmesinden kaynaklanır. Bütün idealizmlerin ortak noktası, en geniş anlamıyla, Dünya’nın insanlar için - ya Tanrı vergisi ya da özgür koşullarda oluşturularak - var edilmiş bir şey olduğu hipotezidir; öylelikle de insanın kendisi aslen Dünya’ya ait değildir; Dünya’dan bir parça değil, onun karşı kutbudur. Söz konusu ihsanın ve “ibraz tarihi”nin, “algı ve sezgi verileri” şeklinde yorumlanması, idealizmin çok sayıdaki varyantından biridir, önemlilerinden olduğu da söylenemez.⁴⁷*

Tüm idealizm varyantlarının Dünya’yı iyelik zamirine; dolayısıyla bir egemenlik alanına (Tekvin); bir algı illüstrasyonuna (sensualizm); bir tüketim maddesine (Hegel’in hayvanı) bir varsayım ya da kurgu mahsulüne (Fichte); bir mülkiyete

(Stirner) çevirdiği düşünülürse; bizim örneğimizde terimi hakikaten dert etmeden kullanabiliriz, ne de olsa iyeliğin olası tüm nüanslarını birleştiriyor.

O yüzden, radyo ve televizyonlar, Dünya'ya bakan pencereyi ne denli açarlarsa açsınlar, bir yandan da Dünya tüketicisini "idealist"e çevirirler.

Dış dünyanın iç dünya karşısındaki zaferinden henüz söz etmişken, bu iddia tuhaf ve çelişkiliymiş gibi duruyor haliyle. Bana da öyle geliyor. Her iki iddianın arka arkaya öne sürülebilmesi, Dünya-insan ilişkisindeki bir çatışkıya işaret ediyor gibi. Bir çırpıda ortadan kaldırılacak bir çatışkı değil bu. Bu mümkün olsaydı, elinizdeki araştırmaya da gerek kalmazdı. Böyle bir analize kalkışmaya özendiren de çelişkinin kendisi ve toplamda yapmaya çalıştığımız, bu çelişkili durumu aydınlatmaktan başka bir şey değil.

§ 6

Her şey ayağıımıza geldiği için, yerimizden kımıldamıyor ve deneyimsizliğimizle kalıyoruz

Ayağıımıza kadar gelen bir Dünya’da ayrıca Dünya’nın ayağına gitme derdimiz kalmadığı için, düne kadar “tecrübe” dediğimiz şey gereksizleşmiştir.

“Dünya’ya gelmek” ve “tecrübe etmek” kavramları kısa süre öncesine dek felsefi antropoloji için alışılmadık ölçüde yararlı metaforlar sunuyorlardı.⁴⁸ İçgüdü yoksulu bir varlık olan insan, Dünya’da olabilmek için sonradan yani aposteriori Dünya’ya gelmek, onu yaşayıp görmek ve tanımak zorundaydı, ta ki Dünya’ya ulaşana ve deneyim kazanana dek. Yaşam bir keşif gezisiydi; eğitici büyük romanlar haklı olarak, insanın - epeydir Dünya’da olmasına rağmen yine de sonuçta bu Dünya’ya varabilmesi için - geçmesi gereken yolların, dolaylı yolların ve serüvenlerin tasvirinden başka bir şey değildi. Şimdi ise Dünya’nın, hem de gıyaben, ayağına kadar gelmesi, buyur edilip içeri alınmasından ötürü insanın Dünya’yla yüz göz olması gerekmediğinden, dolaşıp keşfetmek ve görüp öğrenmek fuzuli hale geldi. Fuzuli olansa haliyle köreldiği için olanaksızlaştı.⁴⁹ “Deneyimli” tipine günden güne az rastlanır oluşu, yaşı ilerlemişlerin ve deneyimlilerin saygınlığının gittikçe azaldığı apaçık. Yayaların tersine, tıpkı havadaki şeyler gibi, yol-muhtacı olmaktan çıktığımız için, daha önce kullandığımız ve bizi deneyimli kılan, Dünya’nın yollarına vâkıf olma rutinimiz, öylelikle de yolların kendisi geçerliliğini yitirdi. Dünya, yolu olmayan bir Dünya’ya dönüşüyor. Yolları bizzat katedeceğimize, Dünya’nın o yolları artık bize “ayrılı-

yor” (ısmarlanıp ayırılmış mal anlamında); biz olan bitene gideceğimize, olan bitenler kapımıza yığılıyor.

Çizdiğimiz bu çağdaş insan portresi ilk bakışta çarpıkmiş gibi duruyor. Çünkü söylediğimizin tam tersine, otomobil ve uçağa günümüzdeki insanlığın sembolleri olarak bakılır genellikle. Hatta insanı tanımlamada “homo viator” yani mobil varlık terimi kullanılmıştır (Gabriel Marcel). Ama ne derece doğru olduğu tartışılır. İnsanın, mobil olmayı bu denli önemsemesinin nedeni, aracıyla geçtiği civara ya da kendini ekspres kargo olarak yolladığı yahut bizzat yollandığı yerlere ilgi duyması ve deneyim edinmek istemesi değil, her an her yerde olmaya ve bu türden hızlı değişiklikler yapmaya can atmasıdır. Ayrıca tam da hız yüzünden, deneyim edinme şansını kaybeder (o kadar ki artık bu onun tek ve son deneyimi olur çıkar). Somut olarak hayata geçirdiği, Dünya’nın her yanını birbirine benzetme çabasıyla, tecrübe etmeye değer ve tecrübe kazandıran şeylerin sayısını gerçekten azaltması ve daha şimdiden nereye giderse gitsin deneyime muhtaç olmadan kendini evindeymiş gibi hissetmesi de şöyle dursun. Tanınmış bir uçak şirketinin reklam afişi, taşralılıkla küresellik arasında bağ kuran epey kafa karıştırıcı sözlerle, “Bizimle Dünya’nın her yerine evindeymiş gibi seyahat edebilirsin” diye özendiriyordu. “Evindeymiş gibi”: Günümüz insanı açısından her seyahatin (elektrikle ısıtılmış koltuğunda, altında Kuzey Kutbu, uyuyarak hedefine varma gibi bir konforu sağlasa da) eski tarzda, konforsuz ve eksiklerle dolu bir şey anlamına geldiğini düşünmemek için neden yok. Çünkü yolculuk ters yönde gerçekleşen bir her an her yerde olma metodudur; insanın yolculuğa katlanmasının tek nedeni, onca çabaya rağmen, her şeyi sipariş verip eve getirtme işinin tam anlamıyla üstesinden gelememiş olmasıdır. Oysa bu konuda ne kadar da iddialıdır.

Sayıları milyonları bulan, hareketsizce oturduğu koltuğuna göre dökülmüş kalıbıyla, gıyaben evden yönettiği Dünya’yı,

düğmesine basıp açarak önüne dizen ve sonra tekrar kapatan radyo-televizyon tüketicisi, görüntü kümelerinin bu efendisi, bize göre hiç de öyle havacılar ve otomobil sürücülerinden daha atipik değil. Hele de sürücünün, yollarda kayıp giderken radyo dinlemeye devam ettiği, yani kendisinin çıkıp Dünya'ya açılmasının yanı sıra Dünya'nın da ona geldiğini ve (ceza olarak peşi sıra onunla birlikte akan) bu Dünya'nın aslında sırf onun karşısında boy gösterme amaçlı vuku bulduğunu bilmenin huzuru ve tesellisi içinde olduğu düşünülürse.⁵⁰

“Onun için vuku bulmak.” “Onun karşısında boy göstermek amaçlı.” “Evindeymiş gibi.”

Bu ifadeler öylesine bir varoluş biçimine, Dünya'yla ilişkide öylesine akılalmaz bir altüst oluşa işaret ediyor ki, Descartes'ın ‘mauvais génie trompeur’u* dahi kılavuzluğuyla bizleri daha ters bir varoluşa sevk edecek beceriyi gösteremezdi. Bu varoluş, “idealist” kavramını demin belirlediğimiz bağlamda kullanırsak, en açık anlamda “idealistçe”dir. İki açıdan üstelik:

1. Gerçekte *yabancılaşmış bir Dünya’da yaşamamıza rağmen*⁵¹ *bu dünya bize öyle sunuluyor ki, sanki sırf bizim için varmış, sanki bizimmiş ve tıpkı bizim gibiymiş gibi.*

2. *Dünya’yı bu özelliğiyle “kendimize mal ediyoruz”* (= gözlemleyip kabulleniyoruz), hem de evde koltuğumuza gömülüp oturmamıza; başka deyişle, “karnını doyuran hayvan”lar ya da işgalciler gibi *efektif anlamda alıp efektif anlamda kendimize mal etmememize ya da edemememize rağmen.* En azından bizim gibi sıradan radyo-televizyon tüketicileri için bu böyle. Bilakis Dünya’yı bu haliyle “alıyoruz”, çünkü bize görüntülerden oluşan biçimde servis ediliyor. Öylelikle, Dünya görüntülerine hükmeden röntgenciler olup çıktık. Birinci maddeyi ele alarak başlayalım. Sonraki II. Bölüm’ün tamamıysa ikinci maddeye ayrılmış bulunuyor.

* Fr. Yanıltıcı kötü cin. -yhn

Evlere servis edilen Dünya “sıradanlaşır”

Yabancılaşmanın kökenini, etiolojisini ve semptomatiğini burada ele almamız elbette olanaksız. Konuya ilişkin literatürün gözden kaçması mümkün değil, meselenin bilindiğini varsaymak en doğrusu.⁵² Kastettiğimiz hilekârlık, demin de belirtmiştik, yabancılaşmış bir Dünya’da yaşamamıza karşın film, radyo ve televizyon tüketicisi olarak - ama sadece bu niteliğimizle de değil - her şeyle ve herkesle, insanlarla, bölgelerle, koşullarla, olaylarla, en yabancı olanlarıyla dahi - asıl tam da onlarla - iç içe yaşıyor gözükmemizde yatıyor. 7 Mart 1955’teki hidrojen bombası denemesi yumuşacık “Grandpa” (yani “büyükbaba”) adı altında yürütülmüştü. Bu, (bir sonraki paragrafta açıklık kazanacak nedenlerden ötürü) adı olmayan sözümona ailevi görünüm kazandırma aksiyonunu “Dünya’nın sıradanlaştırılması” diye adlandıralım. “Lauballeştirilmesi” demiyoruz, çünkü süreç, yabancıların ya da yedi kat yabancıların boynuna atılmamız gibi bir şeyi anlatmıyor. Aksine vaka, yabancı olduğu insanların, nesnelerin, olayların ve durumların, bize, onlarla içli dışlıymışız gibi, yani “sıradanlaşmış” bir halde sunulmasıdır.⁵³

İllüstrasyonlar: (Rastgele iki yabancılaşma örneğini başa koyarsak) kullanımımız ve edimimiz birbirinden kopmuşken (çünkü kullandıklarımız hep hazır şeylerdir, buna karşın üretime katıldığımız şeylerin içerikleri bizim açımızdan opak ya da yaşamımıza yabancı kalır) ... yıllarca her gün dış kısmının önünden geçip gittiğimiz kapı komşumuz çoğunlukla bizi tanımaz ve aramızdaki mesafeyi aşmazken, film yıldızla-

rı, şahsen hiç karşılaşmadığımız ve karşılaşmayacağımız, ama defalarca yüzünü gördüğümüz, fiziksel ve ruhsal ayrıntılarını iş arkadaşlarımızınkinden iyi bildiğimiz o yabancı kızlar, “chums”, yani eski ahbablarımızmış gibi takdim edilip boy gösteriyorlar; haliyle biz de onlarla kendiliğinden senli benli oluyor ve bahsi geçtiğinde bu yıldızları ön adlarıyla, Rita ya da Myrna diye anıyoruz. Yani servis edilen, *mesafesiz kılınmıştır*. Yine bizim mesafeliliğimiz de ortadan kalkmış, aradaki uçurum kapanmıştır. Uçurumun kapanmasına ne denli önem verildiğinin göstergesi, üç boyutlu filmler. Bu filmlerin icadı ve piyasaya sürülmeleri öyle sadece teknik gelişmeye meraktan ya da (televizyonla) rekabetten değil, düpedüz, servis edilen şeyle bu şeyi teslim alan arasındaki mesafesizliğe maksimum düzeyde bir duygusal-mekânsal inandırıcılık sağlama arzusun-
dan da kaynaklanır. Teknik açıdan ellerinden gelse - yaratıcılıktaki gelişmelerin hızına bakarsak, bizi nelerin beklediğini kim söyleyebilir! - tele haptik efektlerle, çenemize inen apartütü tenimizde hissetmenin zevkine vardırıp yüzümüzü güldürmekten geri durmazlardı. Yakınlık dediğin de böyle olur ayrıca. Gerçi üç boyutlu filmler daha bugünden “You are with them, they are with you”* vadeder durumdalar.

Bu karşılıklı senleşmenin yürümesi isteniyorsa, senli benli olacağım bir şeyler çıkacaksa eğer, ilk hamlenin görüntülerden gelmesi gerekir. Gerçekten de bu sen-mizacından yoksun bir programa, eve teslim karakterler arasında ekranlara bu özelliği yansıtmayan birine rastlamak çok zor. Televizyonu açtığımda karşıma devlet başkanı mı çıktı, benden binlerce mil uzakta olmasına karşın bir de bakmışım şöminenin başında yanıma oturmuş benimle laflıyor. (Nakledilen bu rahatlığı milyonlarca numune halinde ortalığa saçtığını da belirtelim bu arada.) Ekranda beliren kadın spikerin ilk işi kasıtlı bir kasıtsız meyille âdeta aramızda bir şey varmışçasına bana

* İng. Sen onlarlasın, onlar da seninle. -yhn

derin bakışlar fırlatmaktır. (Tüm erkeklere aynısını yaptığını da belirtelim bu arada.) Radyo ailesi bir şeylerden dert yanmaya başladı mı hemen bana açılır, âdeta komşularıyım ya da ailenin doktoru veya bir rahibimdir. (Herkes açıldıklarını, görevlerinin açılmak olduğunu, kapı komşusunun hası olduklarını belirtelim bu arada.) Özetle hepsi, benimle sıkı fıkı ve teklifsiz ziyaretçilerdir, bana ulaştıklarında hepsi daha önce bir ön sıradanlaşma geçirmiştir anlayacağınız. Gelip beni bulanların bir tekinde dahi yabancılığın zerresine rastlanmaz. Bu sadece programlara çıkan insanlar için değil, Dünya'daki her şey, Dünya'nın tamamı için geçerlidir. Sıradanlaşmanın öylesine karşı konulmaz bir sihirli gücü, başkalaşımında gösterdiği performansın öylesine geniş bir hareket özgürlüğü vardır ki hiçbir şey etkisinden kurtulamaz. Nesneler, yerler, olaylar ya da durumlar, her şey dönüşür ve yordakçılara has bir sırtıyla ve dudaklarda amiyane bir 'tat twam asi'yle* kapağı bize atarlar; öyle ki gökyüzündeki yıldızlarla samimiyetimin, film sektörünün semalarındaki yıldızlarla kurduğumuz samimiyetten aşağı kalır yanı yoktur ve öylelikle Myrna ya da Rita'dan bahsedermiş gibi "good old Cassiopeia"*** diye konuşmakta da sakınca görmeyiz. Şaka yapmıyorum. Öyle ya, günümüzde uçandaireler hakkındaki resmî, hatta akademik tartışmalarda, başka gezegenlerin sözde sakinlerinin küçük değil büyük olasılıkla, keza - keza hem de günümüzde - gezegenler arası uzay gemisi yolculuklarından veya buna benzer şeylerden başka hiçbir dertlerinin kalmadığı sonucuna varılıyorsa, bu, herkesi ve her şeyi "bizim gibi" şeklinde kavradığımızı, başka deyişle bir antropomorfizmi gösterir - ki "ilkel" denen kültürlerin antropomorfizmi bunun yanında deyim yerindeyse çok utangaç kalır. Sıradanlaşmış evrenin teslimatçılarının bakışınca Plotinci-Goetheci "Göz Güneşe dayanmasaydı" öz-

* Sans. Sen O'sun. -yhn

** İng. Şu bizim Cassiopeia. -yhn

deşlik formülünün yerini, ticari özdeşleştirme şiarı “Güneşi göze dayanamaz hale getir” almıştır. Çünkü onlara göre bunu savsaklayan doğayı satmaz, o zaman da görsel bir malı ıskalar. Bizse bu yüzden sistematik biçimde *Yerkürenin ve Evrenin hempâlarına dönüyoruz*. Her halükârda hempâdan başka bir şey değiliz, çünkü böylesine şartlanmış çağdaş insan adına, gerçek bir kardeşlikten, panteizmden, uzaktakini sevmekten, dahası “örtüşmek”ten söz edilemeyeceği kesin.

Sosyal açıdan bu denli yabancı kimselerle, mekânsal açıdan bu denli uzakta şeyler için geçerli olan, zamansal açıdan çok geride kalmış olan, yani geçmiş için de geçerlidir, geçmiş de bir ahbab çavuş ilişkisine maruz kalır. Bu durumun bir kural haline geldiği tarihi filmler konusuna hiç girmeyelim. Ama örneğin, ciddiyetsiz denemeyecek, hayli diri bir üslupla yazılmış, Amerika’da yayınlanmış bir bilimsel kitapta Sokrates’in “quite a guy” diye nitelendiğini gördüm; yani büyük düşünürü okuyucuyla sözde yakınlaştıran bir kategori seçilmiş, ne de olsa okuyucu da “quite a guy” sonuçta. Bu sınıflandırmanın okuyucuya bilinçaltında bir tatmin duygusu bahşettiği, Sokrates’in tesadüfen o zamanlar değil de şimdi yaşıyorsa, nihayetinde bizden pek de bir farkının olmayacağı, aslında pek de öyle farklı şeyler söylemeyeceği, her halükârda kendinde bizden daha nüfuzlu olma hakkını göremeyeceği kanısını pekiştirdiği açık. Öyle kolay kolay o eski, ciddiye alınması zor zamanlara sürüklenip de gerikalmışlığın ortasına düşmek gibi bir şeyi yaşamam, diyenler var. Böylelerine kalırsa Sokrates bizim elimize su dökemez; bir kere bizim seviyemizde olmadığı kesin; tersini düşünmelerine, ilerlemeye olan inançları ve her türlü ayrıcalık karşısında işkillenmeleri izin vermez. Yine bazıları da (tarihi filmlere ve benzer şeylere reaksiyonlarından anlaşılıyor) tarihe geçmiş kişilikleri âdeta komik birer figür olarak algılıyorlar; bu figürler, onların gözünde başkentte, yani şimdiki devirde büyümemiş, o yüzden de tarih köyünün

delillerini ya da hurafelerle kafayı bozmuş yabanileri andıran zamanın taşralıları. Eskiden bilinmeyen her elektrikli buluşu o yabanilerin hanesine trajik birer eksiklik olarak yazıyorlar. Hele de bazı çağdaşlarımız açısından, tarihteki figürler birer nonkonformist bozuntusu, güvenilmez, cins herifler resmen, yoksa ne diye öyle özel muamele meraklısı olsunlar, her namuslu vatandaş gibi günümüzde yaşamak varken geçmişin mağaralarında konaklamayı tercih etsinler. İster “quite a guy” ister taşralı olsun, kategorilerin hepsi komşuluk kategorileri ve bu nitelikleriyle de sıradanlaşma varyasyonları.

Baştaki örneğimiz “Sokrates, the guy”a dönersek, buradaki çıkış noktası açıkçası “İnsan Hakları Bildirgesi”nin büyük siyasi ilkesi “All men are born equal”dır;* bu ilke cüretkârca genişletilmiş, “Equality of all citizens of the commonwealth of times past and present,”** bir bakıma gelmiş geçmiş tüm yurttaşların eşitliğinin ilanı olup çıkmıştır. Eşit haklar ilkesine yapılan bu türden sağı solu belli olmayan eklemelerin sahte bir tarihsel yakınlık yansıtıp göz boyamakla kalmadığı, üstüne üstlük tüm insanlara üstünkörü bir ortak payda atfetmek gibi bir çarpıtmayı - ne de olsa bizde eser miktarda rastlanan şey Sokrates’in en belirgin özelliğidir - barındırdığı apaçık. Ele alınan unsurları sözde yakınlaştıran yöntem, sonuçta asıl tam da o unsurları perdelemeye, yabancılaştırmaya, hatta düpedüz bertaraf etmeye çıkar. Aynen öyle, bertaraf etmeye. Çünkü ah-bapçavuşluktan oluşan tek bir düzleme yansıtılan geçmiş, bir tarih olarak ortadan kalkmıştır. Hatta bu söylediğimiz belki de, farklı uzaklıktaki tüm yerlerinin çok yakına gelmesiyle Dünya’nın Dünya niteliğiyle yok olduğu yolundaki genel tezimizden daha akla yatkın.

* İng. Bütün insanlar eşit doğar. -yhn

** İng. Geçmiş ve gelecek tüm toplulukların vatandaşlarının eşitliği. -yhn

§ 8

Sıradanlaşmanın kaynakları:

Demokratikleştirilmiş Evren. Sıradanlaşma ve meta karakteri.

Sıradanlaşma ve bilim

Peki bu “sıradanlaşma” dediğimiz şeyin arkasında yatan ne?

Bu boyuttaki tüm tarihsel olgular gibi sıradanlaşma da aşırı belirlenimle tanımlanır, yani varlığını farklı bir sürü kökenden motife borçludur. Bu motiflerin yakınlaşıp birleşmesiyledir ki sıradanlaşma bir tarihsel gerçeklik halini almıştır.

Başlıca kökeni ele almadan önce, ikincil nitelikte üç nedene çabucak dikkat çekmek fena olmayacak. Bunlardan birine, Sokrates konusu açıldığında değinmiştik zaten. Bu nedeni “Evrenin demokratikleştirilmesi” diye adlandırıyor ve şunu demek istiyoruz:

Her şey ama her şey - ister yakın ister uzak - benimle yakınlaşmışsa; her şey ama her şey sesini yükseltmede ve benim tarafımdan teklifsiz kabul görmede eşit hak talebiyle ortaya çıkabiliyorsa; her tercihe ayrıcalığın kötü şöhreti yapışıyorsa eğer, yapısal açıdan demokratik bir evren - kuşkusuz farkına varılmaksızın - sağlama alınmış demektir. Hak eşitliği ve toleransın (ahlâki-siyasi geçerliliğe sahip) ilkelerinin uygulandığı bir evrendir bu. Tarihsel açıdan bakarsak, ahlâki ilkelerin evrene doğru genişletilmesinde sıradışı bir durum yok. İnsanlık, evren tasavvurunu kendi toplum yapısı fikrine göre sonradan oluşturmuştur hep. Aksine, olağandışı bir şey varsa o da son yüzyılların Avrupa’sındaki, düşünme tarzının pratiğe ve bu pratiğe tamamen yabancılaşmış kuramsallığa bölünmüşlüğü şeklinde ifade edilebilecek anlayışın yaygınlığıdır. O nedenle,

güçlü bir demokratik geleneğe sahip Birleşik Devletler’de sözünü ettiğimiz ilkelerin genişletilmesi eğilimini görmek şaşırtıcı değil. Yine orada, geliştirilseydi demokrasiye paralel *çoğulculuğuyla* klasik felsefenin monist ya da düalist ilkelerinin gerçek reddi anlamına gelebilecek bir tür akademik felsefe anlayışı da ortaya çıkmıştı: William James’in felsefesi, kastettiğim.

II. Her şeyi aynı yakınlığa ya da görünüşte yakınlığa çektiği için sıradanlaşmanın bir *nötrleştirme fenomeni* olduğu apaçık. Meselenin köklerine inmek isteyen birinin Dünya’daki temel nötrleştirme etmenlerine göz atması gerektiği de ortada. Ayrıca demokrasi de (ya da demokrasinin politika dışı ufuklara doğru anlamsızca genişletilmesi) nötrleştiren etmenlerdendir.

Günümüzün esas nötralizatörü ise kuşkusuz, politik değil ekonomik içeriklidir. Tüm olguların meta karakteridir bu. Sıradanlaşmanın nedenleri arasında mıdır peki?

Vereceğimiz ilk tepki bunun olanaksız olduğu yönündedir. Şöyle ki, meta karakteri bilindiği gibi yabancılaştıran bir şeydir; “sıradanlaşma”ysa aşinalık kazandırdığından, ilk bakışta yabancılaşmayla taban tabana zıttır.

Ama mesele o kadar basit değil işte. Metaya dönüşmüş her şeyin yabancılaştırdığı ne denli doğruysa, her malın, aynı zamanda, satın alınmayı ve yaşamımızın bir parçası olmayı dayattığı için, sıradanlaştırmaktan geri durmadığı da açıktır. Tam olarak açıklarsak:

Her mal, kullanımı sırasında pratik ihtiyaçlara, yaşam tarz ve standartlarına uygun olmaya, ağzımızın ve gözümüzün işini zorlaştırmamaya meyleder. Kalitesinin ölçüsünü belirleyen, yaraşıklığının derecesidir; tersinden söylersek, kalitesinin radesi, kullanılabilme özelliğine gösterdiği direncin düşüklüğüne ve tüketilmesinin geride bıraktığı işlenemez yabancı madde artıklarına bağlıdır. Radyo-televizyon yayınlarının da, meta oldukları için onların da, gözümüze kulağımıza göre biçilmiş, optimum bir hazza amadelikle, yabancılaşmış, çekirdeği çıka-

rılmış, asimile olacak halde servis edilmeleri gerekiyor. Bize, bizim *teşbih*lerimizmiş, ölçülerimize göre hazırlanmış, *bizlerden sayacağımız* bir şeylermiş gibi hitap edecek şekilde yani.

İşin bu yönüne bakıldığında, sıradanlaşmanın, kötü şöhretini yitirdiği ve bir temel gerçeğe, *homines fabri* yanımızla “bir şeylerden bir şeyler yaratıp” dünyayı kendi ölçülerimize göre elden geçirme özelliğimize, kısacası yaygın anlamıyla “kültür”e çıktığı kanısı uyanabilir. Her edimin bir tür “sıradanlaşma” olduğu gerçeği bir açıdan yadsınamaz gerçi. Ne var ki, bir bakıma aşağıladığımız bir şeylerle bağdaştırdığımız kavramın böylesine yaygın kullanımı meseleyi büsbütün ıskahıyor. Çünkü sonuçta edimin içeriğini, edimin hanesine vahim defo olarak yazamıyoruz; örneğin marangozun ağaç malzeme-yi bize doğal biçimiyle değil de o ağaçtan yapılmış masa olarak - ki asıl böylesi işimize geliyor - teslim etmesinde bir aksaklık görmüyoruz. İşin bu kısmının hileli bir tarafı yok gerçekten de. *Bu ölçüp biçip uygun hale getirme edimindeki hilekârlık, imal edilmiş bir şeyin bize, sanki o şeyin imal edildiği malzemenin kendisiymiş gibi sunulmasıyla başlar.* İşte sıradanlaşmış bir dünyada olup biten budur. Çünkü bu dünya, meta karakteri nedeniyle, satılabilir olmak için alıcının ölçüleriyle sunar kendini; alıcının üstüne cuk oturacak şekilde, yani tam da bu türden, aslında büsbütün azalan - çünkü yaşamın aslı konforsuz olandır - yaşam özelliklerini arz ediyormuş yutturmacasıyla; buna rağmen yaşamın kendisi olduğunu iddia edecek kadar da cüretkâr ya da naiftir.

III. Her şeyi aynı yakınlıkta gören sıradanlaşmanın son kaynağı olarak niteleyeceğimiz şeyse *bilim adamlarının duruşudur.* En uzaktaki şeyleri, araştırmalarının sıkı birer parçası haline getirmekten ve yaşamlarının parçası olanları inceleye inceleye yabancılaştırmaktan; bir birey olarak üstlerine vazife olmayan şeyleri yine de *cum studio*,* kendilerini yakından ilgilendiren-

* Lat. Hevesle/gayretle. -yhn

leri ise sine ira* ele almaktan, kısaca yakınla uzak arasındaki mesafeyi nötrale etmekten meşru bir gurur duyan bilim adamlarının. Şu da var ki, bilim adamları bu her şeyi nötrale eden yaklaşımlarını, bir anlamda “objektifliklerini”, kuşkusuz sırf muhteşem bir ahlâki yapaylık, hatta kendi kendine tecavüz desek de olur, ve doğal Dünya perspektifinden el etek çekme sayesinde kazanabilir ve ayakta tutabilirler. Tarafsızlığın, ahlâki köklerinden koparılarak - dervişlikten ve bilgiye yönelik olmaktan tamamıyla uzak, tarafsızlıkla haşin biçimde çelişkili bir yaşam sürenler de dahil olmak üzere - herkese bahsedilebileceğini sanmak, yalnızca bilimin değil, popülarizasyonun ahlâki misyonunun da içine düştüğü yanılgıdır. Ne var ki, bu yanılgı pratiğin ilkesidir; bir anlamda günümüzde her okur, her radyo dinleyicisi, televizyon tüketicisi, belgesel izleyicisi, hepsi, bilim adamının amiyane birer dublörüne dönüşmüştür. Bu saydıklarımızdan da her şeyi aynı yakınlıkta ve eşit uzaklıkta görmesi beklenir; tabii bu, her olguya eşit ayırt edilme hakkının tanınması gerektiği anlamına gelmiyor; eşit hak sadece olguların tadının çıkarılmasında geçerlidir. Lakin günümüzde “knowing [bilmek]”, “pleasure [haz almak]” ve “learning [öğrenmek]” de “fun [eğlence]” şeklinde boy gösterdiği için aradaki sınırlar silinmiştir.

* Lat. Heyecansız ve şevksiz. -yhn

*“Sıradanlaşma”, yabancılaştırmanın kurnazca kamuflé edilmiş
halidir*

Ancak bu açıklamalarla sıradanlaştırmanın asıl kökenini ortaya koymadık henüz. Defalarca ve çok yönlü temellendirilmiş bir sürecin adının doğru konmamış olması gibi kendine has bu durumun nedenini de anlaşılır biçimde açıklamış değiliz. En az yabancılaştırma kadar etkili, en az onun kadar çağa özgü, en az onun kadar vahim, dahası karşıtı denilebilecek bir olgunun bütün bunlara rağmen bu derece gizli kalabilmiş olması hayli dikkat çekici. Yabancılaştırmaysa (kuşkusuz, sözcüğün sıradanlaştırılması, daha doğrusu zararsız hale getirilmesiyle) bilinmez olmaktan çıkmıştır.

Peki sıradanlaşma gerçekten yabancılaştırmanın zıddı mıdır?

Asla değildir. Böylece meselenin, aynı zamanda şimdiye kadar nitelenmemiş oluşunu da anlaşılır kılan asıl kökenine geldik. *Sıradanlaştırmanın başlıca kaynağı* - her ne kadar çelişkili de gözükse - *bizzat yabancılaştırma* çünkü.

Sıradanlaştırmaya safça yaklaşmak; ona, yabancılaştırmanın asıl karşıt gücü gözüyle bakmak, sıradanlaştırma yoluyla amaçlanan aldatmacanın kurbanı olmak demektir. Sıradanlaştırmanın, yabancılaştırmanın işine yarayıp yaramadığına dair basit bir akıl yürütme, sıradanlaştırmayı yabancılaştırmanın zıddı görme düşüncesini iskartaya çıkarır. Çünkü bu sorunun yanıtı açıktır: Sıradanlaştırma yabancılaştırmanın çıkarımadır. Gerçekten de sıradanlaştırmanın asıl marifeti, yabancılaştırmanın nedenlerini ve semptomlarını, bir bakıma tüm açmazı karartmasında; yaşadığı ortama yabancılaştırmış, keza yaşadığı ortam kendisi-

ne yabancılaştırılmış insanın bu gerçeği algılama yetisini gaspetmesinde; kısacası *yabancılaşmayı kamufle etmesinde, yabancılaşma gerçeğini yadsıyıp onun fütursuz etkinliğinin önünü açmasındadır*. Bunu da, Dünya'yı sözde samimi görüntülerle doldurarak, mekânsal ve zamansal açıdan en uzak bölgeler de dahil, resmen devasa tek bir yuva, bir *konfor evreni* biçiminde sunarak halleder. Bu becerisi, sıradanlaşmanın varoluş nedevidir. Perde gerisindeki müvekkil bizzat yabancılaşmadır. Bu iki gücü, ayırık, hatta düşman kardeşler gibi görmek saçma, bir o kadar da naifçe ve diyalektiğe aykırıdır. Bilakis bu ikisi uyumlu bir işbirliğiyle hareket eden bir çift el gibidir. *Bir elin açtığı yabancılaşma yarasına diğer el senli benli olmanın merhemini boca eder* Hatta her iki işi aynı elin yapmadığı ne malum. Sonuçta iki süreci tek bir süreçmiş gibi ele almak ve sıradanlaşmayı, bizzat yabancılaşmayı kamufle etme aksiyonu olarak görmek zor değil. Zararsız bir rakip görüntüsü altında sözde kendine karşı tanıklık etmeye, iki güç arasında denge bulunduğunu temin etmeye ve yabancılaşmanın mutlak egemenliğini gerçek değilmiş gibi göstermeye soyunduğunun anlaşılması da keza mümkün. Sözde kendi aleyhinde bir politik çizgiye sahip liberal bir muhalif gazete kurduran Metternich'in bir zamanlar yaptığı da bundan farklı değildi.

Molusya masallarından birinde, bir körü iyileştiren fesat bir periden söz edilir; fakat perinin yaptığı, katarakt tedavisi gibi bir şey değil de körün başına fazladan bir körlük daha musallat etmektir; şöyle ki, onu kör olduğu gerçeğine karşı körleştirir, gerçeğin aslında nasıl olduğunu unutturur; bunu ise yine köre sürekli rüyalar göndererek yapar. İşte bu peri, sıradanlaşma kostümü giymiş yabancılaşmayı andırıyor. Yabancılaşma da, dünyası gaspedilmiş insanlığı görüntüler yoluyla beşikte sallayıp, onu bir dünyası, hatta o da laf mı, her parçası tanıdık, ona ait ve kendisinin tıpkısı bir Evreni olduğu illüzyonunun kucağına itme hedefini güder; sonuçta becerdiği

de insana, yabancılaşmamış bir yaşamın ve yabancılaşmamış bir Dünya'nın esasen nasıl bir şey olduğunu unutturmaktır. Dahası bizim durumumuz masaldaki k r n durumundan da beter, çünkü bizim gözümüzü karartıp k rl ğ m z  görme-mizi engelleyen peri, bizi k r etmiş perinin ta kendisi.

Yabancılaşmanın bu kendini inkâr operasyonunu gizlice yürütmesi, varlığını akla getirmemesi, üstelik kendine ait bir adla bile anılmamasıysa hiç şaşırtıcı değil doğrusu. Yaşadığımız Dünya'yı yabancılaştıran g  ler ne diye bakışlarımızı üzerlerine çeksinler? Kalkıp da hiç değilse meselenin adını koyarak, bu yabancılaşmayı yedek görüntüler yoluyla perdelemenin işlerine geldiğini, hatta bunu layıkıyla başardıklarını bize fark ettirmeyi neden istesinler ki? Asıl şaşırtıcı olan, "sıradanlaşma" gibi böylesine devasa boyutta yaygınlığa ve genelliğe sahip bir gündelik olguyu sırf isimsiz bırakarak bu denli saklamayı gerçekten becerebilmeleridir. Böyle olduğu o kadar açık ki. O yüzden seçtikleri onca görüntünün dağıtımını yaparken bu servisin gerekçesini hiç dile getirmiyorlar. Üstelik teslimatı alan bizler bu dolandırıcılığa gerçekten alet oldukça ve dolandırılanlar olarak kendimizi adamakıllı zinde hissettikçe pervasızlıkları daha da bir artıyor. Öyle ki, yabancılaşmanın açtığı yaralar yüzünden sıradanlaşmayla uyuşturulduğumuzu fark edemeyecek hallere düşmüş, sakatlanmış olduğumuzu hissedemeyecek kadar da bu uyuşturucuyla iyice sersemlemiş gibiyiz. Âdeta iki durum karşılıklı birbirini kesintiye uğratır gibidir.

Diyelim ki sıradanlaşmanın, yabancılaşmanın kamufle ve aldatma operasyonuyla oluşmadığını varsaydık, o halde bile sıradanlaşmanın bizzat yabancılaştırdığı su götürmez bir gerçektir. Ya evet, işin bu yanı da var. Çünkü ister yabancılaşmanın yaptığı gibi *yakındaki uzak hale getirilsin*, ister sıradanlaşmadaki gibi *uzaktaki mahremimiz haline gelsin*, her iki durumda da *n trleşmenin* yarattığı efekt aynıdır. Her iki

durumda da, bu nötrleşme yüzünden Dünya da insanın Dünya'daki konumu da çarpıktır, çünkü Dünya'nın eşmerkezli yakınlık ve uzaklık çemberleriyle insanın etrafında kademelenmesi Dünya'da-olmanın içeriğine aittir; her şeye aynı oranda yakın ve aynı oranda uzak, her şeyle aynı oranda ilgili biri ya kayıtsız bir Tanrı'dır ya da tamamıyla doğallığını yitirip bozulmuş (denatüre olmuş) bir insandır. Eh, soğukkanlı tanrıların konumuzla ilgisi olmadığına göre...

Yaşamımızı artık neredeyse hiç ara vermeden, o yanlış ahbaplar, o görüntüden ibaret köleler eşliğinde geçirdiğimiz gerçeği kadar bizleri kendimize de Dünya'ya da böylesine nahosça yabancılaştıran ikinci bir şey hakikaten zor bulunur. İşimiz gücümüz mahmur bir hamleyle - uyuyup uyanmak seçeneği yerini uyumaya ve radyo dinlemeye bırakmıştır ne de olsa - Dünya'dan ilk parça olarak sabah kabulü için odamıza emrettiğimiz bu sahte ahbapların hitabına, bakışlarına, şarkılarına, tesellilerine maruz kalarak, yumuşatılarak ya da tahrik edilerek bize ait olmayan bir güne başlamak. Yine, bu sözde dostların himayesi altında günü geçirmek kadar kendi kendine yabancılaşmayı perçinleyen az şey vardır. Çünkü sahici toplum ulaşılabilir olduğunda dahi bu 'portable chums'lara* takılmayı tercih ediyoruz; çünkü onları gerçek insanların yerini tutan yedekler olarak değil de gerçek dostlarımızmış gibi algılıyoruz resmen.

Bir seferinde bir yolculuk sırasında pulmanlı kompartımanda karşımda oturan ve tüm dikkatini mini radyosunda çınlayan, anlaşılan nazarında çok kıymetli, güçlü erkek sesine vermiş bir kadın, ona günaydın deme gafletinde bulunduğumda irkilmişti; sanırsınız hayalet olan, kutudaki bayımız değil bendim ve sanki onun realitesine, bir anlamda aşk hayatına müdahale etmiş, feci bir meskene tecavüz suçu işlemiştim. Çağımızda, radyolarına el konulsa, kendilerini, özgürlük-

* Ing. Taşınabilir arkadaşlar, dostlar. -yhn

leri ellerinden alınmış ama radyo dinlemelerine izin çıkmış mahkûmlara kıyasla çok daha gaddarca cezalandırılmış hissedecek sayısız insan var, eminim. Öyle ya, mahkûmlar capcanlı bir dışadönüklüğün tadını çıkarmaya - değişen ne var ki? - yaşadıkları dünya ve dostları da onların huzurlarında olmaya devam ederken, berikiler, radyolarına el konmuş o zavallılar, anında paniğe kapılıp kendilerini boşlukta bir sağırlık yaşıyor-muş, yalnızlıktan ve ortamsızlıktan boğulacakmış gibi hisse-derler. New York'ta yaşadığım yıllarda, bir gün ev sahibemizin dairesine, sekiz yaşındaki Porto Rikolu komşu çocuğu, allak bullak olmuş halde dalmıştı birden. Radyosu her nedense bo-zulup - Dünya'nın sonu gelmişçesine - sessizliğe gömülmüş; müptelası olduğu Los Angeleslı sanal arkadaşlarından birini-nin ne pahasına olursa olsun kaçırmaması gereken konuşma-sını ev sahibesinin radyosunda yakalayabilme telaşıyla apara-tın düğmesini tek çevirişte - arkadaşının sesinin hangi dalga boyunda ikamet ettiğini bildiği gibi adresi de eliyle koymuş gibi bulmuştu - sese kavuşup da ferahlayarak usulca hıçkırma-ya başladığında, gemisi batmış, dalgaların kıyıya sürüklediği ve ayaklarının altında toprağı hisseder hissetmez gözyaşlarına boğulan kazazedelerden hiç farkı yoktu. Dönüp de ev sahibe-sine ya da bana bakmaya tenezzül bile etmedi elbette; yeniden kavuştuğu, hayatında hiç görmediği kankasının yanında iki-miz de gerçekdışı figürlerdik.

Acaba yabancılaşıma hâlâ devam eden bir süreç mi?

Bu arada “yılışık dostların” ve “yılışık bir Dünya’nın” bağımlısı olmanın, biz zamaneleri kendimize yabancılaştırdığı yolundaki savımızın sorgulanması gereken yanları var belki de. Bu savın çok ileri gittiğini kastetmiyorum, aksine yeterince cüretkâr olmadığı kanısındayım. Salt düzmece şeylerle, şablonlarla ve görüntülerle beslenen varlıklar halindeki bizlerin, hâlâ kendi benlikleri olan bireyler olduğu, bir bakıma “kendimiz” gibi davranabileceğimiz ya da “kendimize” gelebileceğimiz varsayımında belki de artık haklılığını yitirmiş bir iyimserlik yatıyor. “Yabancılaşıma”nm bir aksiyon ve süreç niteliğiyle henüz mümkün olabildiği moment arkamızda kalmış olmasın? En azından belli ülkelerde? Artık “kendimiz” değil de her gün içine doldurulan kopyalardan ibaret varlıklar olduğumuz bir duruma çoktan erişmedik mi? Soyulup soğana çevrilmiş birinin gaspedilecek bir tarafı mı kalır? Çınlıçplak birine soyun denebilir mi? Kitle insanının daha neresini yabancılaştıracaksın? *Yabancılaşıma hâlâ devam eden bir süreç mi? Bilakis sonuçlanmış bir olgu olmasın sakın?*

Uzunca bir süre “ben” ya da “benlik” gibi kategorileri gü-lünç metafiziksel artıklar olarak aşağılayan “ruhtan arınmış psikolojileri” biz de insan gerçeğinin çarpıtılması olarak görüp aşağıladık aklımız sıra. Haklı mıydık peki? Alaycılığımız baştan sona duygusallıktı denemez mi? İnsanı çarpıtanlar o psikologlar mıydı? Çarpıtılmış bir insanlığın psikologları sayılmazlar mıydı, robotlar olarak psikolojiyle değil de robot-bilimle uğraşmak hakları değil miydi? Aslı astarı olmayan çıkarımlarının, terapisine soyundukları insanın aslı astarı kalmadığına göre, hiç mi meşru dayanağı yoktu?

II

Hayal Ürünü

Dünya evlere servis edilmekte. Olaylar taşınıp önümüze getirilmekte.

Peki ne *olarak* getirilip önümüze konmakta? Olay *olarak* mı? Yoksa sadece olayların kopyaları olarak mı? Ya da olaylar hakkındaki haberler olarak mı sırf?

Önümüzdeki paragraflara yön verecek bu soruyu yanıtlayabilmek için önce başka bir dile çevirelim; ardından soralım: Yayınlanan olaylar, alıcının *huzurunda* nasıl şeyler? Alıcının onların *varlığındaki* konumu nedir? Gerçekten orada mıdır? Görünüşte mi oradadır? Yok mudur? Ne şekilde vardır ya da yoktur?

§ 11

*İnsan-Dünya ilişkisi tek yanlı hale gelir,
Dünya'ysa ne vardır ne yoktur, hayalettir artık*

İşin bir yanıyla gerçekten “somut ve yanı başımızda”dırlar âdeta. Radyodan bir savaş sahnesini ya da meclis oturumunu dinlediğimizde, kulak verdiğimiz şey sadece patlamalara ya da konuşmacılara ilişkin haberler değil, bizzat bu patlamalar ya da konuşmacılardır. Bu, eskiden katılamadığımız ya da katılmamıza izin verilmeyen (ne de katılmak zorunda olduğumuz) olayların artık sahiden dizimizin dibinde oldukları anlamına mı gelir? Yoksa bizim onların burnunun dibinde olduğumuz anlamına mı?

Lakin öyle de değil işte. Dünya'daki seslere kapımız açık olduğunda, onlar bize varma hakkına sahipken, bizim bu haktan mahrum oluşumuzu ve teslimatı yapılan hiçbir olayda söz hakkımızın *bulunmayışını*, canlı bir halihazırdalık olarak niteleyebilir miyiz? Kim konuşursa konuşsun, hiç kimseye, hatta bize hitap ediyor görünen birine dahi yanıt veremiyor ve başımızda uğuldayan hiçbir gürültüye müdahale edemiyorsak? Gerçek bir halihazırdalığın koşulu insan-Dünya ilişkisinin *karşılıklı olması* değil midir? Sözüünü ettiğimiz durumlardaki ilişki ampütasyona uğramamış mıdır? *Tek yanlılık* yok mudur burada? Yani *dinleyicinin Dünya'dan haberdar, ama Dünya'nın dinleyiciden bihaber olduğu* bir durum? Dinleyici temelde bir “don't talk back”* haline mahkûm edilmemiş midir? Bu suskunluk acz anlamına gelmez mi? Bize bahsettikleri aynı anda her yerde olabilme olanağı, bir tutsağın halihazırdalığı değil de nedir? Resmen yok sayıldığına, havagazı muamelesi gör-

* Ing. Bana karşılık verme. -yhn

düğüne ve hiç söz alamadığına göre tutsak namevcut değil midir?

Namevcut olduğu da açık. Ama yine de tek yanlılığı tersine yorumlamak, yani özgürlüğün güvencesi ve hazır bulunma biçimi olarak görmek de mümkün. Tek yanlılık sayesinde her olaya *mesafeli*, yani rizikosuz ve hırpalanmadan katılabilmek özgürlük demek değil midir? Olayları keyif ve eğlence malzemesi olarak kullanma ayrıcalığından yararlanabilmek? Peki ya tanığı olduğu hiçbir olay karşısında kaçmaya, yani bir bakıma namevcutluğa zorlanmayan *biri*, kelimenin tam anlamıyla orada hazır bulunan biri değil midir?

Bu da akla yatkın görünüyor. Bu arada biri çıkıp da bu soruları bölse ve yayınlananların burnumuzun dibinde mi yoksa uzağımızda mı olduğu yolundaki gelgitleri hükümsüz saysa pekâlâ makul karşılamamız gerekir. “Radyo ve televizyonun bize servis ettiği şeyler *görüntülerdir*. Sunumlar halihazırdalık demek değildir! Resimlerin müdahaleye açık olmamaları ve bize havagazı muamelesi yapmaları gayet doğal ve ‘estetik görünüm’ başlığı altında çoktan aşinası olduğumuz bir olgu” dendiğini duyar gibiyim.

Mantıklı gibi görünse de itirazcının argümanı yanlıştır. Bir kere - ve esas itibarıyla fenomenolojik bir saptamadır bu - “akustik görüntüler” yoktur. Gramofon da bize senfoninin görüntüsünü değil kendisini sunar. Bir mitingi radyodan naklen izlediğimizde, duyduğumuzu düşündüğümüz şey, kalabalık eden kitlenin “resmi” değil, bizzat çıkardığı gürültüdür, her ne kadar kitle fiziksel anlamda bize ulaşmasa da. Ayrıca - meğer ki görüntü özelliği de dahil olmak üzere bir sanat eseri (diyelim ki bir dram) naklen yayınlansın - dinleyici olarak tavrımız da estetik olmaktan çok uzaktır. Futbol maçı dinleyen biri, heyecanlı taraftar tavrı sergiler; sanatın “güya”sının yanından geçmemiştir.

Hayır, itirazcıya hak veremiyoruz. Teslim aldığımız şeyleri

görüntüden ibaret sayamayız. Tam anlamıyla gerçeğin dibinde hazır bulunduğumuz da söylenemez keza. “Olayda var mıyız yok muyuz?” sorusunun karşılığı yoktur. Ama işte bunun nedeni, “görüntü” (böylece “uzaktaki”) yanıtının kendiliğinden anlaşılır olması değildir. Aksine, yayınla yaratılan durumun tuhaflığı *ontolojik belirsizliğinde* yatar. Çünkü yayınlanan olaylar hem yakın *hem* uzaktır, hem gerçek *hem* görüntüdür, hem var *hem* yoktur. Kısacası *hayalettirler*.

§ 12

*Görüntü ve görüntüsü sunulan şey televizyonda senkrondur.
Senkronluk, halihazırdalığın kötürümleşmiş halidir*

“İyi ama,” diye devam edecektir itirazcımız, “radyo yayınları için geçerli olan, televizyona kolay uyarlanamaz. Televizyonun bize görüntüler sunduğu, herhalde tartışma götürmez.”

Herhalde. Ancak geleneksel anlamda “resimler” olduğu da söylenemez. İnsanlığın şekil verme tarihinde bugüne dek resmin doğasında aslen, kendisiyle resmettiği nesne arasında, her ne kadar belirginlikten uzak da olsa, bir zaman farkı, bir “zaman eşitsizliği” olagelmıştır. Bu eşitsizlik Almancada “nach”^{*} sözcüğüyle akılcı biçimde ifade edilmiştir. Bir tablo bir modele göre yapılır; ya da bir şey bir model uyarınca hayata geçirilir. Ya resim, bir suret ya da heykel olarak temayı izlemiştir; temanın geçmişini yeniden canlandırmak, faniliğini geçersiz kılmak, bir anlamda temayı kurtarmak ve onun halihazırdalığını alıkoymaktır bunun anlamı. Ya da sihirli bir provokasyon aracı, bir fikir, blueprint, model olma özelliğiyle, ilişkin olduğu objeden önce hayata geçmiş, derken gerçekleşen epizot ya da içerik tarafından geçilip devre dışı bırakılmıştır. Bir diğer şıksa - ki bu nötralize etme modusu dahi zamanla bağlantılıdır - resmin, bizi güncellik dışı bir boyuta, bir bakıma zaman ötesine taşıyan ya da taşıdığını zannettiğimiz bir araç olması olasılığıdır. İnsanın Dünya’yla ilişkisini yansıtan saydığımız bu zaman bağlamlarının öne çıkmadığı bir resim yok gibidir. Bu eşitsizliği içermeyen tablolar da “resim” olarak adlandırılabilir mi, kuşkuluyum. Ama işte televizyonun aracılık ettiği görüntüler böyle oluşumlardır.

* Alm. Akabinde/sonra/göre/uyarınca. -çn

Zamanın içinde sinematik bir seyir izlemekle birlikte, bu görüntülerin *resmedilen* *şeyle zamansal ilişkisinden söz edilemez artık*. Bizim “zaman farkı” dediğimiz şeyin sıfırlandığı bu görüntüler, yansıttıkları olaylarla *simultane* ve *senkronizedirler*; teleskoptan hiç farkları yoktur, *o an olan biteni* gösterirler. Peki bu “halihazırdalık” değil midir? Halihazırda olanı gösteren şekiller resim midir?⁵⁴

Bu sorunun gözden kaçması olanaksızdı. Ancak nitelenişi yetersiz kalmıştır. Varlığı çok öncelere dayanan “enstantane” kavramına havale edilerek fenomenin baştan savılabileceği sanılmıştır. Oysa terim, sorunu örtbas etmektedir. Geçici anı yakalamak istediklerine göre, enstantaneler, en meşru anlamda resim kayıtlarıdır; yani kalıcı görüntülerdir; görüntü işlevleriyle, TV'deki hayal ürünlerindense anıtlara, hatta mumyalara bile daha yakındırlar. TV hayaletlerininse alıkoymayla işleri kalmamıştır. Röprodüksiyonunu sundukları olaylarla aynı anda sahne almakla kalmaz, aynı anda yok da olurlar. Yeniden kaydedilmelerinin mümkün olduğu durumlardaysa olayların en az görüntüleri kadar kısa ömürlü olmaları şarttır. Anlık görüntü iseler eğer, en fazla *ânın bir anlık görüntüleridirler*, yansımalarla akrabadırlar. Öyle ya, bu sonuncular da yansıtılan anla *simultane*, *senkronize* ve *birlikte ölümlüdürler*; yani her açıdan *saf ânı* ifade ederler.

Sakin bu yaptığımız, “halihazırdalık” sözcüğüyle çevirdiğimiz bir oyundan ibaret olmasın? Sözcüğün, iki anlam arasında bir yanardönerlikle sanal sorunlar yaratmasını söylediklerimize alet ediyor olmayalım? Şurası açık ki, sözcüğü iki farklı anlamda kullanıyoruz. Birincisi, *somut şimdiki zamanı*, yani insanla insanın ve insanla Dünya'nın reel bir yakın temasta bulunduğu, birbirlerine yaklaşarak, bir araya gelerek ve birbirlerini ilgilendirerek, birlikte “durum”⁵⁵ a evrildikleri (=concrescunt) konstelasyonu tanımlamak için. Bir de *biçimsel eşzamanlılığı*, yani insanın ve herhangi bir olayın, aynı şimdi noktasının iğne

ucunda, yaşam momentini paylaşımları olgusunu göstermek için. Ancak sözcüğün iki anlamının bulunmasına - üstelik sadece Almancayla da sınırlı değil - rastlantı denemez haliyle. Bilakis bu çifte anlam, dayanağını, bir olayın ya da yaşamdan bir parçanın bizi ancak “halihazırda”nın artık sadece eşzamanlılık anlamını taşıyacağı kadar az ölçüde ilgilendirdiği sınırın gerçekten çizilememesinden alır. Halihazırda olan salt eşzamanlıya dönüşür. Sınırdaki bir vakadır; beni en az ilgilendiren, yani en uzağımdaki şeydir; ancak öte yandan henüz “namevcutluğa” çekilmemişliği bir anlamda beni yine de ilgilendirdiğine kanıttır.⁵⁵

Üstelik her iki anlam arasına bir sınır çekilebilse bile: Bu çifte anlamla oynayan biz değiliz. Bunu yapan televizyondur. Hatta, bu oyun, yayınların ilkesidir âdeta. Yayının marifeti, *tam da işte sadece ya da neredeyse sadece diyelim, eşzamanlı olanı, sahici bir yanı başımızdalık etkisi yaratacak şekilde servis etmektir*; sırf biçimsel bir halihazırdalık arz eden şeye somut bir halihazırdalık görünümü kazandırmaktır. İki “şimdiki zaman” arasındaki, böylelikle de önemli ile önemsiz arasındaki aslında pekâlâ belirsiz sınır çizgisini tamamen silmektir. Her görüntülü yayın, hem de haklı olarak “şimdi varım” diye seslenir, “hem de sırf yayın sıfatıyla değil, yayınlanan olay sıfatıyla da.” İşte yayın, bu “şimdi varım”la, bu güncellikle, katıksız görüntü türünde olanı aşan bir fenomen olur çıkar. Bir anlamda, keza gerçek bir halihazırdalık olmadığı için ara bir şeye, gerçekle hayal arası şeye, radyo programlarından söz ederken “hayalet” diye adlandırdığımız şeye dönüşür.

Ayrıca iki şimdiki zaman arasındaki sınırın silinmesi, itiraz şöyle dursun, doğru yapıldığında selamlanacak şey aslında. Günümüzde, hem de bizi gerçekten ilgilendirebilecek ve karşılaşabileceğimiz (ya da bizzat sebebiyet verebileceğimiz) şeyler, yani *nostra res*, ve somut mu somut, tehlikeli mi tehlikeli olmalarına karşın, hata edip “sadece eşzamanlı”, yani

adiaphoron diye niteleyip bir kenara ittiğimiz haddinden fazla şey var. Taşralılaşıma tehlikesinin yanlış küreselleşme tehlikesinden daha az olduğu söylenemez. Duyumsal çemberimizin çok çok ötesinde diri tutulması gereken, güncelliğe ilişkin ahlâki ufkumuzu genişletecek tekniklere hakikaten ihtiyaç var. Televizyonsa böyle bir işlevden uzaktır. Aksine ufkumuzu tümünden öylesine yumuşatır ki gerçek güncellik nasıl bir şey anlayamaz hale geliriz. Bizi ilgilendiren gelişmelerle dahi artık sadece laf olsun diye ilgileniriz. Bu sahte ilgiyi ise evlerimize servis edilen sahte güncelliklerden öğrendik.

Güncellik hayaletlerinin sınırsız sayıda olduğunu eklemeye gerek var mı bilmiyorum? Tüketiciyle olayı ortak paydada toplayan esas, soyut ve noktasal olduğu, tam da işte salt bir 'ortak şimdi'de yattığı için evrenseldir de. Bu 'evrensel şimdi' dışında ayırık bir vaka, haliyle sözde bir halihazırdalığa çevrilemeyecek hiçbir şey yoktur. Ancak *yanı başımızda kılınan şeyler ne kadar artarlarsa o kadar namevcut hale gelirler*. Bugüne dek karşılaştığım radyo-televizyon meraklıları arasında, tükettiği günlük eşzamanlılıklar sayesinde Dünya'ya açık biri olarak yoğrulmuş ya da hiç olmazsa *çağdaş* kılınmış tek bir kişi dahi hatırlamıyorum. Öte yandan şu, günlük öğünlerin dünyasızlaştırdığı, ilişki fakiri ve kafası bulanık, alt tarafı bir *andaşa* dönmüş olanlara rastlamışlığım çoktur.

§ 13

Keşif gezisi: Sönmüş bir tutkuya dönük anımsamalar
Kafası karışıklar yalnızca şimdiki zamanda ikamet eder
Aygıtlar yapay şizofreni üretir - Birey “dilimlere bölünür”

Onyıllar önce, eski bir deyişi bir parça değiştirerek söylersek, “bir koltukta birkaç karpuz birden taşıyan”, daha ciddi ifadeyle, ‘ubique simul’un* metafiziksel anlamında her yana “dağılmış”, aklına eseni yapan bir dizi ozan (Apollinaire örneğin, genç Werfel ya da) çıkmıştı. Genellikle “şimdi” sözcüğüyle başlayan şiirlerinde aynı anda Paris’te, Prag’da, Cape Town’da, Şanghay’da ya da herhangi bir yerde olan biten ne varsa art arda sıralıyorlardı. Bu şairleri, kendine özgü o met-hiyemsi değerler kataloğunu oluşturmaya iten şeyin sahici bir metafiziksel heyecan olduğu kuşkusuz. Kim bilir belki de “non percipi”yi** “non esse”*** şeklinde yanlış anlamışlardı; bir bakıma kayda düşemedikleri tüm varlıkları yok sayarak birer kayıp şeklinde algılamışlardı. Ama her halükârda, ister istemez belirlenmiş tek bir ‘Bura’da ikamete mahkûm olmalarından ötürü tüm o var olan şeyleri kaçırıyor olmaktan müthiş bir tedirginlik duydukları kesin. Bir tür ruh çağırmaya benzer girişimleriyle, dağınık, yani gaip olan ‘orada’ları yanlarında var etmeyi umuyorlardı böylece. Bu “orada”ları, umarsızca, tüm o mekânların ve oralarda olup bitenlerin yer aldığı ve hepsinin katılımıyla gerçekleşen *omnipresent bir şimdi ânının odağında toplamaya* ve zorla bir arada tutmaya çabaladılar. Metafiziksel bir büyü denemesiydi denebilir. Hedefledikleri

* Lat. Her yerde aynı zamanda. -yhn

** Lat. Algılanmayan. -yhn

*** Lat. Mevcut olmayan. -yhn

şey, Dünya'yı oluşturan birbirinden kopuk (ve böylece gaip) olayların bu kendilerine çekilmez gelen mahremiyetlerini, 'şimdi'nin her zaman her yerdelik kıvamının telkini yoluyla feshetmek; bir bakıma 'ân'ı sihirli araç olarak, mekânın "principium individuationis" özelliğine karşı kullanmaktı. Her ne kadar yanılgıyla bezenmiş idiyse de, bu şairlerdeki tutkunun, Eleacı düşünüşün son bir varyantı olduğuna kesin gözle bakılabilir. Bir anlamda, çokluğu, metafiziksel yoldan gözden düşürme arzusuydu bu. Tam da bu denli gerçekdışı bir şeyde, noktasal bir 'şimdi'de "asıl var olmayı" görmeleri - ki bu noktaya geri çağırılmış hali ile çokluğun takıntı olması kaçınılmazdı - neredeyse trajiktir. Bu durum, esas metafiziksel düsturların, hatta kelepir panteistik olanlar da dahil, bu şairlerin artık işlerine yaramadığının, "bütünü esas alan" "sistemin" sonraki yardımcı aracının bile para etmediğinin göstergesiydi düpedüz. Bu şairler de türlerinin son örnekleriydi kuşkusuz. Ama günümüzün "şimdi" taraftarlarıyla kıyaslayınca: Meğer ne kadar dirilermiş. Bugünkülerde, onlarda olan 'şimdi' tutkusunun minicik son kıvılcımlarına rastlamak dahi neredeyse olanaksız.

Elbette bu şairlerin, dikkat dağıtma tekniğinin (resimli magazinler vb. yoluyla) kitlesel boyutlar almaya başladığı tarihsel kesitte ortaya çıkmış olmaları rastlantı değil. Ancak şairler, dağılmış olanı karamsarca girişimleriyle zorla bir araya getirmeye çalışırlarken, dağıtma tekniğinin ve eğlence araçlarının derdi, tersine bu dağılmayı üretmek ya da önayak olma görevini yerine getirmektir. Bu (haliyle çok fazla "dağılmış olan", yani sadece metafor olarak anlaşılan) "dikkat dağıtmanın" güttüğü amaç, insanları bireyselliklerinden etmek, daha doğrusu onlardaki, bu kaybı fark edecek bilince el koymak - şöyle ki 'principium individuationis'lerini; mekân konumlarını gaspederek - yani insanları ubiquae simul, belirli bir noktada bulunmayı bırakıp, hep aynı zamanda başka bir yerde oldukları, asla

kendilerine ve asla bir meseleye odaklanamadıkları, kısacası hiçbir yerde olamadıkları bir duruma sürüklemektir. Denecektir ki bu akıl çelme yöntemlerinin kurbanları kurban sayılmazlar; endüstri, sunduğu akıl çelme seçenekleriyle talebe karşılık vermiştir sadece. Bunun tamamen yalan olduğu söylenemez. Ama tamamen doğru olduğu da söylenemez. Çünkü talep de düpedüz kasten üretilmektedir.

Gündelik mesaideki insanlardan, uzmanlık gerektiren ve kendilerini çok az ilgilendiren uğraşların açmazına sıkıştırılmış, öte yandan can sıkıntısına maruz bu haldeki varlıklardan, baskı ve can sıkıntısının mola verdiği anlarda, yani paydoslarda, kolaylıkla 'proportio humana'larına* dönmeleri, yeniden kendilerine ('kendi'leri yerinde duruyorsa tabii) gelebilmeleri ya da gelmeyi istemeleri, yahut sırf bunu istemeyi becerebilmeleri bile, beklenemez. Bilakis, bunaltan baskının son bulması bir patlamayı andırıyor ve mesailerinden böylesine âniden kurtulmuş varlıklar, çalışma yaşamlarında gördükleri yabancılaşmadan başka bir şey bilmiyorlar. O yüzden çok yorgun değilse eğer, ne olduğu hiç önemli değil, bin türlü yabancı şeye yöneliyorlar. Can sıkıntısının rüzgârının dinmesini takiben zamanı yeniden hareketlendirecek ve başka bir tempoya geçirecek türden her şeye, özetle hızla değişen sahnelere.

Omnipresentliğe ve hıza duyulan bu anlaşılır açlığı, radyo ve televizyon programları kadar böylesine dört dörtlük gidecek bir başka şey zor bulunur. Çünkü bu programlar, hevesi ve yorgunluğu aynı anda karşılıyor; gerilim ve rahatlamayı, tempo ve hareketsizliği, tahakküm ve boş zamanı - hepsini birlikte servis ediyorlar. Hatta bizi, bu baştan çıkarmaların üstüne çullanma zahmetinden de kurtarıyorlar. Bizim üstümüze çullanan onlar ne de olsa. Kısacası: Böylesine çok katmanlı bir ayartmaya direnmek mümkün değil. O yüzden de sözünü ettiğimiz şairlerin muzdarip olduğu, bir koltukta iki ya da

* Lat. İnsani oranlarına, insan hacimlerine. -yhn

yüz karpuz taşımanın lanetinin artık (görünüşte) gayet dertsiz tasasız, doğal bir boş zaman statüsü haline gelmesine şaşır-mamak gerek. Burada kışının üzerindeyken başka yerde ika-met eden ve artık her yerde aynı anda bulunmaya, yani hiçbir yerde olmamaya böylesine alışmışlıklarıyla aslında artık hiçbir yerde, her halükârda herhangi bir mâhalde oturmayan - konut da şöyle dursun - olsa olsa kullanışsız ve her an değişen zaman mevkiini, yani şimdiyi mesken edinmişlerin tamamının statü-südür bu anlayacağınız.

Ama çağdaş insanın “dağılmışlığını” henüz tam anlamıyla betimlemedik. Nitekim bu dağılmışlık ancak “yapay üretilmiş şizofreni” denebilecek durumda optimuma ulaşır. Bu şizofreni öyle dikkat dağıtma aygıtlarının yan efekti falan olmakla kal-maz, aksine açıkça hedeflenen ve müşterilerce de talep edilen bir şeydir; her ne kadar başka ad altında da olsa.

Buradaki “şizofreni”den ne anlıyoruz?

Benliğin iki ya da daha fazla kısmi varlığa, en azından iki ya da daha fazla kısmi fonksiyona kesilip ayrıldığı durumu. Bu varlık ya da fonksiyonlar koordine olmadıkları gibi, koordine edilemezler de; koordine edilemedikleri gibi, benliğin bu ko-ordinasyonu pek iplemediği de söylenemez; benlik bu koordinas-yonu iplemediği gibi, şiddetle reddeder de.

Descartes, ikinci meditasyonunda olanaksız olarak tanım-lamıştı: “à concevoir la moitié d'aucune âme.”* Günümüzde ise bölünmüş ruh, sıradan bir olgudur. Aynı anda iki ya da daha fazla uğraşa yönelme eğilimi, günümüz insanının, en azından avare olanının, en belirgin özelliklerindendir.

Sırtı bronzlaşırken, gözleri önündeki dergide yüzen, çene-si ağzındaki sakızı çiğnemekle meşgul, kulakları maça gitmiş, güneşlenen bir adam örneğin - bu *pasif simultan oyuncu ve çok uğraşlı miskin* figür, uluslararası sıradan bir görüntüdür.

Alışılmış bir görüntü olması ve doğal karşılanması ise il-

* Fr. Ruhun bölünmezliği. -yhn

günçliğini hiç mi hiç azaltmaz, aksine asıl bu yanıyla esaslı bir açıklama gerektirir.

Tasvir ettiğimiz güneşlenen adama “asıl” uğraşısının ne olduğunu, ruhunun “gerçekte” nerelere takıldığını sorsak, yanıt veremezdi haliyle, çünkü “asıl”a ilişkin soru baştan yanlış bir varsayıma dayanmıştır; yani kendisinin, uğraşın ve takılmanın öznesi olduğundan yola çıkılmıştır. Burada herhangi bir şekilde “özne”den ya da “özneler”den söz edilecekse, en fazla organlar akla gelebilir; dergideki fotoğraflarla meşgul gözler, maçla meşgul kulaklar, sakızla meşgul çene. Kısaca: Kimliği öyle adamakıllı organizasyon bozukluğu içerisindedir ki “kendisini” arayıp bulma çabası, var olmayan bir şeyi aramayla eşdeğerdir. Böylelikle (deminki örnekteki gibi) salt yaşamın çok çeşitli noktalarına dağılmakla kalmaz, tek tek fonksiyonların çoğulluğuna da saçılır.⁵⁶

Adamımızı bu darmadağın hamaratlığa iten, tek tek fonksiyonlarını böylesine serbest (ya da görünüşte böylesine özerk) kılan nedir sorusu, aslına bakarsak yanıtlanmıştır. Ancak yine de tekrar edelim: Söz konusu şey ‘horror vacui’dir, bağımsızlıktan ve özgürlükten korkmasıdır. Başka bir ifadeyle, boş zamanın kendisine tahsis ettiği özgürlük alanına, boş zamanı sayesinde maruz kaldığı boşluğa, bizzat şekil vermek, elindeki zamanı kendi inisiyatifiyle değerlendirmek zorunluluğundan duyduğu korkudur.

Çalışma yaşamı onu öylesine mutlak biçimde pasif meşguliyete, yani bağımlılığa alıştırmıştır ki paydostan sonraki momentte kendi başına bir şeyler yapma sorumluluğunun altından kalkamaz. Ortada bu görevi üstlenecek bir “benlik” kalmamıştır. *Günümüzde tüm huzur ve sükûnet vakitleri ile işsizlik arasında gizli bir aile benzerliği vardır.*

Çalışan, işi bıraktıktan sonra başının çaresine bakması gerektiğinde, organizasyonu üstlenen kılavuz olarak devreye girmedeği için bölük pörçük olur ve birbirinden kopuk fonksi-

yonlarına indirgenir. Ama tabii bu fonksiyonlar da kendisi gibi kuru kuruya meşgul-edilmeye alışmışlardır. O yüzden - tek tek her biri - “işsizlik” saati geldiğinde önlerine çıkan ilk tatmin edici malzemeye tutunur. İlk rastladıkları şey hep en iyisidir haliyle - malzeme olsun da ne olursa olsun -, fonksiyonun tutunabileceği bir dayanak yerine geçer çünkü.⁵⁷ *Tek bir içerik, tek bir dayanak* asla yetmez, her organa bir tane gerekir, organlardan *birinin* dahi işi gücü olmasa, bu bir gedik demektir, o gedikten içeri pekâlâ boşluk dolabilir. *Sadece* dinlemek ya da *sadece* görmek acemiliğin daniskasıdır o yüzden, bu türden “sadece tek bir şey yapma”daki izolasyonun, soyutlama ve konsantrasyon becerisi gerektirmesi ve organizasyonu sağlayan bir merkezin yokluğunda bu becerinin beklenemeyeceği gerçeği de şöyle dursun. Sessiz filmleri izlerken müziksiz yapamayışımızı ve müzik kesilip sadece-görsel olan devam ettiğinde soluksuz kalmış gibi davranmamızı da açıklıyor bu. Kısaca: Boşluğa karşı yalıtım sağlamak için *her organ* “işgal” edilmelidir. “İşgal edilme”, durumu anlatmak için “meşgul edilme”den çok daha isabetli bir kavram.

Bu işgalinse iş halini almaması gerektiği içindir ki - ne de olsa mesele hoş vakit geçirmektir - organların ancak keyif maddeleriyle işgal edilmesi uygundur. Her organ, her fonksiyon, tüketimin ve tüketim hevesinin peşine düşer böylece.

Bu tüketimin de ille somut bir keyif biçimini alması gerekmiyor; sırf - ne yazık ki dilde bunu anlatan bir sözcük yok - *keyif objesinin eksikliği* durumunda baş gösterecek korkunun ya da açlığın ortaya çıkamama olasılığı yeterlidir. Tıpkı soluk almanın - hakikaten nadir haller dışında - pozitif anlamda zevk vermemesi, ama havasız kalmanın oksijene olan iştahı artırması ya da paniğe yol açması gibi.

Doğrusu, anahtar sözcük “*açlık*”tır. Nitekim her organ, işgal edilmek varken boşluğa maruz kaldığında, yani özgür olduğunda, açlık çektiği kanısına kapılır. *Halihazırdaki her tü-*

ketmeme acil durum sayılır. Arka arkaya sigara yakan tiryaki temel örnektir buna. Böylece, h rribili dictu, özgürlük, sıkıntı ile özdeş hale gelir (boş zaman = aylaklık = tüketmeme). Aralıksız tüketilebilen, yani doymuşluk yaratma tehlikesi içermeyen tüketim maddelerine olan talebin nedeni de budur. Tehlike diyorum, çünkü doymuş olmak, keyif süresini azaltacak, haliyle diyalektik olarak, yeniden, tüketmeme şeklini alacak bir şeydir. Hiç bitmeyen sakızın ve aralıksız süren radyo yayınının rolünü de açıklar bu.⁵⁸*

şu da var ki akıllara zarar özgürlük ve sıkıntı özdeşliği - özgürlük gaspı ile memnuniyetin özdeşliği desek de olur - günümüzde ortaya  ıkmuş bir şey değil.

Daha 19. yüzyıldaki “karma sanatlar”, ‘horror vacui’ye oynamış ve insanı *baştan sona* zapteden, tüm duyularını aynı anda yağmalayan yapıtlar üretmiştir. Baskına uğrayanların nasıl mest olduğunu, özgürlüklerinin total gaspı karşısında nasıl b y lenip keyif aldıklarını tarihten biliyoruz. Almancaya özgü “büyüleyici”** ifadesine - ki asıl anlamı doğal olarak kavrayışımızın dışında kalmıştır artık - kulak verilmesi durumunda ne demek istediğim anlaşılır. “Soluk kesici” gösterimlere fahiş paralar ödemek işin şanındandı. Bu “soluk kesme/büyüleme” kavramını düşündürücü bulup dile getiren aslında ilk Nietzsche olmuştur, bugüne dek de neredeyse ikinci bir kişi çıkmamıştır. Bayreuth’ta o sıralar ilk kez hayat bulan soluk kesici gösterim, bugünle kıyaslandığında çok insani kalıyordu şüphesiz. Ne de olsa “karma sanatlar” fikri her şeye rağmen, antik ve saygın bir insanlık fikrini temel almıştır. Başka deyişle: İnsanın, baskına uğramış ve büyülenmiş haliyle dahi kendi içinde bütünlüklü bir yapıta layık, yani tek bir bütün olmayı hak eden *bir varlık olarak görülmesi* yine de hiç son bulmamıştır; *bu tek bütün de ‘hiç değilse henüz kendi içinde homojen’ bir yenilgiyi hak etmiştir.*

* Lat. Dilim varmıyor söylemeye. -yhn

**  berw ltigend: Muhteşem, büyüleyici, eşsiz, soluk kesici vb. - n

Günümüzdeyse bu tortu denebilecek özellikler de kaderine terk edilmiştir. Salt toplama işleminin naçizane ilkesi yeter de artar bakışı hâkimdir. *Günümüzde normal sayılan, birbirinden tamamen farklı unsurların eşzamanlı servisidir.* Üstelik sadece nesnel açıdan değil, yarattığı ruh hali açısından da farklı unsurların; dahası düzey açısından da farklı unsurların. *Kahvaltı masasında okuduğu resimli romandaki balta girmemiş ormanda yaşayan kızın, seksle kaplı kaburgalarının arasına bıçak saplanması ve aynı anda kulağına Ayışığı Sonatı'ndan üçlemeler damlamasını kimse dert etmemektedir artık.* Hiç kimse her iki şeyi aynı anda soğurmakta zorlanmıyor. Daha kısa süre öncesine dek akademik psikoloji, tamamen farklı iki içeriğin ve duygusal halin bu tür bir eşzamanlı tüketiminin mümkün olamayacağından dem vuruyordu. Çağımızda her an milyonlarcasına rastlanabilecek nesnel gerçeklik, bu olasılığı en azından iyice bir artırmakta.

Kültür eleştirisi insana yönelik tahribatı şimdiye dek sırf onun standartlaşmasında, yani tek tip içeriğe sahip bir varlığa dönüştürülmüş bireye arta kalan şeyin sayısal bireysellikten ibaret olmasında görmüştür. İşte bu sayısal bireysellik dahi yitirilmiştir artık. Sayısal kalıntı dahi bir kez daha “bölünmüş”, *individuum* (bireysel) olan “*divisum*”a (bölünmüşe) dönüştürülmüş, çok sayıda fonksiyona parçalanıp ayrıştırılmıştır. İnsana yönelik tahribat daha nereye varacak ki? İnsan nasıl bundan daha fazla insanlık dışı olabilir ki? Bu anlamda günümüz psikolojisinin coşkulu ve buyrukçu bir tarzda selamladığı “bütünsel bakış açılarının rönesansı” da tam bir absürtlük ve tam bir ikiyüzlülük; rönesans dedikleri şey aslında, insandan geriye kalan kırık parçaları teorinin akademik kisvesi altında gözlerden gizleme manevrasıdır.

*Gerçek olan her şey hayalete döner, sanal her şey gerçek olur
Görüntülere kazak ören aldatılmış büyükanneler, görüntü fetişisti
olacak şekilde terbiye ediliyorlar*

Dikkati dağılmış insan tipinin “bölünmüşlüğüne” ilişkin bu uzun ama gerekli antrparantezden sonra, daha sınırlı temamıza, radyo ve televizyonun insan için oluşturduğu tehdide dönelim.

İnsanın evine kadar “yayınlanan” şeyler, ontolojik açıdan o kadar belirsizdir ki saptamasında bulunmuş ve onlara var muamelesi mi yapmalıyız yok muamelesi mi ya da gerçek olarak mı değerlendirmeliyiz yoksa görüntü olarak mı karar verememiştik. O yüzden bu belirsiz şeye bir ad vermiş, “*hayalet*” demiştik.

Bu arada belirsizlik savımız bir itirazla karşılaşmış ve sorgulanmıştı. İtirazcımız, “varlığın ya da yokluğun” anlamına dair sorunun lüzumsuzluğunu vurgulamıştı; çünkü yayınlar “*estetik görüntülerdi*” ve bizim yaklaşım tarzımız da estetikti, ayrıca görüntü sorunu, estetikte çoktan tatlıya bağlanmıştı.

Ancak meseleyi bu argümanlarla açıklamak, eski tulumaya yeni şarap doldurmaktır. Eski kategoriler yetersizdir. Evinde televizyon karşısındaki halini önyargısız bir bakışla değerlendiren hiç kimse “estetik görüntülerin” keyfini sürdüğünü iddia etmeye kalkmaz. Bir kere her şeyden önce *istese de yapamaz* bunu. Çünkü televizyon programlarının absürdlüğü ve yadırganacak ölçüde sıkıntılı yanı, asıl tam da “gerçeklik ya da görüntü” opsiyonundan kaytarmasında yatar. Olayların, yayınlandıklarında hayaletimsi bir karaktere büründükleri ne

denli doğruysa, bu yolla sanatın 'miş gibi' karakterini aldıklarını söylemek de o denli yanlıştır. Televizyonda siyasi bir duruşmayı izlerken takındığımız tavır, tiyatrodaki Büchner'in 'Danton'undaki mahkeme sahnesini izlerken takındığımız tavırdan tamamen farklıdır. Bu tavrı net biçimde betimlemenin zorluğu, sırf teorik kavramlarımızın yeni gerçekliğe yetişememişliğinden değil - ki sahiden yetişememişlerdir - asıl tam da yayınların somut kastının belirsiz bakış açıları üretmek olmasından da kaynaklanır. İmal edilmek istenen şey *gayriciddi bir ciddiyet ya da ciddi bir ciddiyetsizliktir*. Ciddiyetle ciddiyetsizlik arasındaki ayrımın geçersizleştiği ve izleyicinin, programların onu ne şekilde ilgilendirdiği (gerçeklik midir görüntü müdür, bilgi midir "eğlence" midir) ya da sevkiyatı hangi vasıfla teslim alacağı (ahlâki-siyasi bir kişilik olarak mı yoksa boş zaman tüketicisi olarak mı) sorularını artık yanıtlamayacağı, dahası bu soruları gündeme almaktan bile âciz olduğu, titrek ve sallantıda bir durumdur bu.

Ciddiyet ve şaka arasındaki belirsizlik, tiyatro geleneğindeki "görüntü" kavramının kullanımının hâlâ sürdürülmeye çalışıldığı radyo piyeslerinde ve televizyon dizilerinde hepten açıklık kazanır. Nitekim vaka, "fiction"* sayılan olayların gelişiminin (gerçek gelişmeleri hayaletimsi hale getiren aktarma tekniğinin aynısı kullanıldığı için) diyalektik olarak gerçekmiş gibi bir etki uyandırmasıdır. Nasıl ki yaşamın düş sayıldığı yerde düşler yaşam yerine konuyorsa, tüm gerçekliklerin görüntüye dönüştüğü yerde de her görüntü gerçekmiş gibi bir duygu yaratır. Yayma malzeme edilen her gerçek sürece görüntümsü özellik kazandırılması söz konusu iken, (kurgulanmış tiyatro sahnelerindeki) *nylon vakaların* yayınla aktarım sırasında *özgün estetik görüntü karakterinden* olması kaçınılmazdır. Gerçekten de bu nitelik hissedilmez olur, her halükârda o denli az hissedilir ki sanal süreç bizi onun gerçek tanığı,

* İng. Kurmaca. -yhn

gerçek katılımcısı, hatta gerçek kurbanı olduğumuza inandırır. Aklıma en başta Orson Welles'in, Yeryüzü'nün uzaylılarca işgalini konu edinen "Gezegenler Savaşı" (1938) adlı radyo tiyatrosu geliyor. Radyo kanalı, bu vesileyle *Hamlet*'ten bildiğimiz "oyun içinde oyun" tarzını kabaca devralarak röportajlar tertiplelediğinden (sanatsal edim bu hoş izlenimi uyandırmakta yatıyormuş) programın gerçek röportajlardan hiç farkı yoktu. Farklı olması isteniyor muydu ayrıca ve olayın çarpıcı yanı nedir diye sorarsak: Ahmaklık ya da utanmazlık konusuna hiç girmeyelim derim. Öte yandan araya, yayının kurgu olduğuna dair açıklamalar sokulacak olsaydı da pek işe yaramazdı. İşgalin mümkün olabileceğine inanmış dinleyicilerin hiçbiri "Marşlılar geldi" şeklindeki felaketin anonsunu duymuşken soğukkanlılıkla oturup radyodan yapılacak bir sonraki açıklamayı bekleyecek durumda değildi. Her halükârda sözde taklit olan şey, bizlere kısmen gerçek bir olaymış, kısmen de bu olayın bünyesindeki, olaya ilişkin habermiş gibi ulaşmış ve gerçek bir paniğe yol açmıştı. Bu arada bunun ilk "solo halinde toplu panik" olduğunu da belirtmeli. Her bir panik yan komşuyla bile en ufak dirsek teması olmaksızın, dört duvar arasında baş göstermişti. Bunun "estetik bakış açısı"yla ilgisi de olsa olsa büyük bir yangın sırasındaki çılgınlıklarla, bir havai fişek gösterisindeki sevinç çılgınlıkları arasındaki benzerlik kadardır.

Ne var ki radyo tarihinin "klasiği" sayılabilecek bu anlattığımız olay istisna değil. Hemen hemen tüm radyo tiyatroları, en azından günümüzde geçen ve sadeleştirilmemiş olanların hepsi, hatta masum içerikli gözükenler de aynı nitelikte. Çünkü gerçeğe görüntüyü, katılımla naylon katılımı öylesine birbirine doluyorlar ki hilekârlıklarıyla dinleyiciye ciddi olma şansı tanımıyorlar. Yanlış anlamayalım: *Vakanın ciddiyetsizliği* pek de öyle ciddi bir şeyin gayriciddi biçimde servisinde ve tüketiminde yatmıyor; mesele *gayriciddi olanın fazlaca ciddi gösterilmesinde ve benimsenmesinde*. İşin esprisi bu ciddiyet-

te. Kastettiğim, hani hunharca bir yanı falan da bulunmayan, hatta genelde acıklı diyebileceğimiz, sanal ailelerin yapmacık gündelik yaşamlarının konu edildiği, yıllarca süren ve hiç de öyle masum sayılamayacak diziler. Birleşik Devletler’de çevreleri, yani “dünyaları”, yalnızca gerçekte var olmayan bu varlıklardan oluşan yaşlı ve kimsesiz hanımlar biliyorum. Bu varlıkların esenliğiyle öyle yakından ilgileniyorlar ki hayali aile üyelerinden biri ölecek ya da nişanlanacak olsa uykuları kaçıyor. Yakın çevreleri hayali görüntülerden, hayatlarının anlamı hayali aileyle ilişkiden oluşuyor. Onlar olmasa kimse-leri yokmuş, onların yokluğunda yaşamaya değmezmiş gibi. Bu hayali varlıklar için kışları eldiven örüyorlar. Hatta hayali bir bebeğin doğumu yaklaşırsa, radyoevlerinde bebek tulum-ları, örülmüş mini hırkalar, başlıklar dağ gibi birikiyor. Tüm o giysilerse, bağış sahiplerinin ruhu duymadan, adları sanları bilinmese de en azından gerçek bebeklere, esirgeme kurumla-rına yollanıyor.

1943’te, sözünü ettiğim bu biçarelerden birine, “How is Walt?”* diye sormuşlar.

Hiç duraksamadan, “Almanya’da esir düştü,” diye yanıtlamış.

Soruyu soran afallamış. “Almanya’da mı? Pasifik’te değil miydi?”

“Haa, şu bizim Walt’ı soruyorsunuz, e baştan söylesenize bunu! Ben Walt’tan söz ediyorsunuz sandım.”

Walt, “Porcia Faces Life” adlı pembe dizinin, ülke çapında tanınan ve tüm radyo dinleyicilerinin âdeta akrabası sayılan figürlerinden biriydi.

Bu işgüzar yaşlı kadınlar, kimilerine komik ya da acıklı gelebilir. Benim gözümdeyse ürkütücü birer hayaletler; ellerinde tığlarıyla günümüzün görüntü dünyasının kader tanrıçalarını andırıyorlar. Demin “tek yanlı” diye adlandırdığımız, insanın

* İng. Walt nasıl? -yhn

sözde bir dünyadan haberdar olduğu ama bu dünyaya hitap edemediği; öte yandan söz konusu dünyanın, insanları kâle almadığı ama yine de sürekli onlara seslendiği çelişkili durumu aklımıza getirelim, bu kader tanrıçalarının muazzam bir absürlükle o duruma örnek oluşturduğunu görürüz. Bir yandan bu tek yanlılığı kavrayacak kapasitede değiller, yoksa ne diye kalkıp bir şeyler örsünler; diğer yandan durumu gayet doğalmış gibi kabullenmişe de benziyorlar. Bu yaşlı hanımların, bir kez olsun, hayal ürünü ailelerin onları kâle almadığına, bir hiç muamelesi gördüklerine, ailelerle elle tutulur bir ilişkiye geçemediklerine, esasen paylarına düşen gizlice onu bunu dinleme davranışıyla yetinmek zorunda oluşlarına dair yakındıklarını duymadım. İşin acıklı ve rezalet tarafı, bu maket ailelerin sahici ailelerin yerine geçmeyi gerçekten becermiş olmalarıdır. Bir deri bir kemik kalmış, ‘anne, büyükanne şefkati’ benzeri duyguların - ki bu duygulara gerçek aile yaşamında haklı olarak yer vardır - sahiden uyarılabildiği, ele geçirilebildiği ve tatmin edilebildiği saçma bir durum. Öte yandan, ki bu noktada maket aileler tam bir “görüntü”dür, sevgi duyanların varlığının zerrece dikkate alınmadığı, yani onların hak ettiği gerçek duyarlıkların (bu duyarlıklar toplu halde üretilip solo tükettirilir) aşağılandığı haller yaratmaları da cabası.

“Ne var ki bunda? Yaşlı hanımlara bu hoş duyguları ne diye çok görelim? Duyarlık iyi bir şey değil mi? Duydukları heyecana kötü denebilir mi? Onlardaki bu duygular da mı sanal ya da yutturmaca yani?” şeklindeki itirazı duyar gibiyim. Buna yanıtımız, demode ve asla gerekçelendirilemeyecek bir hakikat tutkusuyla bezenmiştir; bir insan ne denli gerçek, ne denli hoş ya da iyi *duygular* taşırsa taşırsın, eğer bunlar boşluğa dökülüyorlarsa, yani hiçbir gerçekliğin tekabül etmediği duygularsa, o insan, yalan yanlış *görüşlere* sahip birinden daha okkalı ve daha feci biçimde kazıklanmıştır; kandırılanlar, içtenlikle de olsa yalan dolanı doğru olarak kabulleniyorlar diye yalan-

lar düzelmez; tam tersine yalanların istediği de budur, hedeflerine ve zafere tam da bu nedenle ulaşırlar. İşte bu görüntü müritleri, *dolandırılırken insanlıklarını kaptırmışlardır, çünkü öznellikleri ve yaşam, birbirinden mutlak biçimde kopmuştur.* Ayrıca bu noktada, hem de aynı toruna aynı sevgi şeklindeki duyarlıkların el değmeden seri halde üretilip milyonlarca kadına empoze edilmesi mi daha büyük rezalet, yoksa tüm bu kadınların sonuçta “kendi” torunları yerine (çünkü bu torun yoktur ne de olsa, sanaldır) sırf kendi torun sevgilerini okşayıp sevmeye, yani hassaslaşıp duygusallaşmaya zorlanmalarını, karar vermek çok zor.

Burada, ‘duygulardaki insan onuruna’ reva görülen zırvalık iç karartıcı. Tüm yaş gruplarının solo duyarlıklar sahibi varlıklara ya da gizli kulak misafirlerine ve dikizcilere dönmüş olması mide bulandırıcı; nihayetinde de bu tür tezahürlerin eleştirisinin haset göstergesi sayılması yıldırıcı.

Putlar ve ilahlar, binlerce yıl boyunca saygı ve tevazu gibi sahici duyguları yaratabilmiş ve el koyup kullanabilmiş, bir anlamda bu duyguları suistimal edebilmişlerdi. Bir ara sanki son bulur gibi oldu bu. Derken bu ilah idollerin görevi insan maketlerine devredildi. Sanal çocuklar için örülmüş, radyoevlerinde biriken hırkalar, bir zamanlar sahte sunakların basamaklarında yığılmış putperestçe adaklardan pek farklı değil. Çağımızdaki duygu sömürsünün eskisinden aşağı kalır yanı yok. Bugünkü sömürüye gösterilen tepki ne diye tarihteki sömürüye gösterilenden daha yumuşak ve daha insafli olacaktı, anlamak zor.⁵⁹

Günümüzün hayalet öyküleri:

Görüntü dünyasıyla yaşam çarpışır - Hayal ürününe verilen gözdağı

Öte yandan aldatılan büyükanneler ki aslında artık bu Dünya'da yaşamıyor gibidirler ya da yaşama bağlılıkları kendilerini hayali görüntülerin tadını çıkarabilme şansına sahip görmelerinden kaynaklanır, nadir ve fazlasıyla duru vakalardır. Rakipleri olan gerçekliği tam anlamıyla önüne katıp kovalamak, hepten onun yerine geçmek, tüketicinin duygularını tekellerine almak, görüntülerin nadiren başardıkları bir şeydir. Normalde başka bir şey, karma bir vaka devrededir. İki farklı dünyanın mahlûkları kavgaya tutuşurlar, çarpışıp yarışır, harmanlanırlar. Bunların, ontolojik açıdan farklı iki dünyanın mahlûkları olduğunu vurgulamakta yarar var; bununla kastettiğimiz, (günümüzün fantastik realitesiyle karşılaştırıldığında yavan kalan) bilimkurgu öykülerindeki gibi iki farklı gezegenin canlıları değildir. Kısacası: Olağan vakalar, *hayalet öyküleridir*. Ifadeden figüratif bir anlam çıkarmamak gerekir. Çünkü hayaletlerin huyu ya da huysuzluğu denebilecek şey, kendi benzerlerinden oluşan topluluğu terk ederken gidereyak kendi dünyalarının eşliğinden bizimkine burunlarını sokmaları ve gerçek dünyayla çatışmaya sürüklenmeleridir. İşte günümüzde yaptıkları da budur. Hayalet kavgaları, artık her an herkesin dünyasında çıkan kavgalardandır. Genelde fark edilmiyor oluşları, sadece gündelik yaşamımızın sıradan olaylarından (tıpkı bedenle ruhun kavgaları gibi) sayılmalarından değil, aynı zamanda gerçek yaşamı oluşturan yaratıkların ço-

ğunun - görüntüler tarafından nihai bir yenilgiye uğratılmış olmaları bir yana - çoktan, görüntülerin röprodüksiyonu olup çıkmalarından, bunlara tıpatıp benzemelerinden ve görüntülerin zaferi nedeniyle tarafların farklılığının ayırt edilemez hale gelmesinden kaynaklanır. Çok sayıda gerçek genç kızın filmlerde gördüklerinin görüntüsüne bürünmüş olduklarını; yani *röprodüksiyonların röprodüksiyonları* olarak ortalıkta dolaştıklarını - çünkü eğer kendi gerçek hallerine razı olurlarsa görüntülerin seksapeliyle başa çıkamayacaklar ve görüntüyle uzaktan yakından ilgisi olmayan tarzda, yani kendi gerçek ve zor yaşamlarında dezavantajlı konuma düşeceklerdir - söyleyebilmek için kanıt gerek yok.

Görüntüyle gerçek arasındaki çarpışmanın hayli çarpıcı bir örneği, bir TV sanal figürüyle Londralı bir yurttaşın çekişmesi, basında yer aldı. Aktarıyorum:

Londra'da yaşayan, alt tabakadan bir ev kadını, Apollon görünümlü bir TV yıldızına öylesine abayı yakmış ki bu yıldızı izleyebileceği hiçbir fırsatı kaçırmak istemiyor ve o anları iple çekiyormuş. Ne tasfiye nedeniyle indirimli satışlar aklını çelebiliyor ne de kocasından gelebilecek bir tehdide aldırıyor-muş. Her öğleden önce belli saatte, her ne kadar kendini gıyaben teşhir eden bir sevgili için de olsa lüks sabunla yıkanıp en güzel giysilerini giydiğinde, gariban işi mutfağı, ilahi bir çeyrek saatliğine istediği gibi at oynatabildiği bir alana döner, mesele bir ölçüde maksimum gerçeklik kazanırmış.

TV yıldızını belki yüz bin başka kadınla paylaşması gerektiğini belki biraz üzerine gidilecek olsa herhalde yadsımazdı gerçi, ama adamını özel görüşme dışında, yani “solo toplu tüketimde” hiç görmediği için ortak mülkiyet deneyimi (bu deneyim, tiyatrodan ya da sinemada ister istemez oluşurdu) tamamen dumura uğramış halde kalmıştı. Özetle, TV yıldızıyla aralarında bir şeyler “varmış”; ilk hamlenin *ondan* gelmesi, ilk *onun* laf atması, her gün yanına gelip kendisiyle konuşanın o

olmasıysa daha hatırı sayılır bir durummuş. Her ne kadar bu kaçamağın biraz röntgencilikle sınırlı kaldığını, TV yıldızının ilan-ı aşk hallerinden bihaber olduğunu göz ardı edemeyecek idiyse de. Meselenin daha bu aşamada bile karmaşıklaştığı ve tekin olmaktan çıktığı anlaşılıyor. Dahası, oynaş öyle biriydi ki reel kocanın (bir gaz şirketinde çalışan, ufak tefek, çile çekmiş bir adamcağız; evlilikleri pek o kadar coşkulu olmasa da sürdürdükleri hayat çok da fena sayılmazdı), onun erkeksiliğinin, çekiciliğinin, eksilmeyen neşesinin ve her daim canlı flört anlayışının eline su dökmesi asla mümkün değildi elbette. Kadın daha başına geleni idrak edememişken bu reel koca sinirine dokunmaya başlamış, hatta çok geçmeden ondan düzenli olarak nefret eder olmuştu. Bu da her şeyden önce, oynaş (ki görüntü olma özelliğiyle asla, bugün ne yemek var diye sormamak ve asla bağırıp çağırmamak gibi rakipsiz meziyetlere sahiptir) ikinci randevusuna henüz teşrif etmişken, kocanın, belli ki gıcıklığından, işten aç gelip yemek sormayı alışkanlık edinmiş olmasına bağlanabilirdi. Gerçekle görüntü karşı karşıyaydı anlayacağınız, gündemde *çatışma* vardı. Her ne kadar yine görüntüvari ya da yarım görüntüvari bir çatışmaysa da bu. Çünkü reel koca dişlerini gıcırdatırsa da görüntü hiç orali olmadan şakımasını sürdürüyor, kocayı görmezlikten geliyordu. Asıl partner, karısının nasıl pürdikkat diğerini dinlediğine tanık olurken, görüntünün parmağını dahi oynatmasına gerek yoktu. Reel olan, savunmasızdı gerçi, çünkü karşısındaki bir görüntüydü; görüntü ise aynı nedenle soğukkanlılığını koruyordu. Böylece kadınla adam arasında soytarıca bir gösterinin koşulları hazırды. Kocanın, gıcık kapıldığı bu adamı kapatması, kadının yeniden açması - hem de defalarca - çok geçmeden çılgınca bir öfkeye dönüşecek şeyin, muntazam ve laubali uvertürüydü. Koca, şeytana uyup bu herife hem de adama-kıllı “gününü gösterme” hevesiyle yanıp tutuşsa da bu iş öyle kolay değildi, ne de olsa TV cihazı kendi malıydı, üstelik evin

en gözde eşyası, kıvancı, prestij aksesuarıydı, üstelik daha taksitlerinin yarısı bile ödenmemişti. Bu aygıtın kendisinin de yegâne meşguliyeti olması, akşamlarının yegâne avutucusu hizmetini görmesi de şöyle dursun. Öfkesini yatıştırmak isterken kendi bindiği dalı kesebilirdi yani. Gelgelelim vandallık hevesiyle mülkiyet hırsı arasında içten içe patlak veren bir kavga kadar insanı çirkefleştiren, dizginlenmiş bir öfke kadar insanı küplere bindiren az şey bulunduğu için; sözün kısası hasar verilecek herhangi bir şey bulunması ve bu bir şeyin de televizyondan daha az kıymetli ama daha dayanıklı olması gerektiğinden karısına girişmiş. Lakin bu da para etmemiş, adamın karısı dayağa rağmen gıkını çıkarmadığı gibi davası uğruna can verenlerin mağrurluğunu andıran bakışlarını (olan biteni iplemeyen ve şakımaya devam eden) âşığının üzerinden ayırmamış - ki sonradan mahkeme tutanaklarına geçen ifadelerden de anlaşılacağı gibi dayakçı koca, karısının dayanaklılığının da bir limiti olduğunu ve onun değerinin de yabana atılmaması gerektiğini göz ardı etmeyip darbelerinin dozuna bir çekidüzen vermeye başladığında daha da bir direnci artmış ve seyre devam etmiş. Kocanın gücü, görüntü âşığının karısını ziyaretini engellemeye yetmemiş anlayacağınız. Hele de karısının hizaya gelip eskisi gibi kendisine gönül vermesi - bu, dayakla olacak iş değildi zahir.

Muhtemelen, böylesine nafile bir öfkeyle baş başa kalan biri, cismani bir hasmı, efendi gibi reel dünyadan bir rakibi, hatta karısını gerçekten ayartacak ama kendisinin de onu gerçekten merdivenlerden aşağı yuvarlayabileceği bir insanı; hiç saldıramayacağı, meskene tecavüzünü engelleyemeyeceği, evinin huzurunu kaçıran, kendisi tek lokma atıştırmadığı halde onu yemeğinden eden, sevişme işlerine bilfiil bulaşmadığı halde evliliğine çomak sokan ve kendisi olan biteni görmediği halde eskiden halim selim karısını seyir budalasına çeviren bir tipe tercih ederdi. Sonuçta bu çaresiz kocanın önünde tek yol

kalıyordu; lanet olası görüntüye bir ultiatom vermek, yani mektup yazıp ona Şantaj yapmak, “get out or...”*. Seçeneklerden biri ölüm tehdidine varıp hayal ürünleriyle gerçek insanları ayırt etmeye yönelik müŐkülpesent yaklaşımın acemisi postacı, mektubu oyuncu X’e ulaŐtırdıėından, X de aŐıėının varlığından bihaber olduğundan ve hayal ürünü olmayan kendi hayatı için endiŐelendiėinden, olay mahkemelik olmaya varır ve basında da büyük yankı bulur. Henüz bir karara baėlanmıŐ değil.

* İng. Defol git yoksa... –yhn

§ 16

*Küçük boyutuyla televizyon her olayı senkronize bir biblo
sahneye çevirir*

Tüketicide “gayriciddi bir ciddiyet” ve “ciddi bir ciddiyetsizlik” yaratmak, prodüksiyonun somut hedefidir demiştik. Tüketiciler, bu belirsiz ve titrek duruma alttan alta alıştırdıkları içindir ki kitle insanı olmalarının, yani herhangi bir konuda karar vermekten âciz insanlar haline gelmelerinin garantiye alınabileceğinden; aslında belki de yayınlara özgü rastlantısal fenomenolojik bir tuhaflık olan gerçekte görüntü arasındaki belirsizliğin, ahlâki açıdan işe yarar bir efekt olarak kullanıldığından söz etmiştik.

Sanal olanın nasıl nahoş ve yarı ciddi bir şeye dönüştüğüne, hayaletlere hırka ören kader tanrıçaları ve Orson Welles’in radyo oyunu örnekti. Sanal ve yarı ciddi olanın, nasıl gerçekte çatışmaya sürüklendiğini, dahası böylelikle nasıl ciddi ve gerçek sonuçlara yol açtığını ise yukarıdaki tehdit vakası açıklar nitelikte. Şimdi de tersini, gerçek olanın nasıl ciddiyetsiz ve önemsiz hale getirildiğini, yani “sıradanlaştırıldığını” ortaya koyalım. Böylece daha önce tanıma fırsatı bulduğumuz fenomeni bir kez daha ele alacağız. Ancak önceki analizimizden farklı olarak bu kez “sıradanlaştırma”ya ilişkin genel saptamalar yapmayacak ve daha çok teknik bir sıradanlaştırma hilesini göstermeye çalışacağız. Gözümüze kestirdiğimiz hile, ekranlardaki görüntülerin *küçük boyutları*.

Elbette karşı yönde itirazlar gelecek ve küçük formatın hile tekniği değil, teknik yetersizlik, üstelik geçici ve ileride giderilebilecek bir yetersizlik olduğu öne sürülecektir. Bundan kuş-

kum yok. Ama bu isteniyor mu, dahası yapılacak mı, tartışma götürür.⁶⁰ Bir kere her şeyden önce başta hedeflenmemesine rağmen minilik resmen gayet işe yarar ve *memnuniyet verici bir defo* olup çıkmıştır, çünkü bu defonun günden güne büyümüş, belli bir misyonu vardı: *Makro evreni mikro evren olarak lanse etmek ve yaşamın her vakasını bir biblo sahneye dönüştürmek.*⁶¹ “Biblo” dememin nedeni, ekranın minyatür formatının, eskiden bibloların gördüğü işi devralmış olmasıdır. Büyük dedelerimizin evlerindeki şömine kornişlerinin üzerinde duran porselen Napolyon büstlerinin örneğin, büyük orduların yol açtığı felaketleri örtbas etmede ciltlerce iri cüsseli tarih kitabından daha çok iş gördüğü kesin. Bugünse eskiye oranla her şey çok daha çabuk hazır ediliyor. Artık birine tıklarında bir Dünya’da tıklarında bir yaşam yalanı yutturulacaksa, allayıp pullayan versiyon, sonrasında değil, vakayla eşzamanlı olarak “*senkronize biblolar*” biçiminde (hatta bazen özellikle lütfedilip “kolaylık gösterilerek” profilaktik nedenlerden ötürü vakadan önce) servis edilir. Minik düzlemlerin karşısına geçip oturduğumuzda, bizleri bir çırpıda ters opera dürbünlerine benzer gözlere kavuşturan bir organ nakli geçer başımızdan; yaşamın her sahnesini zararsız ve insancıl görme yetisiyle donanırız. Daha doğrusu - çağımızda armağanların çoğu, kamufle edilmiş sabotajlardır çünkü - bu gözler, bizi başka türlü bir bakış açısına sahip olmaktan alıkoyar; tanığı ve kurbanı olduğumuz Dünya’nın, olayların, alınan kararların, alçaklıkların görmezden gelinemeyecek kadar hadsiz hesapsız olduğunu ayırt etmemizi önlerler. Bize sunulan şey sahte bir *panorama*dır. Sahte olmasının nedeni de bu yüzden şu ya da bu ayrıntıyı (“görmeme” anlamında) “gözden kaçırarak olmamız” değil, aksine bize, Dünya’nın uçsuz bucaksızlığına kuşbakışı bir perspektife (“zihinsel hâkimiyet” anlamında) sahip olduğumuzu empoze etmesidir. Optik anlamda ekran, eskiden felsefi yöntemlerin başarmaya çalıştığını başarsa, yani Dünya’yı bize

bir bütün olarak sunacak olsa dahi, bu “bütün”, Hegelce söylersek, “gerçek” değildir. Her şeyden önce bütün olacağı için; yani bariz kavranabilir bir model yoluyla Dünya’nın boyutunu ve edimlerimizin bitmez tükenmezliğini hasıraltı edeceği için gerçek değildir. Kuşkusuz, televizyon ekranları bu tür orantıları hasıraltı eden yönleriyle tek başlarına değiller. Haritalar da bu işe bulaştıkları izlenimini uyandırırılar. Ama haritalar hiç değilse dürüstler, bariz şekilde küçültülmüş tasvir modelleri olarak boy gösterirler. Oysa olan bitenle aynı anda cereyan eden televizyondaki sahneler, kendilerini bizzat gerçek olaylarmış gibi satarlar.

Zamanımızın kültür eleştirisi, kuşkusuz karakteristik bir sansasyonelciliğin yanı sıra onunla sıkı ittifak halinde ve en az onun kadar tehlikeli bir antisansasyonelciliğin de olduğunu çok az dile getirir. Karşıtı, abartıp şişirirken, antisansasyonelcilik yatıştırıp küçültür, öteki pireyi deve yaparken, beriki deveyi pire yapar. Öylelikle ekran karşısında, küçültme hilesiyle mükemmel hale gelmiş Dünya’nın görüntüleşmesinin yolundan çekilmek gerçekten zorlaşır; bu sürecin farkında olan biri için bile hayli zahmetlidir bu. Ekranda oyuncak figürleri andıran araba yarışları gibi tartışmalı bir eğlenceye tanık olan biri, ölümle sonuçlanan talihsiz bir kazanın dahi o kadar da kötü etki yapmadığını görmüş ve şaşırmış olmalıdır. Gerçi, o anda neler yaşandığı, gerçekten o sırada, aynı anda neler olup bittiği - ekranda izlenmiştir çünkü - herkesçe bilinir; ama sadece *bilinir* işte. Bilgi, cansız bir bilgidir açıkçası. Küçücük resmi, ötelerde bir yerlerde vuku bulanla, buradaki şimdiyi oradakiyle eşleştirebilmek; şimdiyi gerçekten ortak, özdeş bir *oradaki* ve *buradaki* *şimdi* olarak algılamak mümkün olmaz. O halde sarsılmamız da küçük ve sanaldır; hatta bir tiyatro sahnesinde sergilenen sanal bir felaketin yarattığı sarsılmadan bile çok daha küçüktür.

Öte yandan, bu eşleştirme *becerisinin* gösterilmesi de arzu

edilen bir şey değildir zaten. Ortaya çıkması istenen ve efektif olarak da tutturulan şey daha çok, illüzyon uyandıran resim sayesinde gerçek olanı düşünme, dahası “yanı sıra”, servis edilenin yanı sıra bir de gerçekten olup bitenlerin bulunduğu dair aslen kafa yorma yetimizin gasbıdır. Görüntü servisinin, hatta tüm Dünya suretinin servisinin hedefi işte düpedüz - giriş paragraflarından bir ifadeye tekrar el atıyoruz - hem de sözümüze gerçek olanın yardımıyla, gerçeği örtbas etmek, başka deyişle yaşamı kendi görüntüsü altında ortadan yok olmaya sevk etmektir.

Hiç kuşku yok, nükleer bir patlamayı tasavvur etmemiz olanaksızdır. Ancak bir o kadar kesinlik taşıyan şey de çuvallayan düşgücünün ya da bu çuvallamamın yarattığı çaresizliğin, nükleer patlamanın hadsizliğine, pervasızlığına - TV görüntüsünün sözümüze görgü tanığıvari algılanmasından - katbekat daha yakın ve daha yaraşır hadsizlikte, pervasızlıkta olduğudur. Televizyondaki görüntü, ana hatlarıyla belirgin olması nedeniyle sınırsız olanı çarpıtır, bizi resme oturtarak kazıklar.

III

Haber

Önceki bölümün başında, “Eve servis edilen olaylar bize nasıl bir biçim alarak ulaşıyorlar?” diye sormuştuk. Yanıtımızsa çifte anlamlıydı: “Hayalet olarak.” İşaret ettiğimiz şey, olayların ne kendileri olarak ne de salt olay görüntüleri biçiminde bizlere vardıyordu. Üçüncü bir şık söz konusuydu.

Peki bu gerçekten şaşırtıcı bir şey mi? Hatta salt alışılmadık bir terimle alışılmadık bir görüntü kazandırdığımız, bütünüyle sıradan bir süreç değil mi? Benzer şeyler her an her fırsatta, dahası her *haberde* karşımıza çıkmıyor mu?

Bu ne demek?

Diyelim ki evimizin bodrumunda hiç kömür kalmadı. Bize de bunun haberi verildi. Peki bize bildirilen *nedir*? “Eve servis edilen” nedir? Objenin kendisi mi? Boş kömür deposu mu?

Boşalmış kömür deposunun görüntüsü mü?

Hiçbiri. Teslim aldığımız şey sui generis bir “obje”, bir “üçüncü obje”dir, kendine özgü biçimde, saydığımız seçeneklerin dışında yer alır. Yani kömür mahfazasının boş *olduğudur*, bir diğer deyişle *reel bir olgudur*. Bu olgunun boş kömür deposuyla bizzat özdeş olmadığı bariz bir fenomenolojik saptamadır: Olgunun kendisi boş değildir, öyle ya; ama bir o kadar bariz şey de bize haber yoluyla aktarılan olgunun görüntü olmakla sınırlı kalmadığıdır.

Dolayısıyla haberin getirdiği de ne nesne ne de onun gö-

rüntüsüdür. Bu yapısal benzerlikten ötürü programların içeriğinde kalkıp da haber aramak akla yatkın değil mi?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için parantez açmamız, ilk önce *haber*in doğasını incelememiz gerekiyor. Şimdiye kadarki argümanlarımızda, tek söz sahibinin doğrudanlık olduğunu - kabul edilemez bir istisna tanımazlıkla - savunduğumuz izlenimi uyandırma olasılığını göz önüne alırsak, konu dışına çıkma gerekliliği daha da anlaşılır.

§ 17

Pragmatik yargı kuramı:

Haberi dinleyen, uzakta olan, elinin altında bulunduğu için özgür; objenin kendisi yerine bir değerlendirmesini teslim aldığı içinse tutsaktır

Nedir öyleyse haber? Haberin icraatı nedir?

Bilgilendirilen kişiye *uzaktaki* hakkında enformasyon sağlamaktır. Şöyle ki, alıcı artık kendi deneyimi olmaksızın, vekâlet eden algı sayesinde uzaktaki hakkında bilgi sahibi olur. “Uzaktaki” sözcüğünün peyda olması, mevcutluk ve namevcutluk şeklindeki belirsizlik sorununun da ait olduğu sorular kümesinden çıkmadığımızı gösterir. O halde haberin tanımı daha bir açıklığa kavuşturulmalı.

Konuşmak, başka yerdekini hakkında konuşmaktır. Mevcut olmayan bir şeyi, o anda orada bulunmayan birini anlatmaktır.

Hatta konuşmanın, bilgi vermeyen en doğrudan formu olan emir kipi dahi mevcutluk ve namevcutlukla ilintilidir. Emir kipi, sırt çevirmiş olandan, yani namevcut olandan, dinlemesini ve katılım göstermesini talep eder, bir bakıma mevcudiyete çağırır. Emir kipi, kendine hitap edileni sözle uzaktan yakına getirirken, haber, *bahsi geçen* uzaktakini çağırır. Bahis konusu olan başka yerde olmasaydı, hiçbir konuşma boş lakırdı olmaktan öteye gidemezdi; sözü edilen “üçüncü” kişinin, temelde uzaktaki “şahsın” ya da bir şeyin arkasından yapılmayan, uzaktakini yakma getirme amacı gütmeyen konuşma yoktur. Namevcutla olan bu ilişkisi, dile, parmakla işaretten miras kalmıştır: Dico* - δείχνωμι.** Çünkü parmakla

* Lat. Söylüyorum/İşaret ediyorum. -yhn

** Gr. İşaret ediyorum/ Söylüyorum. -yhn

gösterenin, prensipte, var olanı işaret etmesinin nedeni, onun (aklının) başka yerde (işaretin mûhatabının görüş alanının ya da ilgisinin dışında bir yerde) olmasıdır. Amaç tamamen onu meselenin huzuruna getirmek, ona meseleye doğrudan vâkıf olma ya da etkin biçimde dahlolma olanağı tanımaktır.

İşte bu olanak, haberin muhatabından esirgenir haliyle. Haber sayesinde ne kendisi objenin ayağına götürülür ne de obje onun ayağına getirilir. Yoksa öyle değil mi?

Evet, öyle değil. Nitekim haber sayesinde de mevcut kılınan bir şeyler var. Gerçi objenin kendisi değildir bu, ama yine de objeye *ait* bir şey, onun *hakkında* bir şey; aşırı derecede tuhaf, yeni bir objedir ve eski objeden yapıldığı için de “vakıa” adını alması rastlantı değildir. “Tuhaflığı”ysa ilkinden farklı olarak esas itibarıyla mobil ve iletilebilir olmasında yatar. Bu farka rağmen, yeni objeyi, “vakıa”yı teslim alan, yani alıcı, eskisine de sahip olur; daha doğrusu yenisi sayesinde eskisinden de sebeplenir. Hem de okkalı bir porsiyondur sebeplendiği.

“*Vakıa*”ya *aracılık eden haber, alıcıyı, obje yanı başındaymış gibi davranacak kıvama getirir* dolayısıyla. Alıcıyı, objeyi hesaba katıp pratikteki kullanımına dahil edecek biçimde yönlendirir. *Haberin varlık nedeni, alıcıya kendini habere göre ayarlamak olanağı sağlamaktır*

Pragmatik gözle bakarsak, haber objeyi sahiden de alıcının huzurunda “mevcut” ya da alıcıyı objenin huzurunda mevcut kılar. Öylelikle alıcı artık obje üstüne bilgi sahibidir. Bu “üstüne” sözcüğü, dilin yaptığı bir kapris falan değil. Daha çok, alıcının obje üzerindeki ve objenin yol açtığı yeni durum üzerindeki tasarrufunu, gerçek bir üstünde olmayı anlatır. “Kömür deposu boş” haberinden ötürü yeni kömür siparişini organize ederim. Başka deyişle: Alıcı namevcut obje yerine o “objeden” sadece bir parça, kopuk bir parça şey teslim alsa bile, teslim aldığı şey yetersiz bir telafi olmaktan uzaktır. Aksine, objenin “yarattığı şey”, objedeki, alıcıyı gerçekten ya da sözde ilgilendiren momenttir. Alıcının bu momenti soruşturmak için

sahiden gerekçesi vardır, yapması gerekene bu gerekçe yön verir.⁶² Haberde onu ilgilendirecek şey açıkça belirtilmiş, alıcıya göre işlenip hazırlanmıştır; alıcıya da böyle hazır edilmiş haliyle sunulur. Bu kayda değer performansı sayısız kez ele almış ancak nadiren takdire değer bulmuş mantık dilinde işte bu “gerçekleşen şey”, bu preparat, “*beyan*” olarak adlandırılır. Yani *beyan*, baştan, alıcı için imal edilmiş *hazır üründür*. Haber, işlenmiş hazır ürünün, bu orijinal objeden ayrılmış “olgu”nun teslimatını yaptığı için bir *bölme edimini* öngörür. Bu bölme edimi “*yargıya varmaktır*” O yüzden haber, S ve p olmak üzere iki parçaya ayrılır. Alıcı, “kömür deposu” şeklindeki *tek bir obje* yerine *iki parçalı vakıayı* öğrenir: “Kömür deposu boş”. - Lakin haber bir yargı olduğu için iki parça değildir; yargı bir haber olduğu için iki parçadır. -

Başka deyişle: Alışlageldiği üzere sadece formel mantıkta ele alınmış olan yargı, çok daha geniş anlamda ilgiyi hak eder. “Üstüne” sözcüğündeki vurgumuzun da gösterdiği gibi yargı (yüklem), *özgürlüğü* (tasarruf özgürlüğünü) anlatır. Teslim alınan yargıyla, uzaktaki bir şeye hükmeden, onu hesaba katabilen, kendini ona göre ayarlayabilen biri, halihazırdalığın ve kendi nüfuzunun ufkunu genişletmiş demektir; ikametinin belirlenmiş mekânından bağımsız, burada ve orada olmak üzere iki ayrı yerededir. Böyle biri, her algı nesnesini yanında sürükleyen önemsizin ağırlığını sırtlanmak zorunda kalmadan; haber yoluyla, önemli olanı (“olan biten” şeyi) daha baştan, ayrılmış, izole olmuş, işlenip hazırlanmış, öngörülmüş, λέγειν’in* *hazır ürünü* olarak teslim alan biri, zahmetten ve kendi işini kendi görmekten *kurtulur*

Diğer yandan ama - ve işte asıl bu ikinci bakış açısı bizim için önemlidir - haber aynı zamanda bir *özgürlük gaspıdır* da. Hem de sürpriz biçimde, onu özgürlük aracı kılan aynı nedenden ötürü; yani yine haberin bizzat uzaktakini değil de “uzaktaki üzerine”, “uzaktakinde” bir şeyler sunması yüzünden

* Gr. Söylemek. -yhn

gasptır. Ancak bu olgu başka bir vurgu kazanır artık. Şimdi de şunun altını çiziyoruz: Habër, uzaktaki objenin *sadece bir kısmını* sunar; sunduğu salt, yargıya ana-parça özelliğini veren kısımdır, *sadece* “yargı” adlı içeriktir. Haberin alıcıya verdiği başka bir şey yoktur. Öylelikle alıcı daha kendi yargısını oluşturmada haber onu bir tercihe yönlendirir, bir bakıma onu *a limine** bu tercihe sabitler, yani işleyip hazırlar. O halde haberin dinleyicisi açısından yargı öznede kaybolmaz, tam tersine özne haberin parçasında, yargıda vuku bulur. Özetle her haber, kısmi teslimat özelliğiyle daha baştan bir *ön-yargıdır*. Bu ön-yargı doğru da olabilir yanlış da. Her yargı, baştan bir *peşin hükümdür*. Haberin her bileşeniyle birlikte objenin kendisi, sırf servis edilen yargının gerisinde karanlıkta kalması dolayısıyla, alıcıdan *gizlenir*. Öylelikle belli bir perspektife (yargıya) sıkıştırılmış olduğu için ve hükmün sözde içerdiği obje kendisinden gizlendiği için alıcı, *tabi* hale getirilir.

Alıcıya “take it or leave it” diye seslenir gibidir haber. “Ya uzaktakini kısmen kabul edersin, uzaktakinin baştan bölünmüş, hükmü ayarlanmış hazır ürün versiyonuna razı olursun ya da havanı alırsın.” Kurye, efendiye efendilik eder.

Bilindiği üzere doğrudan deneyimle dolaylı deneyim arasındaki fark mutlak bir açıklık arz eder. Doğrudan deneyim, yani algılama, yargı-öncesi görüntüleri kaydettiği, dolaylı deneyimse haber yoluyla “S, p’dir” formuna parçalandığı için deneyim türüne ilişkin kuşku ya da iki deneyimin karıştırılması neredeyse olanaksızdır. Aktarılan deneyimlerin ufkunda yaşayan ve onlardan beslenen kitap ya da gazete kurdu dahi - en azından deneyim sürecinde - aktarılanı doğrudan (ya da tersi) yaşadığı düşüncesine nadiren kapılır. Her ne kadar - içeriklerden biri kendi bilgi birikiminin kilerine inmişken - bu malzeme deneyimin doğrudanına mı yoksa dolaylısına mı borçlu olduğu konusunda sonradan kuşkuya düşerse de.

Böylece gelmek istediğimiz noktaya varmış bulunuyoruz.

* Lat. Daha baştan. -yhn

§ 18

Hadiseyle haber arasındaki farkı ortadan kaldıran yayınlar maskelenmiş yargılardır

Alıcı açısından genelde daha baştan, yaşayarak görmekle bilgilendirilmek, doğrudanlıkla aktarım arasındaki farkın silinmiş olduğu bir durum yaratmak, radyo ve televizyon yayınlarının karakteristik belirsizliğini oluşturur. O durumdaki izleyici, karşısındaki şeyin bir nesne mi yoksa bir olgu mu, bir konu mu yoksa bir gerçek mi olduğunu bilmez. Peki bu ne demek?

Demin de değinmiştik, somut vakaların ayırt edici özelliği, diğer birçok nesnenin tersine, hareketli olmalarında yatar. Ulak, o sırada yanan evi başka yere taşıyamazken, evin yanmakta olduğu gerçeğini nakledip alıcıya teslim edebilir. İşte yayınlarda nesnenin kendisi, en azından görüntüleri sevk edilir. Öyle ya, bana ulaşan senfoninin kendidir, çalınmakta olduğu gerçeği değil. Konuşmacının kendidir, onun konuşmakta olduğu gerçeği değil. *Önceden somut gerçeklerin özelliği olan taşınabilirlik, içeriğin kendisine bulaşmış gözüküyor.* Bu durum onları gerçeğe dönüştürmüş olmuyor mu?

Tuhaf bir soruymuş gibi duruyor. Öyle ya, gerçekler, en azından gerçekleri nakleden haberler, yargı vasıflarıyla S ve p olmak üzere iki parçaya ayrılırlar. Yayınlardaki düzenlemele rinse belli ki bu durumla ilgileri yok. Dinlediğim, ne de olsa “konuşmacı hakkında bir şey” değil konuşmacının “kendi”dir resmen. Yoksa tersi mi?

Tersi.

Diyelim ki Smith adında bir aday, seçmenlere kendini tanıttı-

mak için televizyona çıktı. Gayet doğal olan şey, bu Smith'in bize ne kadar da pleasing personality* olduğunu göstermesi, elinden geldiğince gülümseyip şirin gözükmeyi görev saymasıdır. Ancak bu basit saptama Smith'in kendini tanıtımını yeterince anlatmıyor. Smith, sevimliliğini tek özelliğiymiş gibi ön plana çıkaracak ve bizlere sırf bu gülümsemeden ibaret bir varlık olmadığını unutturmayı deneyecektir. Sonuçta ekranda gözükecek şey, görünüşte, senato adayı Smith'in tamamıymiş (S diyelim buna) gibi boy gösterecekse de aslında onun bir "pleasing personality" (buna da p diyelim) olduğu gerçeği ya da kuruntusundan başka bir şey değildir. Yani S'nin p olduğu ya da S değil de p olduğudur salt. Seyretmemiz için önümüze konan şey - burada demin haberin yargı karakterini analiz etmek için kullandığımız formülü devreye sokabiliriz - yargı olmaktan öteye geçemeyen öznedir. Hatta sırf bu p'yi görmekte haklı bile olabiliriz, çünkü özneyle yüklem bu qui pro quo** durumunun gerçekliğe dönüşmesi az rastlanan bir şey değildir. Yani S'nin sonunda kendi yargısına dönüşmesi, sırf ondan ibaret olması, ondan başka bir şey olamaması, bir anlamda p olmaya mahkûmluğu, efektif açıdan profesyonel sırtıcı vasfıyla ortalıkta dolaşması pekâlâ mümkün. Palavra, doğru edilmiş yalan söz olur çıkar sıklıkla.

Sonuçta adayın tanıtımı, haberin yaptığıının tıpkısını yapar. Yo, hatta daha fazlasını. Şöyle ki bu tanıtım, çoktan verilmiş bir hükmü temsil ettiği gerçeğini *maskeleyemeyi* bilen bir haber niteliğindedir. Bu da performans açısından muazzam bir artıdır, çünkü demin gördük, temelde hükme ait efektleri, yani önyargımsı olanı ve özgürlük gaspını ayrıca gözlerden gizler. *Görüntüye dönüştürülmüş yargı, tüketiciye, ona bir şey empoze edilmediğini empoze etmek için yargı formundan feragat eder.* Şeklen olayın aktörü bir S'ye - ki aslında S temadır - sergilediği

* Ing. Hoşa giden bir şahsiyet. -yhn

** Lat. Mukabele. -yhn

canlılığı dolayısıyla S ve p'ye bölünmüşlüğüne ele vermeyen; her halükârda normal bir hüküm kadar cüretkârca açık etmeyen bir S'ye dönüşür.

Süreç, sıradan olmasına karşın, felsefi açıdan hayli tuhaftır. Çünkü normal sıranın ters dönmesini ifade eder. Normalde esas itibarıyla haber, bildirdiği vakıanın peşi sıra gelir ve vakıaya göre şekillenirken, burada vakıa hükme göre şekillenir. Öncelik, arzu edilen şey, “Senator Smith is a pleasing personality” tümcesinde yatmaktadır. S ya da görüntüsü ondan sonra gelir ve sanki kişinin kendisiymiş, yani henüz hükmü bir şey değilmiş gibi boy gösterir. Gerçekte ise bu şahıs, yani S, p'sinden başka bir şey değildir; ancak öyle bir manipülasyonla bezenmiştir ki yargı niteliğindeki iç yapısının saydamlaşmasına izin yoktur. Anlayacağınız, görüntüye dönüşmüş yargının dikte edip ortaya sürdüğü şey (“bahane öne sürmek” anlamında) hiçbir şeyi çarpıtmadığı (“yönlendirmek”, “belirlemek”, “emsal karar vermek” anlamında) izlenimidir. O yüzden “maskelemek” de tam uygun deyim değil, çünkü buradaki *maskeleme*, *negatif bir maskelemedir. Hüküm kendini sözde bir çıplaklıkla örter; ortalıkta görünmeyen yargılar takısıyla süslenir.*

§ 19

*Mallar, kamufl  edilmiş yargılardır. Görüntüler maldır.
Görüntüler kamufl  edilmiş yargılardır*

Bu arada örneğimizin hayli atipik olduğu yönünde itiraz gelecektir. Denecektir ki her görüntü bir p teşhiri ve her g r d ğ m z şey - ne de olsa seçtiğimiz örnek bu sınıflandırmaya girer - reklam değildir. O halde her şey bir yargı ya da ön-yargı da değildir. Her önümüze çıkan şeyin bu amaçla tasarlanmış aday Smith kadar sırnaşık reklam yapmadığı doğrudur. Ancak kesin diyebileceğimiz bir şey varsa o da tüm görüntülerin evlere servis edilmeleri nedeniyle *mal* olduklarıdır. Belirleyici olan da budur işte.        bu vasıflarıyla görüntüler yargıdır.

Bir kez daha kulağa tuhaf gelen bir şeyle karşı karşıyayız. Mantiğa ait yargının, yeri ekonomi olan metayla ne gibi bir ortak yanı olabilir ki?

Sorunun yanıtı: *Yüklem*.

       her meta, sergilenmişse ve kendini sunuyorsa - sadece bu haliyle, sadece satışa sunmayla metalaşır da ondan - artık *kendi kendinin hükmüdür, yani b b rlenmedir*. Daha boy gösterirken önerir kendini; vitrinde kendi kalitesinin gözle görülür önyargısı olarak yer alır. Kuşkusuz, “S, p’dir” tümcesine bölünmesi çok zordur. Tıpkı adayımız Smith gibi; niteliği dile getirilmez; en azından (her ne kadar reklam metinlerinde sıkça rastlanıyorsa da) zorunlu değildir bu; ama her halükârda *düzenlenir*. Düzenleme de şunu demeye getirir: Metanın p yanı (yani “neler döndüğü”, gerçek ya da sözde niteliği) ondan   z l p ayrılır ve cezbetme özelliği şeklinde öylesine ön plana çıkarılır ki, aslında metanın artık bütünü değil, bu özelliği

görülür. Metayı süzen birine ilk sunulan şey, metayı “dikkate almasını” sağlayacak perspektiftir. Bu perspektif önceden belirlenmiştir ve - daha malın kendisi teslim edilmeden - baştan sevkiyatı yapılmıştır.

Dolayısıyla metanın hüküm karakteri su götürmez. Önceki paragrafta saptadığımız gibi haberin negatif edimi, alıcının özgürlüğünü budamak, onu kalibre etmek, uzakta olanı dikkate alacağı bakış açısını hükümle belirlemek ve bakış açısını baştan hazır ürün olarak servis etmektir, ki böylelikle sergilenen metanın edimini de tanımlamış oluyoruz. Adresteki alıcının yerini bu kez müşteri alır. Henüz metayla arasında vitrin camı vardır, henüz uzaktadır, alıcı olması için vitrinde sergilenen p ile ayartılıp uzaklıktan çıkarılmalıdır. Ancak bu fark, aradaki paralelliği ortadan kaldırmıyor.

İncelememizin daha başında, hayaletlere dönüştürülüp evlere sevkiyatı yapılmış olayların meta olduğunu saptamıştık. Tüm metalar için geçerli, perdelenmiş de olsalar bir hüküm oldukları gerçeği, haberler için de geçerlidir.⁶³ “Çıplaklığa sarımalanmış ve ortalıkta gözükmeyen yüklem takısıyla süslenmiş” halleriyle kendilerini bizatihi olaymış gibi sunmalarına rağmen haberler de olaylar *hakkındaki* beyanlardır. Hiçbir hüküm, sözde meselenin kendinden ibaret bir hüküm kadar kuşku uyandırmayan, göze çarpmayan, etkileyici özelliklere sahip değildir. O yüzden de haberin hilekârlıktaki meziyeti, şekillendirilmiş “S, p’dir şeması”ndan vazgeçmesinde yatar. Radyonun ya da televizyonun başında oturup tükettiğimiz şey, yaşanan sahnenin kendisi değil onun işlenmiş halidir, sözümona S objesi yerine onun değerlendirmesi p’dir. Kısacası: Görüntü formunda boy gösteren bir önyargıdır. Tüm önyargılar gibi yargı karakterini gizler. Ne var ki yine de gizlice bir yargı olduğu için tüketiciyi bir kez de kendi başına yargıya varmayı üstlenme zahmetinden alıkoyar. Gerçekte tüketici de böyle bir düşüncüyü aklına getirmez, diğer işlenmiş mallara

bakışının ötesine geçmez. Tüketicinin buradaki yaklaşımı, kaynatma işiyle bizzat uğraşmamak için satın aldığı kaynatılıp hazır edilmiş meyve konservesine karşı olandan farksızdır örneğin. Haberler hakkında sarf ettiğimiz, uzakta olanı sadece önceden belirlenmiş, işlenmiş, öngörölmüş hazır ürün versiyonuyla gösterdiği ya da hiç göstermediği için bizleri özgürlüğümüzden ettiği yolundaki sözler, programlar için daha da bir geçerlidir: Kendi yargılarımızdan azledilmiş bulunuyoruz; servis edilen yargıyı gerçeğin kendisi olarak teslim almaya karşı direnç gösteremediğimiz ölçüde de bu durum daha bir esastır.

IV Matris

§ 20

Bütün, parçalarındaki doğrulukların toplamından daha az doğrudur - Şablonların gerçekçi kamuflajı, deneyimlerin şablonlaştırılması amacını güder

Satılmak için hazırlanan şey, sonuçta elbette tek tek programlar değildir. Hatta yerine göre tek tek programlar işlenmemişlerdir ve objektif olarak doğrudurlar. Çok sayıda program gerçekten öyledir. Yalan, hiçbir şeyi gerçeklerden, en azından kısmi gerçeklerden yapılmış maske kadar sevmediğinden, bu programlar objektif açıdan seve seve doğrudurlar. İddialı hiçbir yalan gerçek olmayan bir şey içermez. Son tahlilde hazırlanıp kullanıma uygun hale getirilen şey, daha çok, tek tek programlardan oluşturulan, *bir bütün olarak dünya görüşü*; şu salt görüntülerle ve imitasyonlarla beslenen anlamıyla *insan modelidir*. Yayınladıkları her şeyde gerçeğe sadık kalacak olsalar dahi, sırf birçok gerçeği göstermeyerek de bütünü, işlenmiş bir dünyaya ve bu bütünün tüketicilerini de işlenmiş insanlara çevirmeleri mümkün. İşte bu bütün böylelikle *parçalarındaki doğrulukların toplamından daha az doğrudur*; ya da ünlü He-

gel cümlesini dönüştürerek söylersek, “Yalan bütünde ortaya çıkar; ancak bütünde.” Dolayısıyla bize dünya görüşü servis edenlerin görevi, birçok gerçeği bir araya getirip eksiksiz bir yalan yoğurmaktır.

Meselenin “bütün”üyle hedeflenen, her halükârda teorik değil *pragmatik bir dünya görüşüdür*. Bu ifade, gerçeklerin yerine sözümona Dünya olarak sunulan şeyin, sadece “öznel bir bakış açısı”na çıkacağı⁶⁴ anlamına gelmenin ötesinde, söz konusu bütünün işlevsel bir araç; edimimizi, sabrımızı, tavrımızı, savsaklamalarımızı, beğenilerimizi, özetle tüm pratiğimizi biçimlendirmeye yönelik bir gereç olduğunu gösterme amaçlıdır. Aynı zamanda “Dünya” kılığında ortaya çıkmasının nedeni ise gereç misyonunu gizlemektir. *Yalancı mikrokozmetik model biçimini almış bir enstrümandır; bu model de yine kendisinin Dünya olduğu yutturmacasına başvurur*.

Fazlasıyla bulanık bir formül görünümünde bu söylediğimiz. Ama bir analogi meseleyi açıklığa kavuşturacaktır. Şöyle ki, planetaryumlar aynı türün örneğini oluştururlar. Bilgimizi (yıldızlar âlemi) ve pratiğimizi (yıldızları bulma) sınavıp geliştirme amaçlı oldukları için bir yandan gereçtirler; öte yandan mikrokozmetik modeller olarak boy gösterirler ve mikro-model olarak - kuşkusuz bilmeden - gök kubbenin ta kendisi oldukları yanılsamasını yaratırlar. Yalancı, örneğin astrolojik bir planetaryumla yapılacak kıyassa tam yerine oturacaktır. Yalancı planetaryum, gökyüzünün modeli olduğu yönündeki temelsiz iddiasına rağmen bizleri ondaki şemada gerçek yıldızları gördüğümüz düşüncesine alıştırma işlevi görür. Bu grotesk modelin bir unsuru da dolayısıyla yayınlarla oluşturulan ve bize aktarılan “Dünya”dır; bir *uyarım modelidir*. Rutin haline getirdiğimiz bu uyarım modelinin yardımıyla “behavior patterns”,* davranış biçimi örneklerinin alıştırmasını yapmamız, “refleksler” rayına oturtmamız öngörülür. Öyle derinden

* İng. Davranış şeması. -yhn

ki hem de, gerçek dünyada uyarım modelinden önceki tavırlarımızı göstermekten ve yaşam tarafından bunun dışında bir olasılıkla kabullenilmekten ve kullanılmaktan âciz olmamız istenir bu sayede. Yani hedeflenen şey *gerçek yaşamla modelin örtüşmesidir*. Bu örtüşmeninse kuramsal bir özdeşlik aksiyomu şeklinde gerçekleşmesi istenmez; o takdirde öncesindeki bir farklılığın teslim edilmesi anlamına gelir bu çünkü. Öngörülen, “*pragmatik bir denklem*” niteliğinde olmalıdır; yani yaşamın içinde efektif bir duruş, yaşamın ele alınış yöntemi şeklinde. Öyle ki, yaşamın uyarım modeliyle örtüşmediği, onunla özdeş olmadığı şüphesinin akla bile gelemeyeceği, gelecekte de sonuçta etkin olamayacağı bir çerçevede. Bu türden bir “pragmatik denklem” örneğini Nazi Almanyası’ndan biliyoruz. “Stürmer” okurları, derginin sayılarındaki Yahudi tipiyle ve “Yahudileşmiş Dünya” modeliyle bir “conditioning”e maruz kalıp biçimlenmişti. Öylelikle bu okurlar açısından gerçek Yahudilerle onların resmedildiği kışkırtıcı tipler arasında, cüz’i olmak şöyle dursun resmen hiç fark yoktu. Gerçekliğin ve resmin iki farklı şey olduğunu o denli az kavramışlardı ki, artık sahici Yahudilere, sanki bu insanlar o resimlerden ibaretmiş muamelesi yapabiliyorlardı. Yaptılar da nitekim. Süreci âdeta “*ters çevrilmiş büyü*” olarak adlandırmak mümkün. Büyüdeki sihir, temsili resmedilmiş kişinin başına gelmesi istenen şeyi resme reva görürken, bizim örneğimizde, o da ayırım geçerliyse hâlâ, gerçeklik üzerinden resim hedef alınmıştı.⁶⁵

Stürmer’deki bu tasvirler, bir anlamda hayli demodeydiler hiç kuşkusuz; nasyonal sosyalizmin genelde eriştiği psikoteknik düzeyin çok altındaydılar. Streicher’in* maruz kaldığı, dahası onun tasfiyeyi öngören hedeflerini gerçekten hayata geçirenlerden bile gördüğü aşağılamanın, sonuçta onun metotlarının bu gerikalmışlığa yönelik bir aşağılama olması

* Nazi Almanyası’nda Yahudi aleyhtarı içeriğiyle bir süre etkili olmuş Stürmer dergisinin sahibi. -çn

çok da uzak ihtimal değil. Tahrik modellerinin ve şablonlaştırılmış reaksiyonların fabrikaşyonu işinde hiçbir şey, söz konusu model ve reaksiyonların imalat olduğu gerçeğini hasıraltı etmek kadar önemli değildir. Ancak Stürmer, meselenin hasıraltı etme kısmıyla ilgilenmemiştir. Daha doğrusu, dergi, kendi okuyucusunun düzeyini (ne yazık ki haklı olarak) aşağıladığından, yazdıklarının yalan olduğunu gizleme zahmetine girmeye dahi gerek görmemiştir. Toplu katliamcılar dahi kızdıran bir boşvermişlik işte. Destekleyici ifadeyle: *Ürettiği şablonlara maksimum ölçüde bir gerçekçilik kazandırmak şablon endüstrisinin maksimum çıkarıdır*. Basmakalıp tahrik modelinin tümüyle etkili olması mı isteniyor, o halde “gerçeklik” olarak takdim edilmelidir. Nasyonal sosyalizm de zaten genelde bu ilkeye bağlı kalmıştır. Kendi amaçları doğrultusunda montajladıkları fotoğraflar, gerçekçi yoldan yalana başvuran tahrik modellerinin klasik envanterindendir.

Bugün artık Streicher tarzı köhnemiş modellerin neredeyse hiç geçerliliği kalmamıştır.⁶⁶ Şablonların ancak maksimum ölçüde bir realizmle süslendiklerinde maksimum etki yaratacakları, bir prodüksiyon düsturu olarak büsbütün kabul edilmiştir. Bu düsturu kılavuz edinmemiş tek bir magazin dergisi, film, haftaya bakış programı yok gibidir. *Sürrealizm çağında değil, yalancı-realizm çağında yaşıyoruz. Yüzüne ifşaat çağı maskesi takan kamuflajlar çağındayız*. Yalanın olduğu yerde - ki artık yalan söylenmeyen yer mi kaldı? - artık okkalı yalanlar, yazı üzerinden değil fotoğraf üzerinden söyleniyor. Pardon, daha doğrusu, fotoğraf üzerinden değil, efektif fotoğraflanarak. İletişim aracı olarak fotoğraf öylesine inandırıcı, öylesine “objektif”tir ki kendinden önceki herhangi bir iletişim aracından çok daha fazla dalavereyi soğurabilir; gücü çok daha fazla yalana yeter. Gerçekliği şablonlaştırabilmenin yolu, şablonları, fotoğraf aracılığıyla gerçekçi kılmaktan geçiyor. Bunu yapabilmek, yani gerçekliği, sözümona gerçek olanın

fotoğrafiyla perdeleyebilmek içinse yine bu kez de gerçeğin özel bir fotoğrafına, sihirli, deyim yerindeyse “gerçeküstü”, her halükârda göz kamaştıran, anlayacağınız *sansasyonel fotoğrafa* ihtiyaç var. Bu fotoğraf türü, yerine göre aslında gerçek olmakla birlikte pekâlâ baştan sona yalandır. Çünkü perdelemeye yarar ve diğer sansasyonel fotoğraflarla bir olup, hiçbir gerçekliğe tekabül etmeyen, Dünya’nın şu bildiğimiz genel görünümünün oluşmasına katkı sağlar. *Sansasyonel olan, tam da işte şablonların imal edilmesi gereken yerde realitenin sembolü haline gelir.* Garip gelebilir bu söylediğimiz, ne de olsa genelde “şablon” denince akla yavan bir şey geliyor. Ancak mesele o kadar basit değil. Sansasyonellik bilakis şablon kavramının önemli unsurudur; şablonun maskelenmesinde ve üzerinin örtülmesinde oynadığı rol bir yana, bizzat şablon olmaya meyleder de ondan. Sözümona her gün yeni şeylerden daha klişe bir şey var mıdır? Dünkü süper akılalmaz cinayetle bugünkü süper akılalmaz cinayet arasındaki tıpatıp benzerliğin eline su dökebilecek bir şey ya da? Doğrusu, yüz yıl sonra bir tarihçi, magazin dergilerinin “bugünün gerçeği” diye sundukları şeylerin seçkisinden zamanımızın bir mozağını oluşturmaya çalışsa, varacağı sonuç her açıdan absürdlük ve gereğinden fazla rezalet içermekle kalmaz, aynı zamanda sıkıcı mı sıkıcı olurdu.

Ancak şablon üreticileri, demin de dediğimiz gibi sansasyonelci sahte gerçekçiliklerini sırf, şablondan bir dünya üretmek istediklerini gizlemek, yani müşterinin, şablonlarla oyalandığı kuşkusuna kapılmasını önlemek amacıyla pompalamalarına rağmen, “sürrealite” tarafından zaten tamamen belirlenmiş tipler de, bağırان gerçeklik, yani şablon beklentisi, beklentisi de laf mı, arzusu taşır. Şaşırtıcı da değil doğrusu. Çünkü her gün servis edilen kalıplar, aynı şekilde müşterinin talebini de çoktan şekillendirmiştir. Müşteri de sansasyon ve klişe talep eder; ikisini de aynı anda üstelik, hatta aynı anda aynı objede.

Magazin dergilerinin okuyucusunun istediği şey *şu bildiğimiz kadim ‘şimdiye dek hiç görülmemiş bir şey’dir*; dün ya da önceki gün duyduğu türden duyulmadık olandır; bir de *şu katillerden, yıldızlardan, “uçandairelerden”* ve diğer gezegenimsi kap kacaktan oluşan aşırı dar kafalı kozmopolit dünyadır. Kendine “yarı”, “uzak”, “rengârenk” “koca” nitelemelerini yakıştıran, oysa içeriğindeki Dünya ögesi bölünemeyecek kadar küçük değerde dahi olmayan bir dünyadır bu. O yüzden, bu temaların ve bu sunum tarzının sayıca sınırlılığını aşmaya çalışan herkes - bereket bu tür girişimler hiç son bulmuyor - yalnızca oyun kurallarını ihlal ettiği şablon üreticilerinin değil, bek-lenti ufku keza donup kalmış müşterilerin çetin direnişine de hazırlıklı olmalıdır. Müşteriler tipik görüp kanıksadıkları sıradışılıklardan farklı olan her şeyi küstahlık ya da yalan olarak algılar ya da böyle şeyleri kabullenmeye hiç yanaşmazlar, çünkü atipik olan genelde hiç “var sayılmaz.” Hangi yöntemin gerçeği kavratabileceği ve yalanla rekabet edebileceği, yani nasıl inandırıcı *da* olabileceği; yalanın dünyası gerçeklerden kurulu olduğuna göre süslenip yalan kılığına mı girmesi gerektiği (yapabilirse tabii) sorusu, bugüne dek yanıtlanmaması şöyle dursun yeterince sorulmamıştır bile.

Ancak okkalı yalanlar, yazı üzerinden değil fotoğraf üzerinden, daha doğrusu artık fotoğraf üzerinden değil efektif fotoğraflanarak söyleniyor ifadesi dahi bugün artık eskimiştir. Yalancı realizmin en üst safhası elbette televizyon görüntülerine mahsus bir haktır. Bu görüntüler, tüketicilerini, gerçekliğin illüstrasyonu değil de ta kendisi olduğuna inandırabilir konumdadır çünkü. Tüketici de, gerçekliğin kendi nasıl gerçekçi olmayabilir ki diye akılsızca düşünür. Gerçeklik nasıl olur da kendi aleyhinde hareket eder ki? Yalan, bu kadar iyi bir araca şimdiye dek hiç sahip olmadı. *Artık gerçeğe karşı icraatını sah-te resimlerin değil, gerçeğin yardımıyla sürdürür.*⁶⁷

“Pragmatik denklem”, yani uyarım modeliyle gerçekliğin

özdeşliği eskiden belli bazı sürtüşmelere ve kuşkulara maruzken - ne de olsa resim vasfıyla her resim, seyredende minimum bir kuşku uyandırabilir - artık âdeta ideal bir pürüzsüzlükle işler. Tüketici, modele bakarken bizzat Dünya'yı gördüğünü, modele reaksiyon gösterdiğinde bizzat Dünya'ya reaksiyon gösterdiğini sanır. Model görüntüleri karşısında incindiğinde ya da coşkuya kapıldığında onu gerçeklerin incittiğini ya da heyecanlandırıldığını sanır. Öyle ki yaşam gerçekten karşısına çıktığında da - şablonlar da zaten bu tür durumlarda kullanılmak üzere üretilir - şablonların kendisine öğrettiğinden başka bir şey görmez; şablonların onda çizgilerini belirlediği duyguların dışına çıkmaz. Dolayısıyla şablonlar, *apriorik önermelerdir*. Ama sırf görüşlerin, sırf aklın, sırf duyguların değil, aynı zamanda görgünün ve edimin önermeleridirler. Başka deyişle en spekülâtif filozofların - hele sözde içinde bulunduğumuz ampirizm çağı için hiç - öngörmedikleri genişlikte bir kullanım alanı ve performans evrenselliği bulunan matrislerdir.

Bu özelliklerle kıyaslanabilecek tek mantalite “ilkel insanlar”mkidir. “İlkeller” (Frazer’ın, Lévy-Bruhl’un, Cassirer’in varsayımları haklılık payı taşıyorsa) öylesine kesin biçimde daraltılmış ve belirlenmiş bir görüş ve örf kodeksinde yaşıyorlardı ki, bu kodeksçe verili olmayan hiçbir şeyi teorik ya da pratik olarak “dikkate alamıyorlardı.”

Elbette “apriorik önermeler” sözü kelimesi kelimesine, yani Kant’ın anladığı anlamda anlaşılmamalı. Üretilen ve insanların kafasına kazınanlar kadar, “doğuştan” diyemeyeceğimiz özellikler düşünülemez elbette. Ancak buna rağmen eğer kalıp formunda, yani zorunluluk olarak, deneyime, hissetmeye ve davranış biçimlerine temel oluşturuyor ve bu saydıklarımızı “terbiye ediyorlarsa” (“condition”) “apriorik”tirler. Ayrıca bu zorunluluklar, salt nasıl’a ilişkin değil bizzat neyin bilinmesi, hissedilmesi ve neyin bilinmemesi, hissedilmemesi gerektiğine dair emsal oluşturdıkları için olağandışı bir güce

ve olağandışı genişlikte bir etki alanına sahiptir. Biçimlendirdikleri insanların algıları, se rettikleri programların y nlendirdiğinden farklı şeylere kapalıdır. Bu insanlar, yalnızca bu doğrultuda şeyler görür, düşünür, hisseder, sever ve yaparlar. Yayınların hedefi, bu matris ve ayar verme performansında hayat bulur. Ancak demin de değindiğimiz gibi matris formlarının, matris olduklarını ele vermemeleri gerektiğ  için *dayatmalar nesneler şeklinde, matrislerse yaşamdan parçalar olarak boy göstermelidir.*

Bu son saptamamızsa araştırmamızın tamamı açısından esaslı bir öneme sahiptir. İki nedenle:

1. Yayınların  u sözde “ontolojik belirsizliğinin”, bizi başta meşgul eden hayaletimsi özelliklerinin sırrının böylece çözüldüğünü düşünüyorum. Matris  reticisi,  ablonların şablon, dayatma kalıplarının dayatma kalıbı olduklarını örtbas etmek istediğinden onları “yaşam”dan birer parça ve “objeler” olarak sunar. Daha doğrusu: Görüntüler şeklinde. Çünkü görüntüler, *obje olarak boy gösteren formlardan başka bir şey değildir.* Programların hayaletimsi özellikleri gerçekte istenen bir efekttir anlayacağınız. Sözde “ontolojik belirsizliklerin” foyası ortaya çıktığında ise ahlâki bir belirsizlik, yani resmen aldatmaca oldukları görülür.

2. İncelememizin başında için içine kattığımız “idealizm” kavramınaysa irdelemelerimizle birlikte zorunlu bir ek  ıktı. Hatırlayacağımız gibi “idealistçe” diye nitelediğimiz şey, her türden, Dünya’yı mülkiyet olarak gören anlayı tı. Bu anlayış, Dünya’ya “sırf benim D nyam” gözüyle bakmamı sağlayan anlayıştır ve asıl nedeni de Dünya’yı efektif olarak sahiplenmemdir. Ancak acaba bir i galci mi (ya da Hegel’in dediğ  gibi karnını doyuran hayvan mı) Dünya’yı kendinin kılıyor yoksa Dünya benim mülküm haline mi getiriliyor ve nasıl benim mülküm haline getiriliyor, bu ikisi tamamen farklı şeyler. Neler “benim” olmaz ki! Toplama kampındaki bir mahk mun

koluna dağlanmış numarası dahi “onun”dur. Yukarıda tanımladığımız gibi kitle insanına Dünya bir şablon bütünlüğünde servis ediliyorsa, Dünya’nın yerini bir görüş bütünlüğü alır gerçi, ama bu görüş bütünlüğünün “onun” sayılmasının tek nedeni, kendisine darp edilmiş olmasıdır. “*Görüşüm yaşamınız olsun*” diye seslenir matris üretenin iradesi. Hitler de bunu söylüyordu. “Dünya benim tahayyül ettiğim şeydir” diyebilecek bir Hitler taraftarı olacak şey değildi. Sürüye ait biri olarak düşüncelerini kendi dünyası sanması bir yana, her şeyden önce “yaşam” dediğı şeyin ona başkaları tarafından sunulmuş, yani evine servis edilmiş olması yüzündendir bu.⁶⁸

İhtiyaçların biçimlendirilmesi.

Günümüzün emirleri: Mal arzı

Mallar da iştahlı bizler de

Bize sundukları şeyler önceden biçimlendirilmiş objelerdir haliyle; birlikte “Dünya”yı oluşturma hevesi taşıyan bu objelerin amacı, bizleri kendi modellerine göre biçimlendirmektir. Zorbaca bir biçimlendirme olduğunu iddia etmiyoruz elbette, en azından zorbalığın o şekilde hissedilmesi ya da işin içinde baskı olduğunun ayırt edilmesi dahi gerekmiyor. Bu biçim vermenin baskısını genellikle hissetmeyiz, tıpkı derin denizlerin balıklarının üzerlerine binen okyanusun ağırlığını hissetmemesi gibi. Üstelik bu baskı ne denli fark edilmezse başarısı o denli kesindir. O yüzden de biçimlendiren matrisin *arzu edilen matris* olarak algılanması en uygunudur. Bu amaca ulaşılacaksa önceden bizzat istekleri biçimlendirmek zorunludur o halde. Günümüzün standartlaştırma hatta üretim görevleri arasında sadece ürünlerin değil, (standartlaşmış ürünler delisi) *ihtiyaçların da standartlaştırılması* yer alır. Her gün servis edilen ve tüketilen ürünler sayesinde büyük ölçüde kendiliğinden gerçekleşen bir şeydir bu. Çünkü ihtiyaçlar (birazdan göreceğimiz gibi) gündelik servis edilip tüketilen ürünlerin dümen suyundadır. Ancak yine de tam anlamıyla değil. Sunulan ürünle ihtiyaç arasında belli bir açıklık hep kalır; arzla talebin eksiksiz örtüşmesi diye bir şey asla yoktur. Öylelikle aralığın kapanması için bir yardımcı gücün mobilize edilmesi gerekir. İşte bu yardımcı güç *ahlaktır*. Bu arada yardımcı güç olarak işe yaraması isteniyorsa elbette ahlâkın da önceden kalıba dökülmesi

gerekir; artık, “ahlâksız” yani nonkonformist nitelemesini hak eden kişi, teslim alması gereken şeyi arzulamayandır. Aynı şekilde tek tek her birey kamuoyundaki hâkim görüş yoluyla (ya da bu görüşün megafonu olan “kendi” kişisel vicdanı yoluyla) teslim alması gereken şeyi arzulamaya zorlanmalıdır. İşte günümüzde vaka budur. Hepimizin her an maruz kaldığı, üstelik tek kelime etmeksizin ve itiraz hakkı da tanımaksızın “iyi yanımıza” seslenen düstur şöyledir (ya da formüle edilirse şöyledir diyelim): “*Sana sunulanı gereksinmeyi öğren!*”

*Çünkü günümüzün emirleri arzılardan oluşur.*⁶⁹

Eski çağlardan kalmış ve hâlâ varlığını sürdüren tek tük örf artıklarını saymazsak, yapmamız ve yapmamamız gerekenler bugün artık satın almamız gerekenlerce belirlenir. Şu “musts” denen, yani “mutlak satın alınması gerekenler” olarak sunulan ve dayatılan satışların minimumunun dahi dışında kalmak neredeyse olanaksızdır. Buna kalkışan biri “içe kapanık” damgası yemeyi, prestij kaybına uğramayı, kariyerini riske atmayı, beş parasız muamelesi görmeyi, hatta ahlâki ve siyasi açıdan kuşku uyandıran biri yerine konmayı göze almalıdır. Çünkü pratikte, satın almama edimi, bir tür sürüme yönelik sabotaj; metaların yasal taleplerine karşı bir tehdit; dolayısıyla sırf miskinlik değil somut anlamda hırsızlıkla akraba bir suç sayılır. Hatta belki de çok daha büyük bir rezalet olarak görülür. Ne de olsa hırsız, (kuşkusuz hoş görülmeyen tarzda) mülk edinme yoluyla tıpkı herkes gibi, bir bakıma her müşteri gibi, metanın ayartıcı niteliğini ve buyruğunu sadakatle tanır, bir anlamda konformistliğini gösterir; yakalanırsa da yaptığıının hesabı kendisinden resmen sorulur. Oysa her (satın) almayıcı, metanın çağrısına kulak tıkamaya, vazgeçişiyle mallar evrenine hakaret etmeye; hatta riyakârca negatiflik gerekçesine sığınmaya, yani bir şey yapmadığına dair ısrarında diretip adaletin pençesinden kurtulmaya yeltenir. “On hırsız bir dervişten yeğdir.” (Molusya atasözü)

Bir otomobil sahibi olmamam şeklindeki çıplak gerçek, dolayısıyla satın almamış olma ya da ihtiyacını duymama sırasında suçüstü yakalanmam, Kaliforniya’da 1941 yılında başıma iş açıyordu neredeyse:

Günlükten

Dün Los Angeles’ın epey dışında bir kara yolunun kenarından yürürken, arkamdan hızla bir motosikletli polisin geldiğini duydum. Beni durdurdu.

“Say,” diye seslendi, “what’s the matter with your car?”

“Arabam mı?” diye sordum boş gözlerle.

“Sold her?” (Satmış mıydım onu?)

Başımı iki yana salladım.

“Tamire mi verdiniz?”

Başımı sallamaya devam ettim.

Polis düşündü bir süre. Ancak arabasızlığın üçüncü bir nedeninin olması olanaksız gibiydi. “Peki ne diye kullanmıyorsunuz arabanızı?”

“Araba mı? Yok ki kullanayım.”

Bu basit açıklama da keza polisin kavrama kapasitesini aşmıştı.

Yardımcı olmak için, “Hiç arabam olmadı ki,” diye açıkladım.

Belamı arıyordum. Suç itirafının daniskasıydı bu söylediğim. Polisin ağzı açık kaldı. “Hiç arabanız olmadı?”

“Ha şunu bileydiniz!” dedim, kıvrak zekâsına iltifat ederek. “That’s the boy. [Bravo sana.]” Masumca selamlayıp ferah ferah yoluma koyulacak gibi oldum.

Ama ne gezer. Paçayı kaptırmıştım bir kez. “Don’t force me, sonny,” deyip cebinden kitapçığını çıkardı, “bu masallara karnım tok!” Mesleğinin motor gürültülü sıkıcılığını, avcuna düşürdüğü bir “vagrant”la* bir süreliğine giderebilmenin

* İng. Serseri. -yhn

verdiği hazla, düpedüz çocuksu bir saflık sergiliyordu. “Peki neden hiç arabanız olmadı?”

O an artık ben de kavramıştım hangi yanıtı kaçınmam gerektiğini. “Hiçbir zaman araba alacak kadar param olmadı,” demek yerine omuz silkip mümkün olduğunca geçiştirerek, “Arabaya hiç ihtiyacım olmadı,” diye karşılık verdim.

Bu yanıt onu keyiflendirmiş gibiydi. “Is that so?” Coşkusuna diyecek yoktu. İkinci, hem de çok daha vahim bir hata yaptığımı sezmiştim. “Peki sonny boy ne diye hiç arabaya ihtiyaç duymadı?”

Sonny boy ürkek bir tavırla omuz silkti. “Başka şeylere daha çok ihtiyacı var da ondan.”

“Nelere örneğin?”

“Kitaplara.”

“Vay!” Kuşkulu bir bakışla sözü tekrarladı: “Kitaplara.” Anlaşılan teşhisinde yanılmadığından emindi artık. Sonra da: “Don’t act the moron! [Anlamıyormuş gibi yapma!]” Sonny boy’un “embesil numarası yapan highbrow”* olduğunu çıkarttığını söylemek istiyordu. Sonny boy, piyasanın emrine itaat etmediği açığa çıkmasın diye aptallığa vuruyordu. “We know your kind,” deyip göğsüme nazikçe bir tane patlattı. Derken herhangi bir lokalizasyonun çok güç olduğu tüm ufku eliyle tarayarak: “Peki nereye böyle?”

En korktuğum soru buydu. Yol 40 mil sonra San L.’ye çıkıyordu gerçi ama berisinde hiçbir şey yoktu. Polise gezintimin amaçsızlığından dem vurmaya kalksam “vagrant”lığım tescillenmiş olacaktı. Eğer o anda L., kelimenin tam anlamıyla bir deus in machina gibi, gösterişli altı kişilik arabasıyla süratle gelip önümüzde durarak beni selamlamasa ve arabasına binmemi teklif etmese, kimbilir şu anda hangi kodesteydim. - Tabii bu, polisi şaşırtmakla kalmamış, “philosophy”sine de ciddi hasar vermişti.

* Ing. Kültürlü kişi, aydın. -yhn

“Don’t do it again!” diye seslendi, bizi sollarken.

Neyi tekrarlamamalıyım?’

Belli ki mal sunumunun herkese dikte ettiği satın alınacak şeyleri satın almayı savsaklamamalıyım.

Arzda günümüzün buyruklarının yattığı bir kez ayırt edildi mi, aslında sunulan malı alacak gücü olmayanların da malı her şeye rağmen satın alması şaşırtıcı gelmez artık. Bunun nedeni en başta emirlere itaat etmeme, yani asıl, malı satın almama lüksüne sahip olmamalarıdır. Sorumluluğa davetin yoksullara ulaşmadığı, dahası yükümlülüğün ‘have-not’lar karşısında geri adım attığı nerede görülmüş! Nasıl ki Kant’a göre içsel yönelimle çelişse de, asıl tam da o zaman, yükümlülükleri yerine getirmek gerekiyorsa, benzer şekilde günümüzde de yükümlülükler “varlık”la çelişiyorsa bile, evet asıl tam da o zaman yerine getirilmeli. Arzın emirleri de kategoriktir. Bu emirler “must”larını beyan ettiklerinde, kişisel alacak-borç hanelerindeki sıkıntıya atıf boş bir duygusallık olmaktan öteye gidemez artık.

Kuşkusuz bu analogi felsefi bir abartı. Ama doğrusunu isterseniz hakikat yönünde abartmadır. Eğretilmeden uzak gerçek, günümüzde *satın alamayacağı şeylerle satın almadan yapamayacağı şeyler arasındaki uyumsuzluk* kadar, çağdaş bireyin iç dünyasında esaslı rol oynayan ikinci bir şeyin az bulunduğu. Üstelik bu uyumsuzluk kendini bir “kavga” şeklinde ortaya koyar. Günümüz insanını anlatan tipik bir “*çıkartlar çatışması*” varsa o da müşterinin bağrında ve ailenin kucagında cereyan eden vahşi ve yıpratıcı kavgadır. Aynen öyle, “yıpratıcı” ve “vahşice cereyan eden.” Çatışmanın nedeni olan obje banal ya da bizzat çatışmanın kendisi daha zarif çekişmelerin maskaraca bir varyantı gibi gözükebilir, ancak bu, çatışmanın keskin olduğu gerçeğini değiştirmez. Çağımızın toplumsal trajedisindeki temel çatışma görevini ise evleviyetle görür. Bilindiği üzere bu çatışma normalde “arzın buyruğunun” zaferiyle

sonuçlanır; yani malın edinilmesiyle. Ancak bu zafer pahalıya patlar. Çünkü o andan itibaren, satın alınan objenin *taksitlerini ödeme* gibi, müşteriyi köleleştiren bir yükümlülük başlar.⁷⁰

Ancak ister peşin ödensin ister taksite bağlansın: Alıcı objeye bir kez *sahip olmuşsa* artık bu sahipliğinin tadını çıkarmak ister. Bu da ancak objeyi kullanırsa mümkündür. O halde objeyi kullanır, *çünkü* mülküdür artık. O sayede de ona bağlı bir organizma haline gelir. Ama tek neden bu değildir. Eşyaya bir kere sahip olunmuştur ve artık onun sunabileceği maksimum yararı değerlendirmemek *etik* açıdan söz konusu olamaz. Prensipte bunun satın alınmış ekmeği yememekten farkı yoktur. Televizyonu arada sırada açmak, radyoyu nadiren dinlemek, peşinatı ya da bütün borcu ödenmiş bir şeyden gönüllü ve kimseye hayrı dokunmayacak şekilde vazgeçmek, dolayısıyla *israf* demektir. Böyle bir şeyinse elbette lafı dahi edilmez. Aygıtların takdim ettiklerini aralıksız sineye çekmenin ve aralıksız kalıba sokulmanın en azından ahlâki nedenleri de var dolayısıyla.

Daha bitmedi. Ayrıca *mülk edinilen bir şey* sadece kullanılmakla kalmaz, *o andan başlayarak hep ihtiyaç haline de gelir*. Kullanıma bir kez yol verildi mi o yol hep açık kalmalıdır. *İhtiyaç duyulan şeylerin sonuçta edinildiği değil, edinilmiş olanların sonuçta ihtiyaç haline geldiği gerçektir*. Halihazırdaki her mülkiyet durumu pıhtılaşır ve psikolojik açıdan normal statü olup çıkar. Bu, şu demektir: Bir kez sahip olunmuş bir marka ürünün eksikliği durumunda oluşan şey, öylesine bir boşluk değil, daha çok *açlıktır*. Ne var ki hep bir şeyler eksiktir. Çünkü üretimin çıkarına (ayrıca kalkülasyonun da sayesinde) tüm mallar - her ne kadar dar anlamda ekmek ya da tereyağı benzeri tüketim maddeleri değilse de - kullanım sırasında tükenip eskiyen emtiadır. Dolayısıyla eksiklerle ilgilenmek bizzat tüketicinin görevidir. Sahip olduğu bir şeyi tüketir tüketmez yeniden gereksinir. *İhtiyaç, tüketimin ardı sıra gelir*. Bir

anlamda “bağımlılık” günümüzde ihtiyacın modelidir. Bu da demektir ki ihtiyaçlar varlıklarını¹ ve niteliklerini belli malların somut varoluşuna borçludurlar.

Bu mallar içerisinde en kurnazları, özellikleriyle, *artan ihtiyaçlar* üretenlerdir. Tanrı’nın ya da doğanın insana canı Coca Cola çekmek gibi bir “basic need”, bir temel ihtiyaç yerleştirip taktığını herhalde menşe ülkede dahi iddia eden çıkmaz. Lakin o ülkede susuzlukla Coca Cola’nın rutin bir ilişkisi vardır artık. Üstelik - işte asıl meseleye geliyoruz - Cola’nın gizli ve en sondaki işlevi susuzluğu gidermek değil susatmaktır; hem de spesifik bir Coca Cola susuzluğuna evrilecek şekilde bir susuzluktur yarattığı. İşte bu noktada talep arzın ürünüdür. İhtiyaçsa ürünün ürünüdür. Öte yandan, ürün tarafından üretilen ihtiyaç, ürünün üretiminin artmasının güvencesi olma işlevine sahiptir.

Bu son örnek gösteriyor ki - sunumları günümüzün buyrukları olarak nitelersek - sunumlardaki emir kipi karakterini hafife almamak gerekiyor. Esasen dayatma, dile getirilen emir kipi cümlelerle, kafa şişiren reklam fermanıyla - “Mozart iç çamaşırlarını satın al! Hemen al! Bu çamaşırlar bir must!” - sınırlı değil. Peşinen malın sahibi olarak yorumlanmakla birlikte biraz irade gösterip bu komuta yine de direnmek mümkün ne de olsa. Dayatma daha çok, ürünlere sahip olmanın içeriğinde yatar. Eldeki ürünlerin emirleri sessizcedir ama itiraz kabul etmezler. *Bir kez satın alınmış her mal*, kullanımda kalmak, en azından çabucak işe yaramaz hale gelmemek için, (ayrıca kendi dengi nesnelerin çevrelediği bir ortamda olması prestij meselesidir) *başka malların da alınmasını talep eder; her mal bir diğerinin, daha doğrusu bir sürü diğer malın özlemini çeker*. Her mal bizi diğer mallara iştahlandırır. Malı satın almak değil elde tutmak zordur. Çünkü malın sahibi, artık malın (toz deterjana, gazoline olan) iştahını kendi iştahına çevirmekle yükümlüdür. Mülkü olmuş objelerin günden güne çoğalan aç-

lıklarını gidermekte ne denli zorlansa da onların ihtiyaçlarını devralmaktan başka çaresi yoktur. Bunu da farkında olmadan yapar. A'ya ihtiyacı olana B de lazımdır, B ihtiyaçsa C'siz de olmaz. Yani gereken (Coca Cola örneğinde olduğu gibi) sadece tekrar tekrar A değildir; daha ziyade birçok kuşaktan mallar topluluğudur: A tarafından talep edilen B, B tarafından istenen C, C tarafından çağrılan D ve öylece in infinitum.* Her satın aldığıyla müşteri kendini satar. Her alışveriş, alıcının, tavşan gibi üreyen ve çoğalan mallar ailesine içgüveyi gitmesidir. Ayrıca ailenin bakımından da sorumlu olmasını gerektiren bir durumdur bu. Gerçi bir yandan da belli bir konfor sağladığı gerçektir; başka deyişle bu konumdaki birinin artık kendi yaşam stili üzerine kafa yormasına, kararlarını kendi iradesiyle vermesine gerek yoktur. Ne de olsa her gün ne yapması gerektiği, beklentileri bitmeyen aile üyeleri tarafından yüksek sesle kendine iletilir; bir de "time goes on."** Ancak öte yandan bu sürüsüne bereket ve insana soluk aldırmayan aile bireylerince istihdam edilmiş olma, inisiyatifi kaptırma, canına okunma hali ve böylelikle yaşamını tahakküm altında geçirmek var. Kaldı ki gelecekteki ihtiyaçların ne olacağına dair hüküm hep peşinen verilmiştir. Dolayısıyla bireyin kendi ihtiyaçlarını deklare etmeye ne zamanı vardır ne de böyle bir özgürlüğü. Daha doğrusu böyle bir isteğinin olduğu dahi söylenemez.

Saflar, bu türden "iştahlı mallara" bulaşmamayı önerip uyaracaklardır. Komik bir uyarı tabii, iştahsız mal yoktur çünkü. Açlık çeken tek tek mallar değil, bir bütün olarak mallar evrenidir. "Malların ihtirası" olarak adlandırdığımız olgu, üretimdeki karşılıklı bağımlılıktan başka bir şey değildir. Başka deyişle tüm ürünler birbirleriyle ilişkili ve birbirlerine muhtaçtırlar. Bu ürün ve üretim evrenine ilişmemek elbette hayatta geçirilebilir bir şey değildir. Tıpkı Dünya'ya katılmamaya

* Lat. Sonsuza kadar. -yhn

** İng. Zaman akıp gidiyor. -yhn

kalkışmanın, yani bir yandan *var olup* diğer yandan *Dünya'da olmamanın olanaksızlığı* gibi. Kaçığın biri kalkıp da sırf bazı cihazlardan ya da dünyamızı belirleyen güçlerden, örneğin elektrikten bağımsız bir yaşam kurmayı denese kısa sürede perişan olurdu. Günümüzde doğmuş biri olarak içinde yer alınan sistemin boşluğunu bulmak zor iş doğrusu. Çünkü öylelikle tüm sistemin altında kalmak söz konusu.

“Buyurulmuş” olarak bize sunulan ve öylelikle satın aldığımız her malın da bünyesinde ihtiyaçlar barındırdığı ve bunların bizim ihtiyaçlarımız olup çıktığı gerçeği, *matris fenomeni* nin doruk noktasını oluşturur. Çünkü ihtiyaçlarımız, *metaların ihtiyaçlarının kopyalarından ya da röprodüksiyonlarından başka bir şey değil aslında*. Yarın kimin ihtiyaçlarına muhtaç olacağımızı ise ne yıldızlardan okuyabiliriz ne de ruhumuz karar verebilir buna. Hatta midemizin dahi sözü geçmez. Bunu belirleyecek olan önceki gün satın aldığımız buzdolabı, dün satın aldığımız radyo, bugün satın aldığımız televizyondur. Bize düşen de, bu saydıklarımızın ihtiyaçlara ilişkin dikte ettiklerine kalbimiz küt küt atarak itaat etmektir.

Ekonomi ontolojisinin birinci aksiyomu:

Yalnızca bir kere olanın hükmü yoktur - Fotoğrafçılık üzerine

Sadece deneyimlerimizin değil, ihtiyaçlarımızın dahi biçimlendirildiği olgusu, matrisin maksimum performansını oluşturur demiştik biraz önce. Biçimlendirmenin objesi ya da kurbanı olarak sadece kendimizi gördüğümüz sürece ve ihtiyaçlarımızinkinden daha derin bir katmanın var olduğunu da pek söyleyemeyeceğimize göre kuşkusuz savımızda yanlışlık yok. Ancak matrislerin performansını bütünüyle tanımlamaya yetmiyor bu.

Bir kere her şeyden önce matrisler yalnızca bizi değil Dünya'yı da kalıba sokarlar. Bu iddia ilk anda doğal gelecektir, çünkü sadece seri üretim olgusuna işaret eder gibidir. Ancak asıl örneklerimize, radyodaki ve televizyondaki hayalet üretimi temasına dönersek, meselenin hiç de kendiliğinden anlaşılır bir şey olmadığı görülür. İşte o zaman iddiamızın anlamı; röprodüksiyonlarının bize yayın olarak vardığı, "Dünya"nın yapay modellerinin yalnızca bizleri ve dünya görüşümüzü şekillendirmekle kalmadığı, bizzat Dünya'yı, gerçek yaşamı da düzenlediği, bu şekillendirmenin bumerang etkisine sahip olduğu, yalanın söylene söylene doğruya evrildiği, kısacası *gerçekliğin, kendi görüntülerinin kopyası olup çıktığıdır*.

Bu sıradışı süreci anlayabilmek için hayli geriye gitmemiz gerekiyor.

Başta demiştik ki evlerimize servis edilen gerçek ya da sözde olaylar, bu servisle birlikte mallara, üstelik her olayın evlere teslimatı sayısız numuneyle yapıldığı için seri üretim malları-

na dönüşür. Dolayısıyla olayla yayın arasındaki ilişki, *modelle röprodüksiyon mal arasındaki spesifik ilişkinin* bir alt vakasıdır.

Model ya da röprodüksiyondan hangisinin reel olduğu sorusu sorulacak olursa da yanıt: Röprodüksiyondur, kopyası çıkarılmış maldır. Çünkü model, kopyanın hatırına vardır. Şöyle ki meta, ne denli çok sayıda satılırsa o denli reeldir. Metanın modeliyse, örnek olma niteliğiyle, röprodüksiyonlarının maksimal satışının “hayata geçirilmesini” mümkün kıldığı ölçüde reeldir. Bugünkü üretimin ve pazarlamanın perspektifinden görüldüğü şekliyle bir *iktisat ontolojisi*, bir varoluş öğretisi yani, geliştirilmiş olsaydı, ilk aksiyomu şöyle ifade edilirdi herhalde: “*Gerçeklik kopyalarla üretilir; ancak ve ancak çoğul halde, seri halde ‘varoluş’ vardır.*” Tersinden söylersek: “*Bir defa olan sayılmaz; bir defa olanın hükmü ‘yoktur’; tekil henüz yokluğun tarafındadır.*”⁷¹

Akla aykırı görünen bir aksiyom, üstelik anlaşılması da gerçekten zor. Çünkü “var” kabul edilen şey ne “genel” ne de “tek” bir şeydir; üçüncü bir şeydir: *Seridir* yani. Bildiğimiz klasik, nominalizm-realizm seçeneklerine aykırı çünkü. Ancak bu, söz konusu aksiyomun, günümüz insanların, özellikle tam da hiç felsefeden anlamayanların iligine işlediği gerçeğini değiştirmez.

Turistleri, özellikle de önde gelen endüstri ülkelerinin yurttaşlarını, Roma’da ya da Floransa’da gezerken izleme olanağı bulmuşsanız, *eşi olmayan* yapılarla, yani seriler dünyasında tek örnek olarak ortalıkta dikilip duran şu büyük tarihi objelerle karşılaştıklarında nasıl afalladıklarını fark etmişsinizdir.⁷² Bu turistlerin istisnasız hepsi sahiden de bu rahatsızlığa ilaç olacak bir şeyi yanlarında taşıyorlar. Kullandıklarında, onları anında rahatlatacağı garanti bir tür iğne diyelim. Daha doğrusu, güzelliği ve sınıflandırılmazlığıyla fazlaca kafalarını karıştıracak bir benzersiz yapıyı anında “motif”e çevirebilmelerine yardımcı olacak bir alet. Bu alet, ziyadesiyle belirli her tanım

edatını belirsiz bir tanım edatına, başka deyişle kopyalar evreninde bir kopya olarak meşru bir konum edinebilecek bir edata çevirebilmelerini sağlar. Kısacası: Bu turistlerin her birinin elinde bir *fotoğraf makinesi* vardır. Nesnelere dokunması bile gerekmeyen sihirbazlar olarak, sürüler halinde bir baştan bir başa Dünya'yı dolaşır dururlar, "pour corriger sa nature."^{*} Dertleri, tüm bu eserlerin, eşsizlikleriyle seriler âleminde yarattığı arızayı gidermektir; o ana dek seriler âleminde dışlanmış gördükleri her bir yapıyı kopyalayarak o âleme dahil etmek, yani *fotografik* "protokolünü tutmaktır." Kayıt için deklanşöre basmışlarsa rahatlamışlardır.

Bu "kayıt"sa aynı zamanda bir "*sahiplenmedir*." Bu sihirbazlar, kopyalama işiyle bir yandan da o yapıtlara artık "*sahip olma*" konumuna erişmişlerdir. "Sadece suretlere" şeklinde bir eklemekten kaçınmalı. Bu yapıtlara "*sahip olma*" yöntemleri, aksine tam da alıştıkları "*sahip olma*" yöntemidir. Objelerin suretlerine sahiplerse, objelere "*sahiptirler*." Suretler arası bir ikametden başka bir ikamete artık yabancı olduklarından - içinde yaşadıkları, eşlik ettikleri ve beslendikleri dünyalarının seri üretim malları büsbütün röprodüksiyonlardır, tamamı modellerin taklitlerinden oluşur - *kopyalar onlar açısından resmen gerçeklik demektir*. Gördüklerinin fotoğrafını çektikleri falan yoktur; çünkü gördüklerine sırf fotoğrafını çekmek için bakarlar; bir şeylerin fotoğrafını çekmelerindeki amaç sırf o şeyleri ellerinde bulundurmaktır; fotoğrafını çektikleri şeyleri ise hiçbir zaman "gerçek" olarak görmezler. "Gerçek" onlar için daha çok kaydetme demektir; yani seri şeyler evrenine alınmış ve kendilerinin mülkü haline gelmiş kopya serisi örnekleridir. Ontolojik ifadeyle "esse = percipi" yerine "esse = haberi" geçmiştir.⁷³ Bu turistler açısından "*gerçek*" olan, aslında Venedik'teki değil, Wuppertal'daki, Sheffield'deki, Detroit'teki kendi fotoğraf albümlerindeki Marcus Meydanı'dır. Bu

* Fr. Doğasını düzeltmek için. -yhn

aynı zamanda şu anlama gelir: *Orada olmak değil, orada olmuş olmak önemlidir sadece*. Orada blunmuş olmak, memleketlerindeki prestijlerini de artıracaktır artırmasına, ancak başlıca neden, salt geçmişin çantada keklik bir sahip olma duygusu vermesidir. Sonuçta halihazırdaki obje, uçuculuğu yüzünden “sahip olunması” zor, dayanıksız, gerekdişi, krlılığı olmayan, velhasıl *kalıcılığı* olmayan şeydir. Oysa geçmişteki, fotoğrafta nesneleştiği ve böylece mülke dönüştüğü için tek gerçektir. Ontolojik ifadeyle, “*Sadece geçmişte kalmış olmak var olmaktır*.” Bu sihirbazlar arasında sadece kuru kuruya işi-ne bakmayıp ne yaptığını da bilen biri olsaydı - ki galiba zor ihtimal, çünkü görünüşe bakılırsa fotoğraf çekmekle felsefe yapmak arasında karşılıklı bir dışlama var - deklanşöre basmakla geçmiş ömrüne şu mazereti bulurdu: “Her olup biteni bir kopyaya ve böylelikle fiziksel bir objeye evirdiğime; ğunu siyah beyaz, bazılarını renkli ve hatta birkaçını hareketli görüntüler olarak evime gtrdğme ve böylelikle de artık hep elimin altında olduklarına göre yaşamımda nafile, heba edilmiş ya da yararsız hiçbir şey yoktur. Her şey *aktüel* nk kalıcı; *aktüel* nk fotoğrafı var.” “Var olmak” demek geçip gitmiş olmaktır, kopyalanmış olmaktır, görüntü olmaktır, mülk olmaktır.

Röprodüksiyon tekniğiyle (“tekrarlama özelliği” boşuna vurgulanmayan) hatırlama arasındaki ilişkinin ayrıntılarına daha fazla girmek konumuzu aşardı. şu kadarını söyleyelim: Bu ilişki ifte anlamlıdır. Fotoğraflar, bir yandan anımsamamıza yardımcı olurlar; ancak öte yandan - ki işin bu tarafı daha önemlidir - nesneleşmiş anılar, anımsama edimindeki ruh halini ve performansı ktrmleştirir ve onların yerine geçerler. Günümüz insanı varlığını bir “yaşam” şeklinde kavramaya ve kişiliğinin otobiyografik portresini çıkarmaya bir parça önem verecek olduğunda bunu elindeki fotoğraflarla yapmaya çalışır. Geçmişin grntlerininse ısmarlanması gerekmiyor ar-

tık, sayfaların çevrilmesi yeterlidir. Bellekte canlandırılmaları da zorunlu değil, en fazla albümün karıştırılması gerekebilir o kadar. Geçmiş sadece ve sadece albümdedir, tıpkı Marcus Kilisesi gibi. Çağdaş insan, sırf albümüne yerleştirdiği, böylelikle asla kaybetmeyeceği enstantaneler yardımıyla geçmişini yeniden kurar; günlüğünü sırf albüm şeklinde tutar. - Bu tarz yeniden kurulmuş yaşamının neredeyse bütünüyle gezinti ve seyahatlerden oluşması ve başka hiçbir şeyin “yaşam” nitelimesini hak etmiyor görünmesi de işin ayrıntısı. -

Aslına bakarsak otobiyografik prensip olarak zaferini ilan eden şey müzelerin işleyiş esasıdır. Herkes kendi yaşamını bir fotoğraflar serisi biçiminde, bir tür “*otobiyografik galeri*” olarak keşfeder. Böylelikle ama, geçmiş de geçmiş olmaktan çıkar; tüm geçmiş halihazırda ve el altında olan resim gerçekliğinin *tek* düzlemine yansıtılmıştır çünkü. Zaman, dikenin nerede hani?

Schmid ya da Smith Bey’e, yolculuk sırasında asla fotoğraf çekmeme, bir bakıma anılardan yarına dair hazırlık yapmama koşuluyla bir İtalya seyahati teklif edilecek olsa, herhalde bu daveti zaman israfı, yani âdeta ahlâksızca bir cüretkârlık olarak görüp reddederdi. Böyle bir geziye zorla götürülecek olsa, gittiği yerlerde dolaşırken paniğe kapılırdı, yaşadığı ânu ve “deklanşörlük” onca görülmeye değer yeri nereye koyacağını bilemezdi. Kısacası eli kolu bağlanırdı. Seyahat bürolarının müşteri çekmek için “Visit lovely Venice” sloganıyla değil de “Visit unforgettable Venice”le reklam yapmaları gayet mantıklı. Kent daha görülmeden unutulmaz oluyor. Güzel olduğu için değil, unutulmaz olduğu için ziyaret edilmeli. Tıpkı yırtılmaz olduğu için satın alınması gereken bir pantolon gibi. Müşteri, güzel olduğu için unutulmazlığındansa, unutulmazlığı garanti olduğu için kentin güzel de olduğuna muhakkak gözüyle bakabilir. Bu tarz bir anlayışla seyahat eden biri açısından *şimdiki zaman* “*miş’li gelecek zamanın*” hizmetinde bir araca indirgenmiştir. Tek geçerli şey olan röprodüksiyon ürü-

n n n, Futurum II'nin sözünü etmeye bile değmez bir bahanesine dönüşmüştür. Özetle geręekd şı ve hayaletimsi bir Şey olup çıkmıştır. Bu durumla sadece *seyahatler sırasında* karşılaşılmadığını vurgulamaya ise sanırım gerek yok.

*Ekonomi ontolojisinin ikinci aksiyomu:
“Değerlendirilemeyen hiçbir şey varsayılmaz”*

Varsayımımızdaki ekonomi varlıkbilimcisinin gözünde tek örneğe biçilen kıymet de, üretilmemiş şeylerin ontolojik onurları da varla yok arasındır doğrusu. Yani, doğal nesneleri, özellikle de, seri üretimin hayata geçirilmesi sürecinde devre dışı kalan, doğal halleriyle işlenmesi mümkün olmayan öğeleri kastediyorum. Bu öğeler ölü ağırlık olarak görülür. Ekonomik açıdan işe yaramadıklarından, var olmamayı, dolayısıyla efektif biçimde yok edilmeyi hak etmişlerdir. O nedenle ekonomi ontolojisinin ikinci aksiyomu şöyledir: “Değerlendirilemeyen şey var sayılmaz; ya da kıymeti yoktur.” Yeryüzündeki her şeyin, o anki ekonomik durumun gerektirdiği şekilde bu beş para etmezliğe, yani tasfiye cürufiğine mahkûm edilebileceğini, bu açıdan insanların da radyasyonlu atom çöpünden bir farkı olmadığını, çağımız gözümüze sokmuştur.

Dolayısıyla, ihtiyaçların tatmini için öngörülen (ya da tatmin ettikleri ihtiyaçları bizzat “öngören”), toplu üretilen hazır ürünlerin somut gerçeklikleriyle karşılaştırıldığında, ekonomi varlıkbilimcisinin gözünde tüm doğa, o muazzamlığa rağmen, öngörülen alanın dışında kalır; varlıkbilimciye göre “yazgıya” ait sayılan alanın dışında. Aslında ona bakılırsa doğa yalnızca *κατα συμβεβηκός*, yalnızca tesadüfidir. Her ne kadar, ürünlere hammadde oluşuyla “var olma” ve “değer” niteliklerini hak ediyorsa da. Ne var ki bu iki nitelik de sonuçta salt ödünç verilmiştir doğaya, bu niteliklerin kendilerinden elde edilen maddelerce hem de ve peşinen. Doğanın para etmeyen

yanlarıysa, yani üreticilerin, değil kullanmak yok etmeyi dahi beceremediği Evren'deki gereğinden fazla şey, Samanyolu örneğinin, varlığını teslim ettiği sürece, onların gözünde metafizik bir skandaldır. Bu fazlalıklar asla mazur görülemeyecek, hiç gereği yokken Evren'e monte edilmiş, olsa olsa yetersiz kozmik ticari zekâ ürünü denebilecek bir malzeme yığındır onlara göre. Görüldüğü kadarıyla, "Dünya'nın anlamsızlığına" dair günümüzün nihilist sızlanması, bir yandan da en azından *endüstri çağının evrensel depresyonunu* dile getiriyordur, kimbilir. Bu evrensel depresyon, dayanağını, nihayetinde evrenin çok ama çok fazla kısmının kullanılmadığı, kâr getirmediği, gereksiz, israf edilmiş olduğu, hiçbir işe yaramadığı ve anlaşılan, akıl sır ermez nedenlerle ona tahsis edilmiş boşlukta metafiziksel anlamda yan gelip yatmaktan başka bir şey bilmediği kuruntusundan alır.⁷⁴

Lakin çekince koymuştum: "İşe yaramaz bir şeylerin varlığını teslim ettiği sürece." Nitekim genellikle, değerlendirilemeyen şeylerin varlığı öyle kolay kolay teslim edilmez, tıpkı klasik teodise sistemlerinde, örneğin Platon'un sisteminde belirli bir yere "yerleştirilen" ve böylelikle negatif özelliği ortadan kaldırılan *κακὸν*' gerçeğinin kabullenilmemesi gibi.⁷⁵ Elbette bu analogiden, ekonomi ontolojisinin normal bir teodise oluşturduğu, "Değerlendirilemeyecek hiçbir şey yoktur" şeklindeki ifadeyi bir teorem olarak dile getirdiği sonucu çıkarılmamalı. Ekonomi ontolojisinde herhangi bir teoremin dile getirilmesi gibi bir şey yoktur. Lakin bu ontolojinin edimi, ki olası her tezden daha açık ve su götürmez niteliktedir, doğayı alt etme gayretinde görünüşe bakılırsa âdeta sportif bir hırs tarafından körüklenmektedir. Doğaya "gününü gösterme", ona metafiziksel miskinliğinin sonuçta hiç ama hiçbir işe yaramadığını, nazının, çalımının, ayak diremesinin, ürünler evreninden bağımsız kalma sevdasının boşunalığını kanıtla-

* Gr. Kötülük. -*yhñ*

ma hırsıdır bu. Doğaya tecavüz etme, ondan çocuk peydahlama, ona doğurganlık dayatma ve bunu gözler önüne serme, onu sonuna dek - bu, doğanın çöpüne dahi adapte olacak en absürd ihtiyaçların keşfi ve üretimiyle de olsa - değerlendirme hırsıdır. Ancak ne denli alt edilmez, mağrur ve titanvari görünse de, bu meydan okuyan tavır da endişe ve korkudan tamamen arınmış değildir. Titanlar da endüstrinin evrensel depresyonundan nasibini alır. Kafa tuttuğu şeyin bolluğuyla başa çıkamama korkusunu, (belki de frijitliğine ve maksimum doğurganlığını ön plana çıkarmayan alaycılığına rağmen) bir anlamda gaspedilenin yararlı sonuçların bolluğu yüzünden intikam alabileceği korkusunu o da taşır. Bu tür bir korkunun eşlik ettiği çatışma telaşlı bir hal alır. Tecavüze uğrayan, yani doğanın evreni, her kucaklanıştan taze bir bakirelik elde ederek çıktığı ve kendisine yapılanları tamamen unutmuş olduğu izlenimi verdiği için çatışma her sabah Sisyphosvari bir sinir harbine varacak kadar kızışır.

Bu çetrefilli ve bir parça inandırıcılıktan uzak, mitleştirici tasviri bir yana bırakalım en iyisi. Buradaki, somut biçimde etkin düstur her halükârda şudur: *“Kullanılıp değerlendirilemeyen hiçbir şey kalmamalı.”* Tersinden emir kipindeki versiyonuysa: *“Her şeyi değerlendirecek hale getir!”*dir. Dolayısıyla ekonomi ontolojisi bir anlamda aynı zamanda etiktir de. Dünya’nın karmaşasını gidermeye, onu hammadde halinden, “günahkârlıktan”, “gerçekdışılıktan” kurtarmaya soyunmuş, yani ondaki “mecaziliği” “asal olan”a, kaosu bir ürünler evrenine dönüştürmeyi hedefleyen bir etiktir hem de. Kısacası bu etik, “sonunda kaosu, milyonlarca gelişkin, zarif, altın biçimden oluşan, bütünüyle olgunlaşmış ve parlak Apolloncu bir organizasyona dönüşeceği”⁷⁶ bir tür hazır mallar ‘aetas aurea’sı’ yaratma peşindedir.

Seçtiğimiz ifadelerle ekonomi ontolojisinin aynı zamanda

* Lat. Altın çağ. -yhn

bir meşrulaştırma öğretisi olduğuna dikkat çekmiş oluyoruz. Daha önceden salt rastlantısal, tamamlanmamış bir dünya biçiminde varlığını sürdüren şey, üretim ve işlenmiş mallar için vazgeçilmez bir malzeme olduğunu gösterdiğinden *meşrudur* artık. Böylece bizzat üreten insanın - ki onun binbir zahmetle yürüttüğü çalışma olmaksızın Dünya'nın dönüşümü ve kurtuluşu gerçekleşemezdi - varlığı da meşrulaştırılır. Sözün kısası, ekonomi varlıkbilimcisinin bakışıyla, Dünya'yı "kendine getirmek" ve onu bu yazgisına kavuşturmak amacıyla, bizlere, yani yüksek fırınlara, fabrikalara, elektronik sektörüne, atom enerji santrallerine, radyo ve televizyon istasyonlarına sevk etmek misyonumuzdur. Saydıklarımız, insanoğlunun bir bütün olarak Dünya'yı dönüşüme tabi tutmaya uğraştığı "var oluş yuvalarıdır." Öylesine devasa bir misyondur ki bu, klasik homo faber tanımı, bu dönüştürme çılgınlığına kapılmış insana uymaz artık. Klasik homo faber, yaşamının anlamı ve özgürlüğü olarak gördüğü - Dünya tarafından öngörülmemiş - kendi dünyasını kurabilmek için Dünya'dan parçalar kullanmakla yetinmiştir. İhtiyacı olmayan şeylere dokunmamıştır. Oysa günümüz insanı, Dünya'nın tamamına eo ipso malzeme gözüyle bakar. Var olan bir şeyi olduğu gibi bırakıp kullanmamaktansa kendine yeni ihtiyaçlar dayatma meraklısıdır. Tüm Dünya'yı işlemek, dönüştürmek, "bitirmek" ister. İddiasının dini ya da felsefi sistematik iddialardan aşağı kaldığı ve evrensellikte onlarla boy ölçüşemeyeceği söylenemez. Günümüz insanı, varoluşun, ona şekil veren ustası, en azından çobanıdır. Sanırım burada, meseleyi Heideggerleştiren herhangi bir unsurun bulunmadığı bağlamda, Heidegger'in bu ifadesinin ne işi var denecektir. Kuşkusuz "çoban"la "usta" arasında, "dil"i varoluşun "evi" olarak adlandıran Heidegger'le,⁷⁷ Dünya'yı yukarıda adı geçen dönüştürme hapishanelerine ve mezbahalarına taşıyan ekonomi varlıkbilimcisi arasında dağlar kadar fark var. Ama ortak bir yönlerinin olduğu da su götürmez: Tam da işte şu,

varoluşun bizim yardımımız olmadan yapamayacağı yolundaki absürd temel yaklaşıma sahipler. Bu yaklaşıma göre varoluş bir yere “yerleştirilmeye” dünden hazırdır, biz olmasak bir an bile süremez, kendiyle başa çıkamaz, ancak bizim himayemizde rahata erebilir. Her iki taraf da “idealizme” (bizim tanımladığımız anlamdaki) gerçekçi bir köken ve meşruiyet yaratma çabasıdadır. Varoluşa ya da Dünya’ya *benim* dünyam olma ihtiyacı gibi bir şeyi atfederek hem de. Her iki felsefenin temelinde, insana metafiziksel bir misyon yükleme, ona bir ödevi olduğunu telkin etme, daha doğrusu zaten yaptığı şeyi ex post ödev olarak mazur gösterme arzusu yatar. Anlaşılmaz bir tarafı yok bu arzunun. İki yaklaşımda da söz konusu olan, bugünkü “insanın Evren’deki konumu”na karşı; daha doğrusu tam da insanın Evren’de yerinin *olmadığı* ve natüralizm yüzünden milyarlarca başka doğa parçası arasına karışmış, doğadan bir parçaya indirgendiği ve antroposantrik ayrıcalık illüzyonundan edildiği gerçeğine karşı umarsız bir protestodur. İki felsefe de, bu ayrıcalıktan yoksunlukla baş etmenin, buna katlanmanın ne denli güç olduğunu ortaya seriyor. Çünkü her iki bakışta da *insanın*, özel konumunu, misyonunu ve *Dünya için vazgeçilmezliğini* arka kapıdan kaçak sokmaya kalkışma çabası var. “Çoban”, haliyle sürünün merkezidir; doğası gereği koyunlara dahil değildir. İnsan, “varoluşun” ya da Dünya’nın “çobanı”ysa o halde Dünya’yla aynı anlamda olmakla kalmaz, başka özel bir anlamda da “vardır”; öylece metafiziksel onurunun kalkması da yeniden pırıl pırıl hale gelir. Aynı şey “Dünya’nın ustası” için de geçerlidir. Her iki dünya görüşünde de aslanan her halükârda *utangaç antroposantrizmdir*; yeni bir varyanttır, çünkü iddiaları aslında, Dünya’nın insanlığın hayrına var olduğu değil, tam tersine *insanlığın Dünya’nın hayrına var olduğudur*. Her iki görüşte de insana biçilen rol *evrensel diğerkâmlıktır*, *evrensel bir menajerliktir*. Edindiği şeylerin bizzat sahibi olmayan, Dünya’nın ve var olmanın sadece iyiliğini isteyen bir menajerdir insan.

Ancak günümüzün bu denli farklı iki dünya görüşünün günümüzün felsefeleri olarak,⁵ daha önceki hiçbir felesefeyle ortak bir yanı olmayan temel tezleri paylaşmaları ne denli cezbediciyse de bizim temamız açısından belirleyici olan elbette sadece ekonomi ontolojisidir; yani Dünya'nın doğal haliyle, bitmiş tamamlanmış bir Dünya, gerçek Dünya olmadığı, aslında henüz *olmadığı*; ancak bizim tarafımızdan işlenip çekidüzen verildikten ve dolaşıma sokulduktan, yani aslında Dünya özelliğiyle elden çıkarılıp yok edildikten sonra doğru dürüst bir Dünya haline geldiği inancıdır.

Kullanılmamış, işlenmemiş, dolaşıma girmemiş, alıcısı çıkmamış, anonim, öylesine yararsızca ortaya çıkararak geçip giden ve yeniden boşlukta yiten olayların varlığı, sözünü ettiğimiz görüş açısından resmen katlanılamaz bir düşüncedir. Tıpkı bir yerlerde ürünlerinin kaldırılmadan çürümeye terk edildiği buğday tarlaları ve meyve bahçelerinin olabilmesi düşüncesinin bizim için katlanılmazlığı gibi. Sadece var olmakla kalan, bir anlamda yok gibidir. Sadece var olmakla kalan, israf edilmiş demektir. *Var olması* isteniyorsa mahsul olarak toplanmalıdır. İşte şu olan bitenin ve tarihin mahsulü büyük ölçüde yayınlarda gerçekleşir. Ölüm döşegindeki biri habere konu olursa kurtulmuştur; yenilgi, kopyalanıp çoğaltılmışsa kazanılmıştır; dua, milyonlarca röprodüksiyonu varsa kabul edilmiştir. O şekilde ancak, ilk o şekilde *var olurlar*. Kamusallaşmadan gerçekleşmiş herhangi bir şey, içi boş bir hayale dönüşerek yok olur gider.

*Görüntüler, Dünya'yı yaşayıp algılayanın matrisleri olmakla
kalmazlar, aynı zamanda Dünya'nın kendisidirler de.
Kendi röprodüksiyonlarının röprodüksiyonu olan gerçeklik*

Ekonomi ontolojisinin öngördüğü anlamda “gerçekten var olma özelliğine” ne tek tek şeyler ne de doğa sahiptir. Yalnızca röprodüksiyon saflarında var olan hazır ürünler yelpazesi bu niteliği taşır. Bu ürünlerin belirleyici yanları, (ihtiyaçların karşılanmasına yönelik) performanslarından ibaret olmaya; sırf, kendilerini satın alınabilir ve kullanılabilir kılan niteliklerden oluşmaya çalışmalarıdır. Bu hedefe ise hiçbir ürün tam anlamıyla ulaşamaz; her biri bir kere en başta hacmi, ağırlığı ve kullanım çilesiyle, rağbet görmeyen özelliklerinin oluşturduğu ve alıcının sineye çekmesi gereken bir günah yükünü sırtında taşır. Bir bakıma her bir ürün absürd denecek kadar ruhu andırır tavırlar sergiler, bir gövdeye zincirli olmaktan, doğaya ait olmaktan utanır gibidir. Ürünlerin ideali, bu bedensel artığı bölünemeyecek kadar küçük bir boyuta indirmek, âdeta meleşimsi bir varlık olabilmektir.⁷⁸

Bu söylediğimiz, sadece fiziksel değil tüm ürünler için, sadece fiziksel ürünlerin üretildiği fiziksel malzeme açısından değil, işlenen her mal, yani “yayınlarda” işlenen malzeme, hasılı *olaylar* için de geçerlidir.

Bunlar, “doğaları gereği” tek tek olaylar biçiminde vuku bulduklarında, işe yaramazlar; hammaddedirler, sırtlarında değerlendirilemeyen özelliklerinden oluşan bir günah yükü taşırlar; ekonomi ontolojisinin sansürüne “takılırlar.” İşe yarar duruma gelmeleri için çoğaltılmaları, üstelik işlenmemiş

hallerinin çoğaltılması anlamsız olacağından “filtreden geçmeleri” gerekir. Bir bakıma püre makinesine sokulmalı, yani süzölmelidirler. Salt bu “süzölmüş” halleriyle geçerlidirler. Söz konusu şey bir meta olduğundan, olayın “gerçekte” ne ya da nasıl olduğu sorusunun burada işi yoktur. Hazır reçel önüne geldiğinde de hangi doğal meyvelerin süzgeçten geçirilip reçel haline getirildiğini sormazsınız. Bilakis tüketildiğinde sorun yoksa, beklentiye yanıt veriyorsa, yenip tüketilerek işe yararlığını kanıtlıyorsa, reçele “işte reçel dediğin budur” gözüyle bakılır.

Ürünün ve malın, dolayısıyla işe yararlığın, bu gerçeklik kavramının hakkı, “süzölmüş durumdaki” bir radyo ve televizyon programı olarak yerine varan olaylarca mükemmel biçimde verilmiştir. Üzerlerinde yük oluşturacak herhangi bir ölü ağırlık yoktur, tüketicinin katlanması gereken ne bir mesafe vardır, ne zahmet, ne de tehlike. Dahası, işin ideal yanı, tüketim sonrası artıkların olmamasıdır, ne çekirdek, ne tüy, ne kemik kalır geriye. Ürünün kendisinden dahi eser kalmaz (örneğin kitaplar gibi okunduktan sonra varlığını sürdürmez). Tüketim maddesi tıpkı bir hap gibi tüketim sırasında erimiş, yani yok olmuştur. Tüketicinin bu mal yoluyla yeni baştan kitle insanına dönüştürölmüş olması şeklindeki görünmez efekti saymazsak, hiçbir şey değişmemiştir. Toplanıp kaldırılması, yıkanması gereken hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey olmamış, geriye bir şey kalmamıştır; hiçbir şeyin izine rastlanmaz. İdeal bir külfetsizliktir bu durum. Tüketicie, istemediğı bir kültür malzemesinin istiflenip dayatılması riskinin önü her bakımdan alınmıştır. Bir şeyler öğrenme tehlikesi yoktur.

Ancak bu tasvir henüz yetersizdir. Yapaylık, yediğimiz ekmele başlamıyor, en başta ekmeğimizin hammaddesi tahıl yapay. Henüz büyüme aşamasında olmasına rağmen tahılın gösterdiği öyle bir gelişmedir ki onun ürün olarak en uygun şekilde kullanılmasına hizmet eder. Kültür açısından, özellik-

le günümüzün toplu üretimi açısından önemli olan, salt, tesa-
düflerin getirdiği malzemenin sonradan işlenmesi değil, daha
baştan bizzat bu malzemenin yönlendirilmesidir. Gerçekten
de hammaddeye elverdiğince erken müdahale etmeye, yani
ona aslında “sadece hammadde” olabileceği zamanı tanıma-
maya yeltenmeyen prodüksiyon yoktur. Baştan bu hammad-
deyi de işe koşmaya, gelişmesini dahi üretiminin ilk evresine
dönüştürmeye çabalamayan prodüksiyon da yoktur. İşte bu
üretim dalı “yayınlar” için de geçerlidir. Yayınların hammad-
desi büyük ölçüde olaylardan oluşur. O yüzden olayların
'yetiştirilmesine' de başlanmıştır, öyle ki üstlenecekleri hazır
ürün işleviyle formda olacakları şekilde gerçekleştirmeleri için
uğraş verilir. Olayların mümkün olduğunca erken safhada
ya da daha baştan *optimum* bir *röprodüksiyona* elverişlilik ta-
şımaya çalışılır; böylelikle onların, kendi röprodüksiyonları
için kolaylıkla bir kaide görevi görmesi sağlanır. *Dolayısıyla
gerçeklik - ki sözde model oluşturur - olası kopyalarına yaraşır
olmak zorundadır, röprodüksiyonları esas alınarak değiştirilip
yeniden oluşturulmalıdır.* Günün gelişmeleri, kopyalarını hem
atlatmalı hem onlara ayak uydurmalıdır. Hakikaten artık sırf
radyo-televizyon programı olmaya yarayacak şekilde gerçekle-
şen sayısız olay var. Hatta bazılarının vuku bulma nedeni sırf
onları program *olarak* kullanabilme isteği ya da ihtiyacıdır res-
men. Bu tür durumlarda gerçekliğin nerede bittiğine, oyunun
nerede başladığına karar vermek çok zordur artık. “Yargıçlar,
tanıklar ve avukatlar... belki de on milyon kişinin kendileri-
ni izlediği gerçeğinin bilinciyle işlerini yapmak durumunda
kalıyorlarsa, rol yapma dürtüsünün her şeye baskın gelmesi
kaçınılmazdır.” (Yargıç Medina'nın New York Herald'da yer
alan sözleri, 13 Eylül 1954.) Dahası, gerçekliğin nerede bitip
görüntünün nerede başladığı sorusu baştan yanlış sorulmuş-
tur. Çünkü radyo, ekran ve görüntü tüketimi öylesine masif
toplumsal gerçekliklerdir ki, günümüzün diğer gerçeklikleri-

ne kafa tutabilecek durumdadırlar; “neyin gerçek olduğunu”, “gerçekte nasıl vuku bulduğunu” bizzat belirlerler. Daha o zaman-
mandan bir skandalı topa tuttuğunu düşünen Karl Kraus’un,

“Önce basın vardı,

Dünya ondan sonra çıktı.”

şeklindeki satırları çoktan masumlaştı. Doğrusu artık şöyle olmalı:

“Önce televizyon programları vardı,

yaşamın gerçekleşmesi onların hatırınadır.”

Modelle röprodüksiyonun bu tersyüz edilmiş, deyim yerindeyse dejenere olmuş ilişkisi, hiç bilmediğimiz bir şey değil kuşkusuz. Binleri bulan projeksiyonlarının yanında modeller, yani film yıldızları bir hiçtir. Hollywood’da ete kemiğe bürünmüş halleriyle dolaşan “gerçek” yıldızlar da aslında artık röprodüksiyonlarının acınası birer hayaletidirler ve yakın çekimleriyle boy ölçüşebilmek için boşuna didinmektedirler.

Günümüzde birçok etkinlik büyük ölçüde bu film yıldızlarına benzemiştir. Futbol maçları, duruşmalar, hatta siyasi mitingler, hepsi milyonlarca kez dinlenmiş ve seyredilmiş naklen yayınlarla kıyaslandığında, aslında çoktan görünmez ve gerçekdışı olmuşlardır. Her halükârda öyle olabilirlerdi diyelim, organizasyonlarını belirleyen faktör, daha baştan çoğaltılıp naklen yayınlanmaları gibi bir şey olmasaydı eğer. Sözümona orijinal katılımcılar ve orijinal dinleyiciler dururken, *daha baştan* kopyaya kulak kabartan, kopya seyreden milyonlar için öngörülmüşlerdir. Çoğu, naklen yayınlanmalarını gerektirecek kadar önemli değildir, aksine naklen yayınlanmaları sayesinde önem kazanırlar, o sayede ancak serpilip tarihsel bir gerçeklik haline gelirler, naklen yayının önemi nedeniyle sırf organize edilirler. *Theatrum mundi*.*

Bugün artık “orijinal gerçeklik”, sonuçta büyük ölçüde kopyalarına bahanelik etmekten başka bir işe yaramaz. Bu tür-

* Lat. Seyirlik dünya. -yhn

den “orijinallere” “gerçekten” katılma, kendisi de bir kopyaya dönüşmüş çağdaş insanı o denli az cezbeder ki! Tıpkı kitap sayfasının form verilmiş matrisine ulaşmanın okuru, ya da ide sahibi olmanın Platon’un mağara insanını cezbetmemesi gibi.⁷⁹

Lynkeus’un, “görmek için doğmuş, seyretmek için atanmış” günümüzdeki kardeşleriyiz. Seyirciyiz. Ancak hamimiz Lynkeus değil gibi. İdolümüz o değil. Bakışımız da onun bakışına benzemiyor. Yuvamızı terk etmediğimiz, avımızı ağımıza düşürmek amacıyla pusuda beklediğimiz için bir örümceğin bakışlarına sahibiz. Evimiz tuzağa dönüşmüş durumda. Evimizin ağına takılan şeylerden oluşuyor dünyamız. Ev dışında boşluk var.

Oturup kalmışız, gelip ağımıza takılan bir lokma Dünya da dünyamız olmuş.

Lakin armutlar ağzımıza düşmemiş, üstümüze fırlatılmıştır. Lakin üstümüze fırlatılan bir lokma Dünya değil görünümdür. Lakin görüntü, Dünya’nın bir sureti değil, bir matrisin kopyasıdır. - Bu kopyanın *bizim* olması, sırf bizim için bir matris görevi görmesi gerektiğindendir; bu kopyayı esas alarak kendimizi yeniden yaratmamız istendiğindendir. Kendimizi yeniden yaratalım ki başka hiçbir şeye “*bizim*” demeyelim ve başka bir dünyamız olmasın hiç. -

Görüntü olduğunu, benzer olduğunu, Dünya olduğunu iddia eden kopyanın karşısında oturmuş kalmışız. Kopyayı tüketiyor ve bu kopyanın aynısı olup çıkıyoruz. Ama içimizden biri kalkıp yine de “görmek için doğmuş, seyretmek için atanmış” Lynkeus misali bu aldatmacadan sıyrılmaya çalışsa ve gerçekten “uzaklara bakmak” ve “yakından görmek” için dışarı çıkıp yollara düşecek olsa, çabucak pes eder ve tümünden bir aldatılmışlık duygusuyla geri gelirdi. Çünkü artık dışarıda

ruhunu basmakalıplaştırma görevi üstlenmiş görüntülerin örnek modellerinden, o görüntüler esas alınarak taklit edilmiş örnek modellerden, matrislerin üretimi için gerekli matrislerden başka bir şey bulamazdı. Gerçekliğin ne durumda olduğu sorusunu ise, gerçekliğin, sahiden de kopyalarının gerçekdışılığında gerçekleşmek dışında bir seçeneğinin kalmadığı şeklinde yanıtlardı.

V

Daha Genel Şeylere Geçiş

“Bırak var olana dek görüntüm kalsın” (Mignon)

“Bırak görüntü olana dek dönüşeyim” (V.)

§ 25

Çıkarılacak beş sonuç:

Dünya “ölçülere göre”dir - Dünya yok olmaktadır - Dünya postideolojiktir - Daima kalıba sokulup biçimlendirilmiş olanlar manipüle edilir - Bu Dünya’daki yaşam, özgür olmayan yaşamdır

Matrislerin performansını bir kez daha özetleyelim: Gördüğümüz gibi matrisler iki yönlü biçimlendirir.

Birincisi, gerçek olayları biçimlendirirler. Artık gerçek olaylar baştan itibaren röprodüksiyonların kaidesi olarak gerçekleşirler, çünkü sosyal gerçekliklerini ancak röprodüksiyona dönüşmüş halleriyle kazanırlar, röprodüksiyon olarak “gerçek” olurlar ancak.

İkincisi, bu gerçekliğin kendisi de bir yandan (‘yan Matris’ olarak)⁸⁰ tüketicilerin iç dünyasını biçimlendirir.

Eğer olaylar artık baştan biçimlenmiş olarak vuku buluyorsa, öte yandan tüketici daha baştan biçimlenmiş halde, yani

metalik kıvamıyla emre amadeyse, bundan, çağın tanımlanmasında belirleyici beş sonuç çıkar:

I. Dünya insanın “*üzerine oturur*”; insan da Dünya’nın; tıpkı eldivenin ele, elin eldivene oturması, pantolonun bedene, bedeninin pantolona oturması gibi.

Günümüz ürünlerinin ya da insanının “seri üretim konfeksiyon malı” olarak tanımlanması bildiğimiz bir şey. Ama giysiyle olan kıyaslama daha elementer başka bir amaca, yani günümüz Dünya’sının ait olduğu nesne kategorisinin belirlenmesine yöneliktir.

Nitekim doğasında - bu niteliği ise giysiyi bağımsız bir kategori kılar - “karşımızda durmak” değil “*üzerimize oturmak*” vardır, hem de öylesine sarar ki bedenimizi, kalıp gibidir, *hiç direnci yoktur*, öylelikle kullanım sırasında artık hissedilmeyen ya da varlığı ayırt edilmez bir obje olur.

Bilindiği gibi Dilthey “direnc” olgusunu “dış dünyanın realitesi”ne ilişkin bir argüman olarak kullanmıştır. İnsanın yaşamla ilişkisi herhangi bir şeyle (ki Descartes’a göre bu şeyin bize yutturulan bir görüntü olması da muhtemeldir) nötr bir bağlantı olarak değil de bir çarpışma ve az ya da çok bir sürtüşme biçiminde gerçekleştiği için yaşamın “direnc gösteren özelliğinin” vurgulanması fevkalade önemlidir.

İnsanın, tüm uğraşlarının dayanağını bu olgudan aldığını, başka deyişle bu uğraşların sürekli, Dünya’yla insan arasında-ki sürtüşmeyi minimuma indirme, dolayısıyla insana daha iyi, hatta belki de tam anlamıyla, yani tıpkı bir elbise gibi “oturan” bir Dünya yaratma çabalarının tekrarı olduğu göz önünde tutulursa, vurgunun önemi daha da anlaşılır.

Göründüğü kadarıyla ise bu hedefe her zamankinden daha fazla yaklaşılmış gibidir. Her halükârda insanın Dünya’ya, Dünya’nın insana uyumu, Dünya’nın “direncinin” hissedilemeyeceği kadar noksansız bir noktada. Şöyle ki,

II. Dünya, Dünyalığını yitiriyor. Bu yeni formülasyon “el-

bise” sınıflandırmasına yaptığımız göndermenin dahi geçici bir gönderme işlevi görebileceğini açıklıkla ortaya koyuyor resmen. Her ne kadar elbisenin bir özelliği nesne olarak hissedilmez oluşuysa da, kullanımla efektif biçimde yok olduğundan söz edilemez. Efektif olarak yok olan şeyler, tek bir kategorinin, keyif maddeleri kategorisinin nesneleridir. Keyif maddeleri yok edilmekten ya da absorbe edilmekten başka işe yaramazlar. İşte bu sınıflandırmaya radyo ve televizyonda yayınlanan Dünya da dahildir.

Bütünyle bu sınıflandırmanın içinde yer alan bir Dünya fikri yeni değil. Maddecî bir aetas aurea fantezisi olarak çok çok eski hatta. Adı da “zevk ve sefa dolu masal ülkesi.”

Hatırlanacağı gibi bu “zevk ve sefa diyarı”, tepeden tırnağa, *tamamı yenebilen* bir ülke; çünkü hiç ‘deri ve tüy’, yani yenemeyen artıklar içermiyor. Üstelik, metanın mekânsal ve parasal uzaklığının tüketici açısından oluşturduğu şu son, “direnç” denen şey de orada ortadan kalkmıştır. Nesneler, “kı-zarmış güvercinler”, kendiliklerinden gelir, zaten açık duran ağızlardan içeri düşerler. Nesnelerinin yenilip yutulmak ve asimile edilmek dışında işlevleri olmadığı için bu zevk ve sefa dünyasının varlık nedeni, salt *nesne karakterini* yitirmekte, yani Dünya *olmaktan* çıkmakta yatıyor.

Günümüzdeki “yayınlanan” Dünya’yı betimlemiş oluyorum böylece. Bu Dünya gözümüzden kulağımızdan içeri düştüğünde “*kolay kavranabilir*” nitelikte olmalı, tarafımızdan yutulurken direnç göstermemeli, bizim olmalı, hatta “*bizzat biz*” olup çıkmalıdır.⁸¹

III. *İçinde yaşadığımız Dünya ‘postideolojiktir’,* yani ideolojiye ihtiyacı kalmamıştır. Söylemek istediğim, Dünya’da olup bitenler bizzat düzenlenmiş bir piyes şeklini aldığı için, ardı sıra Dünya’dan farklı, hileli dünya görüşleri organize etmeye gerek kalmaz. *Yalanın doğruluğa soyunduğu yerde, açık ve vur-gulu yalan gereksizdir.*

Karşı karşıya olduğumuz şey, Marx'ın postideolojik bir yapılanmayı umut ederek gerçekliğin eskatolojik spekülasyonunda öngördüğü şeyin ters çevrilmiş hali âdeta. Marx, felsefenin (ki onun için felsefe eo ipso “ideoloji” demektir) sonunu getirecek şeyin gerçekleşmiş hakikat olacağı yönünde bir beklentiye sahipken, şu anda tam tersine gerçekleşen şey, zafer kazanmış yalandır. Öne çıkarılmış bir ideolojiyi gereksizleştirirseniz yaşama ilişkin gerçekdışı iddiaların “yaşam”ın kendisi olup çıktığı gerçeğidir.

Elbette, “yaşam” ve “yaşam hakkındaki görüş”ün; gerçekliğin ve gerçekliğin yorumlanışının artık iki farklı şey olmadığı savı kulağa garip geliyor. Ancak sav, benzer diğer güncel olgularla birlikte değerlendirildiğinde, gariplikten eser kalmıyor. Örneğin ekmekle, dilimlenmiş ekmeğin (ekmekler artık dilimlenmiş olarak satıldığından) iki farklı şey olmadığı düşünülürse. Nasıl pişmiş ve dilimlenmiş ekmeği evde yeniden pişirip dilimleyemiyorsak, ideolojik olarak “dilimlenip hazırlanmış”, önceden yorumlanmış ve düzenlenmiş halde önümüze gelen herhangi bir gelişmeyi de ideolojik açıdan yeniden biçimlendiremez ve yorumlayamaz ya da ab ovo* bir ‘tasvir’ şeklinde gerçekleşen şeyi evde yeniden gözden geçirip kendi düşüncemizi oluşturamayız. *Oluşturamayız* diyorum, çünkü bu türden bir “ikinci düzenleme” gereksiz olduğu kadar olanaksızdır da.

Bu “yapamama” ise yetersizliğin aşırı absürd bir türüdür, yepyeni bir varyantıdır.

Eskiden yaşamın şu ya da bu ögesini kavramada ya da yorumlamada yetersiz kalma nedenimiz, objenin gözümüzden kaçması ya da kıramadığımız bir direnç göstermesiydi. Burada bu tür bir dirençten söz edilemeyeceğini gördük. Ama işin şaşırtıcı yanı, bu yayınların oluşturduğu dünyayı kavramayı ve yorumlamayı engelleyen şeyin, tam da işte bu dünyanın

* Lat. Baştan itibaren. -yhn

gösterdiği *dirençsizlik* oluşudur. Kim bilir belki de hiç şaşırtıcı değil: Hiç zorluk çıkarmadan midemize inen pürüzsüz hapi algılamayız, oysa önce çiğnemek zorunda kaldığımız et parçasında durum tam tersidir. Radyo-televizyon programlarının “rahat kavranabilir” dünyasının bir haptan farkı yoktur işte. Başka bir tasvirle: Zorluk çıkarmadığı (*femme faciles*** benzeri bir tür *‘réalité trop facile’*** olarak), gayet yumuşak davrandığı, boy gösterdiği anda kendini sunduğu için bu dünyayı özellikle ‘almaya’ ya da ona ve anlamına kur yapmaya fırsat dahi kalmıyor.

IV. *Manipüle edilenler daima kalıba sokulmuş olanlardır.* - Yayınlar dünyası için öne sürdüğümüz, alışlagelmiş ve doğallıkla iddia edilen farklılığın o dünyada artık söz konusu olmadığı savı, önceden biçimlendirilmiş bir dünyanın tüketicileri olan bizler için de geçerlidir. Günümüzün konformizm statükosunun gerçeği, insanın Dünya’ya, Dünya’nın insana “uymasdır” ne de olsa. Başka deyişle: Tüketicinin, bir kere baştan var olan, ‘*tabula rasa*’vari*** konumuyla, dünya görüşünün bu boş plakaya preslendiği süreci birbirinden ayırmaya ihtiyaç kalmamıştır. Tüketici daima önceden çarpık eğitilip dejenere edilmiştir, daima modellere hazırlıklıdır, daima matrisliktir. Hep ona verilecek forma az ya da çok uygundur. Tek tek iç dünyalar matrise tam oturur, âdeta alçak bir rölyefin kendiyile örtüşen bir yüksek rölyefe uymasına benzer. Bir o kadar da matris kaşesinin, ruhu ayrıca “etkilemesi” hatta oyması söz konusu olmadığı gibi - ruh zaten ona göre ölçülüp biçilmiştir - ruh da matris üzerinde iz bırakmaz, çünkü matris de *grave* (oyulmuş) haldedir zaten.

İnsanla Dünya arasındaki çekişme, iki biçimleniş arasında vuku bulan bir süreç, matrisle biçimlenmiş gerçeklikle,

* Fr. Kolay elde edilen kadın. -yhn

** Fr. Çok kolay elde edilen gerçekler. -yhn

*** Lat. Boş levha. -yhn

matrisle biçimlenmiş tüketici arasındaki devinimdir. Yani tam hayaletimsi bir tarzda, çünkü bu ilişkide hayaletlerin işi (hayaletlerce üretilmiş) hayaletlerledir. Ne var ki bu hayaletimsi özelliği yüzünden yaşamın gerçekdışı hale geldiğini yine de söyleyemeyiz. Hatta feci şekilde gerçektir yaşam. Gerçekten fecidir doğrusu.

V. Atalarımızın karşılaşmadığı binlerce olayın ve yaşam parçacığının bugün artık gözümüze kulağımıza üşüştüğü su götürmezse de ve hatta ayağımıza getirteceğimiz görüntüleri seçme ayrıcalığına sahipsek de, bir kez bize ulaştıktan sonra, servis edilen şeyin eline düştüğümüz ve sunulana yaklaşma ya da söz söyleme özgürlüğümüz gaspedilmiş olduğu için kadrimizde kandırılmak var. Şu, sadece herhangi bir müziği çalmakla kalmayıp aynı zamanda fonda kaydedilmiş alkışları ve dengesiz bağrısları da dinleten, böylelikle onları kendi alkışımız ve tezahüratımızmış gibi algılamamızı sağlayan gramofon plaklarının bizi kandırmasıyla aynı şey. Sözünü ettiğim plaklar bize bir şey servis etmekle kalmayıp bu şeye reaksiyonlarımızı da yanında verdikleri için *teslimatın içinde kendimiz de varız*.

Bu plaklar örneğinde hiç utanmadan yapılan şey, diğer yayınlarda biraz daha mesafeli bir görünüm alabilir, ancak arasındaki fark açıklıkla ilgilidir sadece. Tüm programlarda vaka aynı. “Anlamı”nı, yani düşünmemiz ve hissetmemiz gereken şeyi, programa baştan entegre edilmiş, ondan ayrı düşünülemeyecek bir element olarak içermeyen ve yine bizden istenen reaksiyonu yanında eşantiyon olarak servis etmeyen televizyon görüntüsüne rastlayamazsınız. Tabii fark etmiyoruz o başka. Çünkü her gün ve her saat “Dünya” olarak boy gösteren görüntülerle tıka basa yemlenmemiz, bizlerde yoruma, kendi yorumumuza iştah falan bırakmaz. Dahası, düzenlenmiş bir Dünya’yı ne kadar tıkınırsak yoruma olan iştahımız da bir o kadar körelir.

Ancak bu tutsaklığın bize doğal gelmesi, bunu hiç de tut-

saklık olarak algılamayışımız, algılıyorsak da yumuşak ve rahat bir kölelik olarak görmemiz, durumun vahametini bir nebze dahi azaltmıyor. Aksine: Terör, güvercin adımlarıyla hareket ettiği, olası herhangi başka bir durumun tasavvurunu, reddetmeye dair her türden düşüncayı kesinlikle devre dışı bıraktığı için bir bakıma, açıktan yapılan ve teşhis edilebilir her tür özgürlük gaspından daha yıkıcı.

İncelememize, sözünü dinlemeyip kırdı bayırda dolaşan oğluna atlı araba armağan eden, armağanını "Artık yürümene gerek yok" tümcesiyle sunan kral meseliyle başlamıştık. Sözlerin anlamı "Artık yürümene gerek yok", hükmü ise "Artık istesen de yürüyemezsin" idi.

İşte bu 'istense de yapamama'ya erişmiş olmanın bahtiyarlığını yaşıyoruz.

§ 26

Trajikomik savunma

Çağımız insanı dirençleri keyif maddeleri olarak üretir

Zevk ve sefa dünyası, işlenmiş versiyonuyla, hemen tüketime hazır durumda bize vardığı için bu dünyayı bir kez daha işlememize set çekilmiştir.

Lakin bu engellenmişlik, rahat olmakla birlikte, pek öyle kolay katlanılır ve kabul edilebilir değildir. Ne de olsa doğuştan muhtaç varlıklarız, yani esas itibarıyla bize uygun bir Dünya'ya, zevk ve sefa dolu bir yaşama göre ayarlanmış değiliz. Bilakis ihtiyaçlarımızın tatmini, eksik olanın elde edilmesi, işlenmemiş ve inatçı nesnelerin ölçülüp biçilmesi işini halletmemiz gerekiyor önce. Amaç tüm bunları bize “uygun” hale getirmek. *Sadece doyma gereksinimi olan değil, aynı zamanda doymanın gerçekleştirilmesine ilişkin “ikinci gereksinim”e sahip varlıklar olarak doğuyoruz.* Sadece yiyeceksiz kalmaya değil, yiyecek sağlama işinden yoksun olmaya da katlanamıyoruz.

Genelde bu “ikinci gereksinim”den haberdar değiliz haliyle. Bu gereksinimin karşılanması işinden dışlandığımızda, ilk gereksinimin tatmini kendi uğraşımızın sonucu olmaktan çıkacak şekilde tatmin edildiğimizde, kendimizi aldatılmış hissediyoruz. Derdimiz “uğraşımızın semeresi” değil, “semere için uğraş”tan yoksun kalmak. O takdirde ne yapacağımızı bilemiyoruz, çünkü yaşamın büyük ölçüde yiyecek temininden ibaret olmasını bekliyoruz. Kısacası o durumda “ikinci gereksinim”, “ikinci açlık” baş gösteriyor. Bu açlık, ganimete değil, zahmete duyulan açlıktır; ekmeğe değil, ekmeğin sağlanması-na; amaca değil, artık amaç haline gelmiş yola duyulan açlık.

Zahmetten azade “boş zaman lüksüne sahip sınıflar” da hep bir *zahmet ihtirasının* baş gösterdiği bilinen bir şey. Ancak ne tilki avcıları ne de pazarları oltalarıyla balık tutanlar ganimet düşkünüydü; en azından ilk planda öyle değillerdi; tam tersine uğraşma heveslisiydiler. Avlarının değil, avlanabilme fırsatının peşindeydiler. Tilki, geyik ya da turnabalığı öldürmüşlerse, bunun nedeni genellikle, hedef tahtası olmadan nişan alma zevkinin, av hayvanı olmadan tedarik zevkinin tedarik edilememesiydi. Hedef, çekilen zahmetlerin ve katedilen yolların bahanesini oluşturunuyordu.

Bu durum artık yaygınlık kazanmıştır. Şöyle ki bugün artık herkes ve yine (kulağa ne denli tuhaf gelse de) her işçi “leisure class”^a dahildir. Yanlış anlaşılmalı. Kastettiğim sadece, yaşamak için gerekli şeylerin hazır halde kullanıma sunulduğudur. Güneyin en yoksul pamuk işçisi bile fasulyesini pişmiş, yani hazır konserve olarak satın alır. Evet, özellikle de yoksul pamuk işçisi yapar bunu. On dokuzuncu yüzyılın özellikle vurguladığı, çalışanların emeklerinin semeresinden yararlanmadığı gerçeği hâlâ ne denli doğruysa, bugün yirminci yüzyılda - bu bağlaşıklık vurgulanmaksızın yüzyılımızı eksiksiz anlatabilmek mümkün değildir - çalışanların, keyif maddelerini (en başta boş zaman eğlencelerini) eve servis eden iş sürecine de keza katılmadıklarıdır. *Çalışanların yaşamı - hepimizin yaşamı - çifte yabancılaşma geçirir. Yalnızca semeresi alınamayan emekten değil, aynı zamanda emek verilmemiş semereden de oluşur.* Bir Molusya deyişidir, “Balık yemek için tavşan, tavşan yemek içinse balık avına çıkmalısın. Tavşan avlayan birinin tavşan yediğini bugüne dek ne gören olmuştur ne duyan.”

Çalışmayla ‘semeresi’ arasındaki bu ikinci yabancılaşma, içinde bulunduğumuz zevk ve sefa halinin karakteristik travmasıdır. O yüzden bu durumun yarattığı zahmet açlığı; insanın bazen ya da hiç değilse bir kez kendi yetiştirdiği meyvenin

* İng. Rahat sınıf. -yhn

tadına bakma, kendi keşfettiği bir hedefe ulaşma, kendi yaptığı bir masayı kullanma ihtiyacı; bir dirençle karşılaşma ve bu direnci kırma iştahı şaşırtmaz.

İşte çağımız insanı bu iştahını gidermektedir. Yapay bir şekilde hem de. Şöyle ki dirençleri alt etmek ve bu alt etmenin tadını çıkarmak için dirençleri kendi üretmekte ya da kendisi için ürettirmektedir. *Dirençler günümüzde birer ürün haline gelmiştir.*

Bilmediğimiz bir süreç değil bu. Spor (ki endüstrinin ikiz kardeşi olarak yetişmesi tesadüf değildir), şimdiye dek büyük ölçüde bu tür bir keyif maddesi hizmeti görmüştür. Tırmanamaz zirveyi (ki önümüze çıktığı falan da yoktur, tam tersine dibine yolculuk yapmamız gerekir) engel ilan edip engeli aşmaya ve bu başarının tadını çıkarmaya çalışmışızdır.

Günümüzde çok daha karakteristik olan şeyse nispeten yeni olan ve “do it yourself”* sloganı altında ortalığı kasıp kavuran hobi. Milyonlarca insan, boş zamanlarını kendilerine zorluk çıkararak, çağın sağladığı “facilities”den vazgeçerek ya da köşedeki dükkândan rahatlıkla satın alabileceği şeyleri evde kendi yaparak geçiriyor artık. Daha 1941 yılında, çalıştığım işletmedeki makinelerde “hand weaving looms”, yani minyatür el dokuma tezgâhları üretiliyordu; alıcılarsa paydos sonrası bir kere de şöyle zor bir uğraşın tadını çıkarma meraklısı kadınlardı. Erkekler içinse, evdeki her elektrik arızası, arabalarındaki her gevşeyen vida bulunmaz nimet. Çünkü bu tür şeyler pazar günlerine renk katacak okkalı bir zahmetin garantisi demek. Mizah dergilerinde, köstekli saatleri açıp parçalara ayıran tiplerin yaygınlığı tesadüf değil. Çağımızın acınası haldeki bu çocuğuna, kendi başına bir şey ortaya çıkarması için kalan tek çare - yaşadığı hazır mallar dünyasının ona sunduğu başka bir hammadde yok artık - üretilmiş hazır bir ürünü söküp dağıtmak; bu tahribata mahkûmlukla, bitmiş

* Ing. Kendin yap. -yhn

nesneden “hammadde” üretmenin ardından da o nesneyi bir kez daha üretip ikinci kez yaratmak. Böylece o şeyi kendi başına - ya da en azından neredeyse kendi başına diyelim - yapmış olmanın küçük sevincini yaşar. Önüne koyduğu zorluğun türü, yapboz oyunlarındakiyle aynıdır. Ne de olsa yaratma edimi hazır parçaların à la Hume* bir araya getirilmesinden öteye gidemez. Yetişkinlerce de oynanan yapboz oyununun popüleritesi de aynı bağlamdadır.

Dört dörtlük bir saadetiye (doğrusu hak ediyor da; o hali, şu uğursuz çağda doğmuş olması ya da kurtulma çabalarının bu biçareliği onun suçu değil ne de olsa), evet dört dörtlük bir saadetiye, arabasıyla şehir dışına çıkıp, gıcır gıcır ve “kesinlikle en ilkel tarzda” kıvılcımlar çıkaran herhangi bir aletin yardımıyla “kendi kendine” ateş yakabildiğinde; bir Robinson misali, bu ateşte, yanında getirdiği, kuru buza yatırılmış ‘sosisleri’ “kendi başına” ızgarada pişirdiğinde, keşifteki öncüler gibi çadırını “kendi başına” kurduğunda, hatta burgulanmış olarak satılan tahta parçalarını “kendi başına” birbirine vidalayıp portatif radyosu için masa yaptığında bulacağı umudundadır.

Yetişkinlerin bu ‘gençlik hareketi’nin, hazır malların bolluğundan kurtulmaya yönelik rehabilitasyon amaçlı, daha önceki bir üretim aşamasına geri dönme iştahının (çağın az sayıdaki trajikomik özelliklerindendir ve tam anlamıyla günümüzün çadır tiyatrosuna yaraşır bir tema olabilir) sonuçsuz kalacağını deminki tasvirle yeterince ortaya koymuştuk. Milyonlarca insan boşuna zahmet edip zahmet peşinde koşuyor. Nitekim endüstri, kendi yol açtığı bu savunma akımını da, yeni ihtiyaçlardan ötürü yeni ürünlerin satışını vadeden tüm diğer akımlarda yaptığı gibi, yine bir çırpıda sahiplendi. Şirketler, “do it yourself furyası” zirve yapmadan çok önce dahi, sırf bu amaçla hazır ürün olarak üretilmiş “camping gadgets”**

* Fr. Hume tarzı. -yhn

** İng. Kamp araç gereçleri. -yhn

türünden parçaları ya da benzeri şeyleri ellerinde bulunduruyorlardı. Yani bir anlamda, kendilerine engel çıkarma ve bir şeylere bizzat el atma eşliğinde dağıtma heveslisi hobi sahiplerinin bu uğraşlarını mümkün olduğunca kolaylaştırmak gibi paradoksal bir işleve sahip parçalardı bunlar. Ama tabii bir çırpıda kendi başına üreten birilerine dönüşmüş müşteriler, iyice iliklerine işlemiş “en pratik şey” olarak lanse edilen, yani zaman kazandırmada ve zahmete sokmamada üstüne olmayan alışkanlığı hemen terk edemezler. Dolayısıyla da yeni uğraşları için sözde “en pratik” hazır nesneleri satın alır oldular. Böylelikle kendi başlarına bir şeyler yapmanın zevki anında uçup gitmiş oluyordu. Kendi başlarına uğraşmaları için belirlenmiş fabrikasyonlar önlerinde durduğundan ve kendi katkıları da kullanma kılavuzundan okunabilecek modüler sistem oyuncaklara indirgendiğinden, öncü çadırları hokus pokus birden tastamam kurulmuş halde karşılarındaydı. Onlara yapılacak iş kalmıyordu artık. Yeniden boşlukla çevriliydiler. İşte o durumda yanlarında radyolarının olması ve hayaletlerini her zaman-ki gibi huzurlarına çağırabilmeleri hayatın bir lütfuydu. Buna da “diyalektik” denmezse artık, diyalektik nedir bilmiyorum.

Uzun zamandır var olan “Creative Self-Expression” modası, örneğin “yaratıcı resim” ya da “yaratıcı yazma uğraşı”⁸² da yine aynı bağlama dahil. Bu moda, binlerce insanı, paydos sonrası ya da pazar günleri ya da ilerlemiş yaşlarda (çalışma hayatının dışında kalınca; ne de olsa “life begins at seventy”*) kendi başına bir şeyler kotarmaya, yani bir anlamda “iş”le “işin semeresi”nin gözle görülür bir ilişki oluşturduğu türden şeylerle meşgul olmaya özendiriyor. Elbette bu akım da dur durak bilmeyen hazır ürün furyasına, özellikle de hazır yorumlanmış yaşam görüntülerine karşı bir önlem; bir tür, zevk ve sefa yaşamının yarattığı umutsuzluk ortamına, bir parça avutucu zahmeti kaçak sokma girişimi. Pek tabii böyle bir şe-

* Ing. Hayat yetmişinde başlar. –yhn

yin yaşama şansı da yok. Bu modanın, kısmen can sıkıntısından kısmen hijyenik nedenlerden kısmen de bu işin resmen bir “must” olarak görülmesinden ötürü, birden “yaratıcı” olmuş havarilerinin önemseyecekleri bir eser yaratamayacaklarından, daha çok da bir şey yaptıklarını gösterme derdinde olduklarından hiç söz etmek istemiyorum. Belirleyici olan “yaratıcı olma”nın toplu, bir bakıma açıköğretim kurslarıyla radyo programlarında öğretilmesi (“how to get creative”); başka deyişle yaratıcılığın unsurlarının önceden-üretilmiş olarak evlere servis edilmesidir. Kısacası bu trajikomik durumun, Robinson’un el becerilerinden hiç farkı yok. Köhnemiş insanın, köhnemiş bir üretim ve varlık evresine yaptığı, çağın tüm hazır mal-gereç lüksüyle girişilmiş bir keşif gezisi. Yolculuğun türü ve tarzı, yolculuğun hedefiyle çeliştiği için de elbette asla yerine varamayacak bir keşif gezisi.

*Bir kez daha: Kopyalarının kopyası olarak gerçeklik -
Aktris V.'nin, röprodüksiyonunun röprodüksiyonuna dönüşerek
başkalaşması*

Tüm incelememizin en tuhaf savı, günümüzde artık gerçekliğin, röprodüksiyonları ışığında, dahası onların hatırına vuku bulunduğu, - kopyaların payına daha masif bir toplumsal gerçeklik düştüğü için - onlarla uzlaşması gerektiği, böylelikle kopyalarının kopyaları olup çıktığı şeklindeki en son tezimizdi sanırım.

Bu iddiada kuramsal bir paradoks bulunmadığını göstermek için somut bir vakayı anlatarak bitiriyorum. Bu örneği, aktris V.'nin röprodüksiyonun röprodüksiyonuna dönüşümünü, radyo ya da televizyondan değil de sinemadan seçmemiz bir şeyi değiştirmez. Son paragraflarımızda örnek ufkumuzu defalarca aşmıştık zaten. Hem de kasıtlı olarak: Çünkü meselelerin en önemli yanı olan “hayalet” ve “matris” kategorilerini, radyo ve televizyonun - ki başta bu kategorileri oradan gözlemleyip çıkarmıştık - tekelinde görmek kafaları karıştırırdı. Bu kategorilerin kullanım alanı çok daha geniş; çıkardığımız sonuçlar özel incelememizin başında öngördüğümüzden çok daha yaygın geçerliktedir.

Kaliforniya’da tuttuğum günlükten aktarıyorum.

1941

Yapımcı M., altı ay önce V.'nin deneme çekimlerini izlediğinde “Bak şekerim, önce bir *more photogenic*” ol öyle çık karşıma, ondan sonra bakarız,” demişti. Şunu kastetmişti: Bizim görüntüleri, kendi asıl görünümünden daha etkili kul-

* İng. Daha fotojenik. -yhn

lanmadığın, o görüntüleri örnek alıp kendini başka bir şekle sokmadığın sürece, seni görüntü olarak dikkate almamız zor.

Benzersiz görünümü V.'nin hep gurur duyduğu bir şeydi gerçi, ama görüntü kariyerine olan iştahı daha bir baskın çıktı. Çoktan unuttuğu ailesinin ve uzun zamandır aleyhinde atıp tuttuğu eski arkadaşlarının son maddi rezervlerinin mobilize edilmesiyle, her türden yaşam sevincinin arka plana itilmesiyle ve tam bir çilekeş kararlılığıyla, kendini yeniden kalıba dökme çalışmalarına başladı böylece. Yaptığı da tüm o uygulamalı tasarım uzmanlarının (burada başlı başına bir meslek grubu oluşturuyorlar) yardımına - ne de olsa kimsenin kendi başına becerebileceği bir şey değil bu - başvurmaktı. Bu uzman grubu, gerçek insanları kötü ve düzeltilmesi gereken materyal, hayallerleri ise ideal olarak gören, yani ekmegini gerçeklikle görüntü arasındaki farktan kazanan, V. gibi, bu farkı ameliyatlara gidermeyi umanların muazzam hevesinin ticaretini yapan bir ekipti. Haliyle V., güzellik salonlarıyla masörler arasında mekik dokumaya başlayıp, kendini zayıflama enstitülerine, gözpınarı kırışıklıklarını gideren uzmanlara, hatta cerrahların neşterine teslim etti. Gördüğüm kadarıyla uzmanları ihya, kendini berbat etti; içini dışını, önünü arkasını elden geçirdiler. Zorunlu olarak günün belli saatlerinde, binbir zahmetle, bir o pozisyonunda bir bu pozisyonda uyuduğu oldu, afiyetle yiyebileceği salata yapraklarını tartmaya, bana değil aynaya gülümsemeye başladı, üstelik neşeyle değil görev bilinciyle. Kısacası hayatında o zamana dek böyle ağır bir işte çalışmamıştı. 'Wedda'larda genç kızlar için zorunlu inisiyasyon ritüellerinin, V.'nin görüntü dünyasına törenle kabulü için katlandıklarından daha eziyetli olduğu tartışılır doğrusu. O nedenle bir süre sonra sinirlerinin gerilmesi, deyim yerindeyse çekilmez biri olup çıkması, öyle ki bir görüntünün ayrıcalıklarına çoktan sahipmiş gibi her şeyin acısını çevresinden çıkarması ve bizlere havagazı muamelesi yapmaya başlaması sürpriz olmadı; her ne kadar kendinde baş-

tan sona bu havagazını soluma hakkını gördüyse de. Altı aylık böyle bir hayatın ve tüm eski özelliklerini onlardan geriye bir şey kalmayana dek işlemiden geçirmesinin ardından, beklenmedik bir ihtişamla içinden yeni bir insanın, bir görüntünün çıkmasıyla birlikte - epifani aşağı yukarı iki hafta önce başladı - ikinci defa görüntü tacirinin yolunu tuttu. Tabii çıkıp gide- nin o olduğu beyanı doğru mu, kuşkulu. Yeni saç, yeni burnu, yeni figürü, yeni yürüyüşü, yeni gülüşüyle (daha doğrusu eski, her yerde rastlanan saç modeli, her yerde görülen bir burun ve her yerde görülen bir gülüşle), işlenmiş, hazır bir üründü, belirsiz bir tanım edatı, bambaşka biriydi; “herkesti.”⁸³ “Daha iyi ya!” diye kestirip atmıştı ve haksız sayılmazdı. Nitekim ikinci deneme çekimleri sonrası anlattığına göre, görüntü taciri onu tanıyamamış, o da bunu çabucak iyiye işaret olarak değerlendirmiş ve bu durum sınav sırasında “özgüvenini” (bu terime burada yer varsa) müthiş artırmıştı. Bugünse, iki hafta sonra yani, ne görelim, bekleyiş sona ermiş, haber gelmiş, imkânsız olan gerçekleşmiş, yeni prova okey denip onaylanmış, hayatının düşü gerçek olmuştu ve bu bir sözleşmeyle tescillenecekti. Başka deyişle: *Bir matrisin matrisi olma mertebesine yükseldi.* Bizim zevkimizin matrisi olma işlevini gören film görüntülerinin hizmetinde matris olmaya layık görüldü. Bu yüzden inanılmaz mutlu olduğunu vurguluyor elbette. Bilemiyorum doğrusu. Yeniden kalıba dökülme süreci onu öylesine ciddi hırpaladı ki mutlu olanın o olduğunu söylemek zor. Yeni kişi mutludur belki, ama ben onu tanımıyorum, hiç umurumda değil doğrusu. Geriye bir tek bu yeni kişi kaldığından, yanımda yürüyen genç kız, kabul gördüğü prova görüntüsündeki gibi, gelecekte kendisinden beklendiği şekilde hareket etmeye başladığından, yani daha şimdiden görüntüsünün kopyası, gelecekteki röprodüksiyonlarının röprodüksiyonu olduğundan, V’den eser yok artık; ayrıca henüz ağızdan çıkmadıysa da hayata geçirdiği nihai Goodbye, birkaç güne kalmaz söze dökülür.

§ 28

Gözlemleyen değil gözlenen dikkate değer

Dediğimiz gibi bu başkalaşım, örneklerimizin asıl mıntıkasına dahil değilse de görüntünün gerçeklik karşısındaki önceliğini tanımayı canlı bir davranış motifi ve bir matris görüntüsüne dönüşmeyi bir yaşam prosedürü olarak gözler önüne sermesi açısından yine de özellikle öğretici. İncelememizde savunduğumuz, günümüzde görüntü olmanın var olmaktan daha “var” olduğu savına iyice açıklık kazandırıyor; o nedenle bu örneğin üzerinde durmaya devam ediyoruz.

V.’nin görüntü olma hevesini “kendini beğenmişlik”le ya da “şöhret düşkünlüğü”yle niteleyip geçiştirmek meseleyi basitleştirmektedir. Kendini beğenmişlik ya da şöhret düşkünlüğü, yani başkalarının ağzında ve bakışlarının hedefinde olma tutkusu ve bu sayede ancak var olmak, hiçbir şeyi açıklamıyor; bilakis bizzat bunlar da sorun, hem de hayli karmaşık sorunlar.

Binlercesi gibi V. de sadece görüntülerin (‘pictures’) önemli görüldüğü ve görüntü endüstrisinin (boş yere değil) sansasyonel derecede reel bir endüstri dalı sayıldığı bir dünyada büyü müştü. Bu dünya tarafından, bu görüntülerin matris gücü ve prestiji tarafından biçimlendirilmişti. Bu imajlar dünyasının sınırları içinde şu ya da bu şekilde “bulunmak”, ama işte görüntü olmaksızın, idol olmaksızın yaşamak, onun açısından baştan beri bir azaptı ve çok geçmeden de bitmek bilmeyen bir aşağılık ve hiçlik duygusunun kaynağına dönüşmüştü. Bu aşağılık kompleksinin etiolojisini kavramak gerekir, tarihte bir ilk çünkü ve bir de - her ne kadar konusu aşağılık kompleksin-

den başka bir şey olmayan bireysel psikoloji tarafından henüz keşfedilmemişse de - bu psikolojinin günümüzdeki önemli bir varyantı. Çünkü *çekingenlerin gözünü korkutan bugünkü idol dünyası, insanlardan değil insanların görüntülerinden*, hatta nesnelerden oluşuyor.⁸⁴ V., ebeveyninin ya da kardeşlerinin, okuldaki ya da plajdaki rakiplerinin oluşturduğu tehditkâr tablo karşısında değil, kopyalanmış görüntülerin oluşturduğu arka plan nedeniyle kendini küçük görüyordu. Nevrozu, ‘toplumsal’ açıdan kabul görmemişliğin göstergesi değil - giriş bölümünde benzer bir vakaya dikkat çekmiştik - görüntü dünyasına teknik açıdan kabul edilmemiş olmanın semptomuydu. Herhangi bir yurttaş için sırf aristokratlardan oluşan bir çevrede, anonim ve ‘saygınlık görmeyen’ bir gayriaristokrat olarak yaşamak nasıl zorsa, onun için de kusursuz görüntüler ortamında yaşamak bir o kadar katlanılmaz bir şeydi.⁸⁵ Sürekli, marjinal, hatta deyim yerindeyse bir hiç olma duygusu, günün birinde (yükselişini, yani görüntüye dönüşmeyi gerçekleştiremediği takdirde) hiç var olmadığı sonucuna varma korkusu altında ezilmişti. Kısacası *ontolojik prestij eksikliğinin* ızdırabını çekiyordu. Mesleki kavgasına, görüntüye dönüşme kavgasına girişmesi, daha fazla *gerçek* olabilme, önce hele bir var olma uğrunaydı. Bir görüntü olarak var olabilmekten nasibini alması için “Bırak var olana dek görüntüm kalsın,” şeklindeki Mignon satırını ters çevirip “Bırak görüntü olana dek dönüşeyim,” demesinde sakınca yoktu.

Görüntü sayesinde var olma ihtirasını hiçbir şey kendisinin sarf ettiği iki-üç cümle yığınınından daha iyi anlatamazdı.

Günlükten

“Kişisel dönüşümünü başarır başarmaz söylediği (önceki yaşamını aşağılarken sergilediği tavır, ne denli yüksek bir ontolojik basamağa ulaştığına inandığını gösteriyordu) şuydu: “Tanrım, önceki halim neydi öyle!” Bir hiç olduğunu ima

ediyordu elbette. Bunun nedeniyse daha önce ‘yalnızca var’ oluşuydu ‘yalnızca yaşayıp durmasıydı’, hep kendisi olarak, hep tekil, hep o an bulunduğu yerde. Negatif ifadeyle söylersek, işlenmemiş ve çoğaltılmamış haliyle dikkate alınmasını gerektirecek kadar dikkati çekmiyordu çünkü; varlığına onay bulamamıştı; varlığının teslim alındığına dair makbuz verecek bir tüketici eksikti; kendisinin biçimlendirmiş olduğu ve kitle halinde onun varlığını onaylayacak bir tüketiciler topluluğu yoktu. Kısacası bir idol değildi, seri mal değildi, “bir şey” değildi. Topu topu anonim “biri”ydi. Kendisini çevreleyen ortamda haklıydı söylediklerinde. “Bir şey” olmanın varlık mertebesiyle kıyaslandığında sadece “biri” olanlar, Hollywood dünyasında bir hiçtir ve “yok” sayılır.

V. bu sözlerle ifade etmedi elbette söylediklerini. Ama bu argümanlar onun kulağına “truisms”^{*} gibi çalınırdı zaten. Ona göre bunlar ayrıca formüle edilmeleri gerekmeyen beylik laflardır. Ekonomi ontolojisinin aksiyomu olarak “işlenmemişin hiç olduğu” ya da “realitenin ancak röprodüksiyonla üretildiği” kabul edildiğinde, hepsi gerçekten de kendiliğinden anlaşılır şeyler. V.’nin yaptığı pratikte bu aksiyomun uygulanmasından başka bir şey değildi. Bu aksiyomun gerçeğini sorgulamak için bir nedeni yoktu, çünkü bu gerçek onun dünyasında koşulsuz geçerliydi ve sorunsuz işlemişti.

“Tanrım, önceki halim neydi öyle!” diye seslenişini yanıtsız bırakmamış ve aksine onu iğnelemiş olmam - çünkü “asıl varlığını”, kendini kamulaştırdığı, yani kendi benliğini gaspettiği anda kazandığına inandığından - gösterdiği performans karşısında adil bir davranış değildi kuşkusuz. Onun gibi, “birisi” olmaktansa müthiş bir didinmeyle “bir şey” olmayı başarmış birinin gözünde hâlâ “birisi” olarak ortalıkta dolaşan, hatta bundan bir parça onur duyan biri gülünç bücürün tekidir elbette. Nitekim beni o şekilde niteleyip dalgasını geçti. “Şu

* Ing. Apaçık gerçekler. -yhn

‘kendi’ lafından başka bir şey bilmez misin sen!” diye alayla karşılık verdi, “Kimseyi ilgilendirdiği mi var bunun?” Bu son deyişle, *talebi*, *değer ölçüsü* ve var olmanın ölçütü yaptığı için söyleyecek sözüm kalmadı.

Şöyle demiştim: Baştan sona feodal bir ortamdaki bir yurttaşın durumuna benzer şekilde hissetmişti V. kendini, ‘havagazı’ olarak, ‘adı sanı yok biri’ olarak. Şimdi ise yeni tavırlarındaki stili, yani jestlerini, ses tonunu, adımlarını hatırladığımda, V.’yi, zorla aristokrasiye dahil olup sonra da bu aidiyeti abartan *züppe*ye benzetmekten başka bir şey gelmiyor aklıma. Yunanca ‘soylu’ anlamına gelen *έσθλός* sözcüğünün Yunanca-daki “olmak” kökünden türetilmiş olması; “var” sayılanı ve başkalarından daha yüksek bir var olma derecesine sahip olanı tanımlaması rastlantı değil. İşte V.’nin varoluş derecesi de artık başkalarınınkinden yüksekti, çünkü işlenmiş bir ürün, sayısız kopyanın beklenen örnek modeli, bir seri üretim malıydı şimdi, oysa önceden, o acınası eski zamanlarda, işlenmemiş hammadde ve talihsiz bir tekil olarak sadece gaipelerde, tüketicilerin biçare pleblerinden biriydi sırf.

Ona soyluluk kazandıran şeyin bir toplu üretim malı mertebesine çıkmışlık olması kulağa tuhaf geliyor elbette. Kitle ve soyluluk birbiriyle çelişiyor. Ne var ki ister, idol olacağı “Matris dünyasına”, ister “görüntüler âlemine”, ister “toplulu üretim malları dünyasına” yükseliş diyelim, hepsi aynı kapıya çıkar. Çünkü sadece idoller görüntü olabiliyor. Görüntü olabilmele-riyse seri şekilde çoğaltılmayla mümkün ancak.⁸⁶

Öte yandan seri üretim mallarının mertebesinin başka bir kökeni de var. Günümüzdeki metaların hatırı sayılır kısmının varlığının bizden kaynaklandığı söylenemez aslında. Bizler daha çok alıcı ve tüketici olarak, onların üretiminin devamını güvence altına almak için varız. İşte bizim tüketim ihtiyacımız (ve buna eşlik eden yaşam tarzımız) malların sürümüne hizmet etmeye yönelikse, en azından bundan etkilenecek biçim-

leniyorsa eğer, bizler artık birer *araçtan* başka bir şey değiliz ve araç olarak amaçlar karşısında ontolojik olarak düşük konumdayız. Ama V. gibi gaiplerden gelip parlak yükseklerle çıkmayı başarmış ve tüketim mallarıyla idare etmek yerine, kendisi tüketim maddesi olma konumuna erişmiş biri “önemlidir” artık, başka bir varoluş kategorisindedir böylece.

Bu dikkate alınma, önemli olma, V.’nin örneğinde özellikle mantıklıydı, çünkü artık o, Picture Industry’nin bir parçasıydı ve gerçekten *seyredilmeliydi*.

Günlükten

“Artık seyredilmesi gereken biri olarak görülmesi gerektiği için benim gibi olsa olsa görüntü tüketicisi olabilecek - ki o bile tartışılır - bir herifi adam yerine koyması mümkün değildi. Bir görüntü için gerçek biriyle ilişki, düpedüz bir *mésalliance** demekti; bir metayla bir tüketicinin ilişkisi ‘olur şey değil’di resmen. Çevre edinebilmesi için galiba kendi gibilerin, görüntülerin arasına karışması gerekecek; ‘gerekecek’ demeyelim ya da, çünkü görüntülerin oluşturduğu klik ne de olsa (herkesçe görülen ama kimsenin ulaşamadığı) kendi başına bir dünya. V. de bu dünyaya kendiliğinden kabul edilecek haliyle. Orada birini bulacağına, kendi gibi ‘bir şey’ olan birine rastlayacağına şüphe yok. Onun gibi sırf genel bir dikkate alınma için yaşayan, benzer şekilde larvamsı duygular içinde, birlikte tek bir meta kalbi ve tek bir meta ruhu oluşturabileceği ve kendi açısından ‘daha dikkate değer’ bir match** olabilecek bir şey yani.”

Bu gibi durumlarda formel zekâ belirleyici olsaydı, V. ne kastettiğimi anlamakta güçlük çekmezdi. Çünkü V.’nin kafasının çalışmadığı söylenemez. Ancak anlamak sadece akla değil tercih edilen duruşa da bağlıdır. Artık ait olduğu aristokrasi sınıfı, bu tür bir şeyi hâlâ anlamayı yasaklar. ‘Beyond her’ ise,

* Fr. Dengi olmayan biriyle evlenme. -yhn

** İng. Eş. -yhn

'above her' olduğundan değil, aksine 'below her' olması nedeniyledir. Yani artık çok yukarılardaydı ve beni anlama serbestliğine sahip değildi. O nedenle V.'ye kötü niyet suçlamasında bulunmak ya da ona sinirlenmek de haksızlık olurdu. Bu davranışlarda bulunan o değildi; sadece 'ortama uyup' gereğini yapıyordu. Akıntıya karşı yüzmesi ya da kendisine biçilen ve çevresindeki herkesin en doğal şey olarak kabullendiği rolü - yani *meta olmanın bir terfi ve meta olarak tadına varılmanın bir varoluş kanıtı olduğuna dair varsayımı* - reddetmesi pervasızlık olurdu.

Zaman Dışı Varolma

Beckett'in "En attendant Godot" adlı oyununa dair⁸⁷

Babalarımızın yaptığı gibi, her dini metinde edebi bir yan bulmaktansa her önemli edebiyat yapıtında dini bir yan keşfetmenin daha ciddi bir iş olduğuna bizi inandırmaya çalışan şu negatif açıklayıcılar aşırı hamaratlar doğrusu. Yakın zamanda Kafka'nın büyük öneme sahip külliyatına hem de aceleci bir sofulukla yaptıkları yetmiyormuş gibi, daha şimdiden* Beckett'teki alaycılığın da başına musallat oldular ve yapıtı sahte şeref kaftanıyla donatmaya başladılar. Belki bu kez, çarpık değerlendirmelerin önüne geçmek mümkündür. Hak ettiği onurun yapıttan ne denli az esirgenmesi gerektiğini şimdi okuyacağınız yorumlar ortaya koymaktadır.

* Anders'in makalesi yayımlandığında, Beckett'in eserinin yayımlanmasının üzerinden henüz dört yıl geçmiştir. -çn

Yapıt, negatif bir alegoridir

Bir *alegorinin* söz konusu olduğu noktasında tüm yorumcular hemfikir. Ancak *alegorinin* yorumlanması tam gaz devam ediyor ve Godot'nun *kim* ya da *ne* olduğunu tartışanların ve bu soruyu (konu nihilizmin küçük çaptaki temel bilgile-riymiş gibi) bir çırpıda “ölüm” ya da “yaşamın anlamı” ya da “Tanrı” diye yanıtlayanların bir teki dahi, *alegorilerin*, keza Beckett'in *alegorisinin* de hangi mekanizmaya tabi olduğuna kafa yormuyor. Bu mekanizma “*inversiyon* [ters çevirme]”dur. Peki *inversiyon* ne demektir?

Ezop ya da La Fontaine, insanlar hayvanlara benzer derken insanları hayvan gibi mi tasvir ediyorlardı? Hayır. Aksi-ne denklemin iki elementinin, özneyle yüklemen - fablların kendine özgü komik yabancılaştırıcı efektleri de burada yatar nitekim - yerlerini değiştiriyorlardı, yani hayvanların insan olduğunu öne sürüyorlardı. Aynısını çeyrek yüzyıl önce Brecht de yapmıştı, *Üç Kuruşluk Opera*'da bağınaz küçük burjuvaların haydut olduğunu anlatmayı hedeflediğinde, özneyi yüklem, yüklemi özne yapmış, haydutları dar kafalı kişiler olarak göstermişti. Beckett'in fablı ele alınmadan önce, fabl yazarlarının bu ‘quid pro quo’sunun kavranması gerekir. Nitekim aynı yöntemi Beckett de kullanmaktadır. Hem de olağanüstü bir ustalıklı.

Çünkü biçimi ve kuralı artık bilmeyen, yaşamın artık devam etmediği bir varoluşun fablını anlatabilmek için fablların biçimini ve kuralını tahrip eder. Tahrip olmuş ve devam etmeyen fabl, devam etmeyen hayata uygun bir fabl haline gelir. O yüzden Beckett'in “*inversiyon*”u geri çevrilse, insanları anla-

tan bu abes fabl, abes insanların fabl anlamına gelirdi. Şurası muhakkak: Türünün klasik-formel idealiyle benzeşmeyen bir fabl bu. Ancak artık “değerler”den uzak bir yaşamın fabl olduğu ve fabl formunda yoğunlaştırılamayacağı için çıkarılacak ders, ondaki bu defo ve çuvallamadır. Tutarsızlığının nedeni tutarsızlığı tema etmesidir; tasvir edeceği bir “akış” içermeme lüksüne sahip olması, akıştan yoksun bir yaşamı anlatmasıdır; bu yapıttaki “hikâye” sunmama cüreti, bir hikâyesi olmayan insanların tasvirinden gelir. Yapıtı bir gelişigüzellikle oluşturan gelişmelerin ve lime lime konuşmaların nedensiz başlayıp nedensiz kesilmesi ya da öylesine yinelenmesi (hem de öylesine kurnazca ki oyundakiler çoğu kez bu tekrar gerçeğini fark etmiyorlar bile) yadsınacak bir şey değil. Çünkü bu yersizliğe neden olan şey seçilen tema; işte bu tema, artık bir motoru ve motifi olmayan hayatın kendisidir.

Yapıt, belli ölçüde bir *negatif fabl* olmasına karşın yine de fabldır, tıpkı bir tam güneş tutulması fotoğrafının her şeye rağmen fotoğraf olma özelliğini koruması gibi. En başta, çıkarılacak bir ders bulunmamasına rağmen yine de *soyutlama* düzleminde kaldığı için. Son 150 yılın romanları biçimden yoksun yaşamları öylesine aktarmakla yetinmişken, Beckett’in eseri *biçimsizliğin kendisini olduğu* gibi betimler. Üstelik sadece bu teması değil, figürleri de soyuttur. “Kahramanları” Estragon ve Wladimir düpedüz “genel mi genel insanlar” olarak düşünülmüşlerdir; sözcüğün en korkunç anlamında “soyut” turlar; yani *abs-tracti*, dolayısıyla çıkarılmış, koparılmışlardır. Koparılmış oldukları Dünya’da işleri kalmadığı için o Dünya’da bulacakları bir şey de yoktur. Böylece Dünya da soyutlaşır. O yüzden sahnede de bir şey kalmaz. Bir fablın anlamı için elzem gereç, yani ortada duran ağaç dışında hiçbir şey yoktur. Kutsal Kitap’taki “hayat ağacı”na mukabil bu ağaç, olası bir intihar için sürekli var olan bir gereç haliyle Dünya’yı ya da “yaşamak” ve “kendini asmamak” denklemini temsil eder.

Dolayısıyla yapının “kahramanları sadece hayattadırlar artık; Dünya’da değildirler.” Öyle acımasız bir mantıkla realize edilir ki bu, yanında Dünyasız yaşama dair tüm diğer anlatımlar - çağdaş edebiyat, felsefe ve güzel sanatlar yeterince bu türden yaşam tasvirleri sunar - âdeta avutucudurlar. Döblin’in Franz Biberkopf’u hiç değilse yaşamın renkli karmaşasının içinde- dir; bu karmaşa her ne kadar onu ilgilendirmese de. Kafka’nın kadastrocu K.’si en azından “şato” suna dahil olmanın yollarını arar. Her ne kadar Dünya’yı Kantçı bir ahlâk âlemi gibi görse de onunla her koşulda didişen, günümüz türlerinin atası Michael Kohlhaas da şöyle dursun. Şöyle ya da böyle hepsinin bir “dünya” sı vardı. Biberkopf’un ki çok fazla sayıdaydı, o yüzden belirli bir dünyası yoktu; K.’ninki yaşam umuduydu; Kohlhaas’ın ki sahte bir dünyaydı. Olmayan Dünya’ya henüz varmamışlardı. Oraya ilk varan, Beckett’in yarattığı figürler oldu. Biberkopf’u sağır eden yaşam koşturmacasının uğultusu, ilk onların kulağında kesilir; yaşamın şatosuna sadece girmek istemeyi dahi ilk onlar unuttur ve ilk onlar vazgeçer Dünya’yı başkalarının kriterleriyle değerlendirmekten. Bu gerçek dünyasızlığın - edebi ya da teatral açıdan resmedilecekse - sıradışı yöntemler gerektirdiği apaçık. Dünyasızlığın olduğu yerde *Dünya’yla çatışma da* olamayacağı için *trajiklik olasılığı da* yitip gitmiştir Daha doğrusu: Bu var olma biçiminin trajik tarafı, bir trajediden dahi mahrum kalması, (atalarımızın trajedileri gibi maskaralıkların ağır bastığı bir oyun olmakla sınırlı kalmayıp) aynı zamanda her yanıyla baştan sona maskaralık olmasıdır. Dolayısıyla sadece maskaralık olarak sergilenebilir; *ontolojik bir maskaralık* olarak hem de, *komedi* olarak değil. İşte Beckett’in yaptığı budur.

Soyutlamanın ve maskaralığın birbiriyle ne denli yakın bir ilişkide olduğunu bize Don Quijote göstermiştir. Ancak Don Quijote, asıl Dünya’dan değil sadece Dünya’nın doğru oluşundan yola çıkmıştır. O yüzden Beckett’in ortaoyunu felsefi açı-

dan “daha radikaldır.” Soytarıca gülünçlüğü, insanları onlara uymayan ve öylelikle çatıştıkları bir dünyaya ya da duruma yerleştirerek değil, herhangi bir yere oturtmaksızın öylece ortaya sürerek yaratır. Böylece figürler palyaçoğa dönüşür, çünkü palyaçolardaki metafizik mizah, temelde var olanla olmayanın karıştırılmasında, olmayan basamaklara takılmakta ya da (var olan) basamaklara yok muamelesi yapmakta yatar. Ancak sürekli kahkaha attırmak için aralıksız biçimde meşgul ve âdeta çatışmayı prensip haline getirmiş bu palyaçoların (Chaplin de onlara dahil) tersine Beckett’in kahramanları *tembel ya da felçli palyaçolardır*. Bu figürler, kendileri açısından sadece şu ya da bu nesne değil, artık yaşamın tamamı var olmaktan çıktığı için yaşamla ilgilenmezler. Böylelikle Beckett’in günümüz insanının temsilcisi olarak seçtiği *fabulae personae** tipi belirlenmiştir. Bu tipler, sadece *clochards*;** yani Dünya’nın senaryosunun dışında kalmış canlılar; artık Dünya’yla ilişkileri kalmadığı için yapacak hiçbir işi olmayan gariban varlıklar olabilir ancak.

* Fr. Fabl kişileri. –yhn

** Fr. Berduşlar. –yhn

Motto: Kalıyorum, o halde bir şeyleri beklerim

Yapacak işi olmamak. Döblin'in yirmi yılı aşkın bir süre önce Biberkopf'un şahsında avareliğe mahkûm, o yüzden de dünyasız bir insanı betimlemesinden bu yana, bir dizi tarihsel gelişmeyle birlikte "eylemek" de o zamankinden daha kuşku-lu, belirsiz bir şey oldu. İşsizlerin sayısı arttığından falan değil üstelik, kaldı ki şu anda öyle bir durum da yok. Aksine, efektif anlamda bir şeylerle uğraşan milyonlarca insan "*kendileriyle uğraşıldığı*" duygusuna sahip. Başka deyişle çalışmalarının he-defini kendileri belirlemeksizin ya da bu hedefi kavramaktan dahi âciz yahut kendilerini tüketip bitiren bir uğraşları oldu-ğunun bilinciyle yapıyorlar işlerini. Kısacası: *Baskı ortamı öy-lesine total ki, edimler dahi pasifliğin bir varyantı haline geldi; öyle ki aşırı yorucu hatta ölümcül işlerde dahi edim, bir boşuna uğraşma ya da boş oturma biçimini aldı.* Hiçbir şey yapmadan duran Estragon ve Wladimir'in, milyonlarca çalışan insanı temsil ettiğini herhalde kimse yadsıyamayacaktır.

Bu rolde olmalarının nedeni, boş durmalarına ve varlıklarının anlamsızlığına karşın yine de her halükârda "*devam etmek*" istemeleridir, yani işi trajik bir intihara adaylığa vardırmamış olmalarıdır. On dokuzuncu yüzyıl edebiyatındaki haydut kah-ramanların patırtılı pathosuna da yabancılar, Strindberg figür-lerinin isterikliğine de. Daha sahiciler: Yani sıradan sürü insa-nı kadar patetiklikten uzak ve tutarsızlar. Çünkü bu insanlar anlamsızlıklara da bir son vermiyorlar, aralarındaki nihilistler dahi yaşamaya devam etmek istiyor, en azından "*yaşamamayı istemiyorlar.*" Bu negatif istenççi formül bile bu haliyle fazla doktriner değilse tabii. Çünkü aslına bakılırsa Estragon'lar ve

Wladimir'ler özellikle de anlamsız yaşadıkları için yaşamaya devam ediyorlar. Çünkü yaşamı sürdürmeme kararı, son verme özgürlüğü, hiçbir şey yapmama ya da hiçbir şeyi bizzat yapmama diyelim, alışkanlığı yüzünden çoktan kötürümleşmiştir.⁸⁸ Sonuçta hiçbir özel motif olmaksızın yaşamaya devam ediyorlar ya da bir kere Dünya'ya gelmişlerdir artık; bir de var olma dışında, hayat için başka bir şeyin hesaba katılması gerekmiyor.

Bu türden bir "yaşamı", Dünya'ya bir kez gelmiş oldukları için dünyada kalan insanları anlatıyor işte Beckett'in yapıtı. Ancak öyle bir anlatıyor ki, şimdiye kadarki tüm edebi umarsızlık öykülerinden esaslı biçimde ayrılıyor.

Tüm klasik haydut figürlerine (Faust dahil) mal edilebilecek şiar şu olurdu: *"Artık beklediğimiz bir şey kalmadı, o halde kalmamızın anlamı yok."* "Oysa Estragon ve Wladimir, bu mottounun tersyüz edilmiş biçimini kullanıyorlar. *"Kalıyoruz, o halde bekleyelim,"* der gibiler. Bir de *"Beklediğimize göre, beklememiz gereken bir şey olmalı."*

Bu parolaları, öncülerininkinden daha pozitif geliyor kulağa. Ama işte sadece kulağa öyle geliyor. O ikisinin belli bir şeyi beklediklerinden söz edilemez. Gerçekten de o denli az bekliyorlar ki herhangi bir şeyi beklediklerini ve neyi beklediklerini birbirlerine hatırlatmak zorundalar. Aslında bir bakıma hiçbir şeyi beklemiyorlar. Ama her günkü varoluşlarının sürüp gitmesi ışığında, bekledikleri sonucunu çıkarmamaları olanaksız. Bu her günkü "bekleyişleri" karşısında bir şeyi bekledikleri sonucuna varmadan da edemezler. Tıpkı gece yağmurda durakta dikilen insanları gördüğümüzde beklemekte oldukları ve bu bekledikleri şeyin "onları fazla bekletmeyeceği" yargısına varmamız gibi. O nedenle de beklenen Godot'un kim ya da ne olduğu sorusu anlamsızdır. *Godot, anlamsızca sürüp giden yaşamın, "beklemek", "bir şeyi beklemek" şeklinde, kendini yanlış anlaması gerçeğinin konu başlığından başka bir şey değildir.*

İki kahramanın pozitiflikleri, basit pozitif bir anlam taşımak yerine çifte olumsuzlamaya çıkar dolayısıyla: *Saçmalığı kabul-
lenme yeteneksizliğine*. Bunu söylemekle de aslında Beckett'in
kendi yapıtı için seçtiği başlık hakkındaki açıklamasını, yani
onun açısından meselenin Godot değil sadece ve sadece “at-
tendant” olduğunu, tekrar etmiş oluyoruz.

*Beckett, nihilist insanları değil, insanların nihilist olma aczini
gözler önüne seriyor*

Fransız yorumcular, sırf bir kere Dünya'ya gelinmiş olunmasının bekleme nedeni olduğu bu tür bir yaşamı nitelemek için Heideggerci "fırlatılmış olmak" ifadesini kullandılar. Yersiz bir seçim. Çünkü Heidegger bu terimle, kendi varoluşunun rastlantısallığını itiraf edip, lafı dolandırmadan tanımlarken (sonra da bu rastlantısallığı inadına eline alıp ondan kendi "tasarımını" yaratmıştır) Beckett'in yapıtının kahramanları buna yanaşmaz, tıpkı temsil ettikleri milyonlar gibi. Ne varlıklarını rastlantısal görürler ne de bu rastlantısallığı ortadan kaldırmaya, yani kendilerine fırlatılmış olanı pozitif bir "tasarım"a dönüştürmeye çalışırlar. Heidegger'in varoluş kavramıyla karşılaştırılamayacak kadar kahramanlıktan uzaktırlar, çok daha iyi niyetli, çok daha "gerçekçi"dirler. Nasıl bir sandalyeye ya da eve bakıp her ikisinin de var olmaktan başka bir şey yapmadıklarını ya da "hiçbir şeye" yaramadıklarını teslim edemezlerse kendi varlıklarını da "boş" ya da değersiz olarak kavramaları söz konusu değildir. Daha çok metafizikçidirler, yani, *anlam kavramından vazgeçmekten âcizdirler*. Heidegger'in ifadesi anlam kavramının açıkça alaşağı edilmesidir. Buna karşın Wladimir'le Estragon, varlıklarından ötürü bekleyecek bir şeyin olması gerektiği sonucuna vardıklarından, *anlamsızlığı bariz durumun ortasında anlam kavramının mühürdarbaşısıdır*lar. "Nihilistleri" temsil ettikleri (haklarında böyle söylendi) iddiası, yanlış olmak bir yana Beckett'in anlatmak istediğinin de tam tersi bir yargı. Sonuçta umutlarını yitirmediklerinden, yitirmekten âciz olduklarından, daha çok naif ve iflah olmaz

iyimserlikte ideologlardır. Beckett'in ortaya koyduğu, nihilizm değil, insanın, had safhadaki ümitsuz durumlarda dahi nihilist olma aczidir. Eserin yansıttığı acınası kasvetin bir kısmı, pek de öyle iki kahramanın umutsuz durumundan değil, daha çok bu ikisinin hep ama hep bekleyip duranlar olarak bu durumun altından kalkamadıkları, dolayısıyla nihilist olmadıkları gerçeğinden kaynaklanır. Komikliklerinin gücünü işte bu aczlerine borçludurlar.

Komedi sanatı, iki bin yılı aşkın pratiği boyunca, komiklikte tümünden yersiz, tümünden bir iyi niyetin eline su dökebilecek az şey bulunduğunu göstermiştir. Boynuzlanmış koca figürüne özel merakıyla örneğin, yani olayın barizliğine rağmen gereksiz yere güven duyan, güvensizlik duyabilmesi belli ölçüde yapısal olarak engellenmiş erkek tiplmesiyle. İşte pratikte onların kardeşleri olan Estragon ve Wladimir, Fransız masallarındaki, “doğuştan koca” özellikleriyle, tek başlarına bir ıssız adada yaşamalarına ve hiç evlenmemiş olmalarına rağmen her akşam bıkip usanmadan eşlerini bekleyen “maris imaginaires”lere* benziyorlar. Ayrıca Beckett'in gözünde hepimiz öyleyiz galiba.

* Fr. Muhayyel kocalar. -yhn

Tanrı'nın varlığının kanıtları "ex absentia"

Hayır, geleceklerine dair, "Godot"nun var olduğuna ve onun geleceğine dair tek bir imada bulunmamıştır Beckett. "Godot" isminde İngilizcedeki "Tanrı" sözcüğünün saklı olduğu kesinse de eserin Tanrı'yı değil aksine yalnızca *Tanrı kavramını* söz konusu ettiği muhakkak. O nedenle Tanrı imgesinin bulanıklığı vurgusunda şaşırtıcı bir yan yok. Teolojik pasajlarda, Tanrı'nın neler yaptığına bilinmediğine, rivayete bakılırsa hiçbir şey yapmadığına dair ifadeler geçer; her gün çıkıp gelen kuryenin, Kafkaesk Barnabas'ın kardeşi denebilecek figürün tek söylediği şey, ne yazık ki Godot'nun bugün gelmeyeceği, ama yarın hiç kuşkusuz böyle bir olasılığın bulunduğu. Beckett'in bununla anlattığı, açıkça Godot'nun yolunun gözlenmesini sağlayan ve ona olan inancı ayakta tutan şeyin tam da *gelmemesi* olduğudur. "Gel gidelim. - Gidemeyiz. - Nedenmiş? - Godot'yu bekliyoruz. - Ha doğru ya."

Kafka'yla olan benzerlik açıkça görülüyor. Akla hemen "ölmüş kralın mesajı" geliyor. Ancak burada doğrudan bir edebi benzerlik olup olmadığının önemi yok. Çünkü her iki yazar da ne de olsa *enfants du même siècle*,* aynı edebiyat-öncesi kaynaktan beslenmişler. Rilke olsun, Kafka ya da Beckett olsun, *bu yazarların dinsel deneyimleri paradoksal biçimde hep dinsel anlamsızlıktan, Tanrı'yı tanıyamama gerçeğinden, yani paradoksal biçimde inançsızlıkla ortaklaşa bir deneyimden kaynaklanır.* Rilke'de Tanrı'nın ulaşılamazlığından (1. Duino Ağıtı); Kafka'da arayıştaki erişilmezlikten; Beckett'te bekleyiş-

* Fr. Aynı yüzyılın çocukları. -yhn

teki erişilmezlikten. Her üçünde de Tanrı'nın varlığının kanıtı şöyledir: “*Gelmiyor, o haldе var.*” “*İsa'nın yeryüzüne indiği yok, demek ki Tanrı var.*” “Negatif teoloji”den bildiğimiz negatiflik burada dini olana bizzat aktarılmışa benziyor. Böylelikle de muazzam biçimde güçlenmektedir. Negatif teolojide Tanrı'yı tanımlamak için kullanılan şey yalnızca *ortada görünür bir özelliğın olmamasıyken*, burada Tanrı'nın varlığının kanıtı olarak görülen şey, *bizzat Tanrı'nın yokluğudur*. Bunun Rilke ve Kafka için geçerliliğı su götürmez. Yine aynı şekilde Heidegger'in Hölderlin'den devraldığı, tehlike varsa çaresi de vardır mottosunun da aynı tip *ex absentia kanıtı* örneğı olduğu kesin. İşte Beckett'in yarattığı figürler de aynı kategoriden- dir. Ama tabii sadece figürler, Beckett'in kendisi değil. Çünkü Beckett'in konumu özeldir. Figürlerine mal ettiğı, Godot'nun gelmeyişinin onun varlığını işaret ettiğı çıkarımına ortak olmaz, hatta bu çıkarımın absürdlüğünü gösterir. Dolayısıyla yapıtına hiç de *dinsellik atfedilemez*. *En fazla, dini konu ettiğı söylenebilir*. “En fazla” dememin nedeni, Beckett'in kendinden başka hiçbir şeye inanmayan bir inancı betimlemesidir. Buna ise inanç denemez.

Yaşam bir zaman öldürme uğraşına dönüşür

Böylesine unufak olmuş ama yine de gözden çıkarılmamış bir yaşamın somut anlamda nasıl “sürüp gittiği” merak edildiğinde, zamanının *tempo* soruluyor demektir. Tempo dememin nedeni (konuşma pratiğinin bildiği gibi) olanaksız olanın artık “yürümemesi”dir. Ya da zıt bir ifadeyle zaman, yalnızca bir amacı olan ve herhangi bir şeye yönelen bir yaşam açısından ilerler. İşte Estragon ve Wladimir’inki ilerlemekten uzak bir yaşamdır artık. O yüzden de Beckett’in oyunu haklı olarak yerinde sayar. O yüzden gelişmeler ve konuşmalar (yoldan geçen rolünde sahnenin solundan çıkıp sağından sözde başka kişilermiş gibi yeniden sahneye girenlerden farksız) sürgit devinim içerisindedirler. Önce ve sonra, sağ ve sol gibi olur, yani zamansal açıdan nötrleşirler. Bir süre sonra devinim sabitleşmiş görünür, zaman durmuş gibidir ve Hegel’in “kötü sonsuzluk” kavramını taklit etmemize izin varsa, “kötü öncesizlik ve sonrasızlığa” dönüşür.

Beckett bunu o denli tutarlı uygular ki (dram tarihinde benzeri yoktur herhalde) bir ikinci perde yerine birinci perdeyi, her ne kadar usulca değişikliklerle de olsa, yeniden oynatır ve beklenenin tersine, beklenmedik bir şey koymaz sahneye... böylelikle absürd denebilecek kadar şaşırtıcı bir etki yaratmakla kalmaz, aynı zamanda içimizde, her karşılaşmada *bellek yitimi* duygusu veren bir ürküntü yaratır. Nitekim (biri dışında) figürler bu tekrarlardan büsbütün habersizdirler; tekrarlara dikkat çekildiğinde dahi, yaşadıkları ya da konuştukları şeylerin dün ya da önceki günkülerin özetle tekrarı oldu-

ğunu herhangi şekilde ayırt etmekten âcizdirler. Yapıtta bu tür bir bellek yitiminin kullanılmasıysa tutarlıdır, çünkü zamanın olmadığı yerde anımsama da olmaz. Yine de zaman Kafka'daki kadar "taşlaşmış" değildir.⁸⁹ Beckett minimum bir faaliyet bıraktığı için - bunun ne türde bir faaliyet artığı olduğunu birazdan göreceğiz - haliyle minimum bir zaman da vardır. Akışı yoktur gerçi bu zamanın, ancak içeriği yine de bastırılıp bir kenara itilebilir ve "geçmiş" haline sokulabilir; dolayısıyla bir anlamda donmuş bir zaman bulamacıdır. Bu bulamacı hareketlendirmek de hep birkaç saniyeliğine, en fazla birkaç dakikalığına mümkündür. Zamanı hareketli tutan el bir anlığına geri çekildiğinde bile her şey yeniden iç içe geçer ve bir şeyler olup bittiğine dair tek bir ibare kalmaz. Ama geçici de olsa en azından "zaman" üretilmiş ve tadına varılmıştır.⁹⁰

Zaman bulamacını yine de hareketlendirebilecek eser miktardaki faaliyet, doğru dürüst bir "edim" sayılmaz artık; çünkü zamanı hareketlendirme dışında bir hedefi yoktur - ki "normal" işleyen yaşamda bu, edimin amacı değil sonucudur - dolayısıyla katışıksız *zaman öldürmedir*. "Sonuç çıkarma", "zamanın akışı" anlamında, bir faaliyetin tek amacıysa, o faaliyette başka hiçbir sonuç gözetilmez. İki figür "gitme" oyunu oynadıklarında yerlerinde kalıyorlar; "yardım etme" oynadıklarında parmaklarını dahi kımıldatmıyorlar. İyi duyguları ya da kızgınlıkları dahi saman alevi gibidir; öyle ki bu artık-var-olmama sürekli bir *negatif patlama* etkisi yaratır. Buna rağmen hep bir "faaliyet içerisindedirler", çünkü zamanı ayakta tutan hareketlilik haliyle, kahramanlarımızın ardına bir iki metrelik zaman iter ve onları sözde var olan Godot'ya doğru sürükler.

İş öyle bir noktaya varır ki - tam bu noktada oyun yürek parçalayan bir ahenk kazanır hakikaten - iki kafadar, duyguları ve hezeyanları oynamayı kararlaştırırlar, hatta bilfiil kucaklaşırlar. Çünkü ne de olsa hezeyanlar da harekettir ve bir

bakıma durmuş zamanın çamurunu bir nebze kenara iterler. “Ne dersin, sevinelim mi? Hiç yoktan iyidir,” önerisinde bulunur Estragon. Wladimir “Nedir iyi olan?” diye sorduğunda da “Hani azalır biraz,” yanıtını verir. Şunu söylemek ister: Bizi Godot’dan ayıran zaman aralığı birazcık kısalsın. Gerçekten de yaprak kımıldamazken, durumu çekilir kılmada dertlerine en derman olacak şey, birlikteliği canlandırmak, kafa kafaya verip hep bir kez daha anlamsızlığı alt edebilmeyi denemektir. Dokunaklı ve umutsuz karşılıklı bağımlılıkları, boşa konuşmaları, haliyle hepsi zaman alan tartışmaları, birbirlerine sırt çevirmeleri, tekrar yakınlaşmaları olmasa bitiktirler doğrusu. Beckett’in iki kişilik bir oyun takdim etmesi sadece teknik gerekçelerden kaynaklanmıyor. *Beklenti içindeki Robinson* konulu bir yapıtın pıhtılaşmış bir tablodan ibaret kalacağını dikkate almasının ötesinde, amacı, herkesin bir diğerinin zaman geçirme aracı olduğunu, sosyallığın varoluşun anlamsızlığından kurtulmayı sağladığını, en azından bu anlamsızlığın üzerini örttüğünü bize göstermektir. Kuşkusuz sosyallik de zamanın akışının mutlak güvencesi değildir, ara sıra yardımcı olur o kadar. “Pipomu nereye koydum?” sorusuna karşısındaki “Harika bir akşam,” yanıtını vermesine bakıldığında, monoloğu andıran değinmeler ve replikler, karanlığa rastgele kılıç sallayan ve akıllarınca düello yaptıklarını sanan iki kör düelloğunun hamlelerine benziyor.

“Normal yaşam”da da, boş zaman ara nağmeleri sırasında “zaman öldürme” diye bir şey olduğunu herkes teslim edecektir. “Zaman geçirme” denen yaygın ifade de gösteriyor ki, uğraş taklidiyle, yani oyunlarla, aksi halde duracağından korkulan zamanın hareketlenmesini, en azından ilerlemesini sağlama çabası içindeyiz. Denecektir ki, iyi ama bunu sadece boş zamanlarımızda yapıyoruz. Ciddiyet ve oyun enikonu birbirinden ayrılmıştır sonuçta. Oysa işte işin ciddiyetini, en azından sefaletini ve gerçeklikle kıyaslandığında Estragonluk

ve Wladimirlik yaşamın akıllmaz gerçekdışılığını oluşturan, zamanı aralıksız hareketli tutma, aralıksız oyun oynama zorunluluğudur. - Ama onlarla aramızdaki ayrım gerçekten haklı gerekçelerden mi kaynaklanır? Ciddiyetimizle oyunumuz arasında teşhis edilebilir bir ayrım çizgisi hâlâ var mıdır gerçekten? -

Aklımıza yatmıyor böyle bir çizginin bulunabileceği. Oyunla ciddiyetin, sahte uğraş uğruna yürüttükleri biçare çatışma, sırf yazgımızı, yani kitle insanının yazgısını yansıttığı için bu denli etkileyicidir herhalde. Bir yandan, bugün artık ereğine ilişkin saydamlığını büsbütün yitirmiş makine işçiliği, illüzyonistçe “*insan edimi*” olarak adlandırılan şeyin o denli uzağındadır ki aslında bir tür yalancı uğraşa dönüşmüştür. “Sahici” çalışmayla “zorunlu hal çalışması” arasında yapısal ve psikolojik anlamda hiçbir fark kalmamıştır artık. Öte yandan insan, bu tarz çalışma nedeniyle o denli dengesini yitirmiştir ki balans ayarı yapmak, “dinlenmek” ve “zaman geçirmek” için “hobi” denen şeyi icat etmek zorunda olduğuna inanır. Başka deyişle çelişkili biçimde tam da boş zamanlarında görünüşte önüne gerçek hedefler koyup, oyun sırasında sahiden çalışarak boş zamanın tadını çıkarmaya çalışır... bunu da örneğin bariz bir geriye dönüşle, para kazanılan işlerle kıyaslandığında köhnemiş bir üretim tarzıyla hayata geçirir, yani kıl testeresiyle el işleri yaparak ya da hobi bahçesinde çalışarak. Gündelik çalışma yaşamının eziyetiyle bütünüyle pestili çıkmamış; boş zamanı düzenleme, “oyun”, “zaman öldürme” inisiyatifi bizzat ele alacak takati kalmışsa ve zamanını öldürme işine radyonun akarbandımın bakmasına gerek kalmamışsa tabii. Ayrıca tüm teorik kıyaslamalardan ya da günümüzün uğraşları ve aylaklığı arasındaki denklemden daha elle tutulur gerçek, artık her şeyin - işin ve radyo programlarının akışının tek bir akıntıya dönüştüğü milyonlarca evde ve atölyede - eşzamanlı vuku bulmasıdır. Kısacası: Günümüz yaşamında çalışma saat-

leri ve boş zaman, uğraş ve aylaklık, ciddiyet ve oyun bu denli birbirine karıştığı içindir ki Estragon ve Wladimir'in yaptıklarına uğraş görüntüsü vermek için gösterdikleri çocukça ciddiyet bize böylesine korkunç ciddi ve böylesine harikulade güncel gelmektedir.

Her faaliyet, keza her görünürde faaliyet, aynı oranda zaman geçirmeye yarar gerçi; ancak hayata geçirilmeleri de bir o kadar zordur, çünkü bir şeyi inanmadan yapmak ya da bir şey yapıyormuş gibi görünmek tam da Estragonesk ve Wladimiresk yaşamın edilgenliğiyle bir kere baştan felce uğramış türden bir özgürlük gerektirir. O yüzden Beckett, bir yandan iki kafadara oyun oynatırken, diğer yandan “boş zamanı değerlendirme” görevinin üstesinden gelemeyecekleri kadar da nafile kılar oyunu.

Üstelik ellerinin altında bizimki kadar düzenlenmiş ve popüler boş zaman etkinliği varyantları, spor olanağı ya da Mozart sonatları olmadığı için; bilakis oyunlarını önce *icat etmeleri*, yani gündelik uğraşların külliyatından etkinlikler seçip zaman geçirmek amacıyla oyuna çevirmeleri gerektiğinden, belli ki daha da bir âcizdirler. Bizler futbol oynarken maçı bitirdiğimizde yeniden başlama avantajına sahipken, Estragon, da capo oyunu “ayakkabı çıkar-giy” oynar; dahası amacı kendini deli olarak göstermek değil, *bizi* enayi yerine koymaktır. Başka deyişle “ters çevirme” yöntemiyle bize, bizim oynadığımız (toplumsal yaygınlık tarafından anlamsızlığının çoktan üstü örtülmüş) oyunların da kendisinininkinden daha iyi bir şey olmadığını göstermektir. “Estragon ayakkabı çıkarıp giyme oyunu oynuyor” sahnesindeki ters çevirmenin anlamı şudur: “Bizim oyunlarımız da bir tür ‘ayakkabı çıkar-giy’ oyunudur, hayaletimsi bir şeydir, bir şey yapıyormuş gibi görünme uğraşdır. Hatta bu sahne nihayetinde total bir açılardır: “Gerçek ayakkabı çıkarıp-giymelerimiz, yani *gündelik yaşamımız*, oyundan başka bir şey değildir, palyaçoluk-

tur, sonuçsuzdur ve temelinde salt zaman geçirebilme umudu vardır. Ayrıca: “Bizler de iki kâfadar gibi tutarsızlığın lüksü ve sefaletiyle lanetliyiz.” Bir farkla ki, iki palyaço oyun *oynadıklarını* biliyorlar, bizse bilmiyoruz. Öylelikle de o ikisi ciddi kişiler haline gelirken bizler maskara oluyoruz. Bu da Beckett’teki “ters çevirmenin” zaferidir işte.

Kahramanlarımızın, zaman lapasını bizzat hareketli kılmak gibi bir derterli olmayanların ya da bu işi başka nasıl yapacaklarını bilemedikleri için doğallıkla halledenlerin talihine gıpta ile baktıkları gayet açık. *Pozzo-Lucky* çiftinin şahsında bu karşı figürler çıkar karşılarına.

Bu ikisini deşifre etme, kim olduklarını ve ne anlama geldiklerini bulma çabaları yorumcuları en az Godot'nun kimliği kadar meşgul etmiştir. Ancak tüm deşifre çabaları eğreti durmuştur, *çünkü ikilinin kendisi deşifredir*. Ne demek bu?

Şu demek: Figürleriyle Beckett, daha önce kavramsal versiyonda var olan bir şeyi bu spekülative şifre halinden kurtarmış ve tekrar duyumsallığa tercüme etmiştir; yani algılanabilir bir gerçekliği soyut bir şifreye çevirmemiştir. Ne?

Hegel'in diyalektiğinin ve Marx'ın sınıf savaşmaları teorisinin genç Fransa'nın gerek edebiyatını gerek felsefesini etkisi altına almaya başladığı otuzlu yılların başından beri *Tinin Fenomenolojisi*'ndeki "efendi ve köle" çifti sembolü 1900'lerde doğmuş olanların entelektüel bilincine öyle derinlemesine kazındı ki, bugün baktığımızda bu sembolün 19. yüzyıldaki "*Prometheus*" simgesinin yerini aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Büsbütün *insanlığı anlatan bir sembol* olmuştur bu kavram ve Sartre bu değişimin baş tanığıdır. *Sinekler*'deki "Orest" in şahsında son bir defa (Goethe'den Shelley'e, Byron'dan Ibsen'in "Brandt"ına dek hep gördüğümüz) tipik bir Prometheus figürü yaratmış; sonra da bu simgenin yerine nihai olarak Hegelci kavramı geçirmiştir. Bu yeni sembolde belirleyici olan "*çoğulculuk*" ve "*antagonizm*"dir,

yani “insan”ın artık bir “insan çifti” ile temsil edilmesidir. Tek tek bireylerin (metafiziksel self made man olarak Prometheusluk yapıp Tanrılara karşı savaşı) yerini *insanlar*, bir anlamda *birlikte* iktidar mücadelesi veren insanlar almıştır. Artık *gerçek* olan *bu insanlardır*. Çünkü önemli “olan” iktidar ve iktidar mücadelesidir ve yalnızca bu olgu - böylece işin en önemli kısmına geldik - *zamanın* motorudur. Zamansa tarihtir ve diyalektikçi felsefeye göre tarih, akışını yalnızca (insanla insan ya da bir sınıfla diğeri arasındaki) antagonizme borçludur, o kadar ki antagonizmin bittiği anda tarih de sona erer.

İşte ilerleyen tarih ilkesinin bu Hegelci düşünüş figürü, Pozzo ve Lucky’nin şahsında çıkar sahneye. Bu sahnede daha önce sadece “zamansız varoluş”un devinimi, daha doğrusu devinimsizliği vardı. Yeni çiftin ortaya çıkması seyirciyi sabote eder. Birkaç nedenle anlaşılır bir şeydir bu. Başta estetik nedenlerle: Seyircinin ilk önce eziyet olarak görüp reddettiği, derken “Godot dünyasının yasası” olarak kabullendiği durgunluk, gerçekten inisiyatif gösteren figürlerin sökün etmesiyle hissedilir biçimde sekteye uğrar. Sanki bir resim gözümüzün önünde bir filme dönüşmüştür. Buna bir de alegorinin doğasının getirdiği zorluk eklenir. Burada gördüğümüz, neredeyse tüm geleneksel alegorilerden farklıdır. Bildiğimiz alegori türleri (erdem, özgürlük, doğurganlık vb.) soyut olanı süsler ve donatırken, buradaki alegorinin ödevi soyut olanın üzerindeki aksesuarı sıyırmak; felsefi “efendi ve köle” formülasyonunda yeterince öne çıkmamış kötülüğü ve sefaleti tüm çıplaklığıyla mahkûm etmektir. Sözün kısası, *bu donatmadaki amaç ifşa etmektir; bu teatral illüzyonun işlevi hayal kırıklığına uğratmaktır*. Diyalektiğin sergilendiği sahne performansının kendisi diyalektiktir ve - sadece bizim üzerimizde değil, yeni figürlerle karşılaştıklarında belli bir çekingenliği üzerlerinden atamayan Estragon ve Wladimir üzerinde de - yarattığı rahatsızlığa bakarsak gerekçesi de yeterince açıklanmış oluyor.

Ancak iki kafadar, yeni ikiliye ne denli çekingen yaklaşırsa da gizleyemedikleri bir şey vardır: Onlara imrenmeleri. Bunun açıklanması gerekmiyor. Yorum çemberi kendiliğinden kapanıyor ne de olsa. Zamansız varoluşun dayanılmazlığının suretini çıkarmamızın ışığında, “zamansız varoluş” a mahkûm birilerine, zamanın kâhyalarının - en çekilmez olanları da dahil - ayrıcalıklı gelmesinin kaçınılmazlığı ortada haliyle. Pozzo, yani efendi olan, yalnız başına “zaman yapma” ya ya da tek başına ilerlemeye yahut Godot’ya yaklaşarak onu beklemeye ihtiyacı olmadığından, Lucky onu ileri doğru çekmektedir çünkü, gıpta edilecek biridir. Uşak olan Lucky’nin imrenilecek yanı ise sadece ileriye doğru tırıs gidebilmesi değil aksine zaten gitmek zorunda olmasıdır; çünkü Pozzo arkasındadır, onu izler ve ilerlemeye zorlar. Bu ikisi, dün de aynı şeyi yaptıklarını fark etmeden - yani bir bakıma tarihselliklerinin henüz farkına varmamış birer “kör tarih” olarak - zamansız iki kafadarı geçip geride bıraksalar da her biri, diğerince çekilerek ya da kovalanarak hiç fark etmez, her şeye rağmen yine de hareket halindedir ve Estragon’la Wladimir’in gözünde bahtiyar varlıklardır. Pozzo’nun Godot olduğu zannına kapılmalarında (oysa Pozzo’nun kendi, bu türden bir ismi hiç duymamıştır ve yanlış telaffuz etmektedir) anlaşılmayacak bir şey yok haliyle, ne de olsa Pozzo’nun kırbacının ardında, bekleyişlerinin bir son bulma ihtimali vardır. Aynı şekilde, yük hayvanı Lucky’nin adının anlamının “şanslı” olması da rastlantı değil. Ne varsa yüklenmiştir sırtına, hayatı boyunca kum torbalarını taşıyıp duracaktır, oysa hiç de ağır bir yükün altında değildir. Kafadarlar onun yerinde olsalar, yerlerinde saymaları gerekemeyecek ve ilerleyebileceklerdir; ilerlemek zorunda kalacakları için de çektikleri cehennem azabı azalacaktır ve belki ara sıra paylarına bir kemik de düşecektir.

Bu Dünya ve insan tasvirinden yine de herhangi bir pozitif, hatta avutucu yan bulup çıkarmaya çalışmak, tüm bun-

lardan sonra salt bir temin olmaktan öteye gidemezdi. Buna rağmen Beckett'in yapıtı, aktüalitenin edebi açıdan dile geldiği neredeyse tüm diğer nihilizm içeren dokümanlardan bir noktada ayrılıyor: Ses tonunda. Çünkü bu dokümanların tonu genellikle ya o (insani sıcaklığı ve mizahı bilmediği için) haklı olarak "tavizsiz" diye adlandırılan ciddiyeti içerir ya da (bir kere insana hiç metelik vermediği için) siniktir, dolayısıyla aynı şekilde insanlık dışıdır. Oysa palyaço - oyunda ne denli palyaçoluk olduğunu ortaya koymuştuk - ne tavizsiz ciddidir ne de siniktir; aksine öylesine hüznüldür ki - aslında insanların hüznü yazgısını yansıtır - tüm insanların gönülleriyle dayanışma içindedir ve bu dayanışmayla onları ferahlatır. Yüzyılımızdaki hiçbir figürün Chaplin'in ilk yıllarındaki perişan figürü kadar minnettarlık duygusu uyandırmamış olması rastlantı değil. Maskaralık insan sevgisinin sığınağı olmuşa benziyor. Hüznünlünün suç ortaklığı da son bir teselli gibidir sanki. Anlamsızlığın acınası çoraklığında tomurcuklanan sırf şu insani *ton*, her ne kadar minicik bir avuntuysa da; avuntu da neden avuttuğunu ve hangi Godot'yu beklettiğini bilmesede, kanıtladığı bir şey var, o da sıcaklığın anlamdan daha önemli olduğu ve son sözün metafizikçilere değil insan canlısı olanlara düştüğüdür.

Atom Bombası Ve Kıyamet Körlüğümüzün Kökleri Üzerine

“Cesaret mi? Düşgücü yoksunluğunun ta kendisi!”

(Molusya deyişi)

“Düşgücü evreni bir kentmiş gibi kucaklayacak yoğunlukta ve genişliktedir.” (Montaigne)

§ 1

Küçümsenen objeler abartılı ifadeleri gerektirir

Kendini bir ‘terra incognita’da* bulan biri, hemen civarın ölçümünü yapmaya ve haritasını çıkarmaya kalkışmaz. Tesadüflerden medet umacaktır öncelikle, kendini bir şeylerin akışına bırakması, rastgele gezinmesi gerekecektir. İlk etapta gözüne çarpan şeylere, bir ağaca ya da tepeye falan yönelecektir. Lakin hedefine en kısa yoldan ulaşma ihtimali hayli düşüktür. Aksine, gezindiği yolsuz yollarda kaybolacak, ilerleyemediği yerde yönünü değiştirmek, hatta geri dönmek zorunda kalacaktır. Hedefinden vazgeçmeyecekse de onu gözden yitireceği kesindir. Oysa bu başıboş dolaşmalar büsbütün yararsız değildir. Ancak böylelikle araziye yavaş yavaş tanıyabilir; şu ya da bu toprak parçasını farklı yönlerden görme olanağına o sayede kavuşabilir ancak, hatta bütünlüklü bir panoramayla ilk kar-

* Lat. Bilinmeyen topraklar. –yhn

şılaşacağı noktaya ancak o sayede ve hiç ummazken ulaşabilir. Hiç kuşku yok ki bu noktaya ke stirmeden de varabilirdi. Bir yol bulsaydı eğer. Lakin yol, ancak o dolaylı yoldan ötürü  ı-kacaktır önüne.

Atom bombası, felsefi alan olarak - daha doğrusu: *Atom bom-basının etkisi altında kalmış yaşamımız*,      temamız budur - hiç ama hiç bilinmeyen bir mıntıka. Hemen haritasını çıkar-mak mümkün değil. O yüzden önce bir aylak aylak dolaşıp gözümüze ilk çarpan ayrıntıları gözlemlemek ve işaretlemekle yetinmek zorundayız. Bu ayrıntıların sıralaması başta rastgele olacak, oluşturdukları bağlam şimdilik karanlıkta kalacaktır. Ancak ilerledikçe içeriği farklı biçime bürünecek bir süreç bu. Birtakım noktalar belirginleşecek, bazı şeyler farklı açılardan, yine bazıları da geçici bağlamda fark edilecektir. Böylelikle bu kolaçan etmenin yürünecek bir yol olup çıkacağı, hatta metodiklik kazanacağı moment tam olarak  ng r lemese de mıntıka bir profil kazanacaktır. Sadece “kazanacaktır” diyebi-liyorum,      kesinleşmiş kartografik bir kaydın mümkün olabileceği bakış açısına erişti im iddiasında bulunamam.

Ancak resmin bütünü henüz silik bir görünüm arz edecek-se de tek tek parçaların konturlarını, hem de ilk aşamadan itibaren olanca netli iyle kaydetmeye, bir bakıma mümkün olduğunca vurgulu formüle etmeye çalıştım. Yanlış anlamaya meydan vermemek için konturlardaki vurguyu biraz açıkla-maya ihtiyaç var.

Bu açıklama isteği, nükte merakından - temaya hiç ama hiç yakışmazdı - kaynaklanmıyor; gerekçesi nesnenin içinde bulunduğu kendine özgü görünmezlik salt. Aslında tehditkâr ve büyüleyici - gereğinden fazla - bir açıklıkla hiç kesintisiz göz önünde olması gerekirken, bu şey tam tersine özellikle *umursamazlı ımızın odak noktasında* duruyor. Ondan bakış-ları kaçırmak, kulak tıkamak, yokmuş gibi davranmak çağın u raşı oldu, günümüz insanı konuyu a mamaya yeminli gibi.

Sözünü ettiğimiz türden bir nesneyi öylesine “basitçe tasvir etmek” elbette mümkün değil. Bir nesnenin statüsünü büyük ölçüde onun muğlaklaştırılması, önemsizleştirilmesi ve bastırılması belirliyorsa, o zaman o nesnenin tasvirine yaraşan - ki nesnenin gerçeğini oluşturacaktır artık - bu muğlaklaşmayı gidermek ve konturları *abartmaktır*; üstelik bu abartı, karşılaştığımız “*küçümseme*”den aşağı kalmamalıdır.

Başka deyişle: Temamız üzerinde konuşmanın zorluğu, “terra incognita” olmanın ötesinde her şeyden önce sistematik olarak ‘inkognito’da tutulmasından kaynaklanıyor; çünkü bu meseleyi anlatmak istediğiniz kulaklar, nesnenin adını anmanız dahi yetiyor, anında sağırlaşıyor. Birilerine sözünüzü duyurmak istediğinizde yapacağınız tek şey, konuşmanızı olabildiğince vurgulu kılmanızdır. İfadelerimin aşırı abartılı olmasının nedeni bu işte. Vurgulamama ve abartmama lüksüne sahip olacağımız hoş zamanlardan, o sadelik devrinden henüz çok uzağız.

Böylece makalemizin, en azından ana kısımlarında, akademik olmadığını dolaylı yoldan söylemiş oluyoruz. Öyle temalar vardır ki sırf adresini yanlış seçerek ıskalarsınız. Bomba sadece üniversitelerimizin değil hepimizin tepesinde sallandığı için bir uzman grubuna, uzman jargonuyla, olası bir kıyametın felsefesini yapıp ahkâm kesmek yakışık almazdı. Ayrıca kanımca akademik felsefe dalı bu “tema”yla en az “ilgilenenlerden.” Ne de olsa akademi, genelde, gerçekliğin kafamıza indirdiği darbeleri, kurbanların ardından, dahası onlar unutulduktan sonra ancak “soruna” dönüştürmeye yanaşır. İnfaz düzenekleri, akademik etiklerde, bugün hâlâ geleceğe ait keşfedilmemiş meselelerdir.

Yani mesele, daha geniş bir çevrede anlaşılabilir bir ton tutturmak, dolayısıyla popüler felsefe yapmak. Böylelikle de ikinci zorluğumuza geldik. Çünkü “popüler felsefe” diye bir şey yoktur.

Çünkü felsefi sorunların çözümlerine giden kitle yolları yoktur; tıpkı “kral yolları”nın olmaması gibi. Çünkü felsefe yapmak “bir meseleyi zorlaştırmak” demektir. Bu satırların yazarı da bu gerçeği en az, meslekleri tavizsizlik olan filozoflar kadar iyi bilir.

Ancak bu kaygıya burada yer yok. Ne de olsa bugün artık, zor olanın rehabilitasyonu değil, başka bir şey tehdit altında.

Felsefi zorlaştırma idealinin, zaten başka insanların, yani “herhangi biri” olarak yaşayanların aşağılanmasını gerektirdiği gerçeğine; bu idealin aslında işin kolayına kaçtığına, “herhangi biri” olmaya mahkûmların bahtsızlığı üzerine ontolojik kafasını genellikle pek öyle yormadığına hiç değinmek istemiyorum. Ancak apokaliptik tehdit altındaki insanlar karşısında bu “zorlaştırma” ideali çocuk oyuncağı. Tehlikedeki birine onun işini zorlaştırarak hitap edilmez. Aksine onu düşünmeye itecek sözler söylenmelidir yalnızca. Böyle bir şeyin *zorunlu* olduğu bir momentte “mümkün” olup olmadığı sorusu yanlıştır, çünkü böyle bir soruya izin yoktur. Ne denli zorlaştırma söz konusu olursa olsun ahlâkı savunan biri allem edip kallem edip bir aksan bulmalıdır. Belli binalar dışında, üniversiteler dışında da anlaşılan bir aksan olmalıdır bu. Olur da analizler “felsefi değil” şeklinde nitelenip sınıflandırılırsa ödevin önemi göz önüne alındığında pek de önemi yoktur bunun. Hele (bir Molusya deyişindeki ifadeyle) “gerçek filozof, düşüncelerinin sınıflandırılmasını umursamamasından belli olacağından” hiç önemi yoktur.

“Ahlâk”, “ahlâki” “etik” vb. kavramların aşağıda okuyacağınız düşüncelere uyup uymayacağı belli değil. Nesnenin ucu-beden farksız boyutu karşısında takatsiz ve uygunsuz terimler bunlar. Çünkü bugüne dek ahlâk sorunları olarak görülenler insanların insanlara *nasıl* davrandığına, insanların insanlara *hangi gözle* baktığına, toplumun *nasıl* işleyeceğine ilişkin sorunlardı. Geçen yüzyıldaki bir avuç nihilisti saymazsak in-

sanların hep var olacağı ve var olması gerektiği varsayımını sorgulamış ahlâk kuramcısı yok gibidir. Bu varsayımı tartışma konusu etmek kısa süre öncesine dek hiçbir şey getirmezdi. Ama atom bombası ya da ona ilişkin görüşümüz ya da görüş-süzlüğümüz nedeniyle bu sorun akut hale gelmiştir.

Dolayısıyla, “*Nasıl sorularının*” yerini “*acaba sorusu*”, *acaba* insanlık var olmaya devam edecek mi sorusu almıştır. Soru biçimsiz duruyor ve günümüz insanı kıyamet körlüğüyle, kendi yaşayacağı ve başkalarının yaşayacağı korkunun korkusuyla ve gerek kendi kafasını gerek başkalarının kafasını karıştırmaktan çekinerek bu soru karşısında başını kuma gömüyor. Ancak yine de soru gerçek, çünkü bu soru, aygıtın kendisinden başka bir anlama gelmiyor.

Bu devasa “*acaba*”yı duymazlıktan gelemeyiz. Bu yazının sözcüklerinin tepesinde sallanan tehditkâr ve tekinsiz - eskiler “kanayan ay gibi” derlerdi - bir ‘*acaba*’dır bu. Umarım okuyucu, hiç değilse bunları okurken üzerimize sarkıtılmış bu nesneyi unutmayı beceremez.

I

İlk Dehşet Keşifleri

§ 2

Günümüzün sonsuzları bizleriz - Faust öldü

Günümüz insanının bilincinde mutlak ya da sonsuz olan bir şey varsa da - ahlâkın ya da kültürün sözde gücü de şöyle dursun - bu artık ne Tanrı'nın ne de doğanın gücüdür. Bu şey *bizim* gücümüzdür. Mutlak gücün altını çizen *creatio 'ex nihilo'*’nun* yerini onun karşıt gücü aldı: *Potestas annihilationis*,** *reductio ad nihil*;*** kendi elimizde bir güç olarak hem de. Prometheusçu bir yaklaşımla uzun zamandır özlemi çekilen mutlak güce - her ne kadar umulduğundan farklı da olsa - sahibiz artık. Sonumuzu hazırlayacak gücü elimizde bulundurduğumuz için *kıyametin efendileriyiz. Sonsuz olan biziz.*

Ne kadar da kolay çıkıyor ağızdan. Ama aslında öylesine korkunç ki tarihin şimdiye kadarki tüm dönüşümleri bunun yanında önemsiz kalacağı, tüm çağlar büzüşüp basit bir “ön tarih” olup çıkacağı benziyor. Artık öyle sadece insanlık tarihinde yeni bir kuşağın temsilcileri değiliz; anatomik açıdan

* Lat. Yoktan var etme. -yhn

** Lat. Toptan yok etmenin mutlak gücü. -yhn

*** Lat. Hiçliğe vardırma. -yhn

elbette değişmemekle birlikte, evrendeki konumumuzun ve kendimize yönelik yaklaşımımızın tamamen değişmiş olması dolayısıyla *yeni bir türe ait varlıkları*z. Şimdiye kadarki “insan” türünden ayrılan tarafı, örneğin ancak Nietzsche’nin nazarındaki üstün insanı insandan ayıran farkla kıyaslanabilecek varlıklar olduk. Tersinden söylersek - burada metaforik hiçbir şey yok - *Titan olduk çıktık. En azından* şöyle ya da böyle kısa süreliğine de olsa sınırsız güce sahip olduğumuz bir konumdayız, bu gücü nihai olarak kullanmaksızın hem de.

Gerçekten de bu egemenliğe sahip olduğumuz bu kadar kısa zamanda, biz titanlar ile babalarımız, yani dünün insanları arasındaki uçurum öylesine genişledi ki artık bize yabancı gelmeye başladılar. Baş tanık, son kuşaklardan atalarımızın kendi “mizaç”larını keşfettikleri bir figür: Çaresizce titanlığa heveslenen Faust. Goethe’ye ve (zaten saygısızca gurur nesnesi yapıp kültür emtiası örneğine indirgenmiş) eserine karşı saygısızlıkmiş gibi gözüküyor gerçi ama Faust figürünün bugün artık *idrak edilemez* olup çıktığı sanısını dile getirmemde Goethe’ye yönelik hiçbir eleştiri yok. “Faustvari” denen “insan tipinin” “fani”liğe mahkûmluktan yakındığında ne kastettiğini hissetmekten âciziz neredeyse. Bin yıla yakın süredir derin acılara yol açmış ve yüksek performansları ateşlemiş sonsuzluğa olan sonsuz özlem, elimizdeki “sonsuz” yüzünden öyle hızla yitip gitmekte ki böyle bir şeyi sadece “*duymuşluğumuz*” var, sadece bir aralar böyle bir şey *olduğunu* biliyoruz. Ebeveynimiz, yani bizden önceki “son insanlar” için geçerli olan, biz oğullar, “ilk titanlar” açısından geçersizleşmiştir; onlardaki en has duygular bize yabancıdır. Onların aralarında anlaşmalarını ve varlıklarını ifade etmelerini sağlayan alternatiflerse çoktan tedavülden kalktı.⁹¹

Kuşkusuz belli bir “sonsuz özlem” hâlâ var. Hatta söz konusu olan, kolaylıkla salgına dönüşebilecek bir özlem, ancak *hâlâ* canlı diyebileceğimiz bir şey değil bu, tam tersine

yeni yeni baş gösteren bir duygu: Adamakıllı fani olduğumuz “eski güzel” zamanlara duyulan sıla hasreti; yani birdenbire elde ettiğimiz (ya da sırtımıza yüklenen) titanlığı başımızdan atabilme arzusu - çaresiz, makine kırıcı bir arzu - ve dünün ‘*aetas aurea*’ında yeniden insan olabilme özlemi. Son derece tartışılır, fazlasıyla tehlikeli bir özlem, çünkü duygudan öteye gidemediği sürece bu duyguyu taşıyanı zayıflatıyor, buna karşın mutlak gücü etkin biçimde ellerinde bulunduranların konumunu sağlamlaştırıp pekiştiriyor.

Makine kırıcılığının, açlıkla boğuşan ev işçilerinin rekabetçi aygıtlara karşı öfkeli protestosu olarak patlak verdiği devirlerde başlayan bir şeyin bu boyutlara varacağını ve mitleştirici sözlerden başka sözlerle ifade edilemeyeceğini kim öngörebilirdi ki? Nitekim günümüzün özlemini “Çaresizce yeniden insan olmak isteyen titan” ifadesinden başka türlü söze dökmek çok zor. Ne kadar tuhaf gözükse de: Sınırsız güç, bizim ellerimize taşındıktan sonra gerçekten tehlikeli hale geldiği izlenimi uyandırmaktadır. Eskiden hep bir Nuh çıkmıştır, hep bir Lut vardı. Şimdiye kadarki tüm üstün güçler, bizlerin gözünde ister doğal ister doğaüstü sayılsın, (artık bu tür bir ayırım dahi önemini yitirmişe benziyor) bir noktadan sonra merhametini esirgememiştir. Her biri bizleri kısmi (parsiyel) tehdit etmiştir; her biri tek tek şeyleri yok etmiştir; “sadece” insanları, “sadece” şehirleri, “sadece” imparatorlukları, “sadece” kültürleri. Ama bize - “biz”den anladığımız insanlık - yine de dokunmamışlardır. Toptan bir tehlike düşüncesinin olmaması doğaldı haliyle; kozmik bir felaket (donarak ölme gibi) fikriyle oynayan bir avuç doğabilimci düşünürü ve bir de Dünya’nın sonunu hâlâ (ama yine bir kere daha değil) bekleyen Hristiyan azınlığı saymazsak.

Bunun ne derece değiştiği, dolayısıyla insanlığın bugün ne derece gerçekten kıyamet bilinci taşıdığı tartışılır gerçi, ancak taşınması gerektiği su götürmez bir gerçek. Çünkü bizim gibi

evrensel sonradan görmelerden, apokalipsin rejim gaspçılarından, - ister nezaketten, ister kayıtsızlıktan, ister tesadüfen olsun - üstün güçlerin şimdiye kadarki merhametini beklememizi gerektirecek çok az neden var. Belki de hiç yok. Çünkü pratikte sınırsızlığın efendisi olan herifler, düşsel ya da duygusal açıdan ellerindeki bu mülkün - tıpkı biz olası kurbanlar gibi - dengi değiller hiç. Ayrıca ellerindeki aygıtta, sınırlı çıkarları, hatta belki aşırı sınırlı parti programı için bir araçtan başka bir şey görmekten âcizler, âciz olmak zorundalar. Biz zamaneler, kıyamete hükmeden ilk insanlar olduğumuz için kesintisiz biçimde onun tehdidi altında bulunan ilk kuşağınız aynı zamanda. İlk titanlar olduğumuz için aynı zamanda *ilk* cüceler ya da *pigmeleriz* ya da kendimize - bundan böyle bireyler olarak değil grup halinde ölümlü, varoluşlarına bir sonraki tekzibe kadar göz yumulan, kolektif vadeli varlıklara - ne ad vereceksek artık.

§ 3

*“Tüm insanlar ölümlüdür” cümlesinin yerini günümüzde
“İnsanlık bütünüyle ortadan kaldırılabilir” aldı*

Doğal ölümün, doğallık dışı, en azından sıradışı sayıldığı ve öylesine kendiliğinden ölen birinin - (belli ki diktatör terörü altında olmayan kozmik yabancı güçlerle gizli bağlantılar sayesinde) katledilmek gibi bir umumi yazgıdan kurtulmasını bilmiş, dolayısıyla kıyamet devrinde bile bir ‘barış zamanı lüksü’ olan bireysel ölüm konforuna sahip - gıpta edilecek kişi muamelesi gördüğü zamanlardan geçtik. Kimi yerde bambaşka bir perspektif vardı gerçi, oradan bakıldığında, doğal ölüm bir özgürlük ve bağımsızlık göstergesi, dingin bir intiharın kardeşi, doğal ölümle göçen kişiye son bağımsız insan gibi gözükmüştü - lakin o perspektiften de, zor kullanılarak sebebiyet verilmiş “doğal olmayan” ölüm “doğal”, öldürülmek de ölmenin asli biçimi olarak görünmeye başlamış, faniliğimizin modeli Âdem değil Habil olmuştu. -

Savaşın olağan akışı sırasında geçerli olan, terörün en dıştaki cephe hattı şeklinde belirginleşen düzenekler (askeri anlamda alışlagelmiş cephe hatları ortadan kalkmıştı), yani toplama kampları için evleviyetle geçerlidir. Toplama kamplarında cinayet mekanizmaları tam bir güvenilirlikle işliyor, yaşamın kâr getirmeyen artıklarından hiç eser kalmıyordu. O kamplarda, saygın cümle “Tüm insanlar ölümlüdür,” anlamını nihai olarak yitirmiş, çoktan gülünç duruma düşmüştü. İşin çabukluğunu garanti etmek için infaz tesislerinin ana girişlerine astıkları “Duş” levhasının yerine bu cümleyi yerleştirmiş olsalardı, alaylı kahkahalara yol açarlardı. Hem de ne alaylı

kahkahalar, öyle ki ölüm adaylarının sesleriyle ölüm adaylarının oralara taşınmasına eşlik edenlerin sesleri cehennemi bir uyumla birleşip tek ses haline gelirdi. Eski cümle içerdiği gerçeği çoktan yeni bir cümleye aktarmıştı. Bu yeni cümle şöyle olmalıdır o halde: “*Tüm insanlar öldürülebilir.*”

İşte gerçek, o zamandan beri bu yeni cümleye bir güzel kurulmuştur. On yılda çok şey değişmiş olsa da, tehdidi altında yaşadığımız atom bombası sayesinde gerçek hâlâ bu cümlede barınmaya devam ediyor. Bir şey değişmişse de fenaliğe doğru bir gelişmedir bu. Çünkü bugün artık öldürülebilir olan sadece “*tüm insanlar değil, bir bütün olarak insanlıktır.*”

Tarihin, yeni döneminde araya sürdüğü değişiklik budur. Dolayısıyla farklı çağları karakterize eden başlıklar şöyle olmalıydı:

1. Bütün insanlar ölümlüdür.
2. Bütün insanlar öldürülebilir.
3. İnsanlık tümüyle yok edilebilir.

§ 4

Süleyman'ın “Her şey geçmiş bitmiş olacak” cümlesinin yerini
“Geçmişte hiçbir şey yoktu” alacak

Böylece ölümlülüğümüz ancak şimdi gerçek ölümlülük oldu.⁹²

Gerçi ölümlülükten eskiden de kimse kaytaramıyordu. Ancak herkes daha büyük bir bütünün, kimsenin mutlak ölümsüzdür demediği ama bireylerinkinden daha uzun ömürlü olması nedeniyle daha kalıcı saydığı bir insan dünyasının içinde ölümlü görüyordu kendini. İşte bu daha uzun ömürlü - ölümü ya da ölümsüzlüğü üzerine fazla kafa yorulmayan -, içinde ölünen ve içine ölünen mekân var olduğu içindir ki biz-zat uzun ömürlü olma, yani ölümsüzlüğü şöhret yoluyla elde etme çabaları da var olabilmiştir. Kuşkusuz, çok da başarılı değildi bu çabalar. Çünkü (kendileri) tanınmayanların nazarında ünlü ve (kendileri) ölümlü olanların nazarında ölümsüz olmak pek öyle reel bir metafiziksel yatırım sayılmaz. Öylelikle en ünlüler dahi, *Binbir Gece Masalları*'ndaki gemi yolcularına benzemişlerdir hep; bu yolcular güvertede şan şöhret sahibi olmalarına rağmen sonuçta tamamen anonimdiler, çünkü karada, geminin varlığından haberdar olan kimse yoktu.

Bugünküyle karşılaştırıldığında o zamanki durum her şeye rağmen avutucuydu. Ölümlü açısından, “ebedi” dediği yarının şöhreti sonsuzluğu, gemideki şöhretse geminin şöhretini telafi ediyordu. Şimdi ölümlünün elinden alınan işte bu gemidir.

Yaşadığı ölüm korkusu artık gemi, dolayısıyla insanlığın tamamı için geçerli olduğuna, insanlık ortadan kalkacak olsa onu tüm hatırlayanları da, yakın ve uzak gelecekte hatırlaya-

bilecek olanları da dibe çekeceğine göre, insanoğlu yad edilmeyi hangi dillerde depolayacak, doğrusu tam bir bilmece. Var olmamış olacak haliyle. Bu iş onunla da sınırlı değil üstelik, boşunalıktan nasibini almamış hiçbir şey kalmayacak: Ne bir halk, ne bir insan, ne bir dil, ne düşünce kalacak. Aşk da yok olacak mücadele de, acı, umut, teselli, özveri de, herhangi bir suret, herhangi bir şarkı da. Kısacası: Sadece “geçmiş” olmakla kalmamış tek bir şey dahi olmayacak.

Henüz yerinde duran bu Dünya’nın yaşayanları olan biz zamanelerin gözünde bile geçmiş, “geçip gitmiş”ten, ölmüşten başka bir şey değil. Oysa sözünü ettiğimiz bir çöküş *bu* ölümü dahi kendisiyle birlikte dibe çeker ve *ikinci* bir ölüme zorlar, öyle ki geçmişte kalmış, *artık geçmişte kalmış olmaktan* dahi çıkabilir. Öyle ya, geçmiş i yad edecek kimse yoksa geçmişte kalmış olanın hiç olmamıştan ne farkı kalır? Dahası geleceğe ait ne varsa da canını kurtaramaz, henüz var olmadan yok olabilir. Süleyman’ın özdeyişlerindeki her şeyi yutan futur II, o trajik “her şey bitmiş olacak” yerine, daha da trajik “hiçbir şey yoktu”, - hiç kimse tarafından fark edilemeyecek ve o yüzden de nihai - egemenliğini ilan edebilir.

Engellemeyi engelleyen şey

Diyelim ki atom bombası kullanıldı:

Burada bir “edimde bulunmak”tan söz etmek meseleyi ısı-
kalamaktır. Sonucun bu tür bir edime çıkacağı süreç o denli
dolaylı, o denli opaktır ve sayısız merciin o denli çok dolaylı
kısmi adımından oluşur ki, hiçbirisi asıl adım sayılmaz; son aş-
mada herkes bir şeyler yapmıştır ama *bunu* kimin “yaptığı” söy-
lenemez. Nihayetinde de kimse sorumluluk üstlenmeyecektir.

Son bir vicdanın sesi tehlikesini önlemek için, sorumlu-
luğun yüklenebileceği mahlûklar, *elektronik vicdan otomatla-
rı*, yani kehanet makineleri, tasarlandı. Nitekim artık bilimin
(böylelikle ilerlemenin, hani her koşulda ahlâki olanın) sem-
bolü haline gelmiş, vızır vızır sorumluluk üstlenen sibernetik
bilgi işlem makineleri tam da bu işe bakıyorlar. İnsansa yan
tarafa durup yarı minnettar yarı zafer kazanmış edayla ma-
sum pozlar veriyor.

Manivelalı kombinatorikle devreye sokulan amacın sa-
vunulabilir, hatta anlamlı bir tarafı var mı acaba sorusunun,
bu düzeneği çalıştıranlar ya da çalıştırma direktifini verenler
açısından - düzeneğin hesap yapmaya başladığı andan itiba-
ren - hiçbir önemi yoktur. Daha doğrusu bu soru tamamen
unutulmuştur. Yanıta güvensizlik, bilimin ilkesine güvensizlik
demektir. Bu tür bir emsal oluşturmaksa olacak iş miydi yani?
Sorumluluğu (objektif sayılan) objeye kaydırarak, böylelikle
“responsibility”nin* yerine mekanik “response”u** geçirmekle ya-
pılması gerekeni satranç türü bir “doğru”ya, yasak olanı da

* Ing. Sorumluluk. -yhn

** Ing. Tepki, cevap. -yhn

satranç türü yanlış bir şeye dönüştürmüş olmak gibi bir değişiklik kendilerinde hiç de dehşet uyandırmıyor doğrusu. Oysa vahim bir değişiktir bu. Çünkü kehanetteki performans, A B C - N faktörlerinin belirlediği bir koşulda hangi araçların yararlı olacağının ya da hangi kayıplara degeceğinin dökümünü yapmaktan ibarettir. Kazanç ve kayıpların tartılmasında ise yalnızca *sonlu* niceliklerle işlem yapıldığı için *bizlerin yaşamı da eo ipso sonlu*, dolayısıyla telafi edilebilir bir *nicelik* olarak *kullanılır*. Bu da kullanılan metotla, daha efektif olarak yok edilmeden, çoktan “yok edildiğimiz” anlamına gelir.

Robotlar hiç olmasaydı da, sırf bu ucubenin bin türlü ayırtırılmış ve dolaylı çalışmalarla hazırlanacak olması, sırf modern organizasyonun *karmaşıklığı* dahi bu işin pratiğe dökülmesini *kolaylaştırırdı*. Çelişkiliymiş gibi gözüküyor. Değil oysa. Organizasyonların labirentleşmiş yolları, ahlâki çekince dinamiklerini zayıflatmakta ya da tamamen soğurmakta, bir bakıma elektrik dirençlerinin işlevine benzer özellikler göstermektedir çünkü.

Dahası, bir organizasyon yürüyorsa edimin ahlâkiliği fikrinin yerini doğrudan, işlevin pürüzsüzlüğü alır. Bir girişimin organizasyonu “fena değilse” ve işleyişinde sorun yoksa kazanımları da sorunsuz ve temizmiş gibi kabul edilir. Tek neden bütünün iyi işlemesi de değildir, bütünün bütün *sıfatıyla* hiç ortalarda görünmemesi de rol oynar bunda. Sürece dahil edilmiş sayısız uzman işçinin her biri sadece kendi gerçekleştirmesi gereken adımı gördüğü ve üzerine düşeni titizlikle yapan herkes görevinin bilincinde sayıldığı için, bu uzman işçiler açısından zerrece ahlâka aykırılık yoktur. Başka bir ifadeyle: Bu uzmanlar açısından zerrece ahlâka aykırılık yoktur, çünkü onlar için zerrece diye bir şey yoktur. “Pisliği bine bölersen temizlik kalır.” (Molusya atasözü)

Uzmanlaşmış titizliklerin toplamının, kelimenin tam anlamıyla azmanımsı bir vicdansızlık oluşturacağının bilincine

hiç varamazlar, çünkü kendi attıkları adımın diğer adımlarla ilişkisini kuramazlar. Bu “bilinçine varmama”yı anlatmak için eski “viddansızlık” nitelemesi kullanılabilir elbette. Ancak o zaman sözcük, edimde bulunan kişinin kendi vicdanına aykırı davrandığı anlamına gelmez - bu ahlâk dışı olasılık yüreklerle su serpecek kadar insancıl sayılır, ne de olsa çıkış noktası vicdan sahibi olabilecek bir varlıktır - aksine sadece *vicdan olasılığının dışında kaldığının* ifadesidir. Edimde bulunan sadece ahlâktan değil ahlâksızlıktan da mahrumdur. Böyle birini viddansızlıkla suçlamak tıpkı bir uzvu korkaklıkla suçlamak kadar anlamsızdır. Anlamsızdır, çünkü diğer bir deyişle, hakkında yargıda bulunulan özne, bu tür yargıların öznesi olmaktan tamamen uzaktır.

Aygıtın üretiminin ve kullanımının önünde hiçbir engel yoktur dolayısıyla. Engellemeyi engelleyen şey tam da üretim sürecine katılanların sayısının yüksek olması ve aygıtın karmaşıklığıdır.

II

Atom Bombası Ne Değildir?

§ 6

*Atom bombası araç değildir - Mutlaklığa erişilmiştir,
karşılaştırmalı sıfat gereksizdir*

Öyle ya da böyle, atom bombasının ne “olduğunu” bilmeyen yok elbette. Ancak çoğunluk bunu sadece “biliyor” işte. Bildiklerini gerçekten kavramaksızın, en boş biçimde. Dahası bir anlamda yanlış biliyorlar. Söylemek istediğim, yanlış ya da yetersiz bilgilendirildikleri değil. Ayrıntılar açısından böyle olabilir ama meselenin aslına gelince durum değişiyor. “Yanlış bilenler”e ise sadece öyle ya da böyle yetersiz bilgilendirilmiş bizim gibi insanlar değil, işin sırrını bilenler ve bombaya sahip olanlar da dahil. Ne demek istiyorum?

Atom bombasını sırf düşünürken dahi yanlış bir kategoride düşündüğümüzü.

Bu bomba hakkında konuşacak ya da onu sırf aklımızdan geçirecek dahi olsak, sonuçta herhangi bir kavramsallığı devreye sokmamız gerekiyor. Bunu yaparken, kullanmaya alıştığımız ve yaşadığımız dünyada oryantasyonumuzu sağlayan kategorilere el atmakta sakınca görmememiz de gayet doğal. Sorun, bunun aynı zamanda büsbütün meşru olup olmadığıdır. Her halükârda atom bombasının anormal bir nesne olması olasılığını, yani *sui generis* bir nesne, daha doğrusu türünün

tek örneği olduğunu göz önünde tutmamızda hiçbir sakınca yok. Şimdiye dek benzeri görülmemiş bir sorunla baş etmemiz gerektiğini göze almamız koşuluyla. Meğer ki teolojiyi hatırlayalım. Bildiğimiz gibi teoloji, tartışmasız kabul uyarınca “tek” olan bir temayı işler. İşte teolojinin, biricik temasına ontolojik açıdan yaraşmayan özellikler atfedilmesini önlemek amacıyla, “negatif teoloji” yaniyla bu temanın özelliklerinin ne olmadığını saymakla yetinmesi gibi, biz de belki *mutatis mutandis* - bu arada kıyaslama elbette ki sadece metodiktir - atom bombasının ne olmadığını keşfetmekle yetineceğiz. Böylelikle onu daha baştan sınıflandırmaya kalkmamış ve yanlış sınıflandırmamış oluruz.

Atom bombasına dair düşünürken yararlanacağımız kategorilerin başında “araç-amaç” kavram çifti geliyor. Yanlış kavramlar kullandığımızı söylerken bu çifti, özellikle de “araç” kavramını kastediyorum. Çünkü atom bombası bir “araç” değildir.

Atom bombasının araç olmadığı iddiası anlaşılması güç bir şey. Çünkü silah olarak üretilmesi bir yana - silahların “araç” olduğu ortada ne de olsa - günümüzde “araç” sınıflandırması, öncesinde sahip olmadığı oranda bir geçerlik kazanmıştır. İçinde yaşadığımız dünyayı âdeta bir “araçlar dünyası” olarak kavırıyoruz. Hemen hemen her şeyin araçtan ibaret olduğu, hatta amaçların da ironik biçimde önemsiz görülüp (araçlara oranla “amaçsız” gözüktükleri için) arka plana itildikleri bir evrendir bu. Böyle bir Dünya’da araç olmayan, hem de insan yapımı bir şey olabileceğini kavramak, bugünün kitle insanının - atom bombasını ellerinde bulunduranlar da buna dahildir - boyunu aşar doğrusu.

Atom bombası neden araç değildir?

“Araç” kavramının özelliği, amacı “gerçekleştirirken” bu amaçta çözülmek, yolun hedefte bitmesi gibi, amaçta sona er-mektir; bir anlamda hedefe varıldığında bağımsız nicelik olarak ortadan kalkmaktır. Peki bu atom bombası için geçerli mi?

Hayır.

Neden geçerli değil peki?

Çünkü kendi başına bir nicelik olarak yok olmaz.

Neden yok olmaz?

Çünkü mutlak biçimde aşırı büyüktür.

“Mutlak biçimde aşırı büyük” ne demektir?

Kullanıldığında, minimum etkisi dahi, insanların bugüne dek göttüğü her büyük (politik, askeri) hedeften daha büyük, demektir; “*effectus transcendit finem.*”^{*} Yarattığı sonuçlar, sözümona hedeften daha önemli olmakla kalmayacak, aynı zamanda büyük olasılıkla sonraki tüm hedef koymaları tartışmalı hale getirecektir. Dolayısıyla sonraki her türden araç kullanımını da. Öylelikle araç-amaç ilkesini de esasen ortadan kaldıracaktır.

Böylesine bir nesneyi “araç” olarak adlandırmak saçmalık olurdu.

Söyleyeceklerimiz burada bitmiyor. Birinin, Dünya’yı imha etmek gibi herostratik bir hedefin peşinde olduğunu (ki böyle bir şey yok) varsaysak dahi: O halde dahi nükleer silah üretmeye devam etmek “araç” üretmek değildir; en azından bugün artık öyle değildir. Nedenine gelince: Nicelik çoktan niteliğe dönüşmüştür, bu konuda tüm uzmanlar hemfikir. Diğer bir ifadeyle: Bugün artık istiflenmiş atom bombalarının edimsiz şiddeti sınırsızdır. “Kozmik-herostratik” amaca ulaşmak için daha fazlası gerekmez demektir bu da. O yüzden nükleer bombaların boyutunu büyütmenin, sayısını ya da tahrip gücü katsayısını artırmanın anlamı da yok gibidir. Eldeki hazır sınırsız tehdidin; yaratılacak etkinin daha fazlası mümkün değildir. Her halükârda araçları çoğaltmanın yeni bir durum yaratacağı yok. Bir sıfat olan “ölü” sözcüğü, karşılaştırmalı sıfat yapılarak bir yere varılmaz.

İlk kez böyle bir durumla karşı karşıyayız, üretimin ta-

* Lat. Efekt amacı aşar. —yhn

rihinde hiç böyle bir şey olmadı. Tüm teknolojik ürünlerin, niteliklerinin daha üst noktaya taşınması, yani karşılaştırmalı sıfat yükümlülüğü bulunduğu gibi bir angarya fikre tutsak “endüstri ruhu” için bu karşılaştırmalı sıfatın mümkün ama anlamsız olması, kalibresinin ve etki alanının artırılabilirliğine rağmen yaratacağı sonucun aynı kalması, kavranabilir şey değil. Günümüzden bir Swift şunları yazardı: “Bir varmış bir yokmuş, nükleer silahlar üretimi dalında çalışan üst düzey bir yönetici varmış. Görevi, hidrojen bombasının tahrip gücü katsayısının günbegün artırılmasını sağlamaktır. Aylarca bu düşünceyi kafasından atmaya çalışmışsa da bir gün artık o ürünün niteliğinin yükseltilmesinin, etkisini artırmadığı gerçeğini görmezden gelememiş. Ruhu kararmış tabii, melankolikleşmiş. “Anlamaya çalışın doktor!” diye haykırmış, “Anlamaya çalışın ama artık canım siz de! Daha büyüğü, daha iyisi yapılabilen ama yarattığı etki sabit kalan bir araç! Hiç böyle bir şey görülmüş mü? Yahu ne diyorum, hep aynı efekt, hep aynı ‘Dünya’nın sonu’! Gel de çıldırma! Böyle rezalet olur mu yahu? Vallahi Dünya’nın sonu geldi!”

Neyse bu Swiftlikleri bir yana bırakalım. Gerçeklik yeterince fantastik. Meselenin can alıcı noktasına odaklanalım:

Eğer birileri, beyinsizce bir beklentiyle, belli bir amaca ulaşmak için atom bombasını kullanırsa, yol açacağı sonuçlar, güttüğü amaçla hiçbir benzerlik taşımayacaktır. Gerçekleşecek olan şey, yolun hedefte ya da aracın amaçta çözülmesi değil, aksine amacın, sözde “aracın” yarattığı sonuçta son bulmasıdır. Üstelik tek bir sonuçta değil, öngörülemez bir sonuçlar zincirinde. İnsan varlığının son bulması ise herhalde bu zincirdeki herhangi bir halkadır.

Dolayısıyla, sadece, biri çıkıp da gerçekten herostratik bir kasıtlı bu “her şeyin sonu”nu hedeflerse ancak, bir “araç”tan söz etmenin anlamı olabilir.

Araca giden yolda amaçlar mubahtır konusuna devam

Kavram çifti “araç-amaç”ın geçirdiği dejenerasyon süreci uzun zamandır planlanan bir şey.⁹³ Bu sürecin hangi evrelerden geçtiğinin önemi yok, araç ve amaç bugün artık düpedüz yer değiştirmiştir. *Araç üretmek yaşamımızın amacı haline gelmiştir.* Önceden amaç olarak görülen şeylerin şimdi artık araç olarak da kullanılmaya ne derece uygun olduklarını ve beklentileri karşılayabileceklerini kanıtlayarak mazur gösterme çabalarıyla sık karşılaşır olduk (hem de tüm ülkelerde, çünkü genel bir trend söz konusu). Örneğin diğer araçların edinilmesini ya da üretimini teşvik eden hijyenik araçlar olarak. (Boş zaman ve aşk, hatta din bile buna örnek gösterilebilir.) Amerika’da yayımlanan bir kitabın adının “Is sex necessary?”* olması, kuşkusuz ironiktir ama öte yandan semptomatiktir.

Araçlığını belgeleyemeyen hiçbir şeye bugünkü nesne evreninde yer yoktur. O yüzden işte, araç olmadıkları için *amaçlara yararsız* gözüyle bakılır. Her halükârda ne işe yaradıkları bilinmez. Dediğimiz gibi, sırf araç olarak da beklentileri karşıladıkları için yararsızdırlar. Şöyle ki güçleri araç olmalarındadır, yani araçlara arabuluculuk etmeye, örneğin onları satılabilir hale getirmeye yararlar. *Günümüzde amaçların amacı, araçlara araçlık etmektir.* Çok yalın bir gerçektir bu; çelişkili olduğu için dile getiriliş tarzı da çelişkilidir.

Bu “araç” rolü özellikle de “*eklenmiş amaçlar*”da belirgindir. Eklenmiş amaçlar derken, nesneleri, araçlar cemaatinde meşru bir yere yerleştirmek, bir bakıma “namuslu kılmak”

* Ing. Seks zorunlu mudur? -yhn

için onlara *ex post* mal edilen amaçları kastediyorum. Kimyasal bir süreçte bir bileşik ortaya çıktığında, bu bileşiğe üstleneceği bir yarar bulmak, gerekirse bir yarar icat etmek, böylelikle ona, terfi edip bir araç olabilme şansı tanımak görev bilindir. Gerçekten de talebin zorla biçimlendirilmesi yoluyla bu türden bir yarar bulunamadığı ya da icat edilemediği nadirdir. Fazladan uydurulmuş amacın amacı, “işe yaramaz” olarak dünyaya gelmiş maddeyi araçlar cemaatinde tutunabilecek bir şeye dönüştürmektir. “Kendi başına bir şey” olmak yasaktır, sadece - en azından sanal anlamda - araç olarak var olunabilir.

Hiç kimse, sadece yapay üretilmiş bir aracı değil, aynı zamanda üretilmiş aracın yararını da sorgulayan eleştirel bakışlı insanlar kadar, araç üreticilerinin çıkarlarına itiraz edip zorluk çıkaramaz. Sözde sınırsız eleştiri özgürlüğü pratikte mümkün olduğunca sınırlanmıştır. Yani bir aracın kullanılma tarzının ele alınıp değerlendirilmesine indirgenmiştir. Sadece bu türden bir eleştiri mevcuttur; amacı sorgulayan bir eleştiriye rastlanmaz. *Amacın yargılanması, bu amaca hizmet eden araçların üretimini baltalardı ve haliyle aşırı tehlikeli bir örnek oluştururdu.* Ne de olsa amaçların amacı, araçların üretimine bir *raison d'être* yaratmaktır. Amaçlar masaya yatırılıp bu *raison d'être* sorgulandığında araç üretiminin dokunulmazlığı ilkesi hedef alınmış olur aslında. Başka deyişle: *Araca giden yolda her amaç mubahtır.*

Araca giden yolda her amaç mubahtır. Şaka yollu bir ifade değil bu, ‘felsefi abartı’ dahi değil. Kötü şöhret sahibi düsturun tersi; gerçekte ise çağımızın gizli şiarı. Bu şiar, atom bombasının sözde araçlar aracı olarak dünyaya gözlerini açtığı çerçeveyi de tanımlıyor. Yine aynı çerçevede biz de - yani şoka uğramış Dünya - atom bombasının kör edici ışığını gördük ilk kez.

Atom bombası bir araçsa eğer, tüm araçlar için geçerli olan kuralın onun için de geçerli olması gerekir.

O halde meşruluğunun yitmemesi için payına bir amaç

düşmeli. Amacına karşı bir uyarı (hele devre dışı kalmasına yol açabilecek bir uyarı) katlanılması zor bir emsal oluşturdurdu. Bu uyarı ciddiye alınsa, diğer araçların amacına ilişkin uyarılara da keza yol açılırdı. Tehlike hızla artar, derken araçların “tüm dünyası”nın, yani yaşadığımız Dünya’nın düsturunun altı, uyarılarla oyulurdu. Araçlar evreninin yöneticileri açısından bu düşüncenin bir kâbustan başka bir şey olamayacağı apaçık. Bu yöneticilerin, atom bombasına karşı uyarının önünü alma çabalarının nedeni işte (absürd geliyor kulağa ama öyle) bu uyarının oluşturacağı emsalin, var olan “tüm dünyaları”nı riske atacağı korkusunu yaşamalarıdır. Bombanın, eğer ağzının payı verilmezse, üstelik bundan sonuç alınmazsa, Dünya’yı (hem de gerçek “tüm Dünya’yı”, hepimizin yaşamını, dolayısıyla kendi yaşamlarını da) riske atacağı gerçeğini dikkate almamak ve bizim bakışlarımızdan da kaçırmak için ellerinden geleni yapmaları gerekiyor haliyle. O yüzden de arada bir ellerindeki *nesneyi gitgide küçültmek*, nesnenin yeniliğini önemsizmiş, kaotik karakterini zararsızmış gibi göstermek, diğer araçlardan farkı olmayan bir araç olarak lanse etmek; kısacası sahip oldukları yerleşik ‘araçlar evreni’ni tehlikeye atan ya da darmadağın eden şeyin asıl kendilerinin imal ettikleri ürün olduğu gerçeğini yalanlamak, bu yöneticilerin tipik - kuşkusuz büyük ölçüde bilinçsiz - taktiklerindendir. Bu önemsizleştirme işi sırasında en sevdikleri numaraysa tamamen yok sayamadıkları kaotiklik unsurunu *başka tarafa kaydırıp*, uyarıda bulunanların üstüne yıkmak, yani anarşistliklerinden, devrimciliklerinden dem vurup onları toptan *hain* olarak nitelemektir. Öylelikle “hain” denince, kandırılmış, yani ihanete uğramış ve satılmış insanlığa gerçeği ifşa eden dürüst insanları anlıyoruz. Geçici süreliğine de olsa bu sözünü ettiğimiz “kaydırma”nın başarı kazanmasında - ne de olsa ilk önce failler değil meselenin adını koyanlar “suçlu” görülür - şaşılacak bir şey yok.

Ne var ki işte, dediğimiz gibi, başarıları geçici olmaktan öteye gidemiyor. Kaotik unsurun, fıyaranlarda değil bombanın kendisinde olduğu gerçeğini uzun süreli örtbas etmek zor. Ne de olsa insanlık, genelde formüle edemese de karşı karşıya bulunduğu bu nesnenin normalde kendisine “Dünya” diye, bir bakıma “araçlar dünyası” diye dayatılan şeyden hayli farklı olduğunu, bu şeyin benzersizliğini seziyor yine de. Hem de adamakıllı bir huzursuzluk ve güvensizlik duygusuyla. “Atom bombasının bir araç olmadığını” düşünüyorlar haliyle.

Bıkıp usanmadan tekrarlayacağım bu gözlem sırf olumsuzluktan ibaret değil. Bu, bir olumsuzluğun pozitif ve ciddi anlamda saptanmasıdır. “İyi de atom bombası başka ne olabilir ki?” karşı sorusuyla değerinden bir şey yitirmez. Üstelik tehdit edilenin, tehdit eden tarafa hiç de tehdidin tanımını yapmak zorunda olmadığını düşünürsek.

Gerçekten de, “İyi de atom bombası başka ne olabilir ki?” karşı sorusu pek öyle yanıtlanabilecek bir soru değil. Çünkü anlamsızdır. Yanıtlanabilecek olsa, başta da belirttiğimiz gibi, aynı kategoriden başka nesneler de bulunduğu, atom bombasının da bu kategoriye ait bir numune olduğu yolunda bir anlam taşırdı. Oysa böyle bir şey söz konusu değil. Atom bombasını sınıflandırmak mümkün değildir. Ontolojik açıdan emsalsizdir. Bu gerçekse onun kaotik karakterini oluşturur.

Eskiden, sınıflandırılmayan şeylere “ucube” derlermiş. Başka deyişle, “canavar” olarak görülenler, bir “özdek”leri olmamasına karşın yine de var hissedilen ve ne menem bir şey oldukları sorusunun yüzüne bakıp sırtarak türlü haltlar karıştıran yaratıklardı.⁹⁴

İşte atom bombası bu türden bir yaratıktır. Gözle görülmemesine rağmen vardır. Karıştıracığı haltlar uykularımızı kaçırır niteliktedir.

Sadece katil değil, ölecek olanlar da suçludur

Birçok araç gibi bu ‘araç olmayan şey’ de şimdi ona sahip olanların kucağına düştü. Bu aygıtın tasarlanmış olduğuna şüphe yok gerçi;⁹⁵ lakin, insanlığın bu düşgücü yoksunluğunda, bu aygıtın varlığının yol açtığı durumun planlandığını söyleyemeyiz.

Doğrusu kucaklarına erk düşmüş olanlar da “insan sonuçta.” Söylemek istediğim, dar kafalılıkta bizden aşağı kalır yanlarının olmadığı; tıpkı bizim gibi, sınırlı şeylere ayarlanmış ve hazırlanmış halleriyle, ellerinde bulundurdıkları şeyin “araç” olmakla uzaktan yakından ilişkisi bulunmadığını kavramaktan âciz olduklarıdır.

Bu da demektir ki atom bombası kimseyle açıkça ilişkilendirilemez ve ahlâki durum tamamıyla saydamlıktan uzaktır. Bu ise aygıtı daha da tehlikeli hale getiriyor. Çünkü sadece suçluların ve suçsuzların tüm açıklığıyla birbirlerinden ayırt edildiği ahlâki sorunlar net biçimde çözüme kavuşturulur.

Anlaşıldığı kadarıyla sadece kimin suçlu *olmadığı* belli. Gerçekten de bizim de birkaç kez kullandığımız “Kendi ellerimizle yarattığımız kıyamete doğru gidiyoruz” ya da “Kendi ellerimizle yaptığımız aygıtların dengi değiliz” gibi, *kendimizi* (= “biz insanları”) inisiyatif sahibi ya da ne yaptığını bilen özneler yerine koyduğumuz türden deyimlerin haklı bir tarafı yok. “Bizim”, yani tüm insanların çoğunluğunun bu apokaliptik aygıtı isteyip planladığını iddia etmek elbette saçma. Saçma olması bir yana, aynı zamanda tehlikeli de; çünkü bu türden ifadeler, artık aygıtın etkin “özneleri” haline gelme talihsiz-

liğini yaşıyan, yani üretiminde ve kullanımında gerçekten tasarruf sahibi olanların pek bir işine gelecektir. “İnsanlığın intiharı” ifadesi sorumluluğa ideal genişlikte bir zemin, enfes bir mazeret sunuyor. Kimseyi halihazırda suçlu ilan etmiyor, herkesi sanal anlamda suça ortak ediyor.

Oysa bu düpedüz asılsız bir yaklaşım. Halihazırda suçlular resmen var çünkü. Şöyle ki ne yaptığının bilincinde olmama sorunu şimdiye dek ne denli muğlaktıysa da asıl suçluluk sorunu henüz başlıyor. Henüz; çünkü atom bombasının ne anlama geldiğini daha yeni öğrendik. Kişi, bugüne dek ne kadar masum olursa olsun, henüz görmeyen birilerinin gözünü açmıyor, henüz anlamayan birilerinin kafasını şişirmiyorsa suçludur. Suç, geçmişte değil, günümüzde ve gelecektedir. Sadece olası caniler değil, bizler, yani olası ölüme mahkûmlar da suçluyuz.

Deneyler başarılı, deneme başarısız

5. Paragrafa “Diyelim ki atom bombası kullanıldı” sözleriyle başlamıştık.

Yanıştı bu başlangıç cümlesi. Fazlasıyla iyimserdi.

Çünkü atom bombası kullanıldı. *Sürekli* kullanılıyor.

Ne demek istiyorum?

Atılan ilk iki bombayı, Hiroşima’nın ve Nagasaki’nin yok edilmesini kastetmiyorum. Aksine bombanın savaş sonrası dönemde kullanılışından söz ediyorum. Bu dönemde atom bombası iki anlamda birden sahaya sürülmüştür.

1. *Şantaj aracı* olarak. İlk Rus yapımı hidrojen bombasının - 53 yazı ortasında - patlamasına kadarki sekiz yıllık süre için geçerli bu. “Bomba şantaj aracı olarak kullanıldı,” demenin kafa karıştırıcı bir iddia olduğu muhakkak. Bombayı tekelinde bulunduranlar açısından, bombadan şantaj aracı türetmek için “Bak yoksa fena olur” demek o kadar lüzumsuzdu ki. Hitler’in, çok gerilerde kalmış nükleer çağ öncesi zamanlarda Prag’daki hükümetin burnuna şantaj dolu ultimatomu dayayarak yaptığı şeye gerek kalmadı artık. *Atom bombasının* *sırf varlığı dahi*, *sırf mülkünde bulundurmak*, *sırf kullanma olasılığı dahi onu doğrudan ultimatoma haline getirir*. Atom bombası, nesne halini almış bir şantajdı, doğası gereği öyleydi; şantaj aracı olarak kullanılmak istenmesinin, kullanılmasının ya da kullanılmamasının hiç önemi yoktu. Hatta Aziz Franciscus’un elinde istirahat çekilseydi dahi şantaj olup çıkardı. Elbette böyle söylemekle atom bombasını açıkça, hatta şöyle ya da böyle resmi şekilde baskı aracı olarak kullanmış

ve hâlâ kullanan, hatırı sayılır erk gruplarının ve önemli kişiliklerin çıktığını göz ardı etmiyoruz. Anlaşılır bir durum bu ayrıca. Hem de böylesi bir güç enstrümanına sadece “sahip olma”nın neredeyse katlanılmaz oluşu, sırf psikolojik nedenlerden kaynaklanmıyor. İktisat ahlâkının belirlediği nedenler de var. Çünkü bir ürünün, üstelik bu denli devasa yatırımların yapıldığı bir ürünün, kullanılmamasını savurganlık, bir bakıma ticari açıdan ahlâksız bir hal olarak görmemek mümkün mü? Savaş sonrası dönemin bu koşullarında, yani Amerika’nın atom bombası tekeline elde tuttuğu devirde, bombanın somut anlamda değil de *sadece* lafta kullanılmış olmasının altını çizmemek ayıp olurdu. Ancak bu gerçeğe övgüler yağdırmanın da anlamı yok. Şimdi ya da öncesinde, öldürmenin mümkün olduğu yerde, öldürmemeyi ahlâki açıdan pozitif değerlendirmeye kalksak, bu işin sonu nereye varırdı? Atom bombasını “ideal” kullanımına, yani silahlığa sevk etmek varken, salt şantaj aracı olarak kullanmakla yetinen o adamlar, tam bir mağrurlukla “idealist”çe davrandıklarını düşünüyorlardır kuşkusuz. Hitler tarafından hayata geçirilen, öldürülebilecekken bir şekilde dokunulmayıp sağ bırakılan insanları “kurtarılmış” sayma ve böylelikle kendini bir kurtarıcı gibi gösterme âdeti hâlâ revaçta. Toplama kamplarından çıkmış yaşam tanımı, “henüz-öldürülmemiş-olmak”, günümüzde dahi geçerliliğini koruyorsa, bunu, öldürmemiş olmalarıyla böbürlenene, burnundan kıl aldırmayan dangalaklara borçluyuz.

Bu tür şantajların bir özelliği daha var: Eskiden, hedef alınan kişilere yönelik tehditle yetinmek, gerek efendi gibi kriminal şantaj yapmanın, gerek geleneksel silah kullanımının şanıydı. Şimdiyse atom bombasıyla şantaj yapmak aynı anda tüm insanlığı kısıp almaya demek. Atom bombası, stratejik kullanımı (son Dünya Savaşı’ndaki bomba taşıyan uçaklar gibi) bir yana, zaten fiziksel yapısı nedeniyle “total bir silah.” Bu da “tehdidin sınırsızlığı”nın özel bir “alçaklık”

değil acz belirtisi - yani bombanın *hedef belirleme aczi* - olduğu anlamına gelir.

Balistik ya da fırlatılış özelliklerinin mükemmelliğine söyleyecek sözüm olmaz. Kuşkusuz hayranlık duyulacak bir yanı var. Benim kastettiğim sırf etkilerinin boyutunun akılcımsızlığı, mekânsal ve zamansal saçılma alanlarının sınırsızlığı nedeniyle prensipte *hedefini-haddini aşmasının kaçınılmazlığıdır*. *Sınırsız gücü, atom bombasının defosudur*. Seçeneği mutlaklıktır: Şantajı ya herkesedir ya hiç kimseyedir. Nitekim bombanın yapılışından bu yana tüm insanlık şantaja maruz bir yaşam sürüyor. Amerikan halkının da başka herhangi bir ülkenin halından daha az baskı altında olduğu söylenemez; hatta belki de onlar bu baskıyı daha fazla hissediyorlardır. Nükleer savaş tatbikatları başladığından beri, “hidrojen bombası bilinciyle” yaşar hale getirildiler çünkü.

Bu şantaj, doğası gereği herkese şantaj olduğu için aynı zamanda bir “*otoşantaj*”dır. Bu ise Birinci Dünya Savaşı’nın kimyasal gaz ara nağmesini saymazsak ilk kez olan bir şey. Şimdiye dek yalnızca özel ilişkilerden bildiğimiz, isterik “ya... ya da hepimizi öldürürüm”ün tüyler ürpertici bir küresel taklidiyle karşı karşıyayız artık.

2. Atom bombasının çoktan *kullanıldığı* yolundaki iddiamızın bir nedeni daha var. Atom bombasının “hedefe ilişkin aczi”nden söz ettiğimizde bu nedenin çok yakınında bir yerlerdeydik.

“Diyelim ki atom bombası kullanıldı,” ifadesi, imayla da olsa - bugün artık geçerli olmayan - bir sınırın çizilmesini onaylıyor. Bu sınır, deneysel fizik ve teknolojiye dünya kadar geçerli, “hazırlık”la “uygulama”, “deneme”yle “sahici koşullar” arasındaki ayrımı oluşturuyor. Bombanın karakteristik özelliği ise tam da bu ayrımı yok etmesidir.

Teknik alandaki denemelerin özelliği, *deney alanının izole edilmişliğidir*. Deneme süreci hep sınırlı ve dışa kapalıydı; ger-

çeklik bu sürece temas etmiyordu. Her deney izole bir sistem kurmuştu. Düzenlenmiş bir mikroevrende, sonuçları makroevren açısından sifıra eşit ya da hiçbir şey ifade etmeyen bir süreçti bu, mikrokozmos model vakanın sonuçlarından çıkan analizler ne denli önemli olursa olsun. (Ne de olsa saptanan olgu bir “yasa”nın kökleşmesine hizmet ediyordu.) *Makine* konseptinin dayanağı da bu, düzenlenmiş, izole, Dünya’dan soyutlanmış, mikroevrensel oyun alanı. Bu “kapalı alan” özelliği bilimsel çalışmanın koşuluydu açıkçası. Kapalı alan, sadece (negatif anlamda) yaşama ait sayısız öngörülemezlik ve kontrol edilemezlik determinantın bastırılması değil aynı zamanda (pozitif) sınırlı sayıda önkoşulun yerine göre indirgenmesi ve onlara hükmedilerek sonuçlara hükmedilmesi demekti. Teknolojik gelişmenin başarısı (gerçekliği tamamen yeniden organize eden) yapay, daha doğrusu hayatın içinde izole mikro dünyalar inşa etme yönteminin bir sonucuydu. İzolasyon sayesinde her deneysel süreç, aynı zamanda “*oyuna benzer*” özellikler taşıyordu. Alanının kapalılığı - ister satranç düşünelim ister futbol sahasını - oyunların karakteristik özelliğini taşıdığı gibi mantığını da barındırır; aynı zamanda da gerçeklerden kaçma fırsatı sunar. O yüzden de bazı denemeler “güzel” adını dahi alabilmişti. Resmen, sonuna dek mükemmel götürülmüş satranç partileri ya da dışa kapalı, Dünya’dan soyutlanmış, uyumlu sanat eserleriydiler. Deneyler, deneysel evrelerinde gerçeklikten soyutlandıkları için teknik analizlerinden ve endüstriyel kullanımlarından sonradır ki tarihsel gerçekliklere dönüşmüşlerdir.

Bugün artık bunların hiçbiri geçerli değil. Başka deyişle: *Nükleer “denemeler” artık deneme olmaktan çıkmıştır.*

Bu denemelerin “adavari” bir yaklaşımla mercan adalarında ya da okyanusun bir yerinde yapılması, sonuçta izolasyon ilkesini kurtarmak için en eski coğrafi anlamda “adasal”lığa sarılmaları her ne kadar tipik bir yaklaşımsa da, bu son izolasyon çabaları, daha doğrusu son bir umutla “deneme” yapma gi-

rişimleri nafiledir. *Denemeler* ne denli muazzam *başarılı* olursa olsun, girişim *başarısızdır*. Çünkü her türden deneme, anında ters tepip denemenin çok ötesinde bir şeye dönüşür. Sonuçlar o kadar vahimdir ki deney anında “laboratuvar”, Yerküre’yle aynı şeyi kapsar. Bu da resmen “deneme”yle “hayata geçirme” arasında hiçbir fark kalmadığı; her “deney”in “tehlike ânı”na dönüştüğü anlamına gelir. Gerçekten de yapılmış sayısız “deney” etkisini gösterdi bile. 1954 Ağustos’unda ölen, hidrojen bombasının ilk kurbanı, Japon balıkçı Aikichi Kuboyama’nın deneysel bir ölümle aramızdan ayrıldığını söyleyemezler herhalde.⁹⁶ Aynı şekilde, patlama noktasına 130 km uzakta bulunan ve radyoaktiviteye maruz kalan Japon balıkçı teknesi Fikuryumaru’nun *experimenti causa** oralarda dolaştığını da iddia edecek değiller. şu da var ki tek tek örnekleri saymak bir bakıma yanıltıcıdır. “Deneyler”in yol açtığı radyoaktif kirlilik, çoktan her yanı sardı. şimdiden hava, denizler, yağmur suyu, toprak, bitki örtüsü, hayvanlar, insanlar ve besinler, yıkıcı etkilere maruz kalmış, radyasyondan nasibini almıştır. Hangi boyutlarda olduğunu bugünden tahmin etmek zor gözüküyor. Ancak şu “yarılanma süresi” (baştaki radyoaktivitenin yarısının emisyonu için geçen süre) denen zamanın insani süre ölçüleriyle kıyaslandığında ölümcül uzunlukta olduğı düşünöldüğünde, sözde deneylerin sonuçlarının da zamansal açıdan sınırsız olduğı görölecektir. Bugün deneysel “oynadıkları” oyun, çocuklarımız, torunlarımız ve onların torunları için genetik bir “durumun ciddiyeti”ne dönüşebilir. Belki de sonuncu kez. Geiger ölçeğine göre Testing Ground’un 1500 mil uzağındaki bölgelerde, (radyoaktif iyot 131’i depolayan) guatırda biriken radyoaktivite, normalin yüz katına ulaşmış bile.⁹⁷ Sonraki kuşaklar için ölümcül kirlenmenin rolünü - bir zaman önce frenginin oynadığı rolü (Ibsen örneğinde olduğı gibi) - artık *radyoaktivite* üstlenmiştir.

* Lat. Deney için. -yhn

Dolayısıyla “deney” olarak adlandırılan şeyler gerçekliğini-
zin, tarihsel gerçekliğimizin parçasıdır. İster “deneyler artık de-
ney olmaktan çıkmıştır” diyelim ister “deneyler tarihsel olay-
lardır.” Sonuçta hepsi aynı kapıya çıkar.

Çünkü tarih şakadan anlamadığı gibi “bir defadan bir şey
olmaz”ı da bilmez. Tarih, yalanlamaya ayak direr, “deneme”
sözcüğüne yabancıdır. ‘Deneye yanıla’ diye bir şey yazmaz ki-
tabında. Alçakgönüllü bir teminle sadece deneme olarak ger-
çekleşeceğini deklare eden ne varsa bir çırpıda “kesin ve nihai”
olarak vuku bulur. Bir bakıma “iş ciddiye biner.” Elbette ge-
lecekte “hiçbir deney yapılmasın” demiyorum, absürd olurdu
bu. Sadece, hayata sızmayacak şekilde izole edilmeden tetikle-
nen süreçlerin, artık dilek kipinde değil bildirme kipinde vuku
bulacağını; salt yaşamın içinde değil, yaşam süreçleri olarak
gerçekleşeceklerinin; deneysel değil somut vakalar oldukları-
nın kavranması gerektiğini dile getiriyorum. Kalıcı oldukları,
başka deyişle sonuçlara yol açtıkları için deneysel değil. En
özel meseleler en geniş anlamda tarih açısından neyse, bu da
öyle. Nasıl ki “sadece bir kereliğine denemek isteyenlerin” ha-
yatından silinebilecek, experimenti causa yürütülen bir dene-
me evliliği yoksa; denenen şey yazgıya, vuku bulmuş şey üstü
çizilemeyecek bir tarih parçasına dönüştüğünden, bir ülkenin
“bir defacık” faşistleştirilme girişimi diye bir şey nasıl müm-
kün değilse; uygulamaya maruz kalanlar, yaşamları boyunca
pratikte örselenmiş olacakları için nasıl kitlesel kısırlaştırma
deneyleri diye bir şey olamayacaksa; experimenti causa “sade-
ce bir defa” ya da “sadece bir-iki defa” gerçekleştirilen nükleer
patlama diye bir şey de yoktur. “Sadece” sözcüğüyle tanım-
ladığımız şeyin gerçeklikte hiçbir karşılığı yoktur. Hiçbir şey
sadece “sadece”den ibaret değildir. “Sadece geçmişte kaldı”
diye bir şey olmaz. Her ‘bir kere’ anında ‘kesin ve nihai’ye ve
her şey bir ‘nunc stans’a’ dönüşür. Keza zamanlar arasındaki

farklar silinmiştir. Şimdiki zaman olmayan geçmiş, gelecek olmayan şimdiki zaman yoktur. Dahası, “geçip gitmiş olacağız” şeklindeki ‘gelecekte bitmiş zaman’ı öldürücü bakteri olarak içinde taşımayan bir gelecek de yoktur. Her birimiz ne denli kısa süreli olursak olalım “*kendimizden daha büyüğüz.*” Ürettiklerimiz ve yol açtığımız sonuçlar öylesine uzun vadeli ki, yalnızca bizleri değil, torunlarımızı ve onların torunlarını da uğraştırabilir ve ellerini kaldırıp o torunların önüne dikilebilir ve “stop” diye seslenebilir.

Anlayacağınız, biraz önce, nükleer denemelerden söz ederken bu denemelerin - daha babalarımızın zamanında vuku buldukları - bilinen hermetik izolasyonlarından çıkıp tarihsel gerçeklik boyutuna daldıklarını öne sürerken hayli temkinliydik. İşin aslı, deneysel karakterlerinden olmuş deneylerin gücü öylesine belirleyici önemdedir ki bu dalış sırasında tarihsel yaşam da çökme tehdidi altındadır. Deneyler “*tarihsel*” olmakla kalmamış, “*tarihsel anlamda algı eşiğinin üstünde*” yer alır olmuşlardır.

§ 10

“Tarihsel açıdan bilinçüstü” kavramının açıklaması

“Tarihsel açıdan latent”, yani politikacıların, planlarında hesaba katmaya gerek görmeyecekleri ya da tarihçilerce dikkate alınmayacak kadar önemsiz milyonlarca olgunun var olması anlaşılır bir şey. Üç yıl öncesinde, bugüne denk gelen ikinci uyku, bir parçacık tarihsellik içermiştir belki gerçi. Buna rağmen tarihin doğası, kendine ait bu parçacıklara bakmayıp gündeme geçmesi, bu tür şeyleri tarih *olarak* görmeyip atlaması ve aktarmamasıdır. Tarih sadece, kendini *süzgeçten geçirdiği* sürece *tarihtir*.

Öte yandan bunun tam tersi, kestirilemeyecek kadar büyük, bizlerin tarihsel gelişme olarak sadece tasavvur edebileceği boyutu aşan olaylar var. Doğal felaketlerde belirgin örneklerini görüyoruz. Atlantis’in batışı (gerçek olduğunu varsayalım) tarihi bir felaket, tarihte cereyan etmiş bir felaket değil; daha çok tarihin sonudur; tarihe geçememiş bir şeydir artık: “Tarihsel açıdan bilinçüstüdür.”

Aynı şey nükleer denemeler için de geçerlidir. Nükleer savaşlar da şöyle dursun. Buna dönük hazırlıklar her ne kadar şimdilik tarih boyutları içinde kalıyorsa da - ne de olsa bu işin mimarları belli tarihsel geleceğe ilişkin hedeflere ulaşma ümiyle böyle bir hazırlığa girişeceklerdir - bu hedefleri gerçekleştirmeye kalkıştıkları anda, yani savaşın başlama momentiyiyle birlikte ortada tarih diye bir şey kalmayacak. İlk patlamanın olduğu gün, tarih boyutu da havaya uçacak. “Böyle giderse işin sonu toptan bir yok olma dehşetine varacak.” (Einstein’ın İtalyan nükleer bilimcilere mesajından.) Geriye kalan şey

tarihsel koşullar denemez artık. Tarih adına ne varsa altında kalacağı bir enkaz yığını kaplayacaktır ortalığı. Olur da insanoğlu her şeye rağmen sağ kalırsa tarihsel bir varlık olmaktan çok, acınası numunelik bir kalıntıdır artık; radyoaktif bir doğada radyoaktif bir tür olma özelliğiyle.

Durumu değerlendirecek yetkinlikte biri varsa, bu yetkinlikte biri çıkmışsa o da Einstein'dır. Haliyle de çıkıp sözünü söylemiştir. Gazetelerden okuyoruz.

Peki nasıl bir reaksiyon gösteriyoruz?

Gazete haberlerine hangi reaksiyonu gösteriyorsak: Sıfır.

Peki neden reaksiyon göstermiyoruz? Gözüpekliğimizden mi? Soğukkanlılığımızdan mı?

Bir Molusya deyişidir. “Cesaret mi? Düşgücü yoksunluğunun ta kendisi!”

Düşgücü yoksunluğundan. Çünkü *kıyamet körüyüz*.

Neden kıyamet körüyüz peki?

Bir sonraki bölümde bunun yanıtını arayacağız.

III

İnsan Kendinden Küçüktür

§ 11

Korkma beceriksizliği çağında yaşıyoruz

İşte içinde bulunduğumuz durum bu. Böylesine korkutucu. İyi ama korkumuz nereye gitti?

Ortalıkta bir korku falan göremiyorum. Orta ölçekte bir korkudan bile eser yok. Herhangi bir grip salgınında baş gösterecek korku ayarında bir korkuyu bile koydunsa bul. Hiç ama hiç esamesi okunmuyor korkunun.

Böyle bir şey nasıl mümkün olabiliyor?

Diktatörlük dönemini, savaşı, toplama kamplarını, işgal güçlerini, ateşe verilmiş kentleri “korku devri” olarak niteleme hakkına ilişkin tek bir söz dahi etmek yakışık almazdı. Öte yandan savaşın finalindeki felaketi izleyen on yılda bu “korku devri” teriminin tuhaf denebilecek aşırı gerçekdışı kariyerine tanık olduk. Bugün Viyana’da, Paris’te, Londra’da, New York’ta - “Age of anxiety”nin* revaçta olduğu yerlerde - korkuyu, gerçek korkuyu aramaya çıksak neredeyse elimiz boş dönerdik. Kuşkusuz, “korku” sözcüğünü basılmış halde bulurduk, sü-

* İng. Endişe çağı. -yhn

rüyle hem de, balyalarca - her gün yüzlercesi hurda kâğıda dönüşen, yüzlerce yenisi çıkan - yayında. Çünkü korku bugün artık bir metaya dönüşmüştür. Korku *hakkında* herkes konuşuyor. Lakin *korkudan* konuşan çok az kişi var.

Çünkü bu arada, sözcüğün yüz yıl önce Kierkegaard tarafından terim düzeyine yükseltildiği, yani üst düzey felsefi ve edebi bir geçmişi olduğu hatırlandı. Sözcük Kierkegaard'la ve Heidegger'le ilişkilendirilerek yayıncılığın pazar ürünü haline getirildi. Matbaadan çıkan her dergide kendine yer bulmakla kalmıyor, yanı sıra (günümüzde hiçbir şey ezoterik kadar egzotik olamadığı için) çok doğal bir şeymiş gibi taşra gazetele-
rindeki uyku hapi reklamlarında da kullanılıyor. Kısacası: Günümüzde, 'up to date'lik* ve her önüne gelen yerde "ait olma" duygusu yaratmak için korku yetiyor.

Bugün, atom bombası çağında bu deyiş yalnızca doğruluğunu değil gerçekliğini de yitirdi. Ara sıra, o da genellikle birisi arkadan çarptığında mobilize ettiğimiz üç kuruşluk korkuya bakıp hayale kapılmanın gereği yok. Dev tehdit dalgalarının çarpmasıyla sersemlemiş bir günümüz insanına henüz rastlamadım. Olsa olsa ürkmüş birilerini görmüşümdür; ama onlarınki de pek öyle *korkudan* değil, birden, *korkmaktan* ne denli âciz olduklarının farkına varmalarındandı. Bir de korkma girişimlerinde yarı yolda kalıp da utandıktan ve gazetelerini bir kenara koyduktan sonra kendilerini yeniden olayların akışına bırakan - ya da ellerinden başka bir şey gelmeyen diyelim - bir anlamda alışık oldukları boyutların koşullarına ve yakın-uzak geleceğin dertlerine dönen birkaç kişi.

Hayır; aslında seferber etmemiz gereken, halimize uygun bir nebze korkuyla kıyaslarsak, resmen *korku cahilleriyiz*. Eğer yaşadığımız zamana gerçekten de bir rumuz bulmamız gerekiyorsa "*Korkma yeteneksizliği çağı*" yerinde bir niteleme olur doğrusu.

* İng. Güncel olma. -yhn

Her halükârda atom bombasının ortaya çıktığı moment, deyim yerindeyse, rejî açısından seçilebilecek en elverişsiz safhaydı. Sona doğru, tam da diktatörlüğün ve savaşın getirdiği halihazırdaki korkunun yeni yeni dağılmaya başladığı, milyonlarca insanın yıllar sonra ilk kez polis korkusu ve gece bombardımanı olmadan yatağa girer olduğu, Dünya'nın daha az hırpalanmış kısımlarında yeniden "good old life" a* dönme planlarının yapılmaya başlandığı günlerdi. İşte bu derin bir nefes alma aşamasında yeni bir tehlikeye, sözde karşılaştırılamayacak kadar büyük boyutlara mı çevrilseydi bakışlar? Hiç değilse bu türden devasa bir tehdidin *olasılık dahilinde* olduğuna dair bir duyarlığın sırası mıydı? Kolay kolay altından kalkamayacakları bu tür şeyleri bastırmak işine geldi insanların. Hemen o günün gecesi tehdit oluşturmayacak bir tehlikenin ciddiye alınacak bir yanı mı vardı ki? Dolayısıyla meselenin kavranmaması yeğdi. - Ne var ki, 'ilk anda kavramak' savsaklanırsa telafisi zordur. Bir yıl sonrasında, tehdit artık alışıldık, yüz defa okunmuş, sıkıcı bir şeydi. Bugünse çoktan bir "good old danger" a,** savaş sonrası yaşamımızın hoş bir parçasına dönüşmüş durumda. -

Roosevelt, vazgeçilmez dediği özgürlükleri sıralarken "Freedom from Fear" ı*** da atlamadığında ve böylelikle özgürlükle korkunun bağdaşmazlığına işaret ettiğinde (bu formülasyon o haliyle daha önce var olmamasına karşın) Dünya tarihi açısından bakarsak yapacak bir şey kalmamıştı. Çünkü bu talep, tam da geçerliğini yitirmeye başladığında dile getirilmişti, nitekim yeni, hemen hemen tam karşısı bir görev sökün etmişti: (Grimm Masalları'ndaki deyişle) "*korkmanın ne demek olduğunu öğrenme*" zorunluluğu. Çünkü ihtiyacımız olan şey en başta bir "freedom to fear,"**** başka deyişle, içinde bulunduğumuz

* Ing. O eski güzel hayat. -yhn

** Ing. Geçip gitmiş bir tehlike. -yhn

*** Ing. Özgürlükten duyulan korku. -yhn

**** Ing. Korkma özgürlüğü. -yhn

tehlikeden gerçekten kurtulmak, yani “freedom from fear”ı* gerçekten elde etmek istiyorsak, *halimize yaraşır bir korkuyu*, hayata geçirmemiz gereken bir nebze korkuyu toparlamaktır. O halde işin can alıcı noktası, *to fear in order to be free*; öz-gürleşebilmek, dahası hayatta kalabilmek için *korkmak* olarak görülmelidir.

Bu korkunun eksikliği, atom bombasının çağdaşları olan biz günümüz insanlarının fazladan cesur olduğu anlamına falan gelmiyor.⁹⁸ Arızanın nedenleri başka. Bizleri kendi kendimizi yok etmeye götürecek uyuşukluğu alt etmek istiyorsak, bu birden fazla ve birbirinden hayli farklı nedeni ortaya çıkarmak zorundayız. İzleyen paragraflarda yapacağımız şeyi böyle tanımlayabiliriz. Kıyamet körlüğümüzün köklerinin hiç değilse birkaçını açığa çıkarmayı denemeliyiz. Listenin eksiksiz olacağı gibi bir iddiam yok.

Körlüğün köklerini iki gruba ayırıyoruz: İlk önce felsefi-antropolojik kökü ele alalım, yani bir anlamda *insan olmamızla* ilgili tuhaflığı. Sonra da tarihi köklere eğilelim, yani *bugünkü böyleoluşumuzla* ilgili kısma.

* İng. Korkudan kurtulma. -yhn

§ 12

*Kıyamet-körlüğümüzün temel kökeni: “Prometheusçu uçurum” -
Insanoğlu kendinden büyük ve küçüktür*

İlk sözünü ettiğimiz kökün bizim açımızdan sanki daha önemli olduğunu girişteki bölümde ona daha baştan değine-
rek kanıtlamıştık. Bu kökü “Prometheusçu uçurum”da buluyo-
ruz. Bu terimle kastedilen nedir?

Çeşitli yetilerimizin (yapmak, düşünmek, tasavvur etmek, hissetmek, bir şeyin sorumluluğunu üstlenmek gibi) aşağıda-
ki açılardan birbirlerinden farklılıklar gösterdiği gerçeğidir.

1. Her bir yeti, büyüklük ve ölçüyle, kendine özgü bir ilişki içindedir. Her birinin “volumina”sı, her birinin “kavrama gücü”, “performans kapasitesi”, “erimi” farklıdır. Örnek: Büyük bir kenti, kendi ürettiğimiz imha araçlarıyla haritadan silmeyi hiç zorlanmadan planlayabiliyor ve hayata geçirebiliyoruz. Ancak bu efekti zihnimizde canlandırmaya, kavramaya gelince büsbütün çuvallıyoruz.⁹⁹ Buna rağmen, tasavvur edebildiğimiz kadarı dahi, yükselen dumanlar, kan ve enkazın silik görüntüsü dahi - yok edilmiş kenti düşünürken hissettiklerimizin ya da hesabını verebileceğimizin bir dirhem diyebileceğimiz miktarının yanında - çok fazla. Sonuçta her yetinin kapasitesi sınırlı, bu sınırın ötesinde işlerliğini yitiriyor ya da artışları kaydedemiyor. Yetilerin erimleri örtüşmüyor. Giriş bölümünde “Binlerce kişiyi öldürebiliyoruz ama tasavvur edebildiğimiz belki de on ölüyü geçmiyor; üzüldüğümüz ya da pişmanlık duyduğumuzsa en fazla bir kişi” demiştik. Üzüntü ya da pişmanlık için geçerli olan, duyguların tamamı için geçerli, dolayısıyla korku için de geçerlidir. Korku, diğer yetilerin performansıyla boy ölçüşe-

cek kapasitede değildir. Onlarla aşık atmaya ve “uygun” davranmaya kalktığında boyunun ölçüsünü alır. Korkan insan, üreten insana oranla daha az öneme sahip görevleri yerine getirir. O yüzden de “*insan kendinden küçüktür.*”

“Bu fark bilinen bir şey” şeklinde bir itiraz gelecektir.¹⁰⁰ Bu tam da (istisnai durumdan uzaklaşıp daha geniş bir kapsama yönelen) “soyutlama”yla, sadece somut durumu hedefleyen ve bakış açısının darlığıyla sınırlı kalan algı arasındaki farktır. Bu farkla bizim asıl aldığımız “uçurum fenomeni” arasında belli bir ilişki olduğu muhakkak. Belki de soyutlama becerisi, sırf, açıklanmış bir uçurum teorisi çerçevesinde gerçekten kavranabilir. Ne var ki iki farkın özdeş olduğu söylenemez. Nitekim bir kentin haritadan silinmesi (bunu becerebileceğimizi gördük) bir soyutlama edimi değildir. Altından kalkamadığımız tasavvursa bir algı süreci değildir.

Aslına bakılırsa “uçurum” gerçeği elbette bir arıza değil. Hatta tam tersine belki de farklı yetilerin eşit yeterlikte, kapasitelerinin ve erimlerininse aynı olması, biyolojik açıdan dezavantaj ve dahi anlamsızlık ifade ederdi. Böyle olmamaları belli ki her birinin yaşamın içinde üstlendiği spesifik işlevlerden kaynaklanıyor.

Işın püf noktasıysa kapasiteler arasındaki farkların haddinden fazla büyümesi, yetilerin birbirini gözden kaybetmeleri; öyle ki aynı içeriklere odaklanmayı beceremez hale gelmeleri ve bunun sonucunda aralarındaki bağın büsbütün kopmasıdır. İşte bugün yaşadığımız böyle bir şey. Nitekim bombayı taşıyan uçağın pilotunun, dönüş sonrası röportaj sırasında kendisine uçuş boyunca aklından neler geçirdiği sorulduğunda - ister siniklikten ister saflıktan, hiç önemi yok - “Evdeki buzdolabının geriye kalan 175 Dolarlık taksidi kafamı meşgul etti durdu,” yanıtını vermesi meseleyi yeterince anlatıyor. Edimle vicdan böylesine birbirinden kopuktur çağımızda; temaları bu denli farklıdır.

Aklımızın “sınırlı” ve ne anlamda sınırlı olduğunu Kant bize öğretti. Ama düşgücümüzün, hatta - özellikle de haddi bildirilmiş ‘kapasitemiz’in oluşturduğu kulis karşısında “taşkın” sayılan - ruh halimizin dar sınırlara hapsedilmiş ve bu sınırları aşmaktan âciz olabileceği kafamıza dank etmiş değil. Görünen o ki ruh hali de akılla aynı kaderi paylaşıyor; anlaşılan onun da payına (esnek olmasına esnek ama işte sınırlı esnek) bir kapasite düşüyor. Yine bu da yalnızca korku için değil tüm duygular için geçerli.

Dolayısıyla bununla daha önce birçok defa kullandığımız ifadeyi çeşitlendirmiş oluyoruz, ne var ki işte bu formülasyon düşüncelerimizin ana motifi.

Katledilmiş kişilerin sayısı onu bulunca pişman olmaktan ya da üzülmekten âciziz. Pişmanlık duygusu, on ölüyü “düşünebilecek” kadar “esneyip genişleyebilecek” yetenekte değil.

On ölüyü tasavvur edebiliriz belki. O da zorunlu hallerde. Ama on binlerce insanı öldürebiliriz. Hiç pürüz çıkarmadan. Kapasiteyi artırmak hiç dert değil.

Ya da:

Kendi ölümümüzü düşününce korkabiliyoruz.

Oysa on bin insanın ölüm korkusunu anlayacak empati, boyumuzu aşabiliyor.

Kıyamet düşüncesi karşındaysa ruh pes ediyor. Düşünce, bir sözcük olmaktan öteye gidemiyor. Bir tür “saf duygunun eleştirisi” - ahlâki bir hüküm anlamında değil, Kantçı anlamda bir hissetme özelliğimizin sınırlı kapasitesinin belirginleştirilmesi -; bu meseleyi ele almalı doğrusu. Yaşadığımız çağda - Faust’un tersine - sinirimize dokunması gereken şey, her halükârda, mutlak güç sahibi ya da her şeyi bilen varlıklar olmamamız değil, tam tersine bildiklerimize ve ürettiklerimize oranla çok az tasavvur edip çok az hissedebilmemizdir.¹⁰¹ His-seden halimizle kendimizden küçük olduğumuz gerçeğidir.

“Uçurum”a bakarken hangi yükseklikteki katları kastetti-

ğimizin hiçbir önemi yok. Uçurum hep aynı kalıyor. Örneğin, “bilmek”le “kavramak” arasındaki fark, “yapmak”la “hissetmek” arasındaki farktan daha önemsiz değil. Bir nükleer savaşın nelere yol açacağını “bildiğimiz”e kuşku yok. Ama işte sadece “biliyoruz.” Bu “sadece” ise “bilgi”mizin, bilgisizliğin, en azından kavrayışsızlığın en yakın komşusu olduğundan, ‘kavrama’ya çok daha uzak kaldığından başka anlama gelmez. Hatta belki de sırf - maazallah - *daha* fazla bir şey bilmeye yanaşmadığımızdan ve sözde bir şeyler bildiğimiz bahanesine sığınarak, gerisin geri bilgisizliğe kaçabilmek için “Biliyorum, biliyorum!” diye seslenmediğimiz nereden belli?

Atom bombası hakkında birileri daha fazla bilgi sahibi olabilir, hatta çok daha fazlasını bilenler olduğu da muhakkak. Ama kim ne kadar bilgi sahibi olursa olsun, kimsenin gerçek boyutlarda bir gelişme hakkında bir şey “bildiği” yok. En üst rütbeli subayın piyade erinden, devlet başkanının bir maden işçisinden farkı yok. Çünkü bilmekle kavramak arasındaki uçurum kişilerin itibarından ya da rütbe farklarından bağımsız. Bu konuda hiçbirimiz istisna oluşturmuyoruz. Bu da demektir ki yeterliğin burada işi yoktur ve kıyamete hükmetme yetkisi esas itibarıyla çaylakların elindedir.

Farkı, temel uçurum örneğine, “Prometheusçu performansımız”la, yani biz “Prometheus’un çocukları”nın ürettikleriyle tüm diğer performanslarımız arasındaki uçuruma bakarak, “içimizdeki Prometheus”la başa çıkamayışımızdan hareketle “Prometheusçu” olarak adlandırıyorum. Öylelikle bu terimi, ilk bölümdeki konumuz olan “Prometheusçu uçurum” fenomenini göz önünde bulundurarak, yani bir bakıma iki bölüm arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyma amacıyla olduğum için de seçtim.

2. Buradan hareketle aynı şekilde - görünüşe bakılırsa yaptığımız sadece aynı vakıayı başka türlü ifade etmek - yetilerin *esneklik* ya da *sabitlik derecesinin* farklı olduğu söylenmeli.

Dolayısıyla, ürettiklerimizin, edimlerimizin ya da düşündüklerimizin kapasitesi, düşgücü, hattâ hissetme becerimizin kapasitesinin ötesinde olduğu gibi, eyleme ve düşünme kapasitemiz ad libitum *genleşebilir* özellikteyken, düşgücümüzün esnekliği devede kulak kalıyor; hissetmemizinki ise neredeyse yerinde çakılı kalıyor.

Böyle farklı şekilde vurgulama ise bizim açımızdan önemlidir, çünkü her bir yetinin *tarihle* farklı bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Tarihe her şeyden önce değişen edimlerimizi, ortaya koyduğumuz ürünleri ve düşüncelerimizi mal etmemiz elbette rastlantı değil; bu saydıklarımız tarihte yapılabilecekleri ve bunun sınırlarını, diğer yetilere oranla çok daha farklı bir tempoda değiştirmiştir. Sözünü ettiğimiz tüm diğer yetilerse artık arkada kalmış, bir bakıma tarihsel açıdan senkronize olmamış yetilerdir. Buna karşın - bu düşünceyi birazdan yeniden ele alacağız - bir “*res gestae*” tarihi ya da düşünce tarihine benzer nitelikte bir “*duygular tarihi*”nin olmaması; dahası duygusal yaşamın, yavaşlığından ötürü âdeta “doğa” olarak, insandaki sabit ve tarihsellik dışı bir şey olarak görülmesi keza rastlantı değil. Ne hakla, bunu birazdan göreceğiz.

IV

Ahlâki Düşgücünün Oluşturulması Ve Duyguların Esnekliği

§ 13

Günümüzdeki elzem zihinsel alıştırmalar üzerine

Uçurum olgusu diye bir şey olduğu için; hissedilen varlıklar olarak - o da lüzumlu gördüğümüzde - katledilen tek bir kişiye üzülebildiğimiz statüde - gelişmemiş ev işçisi statüsünde - sürünüyorken, öldüren varlıklar olarak, hatta ceset üreticisi varlıklar olarak gurur verici endüstriyel kitle katliamı evresine eriştiğimiz için; yüreklerimizin performansı, yani çekincelerimiz, korkularımız, öngörümüz, pişmanlığımız edimlerimizle ters orantılı geliştiği (bir anlamda edimlerimizin artışıyla doğru orantılı olarak küçüldüğü) için - bu uçurumun yol açtığı sonuçlar bizi sahiden yok etmediği sürece - bizler tarihte şimdiye dek görülmuş en şaşkın, iç dengeleri en fazla altüst olmuş, en insanlık dışı varlıklarız. Bugünkü çatlağın yanında insanlığın bugüne dek katlanmak zorunda kaldığı çelişkiler masum kalıyor doğrusu. Geçmişte - çelişki ister “ruh ile et” arasında ister “görev ile zevk” arasında olsun - içimizdeki çatışma ne denli şiddetli cereyan etmişse de, her türden uyuş-

mazlık, gerçekleşen çatışma karakteriyle bir bakıma yine de hâlâ insani bir olguydu. Birbiriyle çatışma halinde güçler yine de karşılıklı uyum sağlıyorlardı. En azından, didişen güçlerin muharebe meydanı olarak insan, varlığını tartışılmaz biçimde koruyabiliyordu henüz. Birbiriyle çatışan güçlerin varlığında kendiyile mücadele eden kişinin aynı insan olduğu konusunda kuşkuyla yer yoktu. Öte yandan çatışan taraflar birbirlerini - görev zevki, zevk de görevi - gözden kaybetmedikleri için, karşılıklı ilişkiler ve bağlılık sağlama alınmıştı, insan henüz yitip gitmemişti.

Bugünse böyle bir şey söz konusu değil. Kimliğin korunmasındaki bu minimum dahi yitirilmiştir artık. Bugünkü durumun dehşeti, çatışmanın ortadan kalkmış olmasında, her şeyin güllük gülistanlık gözükmesinde yatıyor. Kolektif bir smiling,* durumu örtbas ediyor. Yetiler birbirlerinden uzaklaştıkları için biri diğerini göremiyor; birbirlerini görmeyince de birbirlerine düşmüyorlar;¹⁰² öyle olunca da birbirlerini hırpalamıyorlar. Özetle: İnsan, insan olma özellikleriyle hiç yok artık. Ötede çalışan ve üreten biri, beride hisseden biri. Ya üreten ya da hisseden *olarak* yaşayan insan. Gerçeklik yalnızca bu uzmanlaşmış insan fragmanlarına denk düşüyor. On yıl önce dehşete kapılmamıza yol açan, aynı insanın toplama kampında görevli ve yanı sıra iyi aile babası olabilmesi, iki fragmanın birbirini engellememesi - çünkü artık birbirlerini tanımıyorlardı -, *korkunçluğun bu korkunç sorunsuzluğu* istisna olamadı. Hepimiz, bu, kelimenin tam anlamıyla *şizofren* varlıkların ardıllarıyız.

Hal böyleyse, tabii henüz her şey bitmediyse, *günümüzün belirleyici ahlâki görevi, ahlâki düşgücünün oluşturulmasında yatıyor*. Başka deyişle “uçurum”u aşma çabamızda, düşleyişimizin ve hissedişimizin kapasitesini ve esnekliğini, üretimi-mizin hacmine ve yiyebileceğimiz haltların öngörülmesi zor

* Ing. Tebessüm. -yhn

boyutlarına denkleştirmek, düşleyen ve hisseden yanımızla eyleyen yanımızı koordine etmek zorundayız.

Son şiirlerinde Rilke, hissetmeye ilişkin olarak “*üstesinden gelmek/yerine getirmek*”ten, özellikle de “*üstesinden gelmeme*”den ya da muğlak bir ifadeyle bir geleceğe işaret ederek “henüz üstesinden gelmeme”den söz ettiğinde tüm bir kuşağı, bugünün ellisine varmışlarını büyülemişti. (Örneğin *Duino Ağıtları*’nda “aşkı başarma”yı anlatır.) Rilke’nin anlatmak istediği şeyin, bizim kastettiğimiz olguyla; düşsel ve duygusal açıdan kendi ürettiklerimizin ve bunların yol açtığı sonuçların dengi olmadığımız gerçeğiyle ilgisi yok gerçi; Rilke’nin yaklaşması başka deneyimler yüzündendi. Ancak *hissedebilmenin* de zorunluluğu düşüncesi çağdaş literatürde başka hiçbir yerde dile getirilmemişti. Seçtiği sözcüklere hayranlık duymamız, nedenini bilmeden de olsa, yetersiz hissetmeye işaret edilmesiyle günümüzün önemli bir defosuna ve gerçekten “başarılmış hissetmeyle” de belirleyici görevlerinden birine parmak basıldığını sezmemizdendi. Bir şeyin “üstesinden gelme”nin güncelliğini yitirip yitirmediği, yapılacak bir şeyin kalıp kalmadığı, “uçurumu” aşmanın mümkün olup olmadığı, yani düşgücümüzün ve duygularımızın hacmini kendi irademizle genişletip genişletemeyeceğimizi şimdilik bilmiyoruz. Belki de böyle bir şeyin olanaksızlığından yola çıkmanın, yani hissetme kapasitemizin sabit (en azından rastgele genişletilemez) olduğu varsayımının haklı bir yanı var. Eğer öyleyse durum ümitsiz demektir. Ne var ki ahlâki değerlerden yana olan birinin bu varsayımı kabullenmesi zordur. Belki tembellikten belki sorgulanmamış bir hissetme teorisinden kaynaklanan bir varsayımdır bu. Sınırların aşılmasına büsbütün olanaksız gözüyle baksa dahi, hiç değilse kendi adına bu türden bir aşma denemesi şart koşmalıdır. Ne de olsa olanak ya da olanaksızlık sorunu yalnızca gerçek bir denemede çözüme kavuşur. Duyguların bilinçli olarak genişletilmesi ya da yeni duygular ya-

ratılmasına tarihte rastlanmış mıdır sorusu üzerine sonra da düşünebilir. Önemli olan önce bir ilk adımı atıp denemesidir, yani “*ahlâki stretching alıştırmaları* yapmaya çalışmalı, *alışlagelmiş düşgücü ve duygu performanslarını aşırı esnetmeli, ruhsal alıştırmalara* girişmelidir; amacı, tahayyülünün ve hissetmesinin sözde sabit “*proportio humana*”sını aşmak olmalıdır.

Bu satırların yazarı, metnindeki bu bölümün alışlagelmiş anlamda bir “metin” olmaktan çıktığının ve burada okura hitap ederken onu sırf bir “okurmuş” gibi görmediğinin tamamen farkında. Sonuçta ‘raison d’être’i* bir metnin çok ötesinde olmayan metin yok gibi. Metnimizin raison ‘d’être’ine burada ulaşmış bulunuyoruz.

Yazar, çağrısının zorbalık içerdiğinin de farkında keza. Hakikaten de yazarın, insanların kapasitelerini kasıtlı olarak genişletmesi yolundaki talebinin, kendisinin “Human Engineering”¹⁰³ temasını ele alırken betimlediği ve şiddetle reddettiği zora dayalı aşırı yüklenmelerle frapan bir benzerliği var. Ancak geriye başka çare kalmadığını da görüyor. Saldırganın silahları, savunanın silahlarını belirler. Ölçüsüzlüğüyle tasavvurumuzdan ve duyumsayışımızdan kaçan ve böylece bizim için ölümcül bir tehdit oluşturan (kendimizce üretilmiş) bir dünyada yaşamak yazgımızsa eğer, ne yapıp edip bu ölçüsüzlüğü toplamak zorundayız.

“Toplamak” diyorum. Bu, “Human Engineering”in hedefledikleriyle bizim çabalarımızın öngördükleri arasındaki farkı yeterince anlatıyor. “Human Engineering” bizi “sicut gadgets”, yani aygıt dünyasına baştan sona uygun hale getirmek için dönüştürmeye uğraşırken, bizler çabalarımızla aygıt dünyasını “toplayabilmeyi” umut ediyoruz. Tıpkı savrulmuş bir ipin “toplanması” gibi bir “toplamak” bu; başka deyişle, savrulmuş olanı savrulduğu yerden *çekip kurtarmak*.

Bu çabaların hayata geçirilmesine ilişkin somut reçeteler ya

* Fr. Varlık sebebi. -yhn

da sırf bu çabaların içeriğine dair bir betimleme dahi kanımca pek mümkün değil. Yoruma açık değil. Farklı şekilde ifade edilebilecek son bir şey varsa o da *eşikteki evre*, yani asıl aksiyondan önceki an; deneyi yapanın, önünde duran ödevi aklına koyduğu; hantallağını yenmek, isteksiz fanteziyi ve üşengeç duyguları harekete geçirip hedeflenen performansı göstermeye zorlamak için o güne dek tasavvur edilmemiş ve duyumsanmamış olanın “suflörlüğünü yaptığı” moment. “Suflörlük yapmak” ifadesinin de gösterdiği gibi burada bir *seslenme* söz konusu. Ama öyle vicdanın sesinde olduğu gibi esas olarak duyulan değil, bizzat duyurulan bir ses bu. Çünkü bir uçuşumun ötesine seslenilmektedir; öyle ki uçuşumun öte yanında geride kalmış yetiler birer şahısmış gibi. Bu sesi duyması ya da önce bir “kulaklarının pası silinmesi” gerekenlerse, düşgücü ve duygu.

Böylece bu konuda söylenecek ne varsa söze dökmüş oluyoruz. Eşik ânı dediğimiz şeyden sonra olanlar, yani farklı potansiyellerin asıl canlanması; onların el yordamıyla tutukluklarından sıyrılıp kendilerini aşma çabaları; kendilerine ödev olarak dayatılan şeylerle boy ölçüşme uğraşları, kısacası kişisel gelişim denen şey üzerine söylenecek başka bir şey yok.

Bu farklı ifade tarzının dini süreçleri çağrıştırdığı su götürmez. Bu satırların yazarı bunu yadsımıyor. Hatta, kendiliğinden gerçekleşen bu dönüşümün mistisizm tarihindeki pratiklerle kıyaslanmasına da itirazı yok. Yeter ki “mistisizm” sözcüğü her zamanki muğlak anlamında kullanılmasın ve mistik deyince, dönüşüm tekniklerinin yardımıyla normalde dışında kalman durumlara, alanlara ve objelere erişmeyi sağlayan girişimler anlaşılsın. Bu sorunu ek notta (bkz. s. 372) daha ayrıntılı ele alacağım.

Elbette bu, bizim örneğimizde gerçek bir mistik eylemin söz konusu olduğu anlamına gelmiyor. Biçimsel benzerliklere rağmen aradaki fark esastır. Mistik, metafizik alanlar keş-

fetmeye uğraşır ve bunlara genelde ulaşamayacağı gerçeğinde dahi metafiziksel bir yan (şöyle ki, kendi metafiziksel-banal konumunun sonucunu) görürken; bizim çabalarımız, sahip olduğumuz nesneleri kavramaya yöneliktir. Hatta bunlara atom bombası gibi kendi ürettiğimiz, yani bir anlamda *bizler* için hiç de erişilmez olmayan - yalnızca tasavvur eden *yanımızla* ve hisseden *yanımızla* erişemediğimiz - nesneler de dahildir. Dolayısıyla aşılması gereken hiç de aşkınlık gibi bir şey değil, aksine olsa olsa “içkin bir aşkınlıktır”, daha doğrusu “*uçurumdur.*”

Şu da var ki, bu aşma çabasını nasıl tanımlarsak tanımlayalım, betimlemeye açık olmayan bir şey bu. Yapmamız gereken sırf etkin biçimde bu yönde çaba göstermektir.

V

Kıyamet Körlüğünün Tarihsel Kökleri

§ 14

*Her şeyin son bulabileceği düşünülüyor, bir son görülüyor -
İlerleme kavramı bizleri kıyamet-körü yaptı*

Eskiden, ne denli önemsiz tarihi olayların (ya da sadece belirtilerin) muazzam eskatolojik - gerek korku gerek umut dolu - heyecanlara, bir bakıma iletişim araçlarının yokluğuna rağmen toplu galeyanlara yol açtığını düşünürsek, günümüzdeki “eskatolojik açıdan yaprak kımıldamaması” gerçeği - hem de bir son artık somut biçimde olasılık dahilindeyken ve istemediğimiz kadar iletişim aracı emrimize amadeyken - deyim yerindeyse dehşet verici. Bilim adamları arasındaki huzursuzluğu saymazsak - bu arada vaka bir ilk: Tam da din dışı bir çevrede kıyamet korkusu - en ufak bir panik dahi göze çarpmıyor. Nükleer silahların kullanımına karşı başlatılan organize kitle gösterileri tehdidin akutluğunun altını çiziyor ancak hiç de öyle milyon kat endişe taşıyan bir son beklentisinin göstergesi değil. Üstelik çağımızda eskatolojik gerilimin ve eğilimin ortadan kalktığı da iddia edilemez. Ne de olsa yüzyılımızdaki devrimler hiç öyle eskatolojik hırslar-

dan yoksun olarak gerçekleşmedi. Bilakis tarihi “feshetmek” ve tarih sonrası bir statüko, sınıfsız toplum ya da “imparatorluk” koşullarını yaratma iddiasındaydılar. Yeni paradigmanın Fransız Devrimi’nden devrıldığı iz bırakan sembol ya da “bin yıllık” terimi bu konuda kuşkuya yer bırakmıyor. Ne var ki “devrim”, “köklü değişim” gibi sözcüklerin mitleştirilmesine karşın bu eskatolojik inançlıların, yani devrimcilerin beklediği şey belli ölçüde “sadece” Tanrı’nın egemenlik alanıydı. Bununla mahşeri bir sonun, yani kendileri için de bir mahkeme anlamına gelecek kıyamet gününün bizzat peşinde oldukları gibi bir şeyi kastetmiyorum.

Fazlasıyla garip bir vakıa bu. Nitekim eskiden her eskatolojik umut kendiliğinden mahşer korkusuyla tamamlanıyordu. Şimdi ise işin mahşeri tarafı gölgede kaldı, hatta hepten silindi. O kadar ki, Hitler gibi “kurtarıcılara” güvenilirken, felaket tellallarına kulak asılmadı; derken “selamet tellalları” tarafından kışkırtılıp tezgâhlanan felaket sahiden gerçekleşti, lakin artık kavranması, dahası sonradan tecrübe edilmesi dahi mümkün değil.

Peki neydi bunu engelleyen?

İlerleme inancıydı.

Kuşaklar boyu süren, tarihin sözde kendiliğinden yükselişi inancı, bir “son” a hazırlıklı olma yetimizi elimizden aldı. Artık ilerlemeye olan inançlarını yitirenlerin dahi böyle bir potansiyeli kalmamıştır.¹⁰⁴ Çünkü zamana bakışımız, özellikle de - ilerleme inancıyla kalıba dökülmüş - geleceğe yaklaşımımız, bu kalıbını henüz yitirmemiştir. Dün inandığımız şeylerden oluşan *varlıklarınız* henüz. Yeni, bu arada kabul görmüş düşüncelerle kendi duruşlarımız - çünkü bunlar arasında da bir “yarık” söz konusudur - henüz senkronize olamadı.

Belki de 18. yüzyıldan önceki, yani ilerleme teorilerinin zafer alayından önceki hiçbir kuşak, önümüzde duran korku ödevine bizim kadar hazırlıksız değildi. Çünkü tarihin içeri-

ğinde keyifli bir alinyazısı, yanılmaz ve önü alınmaz biçimde ilerleyen bir hep iyiye gitme süreci gören ilerleme softası için tarih apriori *son-suzdu*. Bu softaların sonsuzluk fikri, karşılaştırmalı sıfatların ve geleceğe güvenin çocuğuydu. Bu süreç mahşere (ya da bir cehenneme¹⁰⁵) varacak değildi ya (hatta bir cennete bile varması zordu, ne de olsa bu cennet, en iyi şey olarak daha iyinin düşmanı olacağı gibi, nihai statüko olarak daha iyiye gitmeyi engellerdi). Olumsuz kavramı, ilerleme softasının gözünde gerçekdışı bir şey haline gelmişti. Teodise softasıyla arasında bir fark yoktu. Yalnızca karşılaştırmalı sıfatların, yalnızca ‘daha iyi’nin sözü geçtiği için, ne “iyi” ne de “kötü” bir şey vardı. Daha doğrusu, kötü bir şey vardıysa da bu kötünün anlamı henüz-daha-iyi-olamamışlıkla sınırlıydı; dolayısıyla da düzeltilebilir bir şeydi, öyle ki hem de düzeltilmesinin karşısında durabilecek bir etken olamazdı. Sonuçta bu şeyin kötülüğü kısa ömürlüydü ve yarın geçmişte kalacaktı. Gerçekten de, “negatif” olarak ayrılıp bir kenara konulan her şey geçmişe havale edildi ve öylelikle bu şeylerin iticiliklerinin tamamı törpülenmiş oldu. Özetlersek: “*Kötü son*” henüz akıllardan geçmiyordu, çünkü ne kötü bir şey vardı ne de bir son. Ruhsal açıdan devre dışı kalan “kötü son” fikri, mekânsal anlamda sınırlı bir evren fikrinin bize kavranamaz gelmesine eşdeğerdi.

19. yüzyılın negatiflikten yoksun olduğu savı, diyalektiğin oynadığı devasa rol dikkate alındığında kulağa tuhaf geliyor. Ancak cehennem kavramındakiyle karşılaştırıldığında, “diyalektikte” kastedilen olumsuzluğun “pozitifleşmiş”, yani bir *mayaya* dönüşmüş olduğu görülecektir. Olumsuzluğun gücü, yeni bir canlanmanın ve hareketin kışkırtılmasında yattığı için belli ölçüde “saf olumsuz” haliyle daha baştan olumsuzlanmıştı. Mephisto’nun Goethe tarafından karakterize edilmiş, hep kötülüğü isteyip iyiliğe yol açan hali, Hegel’in olumsuzluk kavramı için de geçerlidir.

Geçtiğimiz paragraflarda eksiklik olarak adlandırdığımız “duyguların tarihi” yazılacak olsa, kıyamet (ve cehennem) korkusunun kaybı bu araştırmada önemli bir yer tutardı. Bizden önceki kuşakların (ve onlar sayesinde de bizlerin) bu kayıpla geçirdiği dönüşüm, onlardan önceki kuşakların “Kopernikçi dönüşüm”le yaşadığı dönüşüm kadar esastır. Bu “kayıp” olmasaydı modern insanın özgüveni asla halihazırdaki düzeyine ulaşacak denli artmazdı. Yine bu “kayıp” dikkate alınmayacak olsa, özellikle de günümüzdeki korkma yeteneksizliğimiz anlaşılmazdı.

Böyle söylemekle kıyamet ve cehennem korkusunun yapay rehabilitasyonunu önermiyorum elbette. Sadece, insanlara korkuyu öğreten şeyin kıyamet ve cehennem beklentisi olduğunu; beklenen azabın ölçüsüzlüğünden duyulan korkunun biz insanların - kendi ölümümüz de dahil - şu ya da bu tehlike karşısında seferber edebileceği “dünyevi korkuların” tümüne baskın geldiğini; sözünü ettiğimiz korkunun, terör rejimleri altında ya da ağır bombardımanlara maruz kaldığımızda çektiğimiz tüm o korkulara oranla, bugün keza zamanı gelmiş korkuya çok daha fazla benzediğini söylemek istiyorum.¹⁰⁶

Kendi sonumuz dahi atlandı

Dolayısıyla ilerleme mantalitesi bütünüyle özgün bir “sonsuzluk” fikri içerir. Yani asla kesintiye uğramadan iyiye giden bir Dünya tasavvuru; daha doğrusu bütünüyle atipik bir arıza: Bir sonu salt *düşünmeyi* dahi becerememe yeteneği. Ama bu özellik ister “tasavvur” adını alsın ister “arıza”, belirleyici olan bu sona-ermemenin ilerleme softası açısından bir temel yasa rolü oynaması, yani evrensel boyutta ve dolayısıyla kendi yaşamı için de geçerli olmasıdır. Başka deyişle: İlerleme softası kendi sonuyla da yüzleşmez; *yüzleşemez; kendi yok oluşunu hasıraltı eder*. Gayet mantıklıdır bu da, çünkü ilerlemeyi ve ölme kepezeliğini koordine etme girişimi sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Elbette, insanlar ölmeye devam edecektir, ilerleme softası buna engel olamayacağını bilir, ancak ölümü dikeninden etmek ve ölme rezaletini gözlerden gizlemek elinden gelen şeylerdir yine de. Tersinden ifade edersek: Ölüme ilişkin nahoş soruların sızacağı çatlakları kapatan, pozitifliği pürüzsüz bir dünya yaratabilme olanağı vardır. Böyle bir dünyadaki hiçbir unsur bir fiyaskoyu hatırlatmaz; öyle ki mümkün olduğunca az kişiye ve o az kişiye de mümkün olduğunca seyrek, hatırlatılır ölüm.¹⁰⁷

Tamamen rastgele seçilmiş iki örnek, bu ölümü hasıraltı etme işinin nasıl yürüdüğünü açıklar sanıyorum. (1) Birleşik Devletler’de ölümün çoktan sırra kadem bastığı söylenebilir. Hep sadece gitgide daha iyi olan şeyler “gerçekten var” sayıldığı için ölümü “ne yapacaklarını” bilmiyorlar; meğer ki evrensel kalite artışı yasasına dolaylı yoldan eklenebileceği bir yere

koysunlar. Böyle de yapıyorlar zaten. Mezarlıkların düzenlenmesindeki karşı konulamaz ilerleme hakkında Evelyn Waugh gerekeni yazdı. Ayrıca bugün artık elli yıl öncesine oranla daha zarif öldüğü de tartışılmaz. O mezarlıklarda gömülen, ölümler değil, ölümün kendisi; ne de olsa ölümlere makyaj yapıp güzelleştirilerek canlı muamelesi yapılıyor. Tabii onlardaki bir parça değişiklik hepten yadsınamadığı için de ölümlerin uzaklaştırılması tercih ediliyor. Fransızcadaki “partir c’est mourir un peu” (veda etmek biraz da ölmektir), “mourir c’est partir en peu” (ölmek biraz da veda etmektir) olmuştur. Gönderildikleri yerin doğal güzelliklerinin cazibesi ve kolay ulaşılabilirlik açısından tanımlanmışınmsa herhangi şirin bir tatil beldesinden farkı yok. Dahası yollardaki ve metro duraklarındaki mezarlık reklamları sayesinde, o yerlerin cezbedici avantajlarını tanımak için fanilerin ellerine de yeterince fırsat geçmiştir. Şu da var ki “faniler” ifadesi yanlış resmen. Çünkü - işte meselenin püf noktası burada - yaşayan, fani sayılmıyor, aksine, ölmüş olan, bir tür “*change of residence*”^{*} sonrası bu taraftaki yaşamı başka yerde sürdüren biri gibi görülüyor. İşte “bu taraftaki yaşamı başka yerde sürdürmek” ifadesiyse - iyimser ilerleme dünyası bünyesinde gelişen - “ölümsüzlük” modelini tanımlar. Bu “ölümsüzlük” “ebediyet”te değil, bu taraftaki yaşamın bitmemesindedir. (2) Büsbütün alt edilmesi mümkün olmayan ölümün kabullenildiği bilim alanında örneğin, ölüm, yükselen yaşamın yardımcı gücü olarak adlandırılarak zehrin-den arındırılır. Klasik örneğini Darwinizm oluşturur, çünkü bu teori, ölümü, hatta bir sürü türün tamamen yok olmasını “yaşamın süzgeci” olarak adlandırır. Bir bakıma ölüme, güçlü (ve “bu yüzden” daha meşru) ‘yaşam’ın tek söz sahibi olmasına arka çıkma payesi verir. Zayıf (ve “bu yüzden” yaşamasına değmez) olan yaşamı eleyerek. Bir diğer deyişle: Darwinizm, “ölüm” gibi olumsuz bir şeyi “yaşamın yükselmesi” gibi olum-

İng. İkamet değişikliği. -yhn

lu bir Şeye katkıya dönüŐtürdüĐü için doğadaki ilerlemenin emrine natüralist bir teodise kuramı verme görevi görmüştür.

Ölümün rolüne, daha doğrusu yadsınmasına ilişkin bu iki illüstrasyon elbette rastgele seçilmiŐtir. İlerleme felsefesinin nasıl bir bütünlükle ve ne denli kapsamlı bir saltanat kurduğunu göstermek açısından sadece zamansal ve coğrafı yönden birbirinden çok uzakta olmakla kalmayan, aynı zamanda yaşamın büsbütün farklı iki köŐesine ait bu iki  rneği seçmeyi uygun buldum.

 l mle ilişkisi daha düne kadar böylesine kifayetsiz ve böylesine oportünist bir insanlıktan, apokaliptik anlamda bir “son”u idrak etmesini ya da böyle bir sona hazırlıklı olmasını beklemekle hakikaten haksızlık etmiş sayılırız.

§ 16

Bundan sonraki ödev:

Güncellik ufkumuzun kasıtlı olarak genişletilmesi

Dar kafalı ilerleme softaları, teknolojik “ütopyalarında” gerçeğin rüyasını peşinen görmelerine ve gelecekte başka zaman boyutu tanımamalarına rağmen - eskatolojik-devrimci anlayıştan farklı olarak dar kafalı diyorum - şöyle ya da böyle, gelecek körlüğünden kurtulamamışlardır. Bir anlamda denebilir ki bu ilerleme softalarının geleceğe bakmaya ihtiyacı yoktu, çünkü gelecek “kendiliğinden” geliyordu, her gün kendiliğinden, hem de gün geçtikçe kendiliğinden daha iyisi gelen bir gelecekti bu. Fütürizmleri, korku içinde kıyameti bekleyen Hristiyanların fütürizmlerinin yoğunluğunun yanında hiç kalırdı.¹⁰⁸ Her ne kadar hızla ilerlemenin dünyasına doğru koştuysak da miyoplar gibi koştuk; güncel gelecek ufkumuz, kafamızda *futurum* olarak tasarladığımız ve o şekilde kavradığımız zaman aralığı âdeta taşralılara özgü darlıktaydı oysa. Yarından ötesi bile ‘gelecek’ değildi artık.

Bu paradoksla kastettiğim, ilerideki her şeyi bu nedenle “gelecek” saymadığımıza dair basit gerçek. 1967 yılını “gelecek” olarak görüyoruz kuşkusuz. Ancak 2500 yılını gelecek ve o 2500 yılındaki insanları torunlarımızın torunları olarak algılamaktan âciziz. “Bizi hiç ilgilendirmiyorlar”, devirleri bir sis perdesinin ardında bir yerlerde sanki. Hatta 10.000 yılının bulunduğu mekân bizim tarih öncesi dönemimizin 10.000 yılının arkaik bölgelerinde duruyor denebilir. - İlerleme çağında

da günöbirlik yaşıyordu, her ne kadar günden güne hızla değışen bir günöbirliklik de olsa. -

Ne var ki bu güzel günler geride kaldı.

Çünkü artık *gelecek* “*gelmeyecek*.” Geleceğı “gelecek olan” bir şey olarak anlamıyoruz artık; geleceğı *kendimiz imal ediyoruz*. Hem de öyle bir imal ediyoruz ki, kendi alternatifini, yarıda kalma olasılığını, olası bir geleceksizliğı içinde barındırıyor. Her ne kadar bu yarıda kesilme hemen yarın gerçekleşmeyecekse de, *bugün* yaptıklarımıza bakılırsa yakın bir gelecekte ya da torunlarımızın torunlarının kuşağında ya da “yedi göbek” sonra mümkün. Bugün yaptıklarımızın sonuçları *kalıcı* olduğu için daha şimdiden geleceğe varmış olacağız haliyle. Bu da demektir ki pragmatik anlamda ‘gelecek’ çoktan *aktüeldir*. Tıpkı bir düşmanın - görünürde uzakta olmasına rağmen silahımızın atış menzilindeyse, yani bizim tarafımızdan vurulabilecekse - “halihazırda” olması gibi.

“Gelecek” olarak dikkate almadığımız ve dikkate alamayacağımız bir zaman üzerinde söz sahibiyiz anlayacağınız. Edimimiz kavrayacağımızdan fazlasını beceriyor. *Miyopluğumuza bakmadan görebileceğimizin çok ötesine atış yapıyoruz*. Başka deyişle: Bir kez daha bir “Prometheusçu uçurum”la karşı karşıyayız. Böylelikle de bir kez daha önümüzde “uçurum”u aşma, “kendi gerimizde kalmama”, “kendimize yetişme” gibi bildik bir görev duruyor. Bu sayede ancak “kendimizden daha küçük kalmak”tan, bu oto-aşağılıkla sonumuzu hazırlamaktan kurtulabiliriz. Tüm bu kavramlara, günümüzün ödevini betimlediğimiz bölümden (§ 13) aşınayız nitekim.

Akıl yürütmelerimizin başına, Montaigne’in “embrasser l’univers comme sa ville” sözünü aldık.

Yapmamız gereken Montaigne’in bu şiarını zamansallığa tercüme etmek. Demem şu ki, kendimizi aşıp ötelere uzanmayı, zamansal anlamda en uzağı güvence altına alıp göz önünde

tutmayı denemek zorundayız. Bir Molusya atasözü “Doğmamışları komşularınmış gibi selamla” der.

Bir kez daha bir beceri “genişletme” görevi söz konusu. Bu seferki mesele zaman yetimizi genişletmek. Lakin yapmamız gereken öyle kâhin misali herhangi bir şeyi önceden tahmin etmek değil, tıpkı bir dağ zirvesinden ya da uçaktan bakar gibi, genişlemiş ufku *kendi* ufkumuz olarak kavramak sadece.

Tıpkı radyo ve televizyonun mekânsal açıdan en uzaktaki şeyleri yakalayıp *tek bir yere*, bulunduğumuz yere kanallı etmesi gibi, zamansal açıdan en uzaktaki, en uzak gelecekteki olayları yakalamamız ve *tek bir anla*, şimdiyle - şimdi olmuş gibi - senkronize etmemiz gerekiyor. Çünkü şimdiye bağımlı oldukları için şimdi olup bitiyorlar ve şimdi gerçekleşen şeyler olarak bizi ilgilendiriyorlar; çünkü biz onları şimdiden, hali-hazırda yaptıklarımızla “ilgi-lendiriyoruz.”

Böylelikle zamanla sıradışı bir ilişkinin postulatını ortaya attığımız su götürmez. Nitekim artık zaman “önümüzde durmak” yerine bizler tarafından yakalanmış, “bizimle” ve bizim açımızdan güncel olmalı. Zamanla olan bu yepyeni bağıntı bugünden yarına öğrenilecek bir şey değil. Umalım da bu bağıntıya alışacak kadar zamanımız olsun.

Yapamadığım şeyler beni ilgilendirmez

Neyle iştigal ettiğimizi metodik olarak zihnimizde netleştirebilmemiz için kısa bir ara verelim derim.

Sorunu ortaya koyuş tarzımız büsbütün alışılmışın dışında. Az buçuk mantıklı her araştırma, somut performanslardan, örneğin bilgi performanslarından yola çıkıp, bunların mekânîğini ya da olabilirlik koşullarını test ederken, bizim burada bulmaya çalıştığımız şey, *olmayan bir performansın* kökenleri: İçinde bulunduğumuz kıyamet durumu karşısında çuvallamamızın kökenleri. Anlayacağınız ilgi alanımız *var olmayan* bir şey.

Absürd bir şey bu. Gerçekten de “Apokaliptik durumu kavramamızı engelleyen nedir?” sorusu, katışıksız bilgi kuramı ışığında araştırıldığı sürece anlamsızlıktan kurtulamazdı. “Neden bu var da şu yok?” diye sormaya başlasak sonu gelmezdi. Çünkü var olmayan şeyler *ad libitum* uydurulabilir. Sorunun anlamlı olmasının nedeni sırf var olmayan bir şeyi burada aslında olmaması gereken bir şey olarak düşünmemizdir: Bir *desiderata** olarak. Çünkü sorun ahlâki bir sorundur. İncelememiz, bu sözcüklerden oluşan bir cümle kulağa ne denli tuhaf gelse de, *ahlâkçı bilgi kuramıdır*.

Yalnız, bir ikinci neden daha var. Şöyle ki, “kıyamet körlüğü”nün sorumlusu olan etkenlerin kendileri de ahlâki bir içyapıya sahip. Ne demek bu?

Şu demek: Bir nesneyi (meseleyi, durumu) *kavrayıp kavrayamayacağımız*, bu nesne karşısında içinde bulunduğumuz

* Lat. Giderilmesi gereken eksiklik. -yhn

ahlâki durumca belirlenir. Görebilmek ya da kör olmak nesnenin bizi bir parça “ilgilendirip” ilgilendirmediğine bağlıdır. Bizi ilgilendirmeyen hiçbir şeyi kafamız almaz.

Kuşkusuz bu kelime oyunları ile sorun hallolmuyor. Tam tersine: Sorun asıl şimdi burada başlıyor. Ne de olsa elimizde bizi neyin ilgilendirip neyin ilgilendirmediğine karar vermemize yardımcı olacak patentli bir kriter yok. Öte yandan “aslında” bizi ilgilendirdikleri ya da ilgilendirmeleri gerektiği halde, öznel açıdan yine de hiç ilgilendirmeyen sayısız şey var. Örneğin işte “apokaliptik durum.” Ama elbette sadece bu değil; *bizzat temas edip ele alamayacağımız ya da temas etmemizin istenmediği* bin türlü mesele var; müdahale etme, dert etme, yargılama olanağımızın olmadığı. Çünkü somut durum (iş bölümü, mülkiyet ilişkileri, düşünce özgürlüğünün kısıtlanması, siyasi baskılar vb.) bizi bunlardan alıkoyar. Bu meseleleri, “bizi ilgilendiren” meseleler olarak görme şansımız ve özgürlüğümüz yok. Bir nesneyi/temayı anlayıp anlayamayacağımızı belirleyen ahlâki durumdur derken işte bunu kastetmiştim. Herhangi bir nesneye bir şekilde ortak olma olanağımız elimizden alınmışsa, bu nesne, ısrarlı bir direnç göstermezsek eğer, bir süre sonra bizi ilgilendirmeyecektir. “Bilmediğim şey beni kazımaz” kadar “yapamadığım şey beni ilgilendirmez” de doğrudur. Kendilerinden “uzak durmamızın” dayatıldığı objelere karşı kör kalırız. Totaliter devletlerde insanların karşı çıkmayı akıllarının ucundan geçiremediği uygulamaları bu yüzden kavramadıkları bilinen bir şey. Öylelikle de işte binlerce insanın o infaz düzeneklerinden haberi olmadı mı sorusu uygunsuz sorulmuştur. Haberdar olmuş olmaları muhtemeldir. Ancak kavramadılar işte, çünkü buna karşı bir şeyler yapmalarının söz konusu olmayacağı baştan belliydi. Öylelikle hiçbir şeyden haberleri yokmuş gibi yaşamaya devam ettiler. Tam da bizim yaptığımız gibi. Oysa bombadan “haberimiz var.”

Kendi kıyamet körlüğümüzü de ancak günümüz insanlığının ahlâki vaziyetinin bir parçası olarak görürsek kavrayabiliriz; başka deyişle neyi yapmaya iznimiz var ya da yok, neyi yapmaya gücümüz var ya da yok, neyi yapma yükümlülüğümüz var ya da yok çerçevesinde bakarsak. İçinde bulunduğumuz bu ahlâki statükoyu - arızamızın açıklanması açısından gerekliyse - betimlemeye çalışmalıyız o nedenle.

§ 18

“Vasatlık”: Artık “edimde bulunan” değil, sadece edime ortak olan varlıkları. Edimimizin telosu demonte edilmiştir; o yüzden geleceksiz yaşıyoruz; o yüzden geleceğin sonuna dair bir anlayıştan yoksunuz; o yüzden “kıyamet körü” yüz

Bugünkü uğraşımızın, yani çalışmamızın tarzının dönüşmüş olduğu konusunda herkes hemfikir. Bazı atipik kalıntıları saymazsak çalışmak artık bir işletme tarafından organize edilen ve işletmeyle koordine bir “birlikte çalışma” haline gelmiştir. “İşletmeyle” diye vurguluyorum, çünkü tek başına çalışma, hiçbir zaman insanın uğraşının ana ögesini oluşturmamıştır. Ama günümüzde söz konusu olan aslen diğer çalışanlarla ortaklaşa çalışma değil, (algılanıp kestirilemeyen, ama çalışanlar için bağlayıcı) işletmeyle birlikte iş görmektir. Diğer çalışanlar da keza salt işletme parçaları sıfatıyla işletmeye aittirler.

Bu herkesin malumu. Ama çalışmamız için geçerli olan - ki bu gerçek daha az bilinir ama daha az önemli olduğu söylene-
mez - “inisiyatif göstermek” için de geçerlidir; daha doğrusu “edimimiz” için dememiz gerekir. Çünkü “inisiyatif gösterme” ifadesi ve “inisiyatif gösteren” artık kulağa abartı gibi geliyor. Ciddiye alınması gereken bir emaredir oysa. Bazı sektörler dışında çağımızdaki “edim”imiz konformist bir *edime-ortaklığa* çıkmaktadır artık. Çünkü organize edilmiş, bizce boyutları kestirilemeyen ama bağlayıcı işletmeler çerçevesinde vuku bulur. Şu ya da bu “edime ortaklık”taki “aktif ve “pasif” paylarının dozunun hangi oranda olduğunu değerlendirme; yapılmanın nerede bittiğini, bizzat yapmanın nerede başladığını belirleme çabaları sonuçsuz kalacaktır; tıpkı makinenin işleyi-

şiiyle uyumlu giden kumanda işini aktif ve sadece tepkisel bileşenlerine ayırmanın olanaksızlığı gibi. Bu tür bir ayırım önemi yitirmiştir. Günümüz insanının yaşamı çoğunlukla ne “faaliyet”tir ne de “sürüklenme”dir; ne inisiyatif göstermedir ne de inisiyatife maruz kalmaktır; daha çok aktif-pasif nötrdür. “Medial (vasat)” olarak adlandıralım bu yaşam stilimizi.

Bu “vasatlık” her yerdedir. Yalnızca, konformizmi zorbalıkla sağlayan ülkelerde değil, yumuşakça dayatanlarda da egemendir. Totaliter rejimlerde elbette daha belirgindir. O yüzden tipik totaliter bir davranışı “vasatlık” örneği olarak seçtim:

“İnsanlığa karşı işlenen suçların” davasının görüldüğü duruşmalarda sık yaşanan şey, sanıkların, kendilerine, işkencelerin ve cinayetlerin “sorumlusu şahıslar” olarak hitap edilmesine, başka deyişle işkence ettikleri ya da öldürdükleri insanların hesabının sorulmasına incinip şaşkırmaları, hatta bazen öfkelenmeleriydi. Bu sanıkları, gözü dönmüştüğün ya da yaptıklarını kabul etmeme dikkafalılığının tesadüfi örnekleri olarak görmek meseleyi büsbütün ıskalamaktır. Pişmanlık, utanç ya da herhangi bir ahlâki reaksiyon göstermekten âciz olmaları, suça ortak olmalarına rağmen değil, aksine suça sadece ortak olmalarındandır; zaman zaman da doğrudan ortak oldukları için; çünkü onlara göre “düzgün davranış” eo ipso yüzde yüz “vasatlık”la çakışıyordu, o yüzden (“suça katılmışlar” olarak) vicdanları rahattı. Sergiledikleri dikkafalılığı şöyle de ifade edebilirlerdi: “Bizden ne istiyorsunuz anlamadık! Bir kusurumuz yoktu ki (ya da sizin dilinizle söylersek “etik” açıdan sorun yoktu) o sıralar. Sıkıntı yaratmayıp omuz verdiğimiz işletmenin yerini bugün bir başkası almışsa biz ne yapalım! İşte bugün burada yardımcı olmak “düzgün” davranıştır; o sıralarsa onlara yardımcı olmak “düzgün” davranıştı.”

Bu yaklaşımın mümkün kıldığı suçlar ne denli dehşet verici olursa olsun, bunlara çağımızın yanılığarı gözüyle bakıp şaşırmak, anlaşılma larını engeller. Çünkü bağlamından izole

edilmiş bu suçlara tekabül eden bir gerçeklik, en azından anlaşılabilir bir gerçeklik yoktur.

Bu cinayetler ancak tür bağlamında görüldüklerinde, yani hangi edim türünü temsil ettikleri, işlerliklerine hangi faaliyet modelinin yön verdiği sorusu sorulduğunda anlaşılabilir. Yanıtı şudur: Failler, en azından çoğu, prensipte cinayetleri işledikleri koşullarda çalışırlar, biçimlenmelerini sağlayan iş yerlerinde alışık olduklarından farklı davranmazlar.

Bu söylediğimiz sarsıcı geliyor insana haliyle. Galiba böyle bir iddianın ilk anda yanlış anlaşılması da kaçınılmaz. Sonuçta kitle katliamının ya da işkencenin öğretildiği (her halükârda “fabrika” ya da “ofis” adını alan) bir işletme yok. Kastettiğimiz, elbette başka, çok daha banal bir şey, tamamen sıradan, ama işte etkilerinin yine de tüm yönleriyle nadiren kavrandığı bir olgu. Şöyle ki (herhangi bir insanın bu işten sorumlu tutulamayacağı şekilde ya da genelde korkunç ya da doğrudan hissedilen sonuçlara yol açmaksızın) *her işletmede “medial (vasat)”-konformist ilke, aktif-pasif-nötr iş-birliğinin hükmü geçer.* Bu faaliyet tarzının geçerliliği Dünya’nın her yerinde - Detroit, Wuppertal ya da Stalingrad, hiç fark etmez - hiç sorgulanmaksızın kabul görür. Çünkü ortalama işletmelerin, en azından günümüzün belirleyici büyük işletmelerinin özelliği (hedefleri ne olursa olsun), bağlayıcılığı şart koşmalarıdır. Çalışanların payına ise “işe koşularak koşturmak”; tek varlık nedenleri (raison d’être) hep işletmenin hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmak olmasına rağmen, bu hedefler hakkında bilgilendirilmekten mahrum olmak düşer; çalışan (Marksizmdeki temel soruna benzer şekilde formüle edersek) üretimden beklenen hedeflerin dahi “sahibi” değildir, bu hedefler onu ilgilendirmemelidir. Hedefin ne olduğunu *bilmediğine*, bilmesi gerekmediğine ya da bilmemesi gerektiğine göre açıkçası bir *vicdanının* olması da şart değil. Bilakis kişisel vicdan tarafından sınanan, hatta dikte edilen “edim”, devre dışı bırakılır ve

“aktif-pasif-nötr” iş-birliğinin titizliği devralınır. İşletmedeki “rahat vicdan”dan söz edilecekse, bu, çalışanın kendi vicdanının tam anlamıyla devre dışı bırakılabilmiş olmasından duyulan paradoksal hoşnutluktur, hatta gururdur. Firmanın ürününün kişisel vicdanıyla ya da evrensel ahlâk ilkeleriyle çeliştiği, ürünün kullanımının etiğe aykırı, bu tür bir kullanımın en azından olasılık dahilinde olduğu gerekçesiyle, işletme düzeniyle işbirliğini sona erdirdiğini açıklayacak bir fabrika işçisi ya da ofis çalışanı, en iyi olasılıkla kaçık olarak görülür, çok geçmeden bu aykırı davranışının faturasını öderdi.

Çalışma aslen her koşulda “ahlâki” sayılırken, bilfiil çalışmada çalışmanın hedef ve sonuçları esas itibarıyla “etik açıdan nötr”dür, bu ise çağımızın en vahim ayırıcı özelliklerindendir. Hangi alanda çalışılırsa çalışılsın *işin ürünü iyi ve kötünün ötesindedir*. Bunun dışındaki, her türden nihilist olmayan tanım, örtbas etmeye çıkar. Her halükârda - bu da musibetin en uç noktasını oluşturur - *işin kendisi için asla “olet”* denemez*. Ne denli iğrenç de olsa, işlenen ürünün çalışmaya sirayet edebileceği, psikolojik açıdan bir olasılık olarak dahi hesaba katılmaz. Ürün ve üretim, ahlâki yönden bakarsak, birbirinden kopuktur. Ürünün (örneğin zehirli gazların ya da hidrojen bombasının) ahlâki statüsü, çalışarak bu ürünün üretimine katılan kişinin ahlâki statüsünü gölgelemez. Bilip bilmediğinin hiç önemi yok, yaptığı iş için vicdana ihtiyacı yok.¹⁰⁹ Dediğimiz gibi: Bu “vicdansızlık” bir kere başta işletmelere hâkimdir.

Dolayısıyla şirketler “medial (vasat) vicdansız” insan tipinin üretildiği yerlerdir; konformistlerin doğum yeridir. Oralarda biçimlenmiş insanların sadece yerlerinin değişmesi, başka bir görev alanına, başka bir “işletme”ye alınmaları dahi yeterlidir; birden, hem de önemli bir değişiklik geçirmeksizin, tüyler ürpertici hale gelirler; bizde birden dehşet uyandırırılar; vicdanın askıya alınması - ki daha öncesinde gerçekleşmiş bir

* Lat. Kokar; pecunia non olet (para kokmaz) sözüne gönderme. -yhn

olgudur - çıplak bir vicdansızlık biçimine, sorumluluğun askıya alınmışlığıysa çıplak bir “moral insanity”^{*} haline bürünür. Bu olguyla yüzleşmediğimiz, yani günümüz işletmelerinin, tektipleşmenin gelişim yerleri, çalışma stiline tektipleşmenin modeli olduğunu ayırt etmediğimiz sürece, konformist günümüz insanı figürünü kavramakta zorlanırız. Dolayısıyla sözü geçen duruşmalarda, “katılınmış” suçlardan ötürü pişmanlık duymayı ya da sorumluluk üstlenmeyi reddeden o adamların “ayak direyen” hallerinin içyüzünü anlayamayız.

Yanlış anlaşılmasın. Bu satırların yazarının bu meselede “comprendre pour pardonner”^{**} yaklaşımıyla uzaktan yakından işi olamaz. Böyle bir şey mümkün değil; çünkü (benzerlerinden farklı olarak) o adamların eline düşüp canından olmamasını tam anlamıyla bir tesadüfe borçlu. Tam tersine, göstermek istediği şey, o cinayetlerin - günümüzün çalışma stiline “vasatlığı”na dayandığı için - yaşadığımız çağın niteliğiyle sıkı sıkıya ilişkili, o yüzden de o yıllarda (pek bir geçici süreliğine) tartışma gündemi (örneğin “kolektif suç”un tema edilmesiyle) yaratma sırasındaki değerlendirmelerden çok daha korkunç ve vahim olduğudur. Üstelik tüm bunların önkoşulunun, yani günümüzün çalışma stiline aynen korunduğunu düşünürsek, meselenin çok daha korkunç ve vahim olduğu görülür. Çünkü bu çalışma stili dün olduğu gibi bugün de, hem de Dünya’nın her yerinde geçerliliğini sürdürüyor ve (olası bir) çözüm arayabileceğimiz herhangi bir rotamız dahi yok; öyle ki bugünkü hâkim üretim - dolayısıyla çalışma - tarzından farklı olabilecek bir tarzı tasavvur etmekten âciziz resmen.¹¹⁰ O nedenle o cinayetleri bir anlamda, yolunu şaşırp - ama sadece bir kereliğine - bizim tarih mekânımıza dalmış “sapıklık” gibi görmek ve tekrar etmeleri için bir neden yok demek katışıksız bir kendini kandırmadır. Aksine “vasatlık”

* İng. Ahlâki ahmaklık, ahlâki cinnet. -yhn

** Fr. Anlayıp affetmek. -yhn

ve konformizm her zamankinden daha fazla yaygınlaştığı için korkunçluğun tekrarının önünde hiçbir engel gözüküyor. Ayrıca günün birinde “soykırım” ya da benzeri bir şeye kalkışmaya heveslenecek Herostratos’un tekinin, çağdaşlarının güvenilir işbirliğinden bir anlığına dahi kuşku duymasını gerektirecek bir neden yok. Geceleri rahat uyuyabilir. Çağdaşları onu yarı yolda bırakmayacak, motorize bir şekilde ve sürüler halinde emre amade olacaklardır. Çağımız insanları ‘çalışan’ vasfıyla *aslen işbirliğine yatkın olacak şekilde talim görmüştür*. Vicdanlarından boş kalan yer için edindikleri (çağ tarafından edinmek zorunda bırakıldıkları) titizlik, bir yemini andırır. Katıldıkları faaliyetin sonuçlarını göz önüne getirmemeye, getirecek olurlarsa kavramamaya, kavrayacak olurlarsa akılda tutmayıp unutmaya - kısacası *ne yaptıklarını bilmemeye* - yönelik bir yemini.

Böylelikle günümüzün ahlâki açmazının korkunçluğunu nitelemiş oluyoruz. Çağımız insanından bir yandan yüzde yüzlük bir katılım beklenir, hem de aslen çalışmasının koşulu olarak, en azından çalışmanın erdemi olarak. Öte yandan yapması arzulanan şey (aslında ondan bunun talep edilebileceği bir yaşam olsun istenir) işletme yaşamı dışındaki alanda “kendi” gibi, yani “vasatlık dışı”, kısaca ahlâki davranmasıdır. Bu durumsa mümkün değildir. İki nedenle mümkün değildir:

1. İşler ciddiye bindiğinde “şirket yaşamı dışında bir ortam” yoktur. Başka deyişle günümüz insanından yerine getirmesi istenen şeylerin şirket ödevleri biçiminde boy göstermesi için ne gerekiyorsa yapılır. Cinayet işlerken dahi “edimde bulunması” değil işini yapması istenir. *Kulağa ne denli tüyler ürpertici gelirse gelsin, toplama kampındaki hizmetli “bir davranışta bulunmamış”, tam tersine çalışmıştır*. Çalışmasının amacı ya da sonucu onu ilgilendirmedigi; işi iş olarak hep “ahlâki açıdan nötr” sayıldığı için haliyle “ahlâki açıdan nötr” bir iş görmüştür.

2. İnsanlardan, (ortalama insanlardan) bütünüyle farklı iki ayrı tip varlığın özelliklerine eşzamanlı olarak bürünmeleri beklenir: Çalışıp “konformist” gibi davranmaları; öte yandan “inisiyatif göstermeleri” ve konformist olmamaları istenir. Yani *şizofren bir yaşam* sürmeli ve buna katlanmalıdırlar. Birbiriyle çelişkili iki edim türü arasındaki, hiçbir zaman eşitlenemeyecek bir farklılığın damgasını vurduğu bir yaşam olacaktır bu. Bir de şu var: *Postulat olarak şizofreni* öylesine korkunç bir şeydir ki oysa, bu postulatla karşılaştırıldığında, etiğin - en ölçüsüzce zorladığında dahi - insanlıktan bugüne kadarki tüm istemleri ufalıp sevimli önerilere dönüşürlerdi.

“Ne yaptığını görmemek ya da bilmemek; dolayısıyla edimde içkin eidos ve telosu odak noktasına almamak, kısaca (daha önce kullandığımız “kıyamet körlüğü” terimine benzer şekilde) “*hedef körü*” olmayı sürdürmek, vasat insanın “gizli yemini”dir demiştik.

Bu arada “yemin”, sadece bir metafordur elbette, ne de olsa vasat insan için söz konusu olamayacak bir özgürlüğü varsaymaktadır. Bu metaforu kullanmaktaki amacımız, vasat insanın ne yaptığını bilmemesi gerektiği, işletmenin çıkarları gereği bu bilmezliğin arzulanan bir şey olduğu gerçeğini göstermektir. Ancak vasat insanın bunu bilme ihtiyacı duyduğunu varsaymak yanlış olurdu. Gerçekten de, *en azından bizzat çalışma esnasında* zaten “öngörülmüş” ‘telos’a (hatta belki de onun da ‘telos’una) bakışı kendi açısından bütünüyle yararsızdır, üstelik çalışmasına engel oluşturur. Dolayısıyla normalde ‘eidos’u hedefleme düşüncesi kendisine tamamen yabancıdır. Sıklıkla da bunu *düşünemez* artık zaten. Şöyle ki (seri) çalışmasını sürdürürken hep, sürekli yeni ortaya çıkan ve yine yok olan evrelerle oynayıp durmak zorundadır. Çünkü işinin bitmiş bir üründe son bulduğu olmaz hiç; aksine iş hep sadece “dıştan biter.” Tam da işte sirenlerin çalıp vasat insanın tekrar oyununu böldüğü zaman.

Böylelikle insanın radikal dönüşümünü göstermiş oluyoruz. İlk Platonik diyaloglardan başlayıp Heidegger'in "töz karakteri" analizine kadar insan edimi ve uğraşı, faalken gerçekleştirilen 'eidos'un güdülmesi olarak tanımlandı. Yapılacak olanın (ya da uğraşla erişilecek olanın) bu 'eidos'u, medial (vasat) uğraşta "sökülüp çıkarılmıştır"; faaliyet eidossuz sürer. Aristoteles, insan faaliyetlerini, bir telos güden (yemek pişirmek gibi) ve kendinden başka bir hedefi olmayan, yani telosunu içinde taşıyan (gezinti yapmak gibi) edimler olmak üzere iki sınıfa ayırmışsa da, günümüz çalışmasının ve benzer günümüz uğraşlarının uğradığı hedef ve eidos demontajı bu ayrımı geçersiz kılmıştır. Çünkü makine başındaki işin ya da tektipleşmiş ortak edimin - tıpkı gezintiye çıkmak gibi - bir hedefe yöneldiği ve bir hedefe vardığı pek görülmez.

Peki vasat insana ilişkin bu tanım, bizim asıl temamız olan kıyamet körlüğü sorunu açısından ne ifade ediyor? Vasat varoluş, ne ölçüde meselenin köklerinden biri? Aslında arada o denli sıkı bir ilişki var ki vasatlığın her bir özelliği aynı ölçüde çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Her biri, yolu aynı ölçüde doğrudan kıyamet körlüğüne çıkarır.

1. Medial (vasat) insan, "aktif-pasif-nötr" olduğu için işin kendisi açısından oynadığı muazzam role rağmen özellikle de çalışma faaliyeti sırasında *kayıtsızdır*; "kendini işin kollarına bırakır." Yani ne pahasına olursa olsun işin "sürüp gideceğini", kendi sorumluluğunda olmayan bir "devam"ı varsayar.

2. Faaliyetleri hiçbir zaman "hedeflemiş olduğu" gerçek bir 'telos'ta tamamlanmadığı, aksine hep durdurmalarla - ki kendi edimi açısından bile rastlantısaldır bu durdurmalar - son bulduğu için, 'gelecek'le sahici bir ilişki kuramaz. Gerçek anlamda inisiyatif gösteren ve plan yapan biri, edimi ile bir süre tasarlar, yani geleceği oluştururken, "medial" (vasat) insanın uğraşı yerinde sayar. Çalışarak geleceğini garanti altına alması olgusu buna ters düşmez. Çünkü ne de olsa işin kendisi

hep aynı adımların çetin ceviz bir tekrarından oluşur. Aslında adamımız “zamansız” yaşamaktadır - *your future is taken care of** - sırf geleceğin sonunun olası bir felaket olarak boy göstereceği ufuktan yoksun olarak yani. Başka deyişle: Akut bir geleceğin sonu tehdidi düşüncesini kavraması zor; çünkü bildiği bir gelecek yok.

3. Vicdan gerektirmeyen hatta vicdanın istenmediği bir faaliyete alışık olduğu için *vicdansızdır*. Vicdan rahatlığıyla hem de. Dolayısıyla işinin gerekçesine ilişkin çekincelere yabancıdır; yaptığı işi *apriori* “bağışık” gördüğünden daha da bir yabancıdır.

4. Aynı şekilde her ürünün “ahlâki açıdan nötr” kaldığından hiç kuşku duymadığından, mutlak gayriahlâki bir ürün bulunduğu, hatta üretimi için âdeta koca bir üretim dünyasının *sui generis* kurulduğu iddiası ona ister istemez münasebet-sizlik gibi gelecektir. Kısacası: Vasat varoluşun tüm unsurları, ona atom bombasının ne demek olduğunu kavratmamaya yeminlidir. Öylelikle, “son” sözcüğünün anlamını kavramaksızın hummalı ve aynı zamanda aldırıışsızca çalışarak kendi sonuna doğru yol alır.

* İng. Geleceğinle ilgilenilmiştir. -yhn

VI

Yok Etme Ve Nihilizm

§ 19

Edim faile değil, fail edime benzer - Günümüzün emir kipi:
“Yalnızca, davranış düsturları senin kendi düsturların da
olabilecek şeylere sahip ol.”

Suç, ister gözleri görenlerin üstüne atalım ister körlerin, ahlâki açıdan belirleyici verili durum kıyamet körlüğünde değil, *atom bombasının kendinde*, bombaya sahip olmamız gerçeğinde yatıyor Önceden belirttiğimiz gibi (§ 9), “sahip olmak” bu bağlamda, sahip olan istesin istemesin, doğrudan “edim”e dönüşür. Burada ahlâki açıdan söz konusu verili durumun anlamı ise şudur: *Atom bombası edim niteliğindedir.*

Bu boyutta bir edimin karşımıza çıktığı yerde ise edimin ahlâki niteliği, failin niteliğine, az ya da çok iyi niyetine, sağduyusuna, duruşuna değil, yalnızca onun yarattığı etkiye tabidir. Bir sınır var ve bu sınırın ötesinde en psikolojik ayrımların, en kaba olanlar da dahil, fütursuzca askıya alınması gerekir;

bu sınırın ötesinde, niyetlenen cürüm ile *crimen veniale** arasındaki farkın gözetilip korunması akademik bir lükstür;

* Lat. Bağışlanabilir suç. -yhn

bu sınırın ötesinde fail sözde neyi hedeflemiş olursa olsun, efektif açıdan yönelttiği tehdidi, ya da yol açtığı şeyleri sanki tasarlamış gibi değerlendirilmelidir;

bu sınırın ötesinde, insan yaşamı tehdit altında olduğu için, insanlık dışı gibi gözükken cümle geçerlidir: “*Cürümün iyi ya da kötü olmasını failin belirlediği doğru değildir, aksine cürüm neyse fail de odur.*”

Normal cürümler için elbette bu cümle asla geçerli olmamalı. Kasıtlı ve kasıtsız eylemler arasındaki ayrımın dokunulmazlığı mutlaklıdır. Bizim örneğimizde dahi ayrımın askıya alınmasının ancak bitmez tükenmez bir didaktik aksiyonla bağıntısı kurulduğunda - başka deyişle: Ne yaptığını bilmeyen suçlu, ediminin sonuçlarıyla aralıksız yüzleştirildiğinde ve her halükârda had safhada suçlu duruma düşmesinin önlenmesi için mümkün olan her yol denendiğinde - açıklaması vardır ancak.

İlk adımları atılmış ve günden güne daha geniş yankı bulduğu izlenimi veren bu girişimin ne denli ve ne zaman başarılı olacağına dair tahmin yürütmek zor haliyle. Girişimden bir sonuç alınana dek suçlu hakkında ahlâki açıdan hükme varmayı ertelemekse olur şey değil. O yüzden de burada geçerli olan bu insanlık dışı cümle de dayanağını insanlığın geleceğine dair endişeden alıyor: “*In dubio contra reum.*” Anlamı da şudur: Suçlu, elindeki aygıtı yok etmediği sürece; sırf aygıtın sahibi sıfatıyla tehdidini sürdürdükçe; haksız biçimde “denemeler” olarak adlandırdığı edimlerine bir son vermedikçe, suçlu olarak görülmelidir. Şöyle ki edimin yarattığı sonuç bir yok etme olduğu için suçu nihilizmdir; küresel ölçekte bir nihilizmdir.

Böylelikle son tezimize vardık: Atom bombasının efendileri eyleme geçmiş nihilistlerdir.

Kulağa tuhaf geliyor bu cümle. Ne de olsa “nihilist” denince aklımıza ister istemez başka türden figürler geliyor. Ya devrim öncesi Rusya’ında görülen sefilce bireysel eylemlerle harcanan anarşistleri, ya aynı dönemdeki radikal kuşkucu

Avrupalı entelektüelleri ya da var olduklarını ancak kurbanlarının ıgıllıklarıyla, yani “Yok ediyorum, demek ki varım”la hisseden şu diktatörleri ve onların yaratıklarını hatırlıyoruz.

Yani şimdi bombayı ellerinde bulunduranların bir şekilde bu adamlarla mı ilgisi var?

Doğrudan ilgisi yok kuşkusuz. Psikolojik açıdan, bu saydıklarımızın hiçbirine benzemiyorlar. Hatta aralarından bazılarının nihilizm diye bir şeyden haberleri olduğu dahi tartışılır. En fazla, “nihilizmin aşılması” ya da “nihilizme karşı haçlı seferi” vb. deyimlerden biliyorlardır kavramı. Ayrıca kuşkusuz çoğu özel yaşamlarında mülayim, dürüst, kendi halinde adamlardır, ne melankoliden anlarlar ne de - vasat bir nihilistin dahi, eğer mesleğine leke sürdürmek istemiyorsa vazgeçemeyeceği - sinizmden; iliklerine kadar “pozitif”tirler, banka hesapları afiyettedir, prensipleri de keza.

Ama yine de nihilisttirler. İsterlerse en sağlıklı dünya görüşünü ve en pozitif dini, hem de hiç ikiyüzlölük yapmadan benimsesinler, “nesnel aklın” forumu önünde karakterleri, felsefeleri, dinleri, tüm doğrulukları yine de süstür, yine de ikiyüzlölükten ibarettir, çünkü bilsinler bilmesinler, istesinler istemesinler, gerçekte bambaşka bir dünya görüşü ve bambaşka bir ahlâk anlayışı sinmiştir üzerlerine; yani üstlerine yapışmış ve bağlı oldukları ‘şey’in felsefesi ve ahlâkı. Çünkü “nesnel aklın” forumu önünde geçerli olan şudur: “*Herkesin prensipleri, sahip olduğu objenin prensipleridir.*”

Üçüncü tuhaf formöl. Üstelik - ilk ikisine oranla - düşünce alışkanlıklarımıza daha sert bir meydan okuma bu. O yüzden önce bu formölün hangi anlama *gelmediğini* açıklayalım.

Marksist teori değil, doğal çevre teorisi benzeri bir şey değil; beylik laf haline gelmiş, “bilincin” (ahlâk, felsefe, mantalite) “varoluş”, yani “koşullar” denen şeyce belirlendiği yönündeki sav da değil. Bizim ele aldığımız temaya uygularsak: Kasettiğimiz, atom bombasını ellerinde bulunduranların, kötü

“koşullar” yüzünden (buna esef verici, bombaya hükmetme yetkisi de dahil) bu kadar “kötü” oldukları *değil*; “kötülüklerinin” esasında kötü niyetten *değil* de sadece işte “koşullardan kaynaklandığı” için etik açıdan aslında geçersiz ve gerçekdışı olduğu da *değil*. Söylediğimizin bunlarla hiç ilgisi yok.

Çünkü atom bombasına sahip olanların bu “sahip olma”yla gerçekten esaslı bir değişime maruz kaldıklarını, yani büsbütün kötüleştiklerini sanmıyoruz. Tersine büyük olasılıkla özel yaşamlarında ve öznel açıdan, başka deyişle inançlarında, duygularında, mantalitelerinde, tavırlarında hâlâ zararsız, dürüst ve erdemli olduklarını düşünüyoruz. Doğal ortam kuramcısı:

“Kimileri ne denli kötü olurlarsa olsunlar, sonuçta o kadar kötü *değiller*, çünkü suçlu olmalarının suçunu koşullarda aramak gerekir,” savını öne sürerken,

bizim argümanımız şöyledir:

O kadar da kötü *değiller*. Ancak bu kötü olmayışları erdemden çok, sırf “uçurum”dan, yani ellerinde tuttukları canavarın onları belirleyemeyeceği kadar, sahip oldukları “şey”in gerisinde ve küçücük kalmışlıklarından kaynaklanır. Atom bombası ve onun yol açtıkları kadar devasa bir kötülük boyalarını aşar. Dolayısıyla: *Erdemleri, beceriksizliklerinin belirtisidir sadece* ve öylelikle de ahlâki açıdan koca bir sıfırdır.

İkincisi: *Erdemleri* sadece kendi yaşamlarının ufku içinde kalan tavırlarına ilişkindir; bu perspektifte bombanın “iş yoktur”; o yüzden de erdemlerinden *hayır gelmez*; koca bir sıfırdır.

Hayır, günümüzde gerçek erdem tamamen spesifik bir şeyde yatar. Bugün gerçekten erdemli biri yalnızca ve yalnızca ahlâki açıdan, “sahip olduğu” şeyden, yani “mülkünden” başka bir şey olmadığını görerek

“kavramı zorlamaktan” hiç kaçınmayıp bu “mülküne” sahip de olmayı, ona söz geçirmeyi ve 13. paragrafta belirlediğimiz anlamda “yetişebilmeyi” amaçlayan;

“elindeki her mülkü” sorguya çeken ve ona zorla gizli düsturunu söylättiren;

bu düsturların her birinden önce kendini gözden geçiren ve onları kendi edimlerinin düsturu yapıp yapamayacağını saptayan - “genel bir yasama ilkesi” de şöyle dursun -;

ve bu denetlemeden sağlam çıkamayan her türden “mülkü” gözünü kırpmadan safdışı bırakandır;

ancak böyle biri günümüzde “ahlâklı” nitelemesini hak eder. Öylelikle onun atom çağı buyruğu şu şekildedir:

Yalnızca, düsturlarının senin kendi duruşunun da düsturları olabileceği şeyler edin.

Kuşkusuz, bu türden bir “mülkün vicdani denetimi” günümüz insanının alışık olmadığı bir şeydir. Her ne kadar insanlara “eşya” muamelesi yapmak ve “nesnelere” “insan”mışlar gibi davranmak onun açısından gayet doğalsa da söylediğimiz şeye yabancıdır. Ancak acil olan emir yukarıda belirtildiği gibidir. Çünkü asıl belirleyici olan “nesneler”, yani günümüz Dünya’sını belirleyen ve yazgımızı tayin eden şeyler, “nesne” değil nesneleşmiş düsturlar ve pıhtılaşmış davranış tarzlarıdır.

Tüm cisimleri ayrımsız “araç” olarak kategorize etmekle kendimizi rahatlattığımızı araştırmamızın başında saptamıştık. Son olaraksa şunu ekleyelim: Ahlâksızlık asıl tam da bu yaklaşımdır işte.

Nihilizmin Janus formülü

Bombanın efendileri, bombanın dışındaki yaşamlarının tüm kısımlarında ne denli sempatik ve ne denli dürüst olurlarsa olsunlar, bombanın efendileri *olarak* - bu niteliğin yanında tüm diğer nitelikler büzüşüp hiçedönüşürler - sahip oldukları şeyin, yani bombanın düsturunu düstur edinirler. Bu düstursa, dediğimiz gibi “nihilizm”dir. Ne demek bu? *Nedir aslında “nihilizm”?*

Bu soruyu yanıtlayabilmek için bir anlığına bombaya sırtımızı dönmemiz gerekiyor. Yanıtı da “klasik nihilizm”in patlak verdiği duruma geri gittiğimizde buluyoruz haliyle. Eğer (“ilerledi” ya da “gelişti” ya da buna benzer bir şey değil de) “patlak verdi” diyorsam nihilizme ilişkin önemli bir şeye işaret etmiş oluyorum böylece. Çünkü nihilizmin başlangıç statüsü bir *şok haliydi; nihilizm de felakete eşdeğer bir gelişmenin sonucuydu*.

Bu felakete eşdeğer olaysa “Rus insanı”nm hem de hiçbir hazırlık yapmadan bir anda “Batı”yla - o sıralar bu Ruslar açısından *fen bilimleri*yle demekti - kafa kafaya çarpışmasıydı: Bir anlamda kör, Tanrısızlaşmış, amaçsız, haksız, iflah olmaz, çıkış arayan, kısacası materyalist bir doğal dünyanın konseptiyle çarpışmaydı ki bu dünyaya artık bizzat onlar da dahil olmalıydı, hatta sadece onlar dahil olmalıydı. Öte yandan, Orta Avrupalıya en azından 19. yüzyılda nasip olan, anlamdan ve Tanrı’dan yoksun kalmış bir Dünya’daki yaşama en azından (örneğin “ahlâk” ya da “kültür”le) pozitif bir *modus vivendi* görüntüsü ve cilası kazandırabildiği süreden, Rusların mahrum kalmasıydı.¹¹¹

Fen bilimleriyle bu çarpışmanın ve bu çarpışmanın teokratik dünyada yol açtığı patlamanın, düşünsel ve duygusal habitusta total bir şok yarattığını “Karamazovlar”ı okuyan herkes bilir.¹¹² Daha bir gün önce salt dinsel bir anlam taşıyan bir dünyayı ertesi gün fiziğin meselesi olarak kabullenmek; Tanrı’nın, İsa’nın ve azizlerin yerine *yasa koyucusu olmayan bir yasayı*, yani yaptırımsız, sadece öylesine var, anlamsız, “katı” da olsa boşlukta salınan yasayı, “doğa yasası”nı tanımak; tarihsel koşulların o zamanki insanlara yüklediği bu uygunsuz görevin altından kalkmak pek de öyle mümkün değildi. Üstelik bir de bu yasanın yalnızca *var olanı* - hem de tepeden tırnağa - tanımladığı, öte yandan *olması gereken* (haliyle bu tür, keşfedilebilir bir şey olmadığından) hakkında tek laf etmediği, kısacası artık her şeyin aniden *tek bir bütün*, yani “doğa” haline geldiği düşünülürse. Bu “*her şey bir bütündür*” formülüne iyi kulak verilmeli. Çünkü (önceden, kimsenin gözünün yaşma bakmadan her şeyi yutan ölüme atfedilen) bu formül, nihilizmin doğasını gözler önüne seriyor. Bir “Janus formülü” bu. Çifte anlamı var:

Haliyle bir anlamı şudur: “Her şey aynı kategoride, yani *doğa* kategorisindedir.” Böylelikle “*metafiziksel monizm*”in temel formülünü tanımlar.¹¹³

Öte yandan ama, sadece *var olanın* yasasını tanıdığı için şu anlamı da taşır: “Yükümlülük diye bir şey yok; hiçbir şeyin hiçbir şeyden farkı yok; her şey serbest.” Böylelikle de radikal ve belirleyici olan *amoralizmin* temel formülünü tanımlar.

Schelling’in ve Weisse’nin ünlü ardılı Lotze’nin* formüle ettiği “Acaba ne diye ya da nasıl oluyor yahut kim karar veriyor da bir şeyler var da hiçlik yok?”¹¹⁴ sorusu, nihilistlerde - ki nihilistler hayal kırıklığına uğramış ahlâkçılardır - farklı bir varyantta ortaya çıkar: “Ne diye bir şeylerin var olması gerekiyor ki, her şeyin yok olması varken?”

* Rudolf Hermann Lotze, 1817-1881, Alman filozof. -çn

Nihilistin argümanı, “Her şey var olan şeylerden oluşuyor-
sa ne diye ve neye dayanarak hâlâ bir ‘yükümlülük’ peşinde
olmalıyım ki?”¹¹⁵ Dünya ya da bizzat kendim, var olmak gibi
yok da olamaz mıydık? Dünya ve ben olması gerektiği gibi
olmak varken sadece işte böyle ‘varız’ ve ‘doğayız.’ Ne diye
peki bu gerçeğin intikamını almayayım? Şöyle, yokluğu ken-
dim sağlamayayım ve imhayı bizzat üstlenmeyeyim? Bu inti-
kam - ki bu yolla doğanın tüm meşruluğuna rağmen çıkarmak
için belli ki bir sebep görmediği sonucu çıkarmış oluyorum
- sadece bana kalmış bir edim sayılmaz mı? Benim de, hem
de doğadan farklı şekilde, resmen var olduğumu - en azından
kendime - kanıtlamam için bu intikamdan başka bir yol var
mı?” şeklinde olabilirdi.

Bu soruları sorabilirdi nihilist; kapıldığı panikte konuşacak
hali kalsaydı eğer. Kısacası: “Her şey bir bütündür” formülü-
nün Janusvarılığı nihilizmin anahtarıdır. Çünkü nihilizm ey-
lemci monizmdir; daha doğrusu insanın monizmden aldığı inti-
kamdır. (Bakınız ek not II “Nihilistin portresi” sayfa. 380)

Bu Janus formülünün konumuzla ne ilgisi var? Atom bom-
basıyla ilgisi ne?

Belki de her okur yanıtı kendi vermiştir. Yine de vurgulan-
ması gerekiyor: *Atom bombasının gizli düsturu monizmininkiyle
ya da nihilizmininkiyle özdeştir*; bomba bir nihilist gibi davranır.
Şöyle ki, insan ya da aygıt, ekmek ya da kitap, bina ya da or-
man, bitki ya da hayvan, hiç fark etmez, her şeye aynı göz-
le bakar ve aynı muameleyi yapar, bir anlamda hepsini doğa
olarak görür; yani radyasyona boğmaya uygun şeyler olarak
demektir bu da. Atom bombası açısından başka bir şey yoktur.
Konuşabilse, nihilistlerden farklı bir şey söylemezdi: “Her şey
aynı. Dünya da öyle, var ya da yok fark etmez, hepsi aynı. Ne-
den yokluğu da aynı şekilde iyi bir şey olmasın ki?”

Atom bombasının düsturu budur. Şunu biliyoruz ki, bir
şeye sahip olan onun düsturunu da üstlenir; o yüzden de bu

düstur, atom bombasını elinde bulunduranların da düsturu-
dur. İstesinler ya da istemesinler. Bunu bilsinler ya da bilme-
sinler. O nedenle laf olsun diye söylenmiş bir şey değil, bom-
banın efendilerine yakıştırdığımız “nihilist” nitelemesi, aksine
yaln gerçek.

Nihilizmin atasıyla günümüz nihilistini yan yana koyalım.
Çünkü sadece bu iki Herostratos birbirinin dengi, sadece on-
lar nihilizmin önemli figürleri olarak görülmeyi hak ediyor.
Nihilizmin bu iki antipodu arasında kalanlar; düşünce tarihi-
nin, bilindiği üzere nihilistlerin başlıcaları olarak nitelediği şu
kayıtsızlar, yok edici olmayıp sadece reddedenler, hatta “yok
sayma”yı sadece betimleyenler; ama ayrıca şu kendini “Dec-
cal” diye tanımlayan önemli nihilist de, hakikaten Deccal’e ya-
kışacak şekilde davranmış şu eli kanlılar da - ne denli önemli,
ne denli melankolik, ne denli derin düşünceli, ne denli vahşi-
ce aşağılık olurlarsa olsunlar - bu iki figürle, atayla ve torunla
kıyaslandıklarında hepsi birer yan figür olarak kalıyor. Çünkü
sadece bu ikisinin, *Yeryüzünün bir bütün olarak var ya da yok
olmasıyla ilişkisi var.*

Nihilizmin atası, varlıkları zorunlu değilse var olanlar
aslında ne diye var olmalı ki; ve *kendisinin* ne diye ve neye
dayanarak yükümlülük yükümlülüğünün bulunduğu, şeklin-
deki sorularının pervasızlığıyla; kendi açısından yok edilmiş
Dünya’yı gerçekten yok etmeye yönelik umarsız ihtirasıyla ve
ölçüsüz melankolisiyle birinci dereceden bir felsefi figürlüğe
yükselmişken - ama özlemini çektiği imhanın, onun gücünü
aşması nedeniyle tarihe doğrudan müdahalede bulunamamış
gibiymken - felsefi açıdan ilginç bir yanı bulunmayan, sinizm-
den de melankoliden de âciz bir bonhomme,* dar kafalı, özel
hayatında zararsız bir figür olan torunun kucağına, toptan
imha, tıpkı herhangi bir başka teknolojik yenilik gibi düştü;
ama işte tam da bu yüzden tarihsel anlamda şimdiye dek “ta-

* Fr. Herif. -yhn

rihsel” olarak geçen her Şeyi gölgede bırakan muazzamlıkta bir gelişme, çünkü torun nihilist toptan imhaya muktedir olmakla kalmıyor, hatta belki de elindeki bu gücü kullanmamaktan âciz.

“Vebanın ilahları,” diye geçer bir Molusya masalında, “barıŐıl efendilerdir ve kendileri vebalı değildir.” Günümüzün imha ilahları o veba ilahlarına benziyor. Nelere yol açabilecekleri hiçbir hallerinden belli olmuyor. GlmseyiŐleri dostane, hatta sahtelikten uzak. Ne var ki işte felaketin tanrılarının içten ve dostane gülümsemesi kadar korkunç bir Şey az bulunur.

Atom bombası ve nihilizm bir sendrom oluşturunyorlar

O felaket tanrıları yüzünden dejenere olanların, sayısı milyonları bulan gülümseyişlerini saymazsak.

Çünkü sırf atom bombasını bir tehdit aracı olarak kullananlar değil, tehdit edilenler de nihilistleşir. Bu demektir ki *hepimiz* nihilist olur çıkarız.

Nihilizm, yaklaşık on yıl önce yeni bir aşamaya vardı. Ezo-terik kabuğundan çıkarak çağın vulgar bilincini biçimlendirmeye, daha doğrusu tahrip etmeye başladığı ve bir kitle felsefesi, en azından kitle mantalitesi haline geldiği aşamaya yani. Bir süre sonra da, 1940'la 50 arası yazılmış nihilizme ilişkin metinleri cep kitabı olarak satın almak mümkündü. Birkaç yıl boyunca hiçbir şey bu hiçlik kadar çok “satılmadı.” Nihilizmin bu kitleselleşme aşamasının, atom bombasının ilk kez üretil-diği ve kullanıldığı tarihsel momentte gerçekleşmiş olması, insanlığın anlamını reddeden bir dünya görüşüyle, insan yok etmeye yönelik bir aracın ve *kitle nihilizmi ile kitle imhasının* tarihsel açıdan aynı zamana denk gelmiş olması hayli frapan. Tamamen tesadüf müydü bu? Yoksa arada bir ilişki var mıydı?

İki güncel olgu arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi aramak, yani Einstein'ın (atom bombasının yapımına dayanak oluşturan) eşdeğerlik ilkesiyle, (nihilizmi tanımlayan) “her şey birdir” formülü arasında bir köprü kurmaya çalışmak elbette gereksiz. Ama başka türden ilişkiler de yok değil. Bu tarihsel eşzamanlılık öylesine bir eş raslantı olmaktan uzaktır. Arada iki farklı bağıntı görüyoruz:

1. İkisinin de temelinde aynı tarihsel olgu, yani nasyonal sosyalizm yatıyor.

Nasyonal sosyalizmin, nihilizmin bir varyantı olduğunu kanıtlamaya gerek yok doğrusu. Sadece genellikle öyle niteleşine alıştığımız muğlak anlamda değil, dar anlamda öyledir, çünkü nihilizmin cevheri olarak tanıyıp öğrendiğimiz o natüralist monizm koşulunu yerine getirir. Başka deyişle insanları, hatta insan kitlelerini insan *olarak* görmeyi reddedip onları çıplak “doğa”, hammadde ya da çöp yerine koyarak efektif biçimde yok eden ilk politik akımdır. Nasyonal sosyalizm, hiçliğin felsefesiyle yok etme politikasını, nihilizmle annihilasyonu - klasik nihilisti hasedinden çatlatacak boyutta hem de - öyle bir birleştirmiştir ki, “*annihilizm*” dememizde hiç sakınca yok.

İşte gerek atom bombası gerek yeni tür (Fransa’daki) nihilizm, bu “annihilizm”le çatışma yaşadılar. Çünkü atom bombasının üretimiyle asıl hedef, nasyonal sosyalist “annihilizm”in yayılmasının önüne geçmektir. Fransız nihilizminin tanımladığı “absürd varoluş”sa şöyle ya da böyle nasyonal sosyalist terör koşullarındaki yaşamı tanımlamaya, yani kendini bir “hiç”, “hiçbir işe yaramaz” ve öylesine yok edilebilir bir varlık olarak algılayan insanın tasvirine çıkıyordu. - Her iki vakada da söz konusu olan, aynı tarihsel olaya verilecek yanıtlardı. Bu yüzden her iki vaka da tarihsel anlamda sırf eşzamanlı olmakla kalmıyorlardı. -

2. Ancak imha aygıtının ve felsefi nihilizmin bu ortak ve polemikçi kökeni ikisi arasındaki en önemli ilişki bile değil belki de. Daha da önemlisi, çünkü sonuçları daha ağırdır, bu ikisinin - ortak kökene sahip olup olmamaları da fark etmezdi - *birbirlerini bulmuş* olmaları ve bugün artık bir “*sendrom*” oluşturmalarıdır. Ne demek bu?

Şu demek: Psikolojik açıdan kaynaşmışlardır. On yıla yakın süredir nihilizmle atom bombası, çağın pespaye bilincini (dahası çağın pespaye felsefesini ve pespaye duygularını) yaratmada tek başına bir kompleks oluşturmaktadırlar. Hem de

öylesine çözülmez bir kompleks ki bu, çağın sorunları üzerine saçmalayan ve saçmalıklarıyla çağın dogmalarını dile getiren günümüz insanı açısından atom bombası gerçeğini yaşamın anlamsızlığının kanıtı olarak mı gördüğünün yoksa tam tersine yaşamın anlamsızlığını bombanın varlığı için bir meşruiyet gerekçesi olarak mı kullandığının hiçbir önemi yoktur. Hatta tüm o gevezelikleri sırasında hangisini diğerine mazeret saydığının bilincinde değildir. Hipotezin ve tezin yerlerinin bu rastgele değiştirilebilirliği, argümantasyonun bir görüntüye bakar gibi gerek sağdan sola gerek soldan sağa kaydırılabilirliği, bir “sendrom”un “sahiciliği”nin esas ölçütüdür. Tabii buradaki “sahicilik” parçaların ortak bir kökeni olduğu anlamına falan gelmiyor. İki şeyin pıhtı gibi sonradan organik bir bütünlük oluşturabilmesidir sözünü ettiğimiz. Aynı şekilde hipotezle tezin yer değiştirilebilir olduğu yerde, çözülemeyen ve artık argümanlarla çürütülemeyecek, aksine yalnızca bütün halinde çökertilebilir, duygusal anlamda geçerli, çağa ait bir ideolojik unsur söz konusudur.¹¹⁶ İşte atom bombasıyla nihilizm arasında yıllardır böyle bir tersinir ilişki vardır.

1952 yılında Almanya’da bir tren yolculuğu sırasında tanıklık ettiğim kısa sohbet - aslında sohbetin küçük bir parçası ama benim için yeterliydi ve burada da örnek oluşturmaya yetiyor - çağın pespaye bilincinde nihilizmle atom bombasının pratikte aynı şey olduğunu ortaya koyuyor. Sözünü ettiğim nihilist gülümsemeye de bu konuşmada tanık olmuştum.

Günlükten notlar - 1952

“Of,” diye söze başladı Frankfurt’a yaklaştığımızda, uykuluyorken gözlerini açan biri (dün akşam, Polonya’da “yaşadıklarından” söz ederken ağzına geleni söylemiş olan sıksa adam), “ne diye atmasın ki adamlar zimbirtıyı?” “Adamlar”la kastettiği, hemen anlaşıldı, “Amerikalılar”dı; “zimbirtı” dediğiye atom bombasıydı.

Onun karşısında, benim yanımda oturan İsveçli kadın, “Söylediğiniz de laf mı şimdi” anlamında bir el hareketiyle yetindi.

Adam gülümseyerek, “Peki söyler misiniz, onların ne işleri var orada?” diye devam etti.

“Onlar dediğiniz?” diye sordu İsveçli.

Kafasını geriye doğru atarak: “Ya onlar işte.”

“Ruslar,” diye açıkladı biri.

“Ya öbürküler peki?” diye kaşlarını çatarak sordu İsveçli, “Öbürkülerin burada bulunma nedeni konusunda pek emin-siniz bakıyorum.”

“Öyle bir şey demedim. Hepsi yeşil işte.”

“Nasıl yani?” diye kibarca sordu kadın.

“E ne olacak işte!” dedi karşıdaki, “Onlar ya da biz! Ne fark eder!” Derken kompartmandaki diğer yolcuları şöyle bir süzüp bir gülümsemeyle kuşkuyu dağıtarak: “İşleri ne burada adamların, öyle değil mi ama?”

İsveçli metafizikle ilgili olmadığından ve uluslararası kreş meselelerinden ötürü seyahate çıkmış olduğundan, yanıt veremedi. Adamsa muzaffer bir edayla sırtarak: “Gördünüz mü,” derken inanılmaz bir şey oldu (benim dışımda kimse fark etmedi elbette) ve argümanında arabayı atların önüne koştu. “Sanıyor musunuz ki,” diye sürdürdü, “zimbirtının olduğu yerde herhangi bir işe yararız artık? Ya da uğruna dolaşıp durduğunuz çocukların bir önemi kalır?” Bunu der demez de sanki konu kapanmış ve İsveçli kadına hepten ağzının payını vermiş gibi arkasına yaslandı. Kompartımda kimsenin sesi çıkmayınca gülümsedi.

Belki de her gün binlerce farklı örneğinin vuku bulduğu bu pespaye-nihilist sohbette insanlığın “hiçbir işe yaramaması” ve yok edilebilirliğiyle, nihilizm ve atom bombası tümünden aynı şeyler.

Eh, varlığımızın bir anlamı bulunmadığına göre de atom

bombasının yeridir, e atom bombası olduğuna göre de demek ki hakikaten bir işe yaradığımız yok, e hiçbir işe yaramadığımıza göre, bombayla ne değişecek, daha mı kötü olacak... göre, göre, göre... Yarattıkları mide bulantısı, uyuşma, acz ve yalancı zafer görüntüsünden ibaret, başı sonu belli olmayan, neresi hipotez neresi tez anlaşılmayan bu sahte argümanın atlıkarıncası boşluğun ekseninde dönüp duruyor. Bu atlıkarıncadan sıyrılıp aşağı atlamayanın ya da onu paralamayanın paçayı kurtarma şansı yok.

VII

Kapanış Sözleri

Bir gazetede okumuştum: “Bereket atom bombası nihilistlerin elinde değil.”

Kafasız birinin iç çekmesiydi bu.

Bombanın kimin elinde olduğu belki yabana atılacak bir şey değil, özellikle de bombayı mülkiyetinde bulunduran onu bir de sahiden kullanacak olursa. Ne var ki kullanmasa da paçayı kurtarmış sayılmayız.

Çünkü atom bombası sadece bizim, yani halihazırda yaşayanların tepesinde sallanmıyor. Tehdit hiçbir zaman engellenebilecek gibi değil. Olsa olsa ertelenebilir ancak. Bugün önlenilecekse de yarın yeniden baş gösterebilir. Yarın çocuklarımızın tepesinde sallanacaktır, aynı şekilde öbür gün de onların çocuklarının. Atom bombası yakamızdan düşmeyecektir artık. Bizden sonraki kuşaklar geleceğe ne denli uzanırlarsa uzansınlar, bu olgudan ne denli kaçarlarsa kaçsınlar, bomba peşlerini hiç bırakmayacaktır. Hatta kılavuz gibi, peşinden sürüklendikleri kara bir bulut gibi önlerinden gidecektir. Üstelik devasa olay hiç gerçekleşmeyecek olsa bile, bomba enerjisini boşaltmadan öyle tepemizde asılı kalıp duracak olsa bile, bizler, bundan böyle artık bu kaçınılmaz eşlikçinin gölgesinde yaşamaya mahkûm varlıklarız. Umutsuzca yani; yani plansız programsız; yani yapabileceğimiz bir şey olmadan.

Meğer ki gücümüzü toplayıp bir karar alabilelim.

Ne var ki gazete yazarının iç çekmesi kafasızca olması bir yana anlamsızdı da. “Bereket, pislik kirli ellerde değil,” diye yazmak kadar anlamsız. Sanki ellerin daha önce nasıl olduğunun bir önemi varmış gibi. Bu eller *artık* kirlidir. Kir *yüzünden* kirlidir. Belirleyici olan budur. Üstelik hep kirli kalacaklar.

Meğer ki gücümüzü toplayıp bir karar alabilelim.

Meğer ki her birey, tıpkı bir vicdani retçi gibi kamuoyu önünde ve de yeminle ve olası bir tehlikenin tamamen bilincinde olup

asla, baskı altında dahi, bu ister fiziksel ister kamuoyunun yarattığı baskı olsun, atom bombasının üretimi, testi ve kullanımıyla uzaktan yakından ilişkili olacak herhangi bir edime katılmamayı;

bu bombadan bir lanetten söz eder gibi etmeyi;

omuz silkip bombayla yaşamaya razı olanlara haddini bildirmeyi;

ve bombayı savunmaya kalkanlarla kesinlikle yollarını ayırmayı

taahhüt etsin.

Meğer ki böyle bir başlangıç yapılmış olsun; ve onu başka edimler izlesin; ve gerisi gelsin. Ta ki bu yemine katılmayanlar, tek tek açığa çıkıp, bir jüri önünde, insanlığın var olmak için verdiği savaşında grev kırıcı ilan edilene kadar.

Atom bombası bir bakıma bir şeyi başardı: Artık bu savaşım tüm insanlığın. Dinlerin, felsefelerin, imparatorlukların ve devrimlerin yapamadığını yapmış, bizleri sahiden *yekpare* bir insanlığa dönüştürmeyi becermiştir. Herkesin başına gelebilecek şey hepimizi ilgilendiriyor. Çökmekte olan tavan hepimizin üstündeki tavandır artık. *Morituri* yanımızla artık biz *olduk*. İlk defa böyle olduk gerçekten.

Bunun için atom bombasına ihtiyaç duymuş olmamız da bizim ayıbımız. Ama bunu bir yana bırakalım. Artık biz *varız*. Hayatta kalarak da böyle olabileceğimizi kanıtlayalım derim.

Ve umut edelim öyle bir gün gelsin ki, günümüzün apokaliptik korkuları geçmişte kalmış bir kâbus sayılsın ve bu kitapta sarf edilen sözler şu ifadeyle geçirilsin: “Ne gereksiz hafakanlar.”

VIII Ekler

I. (sayfa 330'a ilişkin)

Duyguların biçimlendirilebilirliği üzerine

“Devasa” olanı algılayıp kavrama, yani iç dünyamızın kapasitesini bilerek genişletme misyonunun, her ne kadar ilk bakışta öyle gözükme de, çok da olağandışı olmadığını yalnız başına dil alışkanlığı bile ortaya koyuyor. “*Bizi nelerin beklediğini bilmek*” ifadesi yaşamda sık sık karşımıza çıkan bir ödevi ve performansı anlatır. Örneğin kaderin herhangi bir cilvesine “hazırlıklı” olduğumuzu söylediğimizde kastettiğimiz, kendimizi (ne haltlar karıştırdığımız belli değilse de) “aslında” ruhumuzun alışlagelmiş hacmini aşan büyüklükte bir olayı karşılayabilmeye ayarladığımızdır. “Ruhsal” açıdan “devasa” olanı kavrayacak adaptasyonu sağlamak için boş durmadığımız kesin; şöyle ya da böyle, etkisine maruz kalmayalım, “altüst”, hatta darmadağın olmayalım diye, devasa olanı “akıllamazlığına” rağmen anlayabilecek duruma gelmek amacıyla kendimizi “genişletiriz.” Bir kere ilk başta bunu söylemiş olalım.

Bu kadarıyla yetinemeyeceğimizse ortada. Nitekim duyguların biçimlendirilebilirliği sorununa sağlıklı yaklaşabilmek istiyorsak, iyice ayrıntılara girmek, bir anlamda “felsefi antropolojinin” derinliklerine uzanmak zorundayız.

“İnsanın belirlenmemişliği”¹¹⁷ yani belli bir bağlayıcı doğasının olmayışı; tersinden ifade edersek, kesintisiz bir kendini yaratma edimi, bitmek bilmeyen tarihsel dönüşümü, hangi yanının “doğal”, hangi yanının “yapay” sayılacağına dair hükmü olanaksız kılmakta. Seçenek konmasında dahi yanlışlık var. “Yapaylık insanın doğasıdır.”

Tarzların ve değer yargılarının tarihi, insanlığın, belirlenmemişliğini dengelemek için kendine yükümlülükler dayattığı, hiçbir zaman kopmamış bir girişimler zinciridir. Toplumsal ve psikolojik açıdan hep yeni baştan yön tayin etmeyi; kendini hep yeni baştan biçimlendirmeyi; hep yeni, “doğuştan” sahip olmadığı bir özelliğe bürünmeyi anlatır bu. Ancak insanlık, *var olmaya* niyetlendiği sürece, şöyle ya da böyle başka türlü olmak zorunda kalmıştır. Çünkü ne denli yapmacık da olsa yalnızca belirli bir topluluk olarak, işlerlik kazanabileceği konumu elde edebilirdi.

Anladığımız kadarıyla her hayvan türüne ya da varlığa yaşadığı ortamın ve topluluğun şeması baştan veriliyken (ya da her biri zamanla, tıpkı beden şemaları gibi, artık kesinleşmiş bir topluluk şeması geliştirmişken) insanın çeyizi salt “*esas itibarıyla toplumsallıktan*” ibarettir. Bu çeyiz belli ölçüde bir açık çektir, yaşamla başa çıkmak istiyorsa, şöyle ya da böyle bir ara bu çeki doldurmak zorundadır bir kere. Başka deyişle: Kendi dünya ve topluluk şemasını her seferinde kendi inşa etmek zorundadır. Bu inşa, yani insanın *pratiği*, onun bu içi boş “*esas itibarıyla*”ya (“*esas itibarıyla toplumsallığa*”), donatıldığı çeyizin belirsizliğine verdiği yanıttır. İnşa ettiği şey “yapay” ve “*esas itibarıyla*” ile karşılaştırıldığında rastlantısal olduğu için, ve bu rastlantısallığın, hiç olmazsa bir parça dayanıklı kılınmak isteniyorsa, bağlayıcı hale getirilmesi gerektiğinden, tarihte bugüne dek her toplum modeli, kuruluş ve varlığını koruma aşamasında acımasızlığı ve zor kullanımını gerektirmiştir. Öncelikle de kuruluş sırasında etkisiz hale gelip altta

kalan sınıflar şiddetten nasibini almıştır doğal olarak. Bir de yine belli ölçüde aslen insan doğasına karşı şiddettir söz konusu olan; çünkü insan doğası daima “aslen toplumsallığa” yatkın özelliktedir; asla “tam da belli bir” toplum modeline uygun özellikler taşımaz.

O yüzdendir ki bir toplum modeli ancak insanı *bütünüyle* biçimlendirdiğinde başarılı olur. İnsanın total bir yeniden biçimlendirilmişliğinden ise, ancak *duyguları* da yeni bir kalıba sokulmuşsa söz edilebilir. Böylece konumuza geldik.

Kuşkusuz çoğu halde, duyguları biçimlendirme işinin bizzat yürütülmesine hiç gerek kalmamıştır. Çünkü bilindiği üzere insan, yeni bir toplum ve yaşam şemasının getirdiği yükümlülükler karşısında bu yeni olana duygusal açıdan da kendiliğinden ayak uydurmaya; yani artık içinde yaşamak zorunda olduğu yeni yapay ortamı kendi açısından “doğallaştırmaya” çalışmıştır. Yapay olanı “mesken” görüp uyum sağlama işine “alışma” deniyor. Yapay dünya, ona uyum sağlayanın görünüşte “doğası” haline gelir; aposteriori olan görünüşte apriori olana; rastlantısal olan görünüşte zorunlu olana dönüşür.

Ancak bu kendiliğinden alışma sürecine yine de her zaman güvenilmez. Bir kere - aradaki bağıntı burada iyice netleşiyor - *uçurum fenomeni* nedeniyle güvenilmez. Başka deyişle, duyguların dönüşmesinin Dünya’nın değişmesinden çok daha yavaş seyretmesi, insanın hisseden varlık olarak kendi gerisinde kalması nedeniyle. O yüzden, tekrar tekrar hissetmeye destek çıkma ya da duyguları açıkça imal etme zorunluluğu baş gösterir. Bu zorunluluk, özellikle de “uçurum”, politik açıdan risk oluşturuyorsa; bir değişimi geciktirmeye, hatta engellemeye yönelik bir tehditse; yani insanların onlara dayatılan yeni “dünyayı” fazla yeni ya da zorbaca bulup direnmesi tehlikesi mevcutsa, akut hale gelir. 1933’te örneğin, çok belirgindi bu durum. Tanığı ve kurbanı olduğumuz nasyonal sosyalist propaganda, pratikte, devasa boyutlardaki duygula-

rın üretiminden başka bir şey değildi. Nazi partisinin gözünde bu hayati bir adımdı, çünkü yarattıkları duygularla donatılmış kurbanların, bu altından kalkılması zor terör rejimini daha kolay, hatta coşkuyla kabulleneceklerini hesaplıyordu.¹¹⁸

Daha önce sözünü ettiğimiz (res gestae ve fikirlerin tarihine benzer) “*duyguların tarihi*” diye bir şeyin bulunmayışı, tarih felsefesinin ve tarih disiplininin belki de en büyük eksikliğidir. Böyle bir tarih en iyi ihtimalle kasıtsız versiyonlarıyla, örneğin din ya da sanat tarihi formunda mevcut. Bu boşluğa yol açan şey, duygu dünyasının, insanlık tarihinin *sabitesi*, *tarih dışı unsuru* olduğu yolundaki önyargıdır. Bu önyargının kökenlerini burada ayrıntılı olarak ele alamıyoruz.¹¹⁹

Ama işte söz konusu olan bir önyargıdır sonuçta. Tarih boyunca pratiğimizin dönüşen biçimlerinin, değişen kategorilerimizin, yerini bir diğerine bırakan düşünce tarzlarının yanı sıra, her ne kadar ağır seyreitse de duyguların da bir tarihi vardı. Başlıca dinlerin sadece içeriklerde farklılıklar gösterdiği; bunun dışında hepsinin sonuçta “inanç” olduğu (yani “aynı şeyi hissettiği”) yolundaki - Birleşik Devletler’de bu sava bugün dahi rastlamak mümkün - rasyonalist ve deist tezin iler tutar yanı yoktur ve aslında rasyonalizmin, zannetmediği kadar Hristiyan olduğunu; yani tarihsel sürecin biçimlendirdiği kendi hissiyatını “hissiyatın özü” addettiğini gösterir. Oysa her din sui generis bir duygular sistemidir; dinlerin her birinin doğuşu insanlığın duygusal tarihinde gerçek bir devrim, gerçek bir *duygu inşasıdır*.

Çeşitli çağların sanat yapıtlarına hasredilmiş, binlerce farklı türdeki, daha doğrusu özgünlükteki duygu göz önüne alındığında, insan duygularının sabitliği düşüncesinin ne denli anlamsız olduğu iyice anlaşılır. Herhalde Delacroix’nm Parmigianino’dan, Berlioz’un Palestrina’dan farklı duygulara sahip olmayıp, “sadece” işte tamamen farklı yapıtlar ürettikleri iddia edilemese gerek. Spesifik Giorgionesk duyguya, Giorgio-

ne resimleriyle tanışmadan da vâkıf olduğunu öne sürececek birini ciddiye almak zordur. Lehtarı ya da aleyhtarı olarak yaratma edimlerini sürdürdükleri farklı tarihi kesitler, bu sanatçıların her birini tamamen farklı duygularla donatmıştır. Bu yoğunluktaki farklı tarihsel duygu nüansları dikkate alındığında, bizim bugünkü Dünya'ya uygun “yeni” “duygulardan” söz etmemiz o kadar da tuhaf karşılanmayacaktır. Yeni duyguların yeni bir yanı yok. Yenilik sadece meselenin adının konmasında.

Dahası, önerdiğimiz alışılmamış başkalaşım, *duygu kapasitemizin bilerek genişletilmesi* de yeni bir şey değil. Bilakis bir dizi tarihsel genişletme örneğini, özellikle büyüsel ve dinsel pratikler tarihinden ve mistisizmden örnekleri bir araya getirmek hiç de zor değil. Ancak o kadar uzağa gitmemiz gerekmiyor. Ne de olsa bizlerin yaşamında da genişletme tekniklerinin yeri var. Ancak bu tekniklerin ne bilincine varıyor ne de onları bu terimle adlandırıyoruz. Sözü getirmek istediğim ve anlatımında duygu kapasitesini iradi artırım seçeneklerinin illüstrasyonu olarak kullanacağım metot *müzik*. Aşağıdaki örneğin anlaşılabilmesi için alışlagelmiş müzik terminolojisini bir süreliğine bir yana bırakmak hiç de fena olmaz.

Diyeelim ki bir Bruckner senfonisine kulak kesildik.

Senfoninin müzikal seyriyle yükselen “Bruckner dünyası”, yanında gündelik dünyamızın genişliğinin ve hacminin esamesinin okunmayacağı bir genişliğe ve hacme sahiptir. Kendimizi bu kapsamlı ve geniş hacimli seyre açtığımızda ya da bu seyrin şiddetiyle *açıldığımızda*, müziğin akışını içimizde hisseder, onunla dolarız. Dinlemekte olduğumuz şeyi “kavrar”, “yorumlarız.” Başka deyişle: *Ruhumuz genişir*, bizim ona istesek de kazandıramayacağımız boyutlar alır. Bu türden bir “anormal-gerginlik” deneyimini sıklıkla dayanılmaz, yani aşırı bir yüklenme olarak algılamamızda şaşılacak şey yok.

Peki ama, “biz istesek” ruhumuza bu geniş oylumu kazandıramazdık da ne demek?

Sonuçta senfoni Bruckner'in bir eseri. Yani insan yapımı. Bir anlamda biraz da "bizim"⁴ tarafımızdan yaratılmış bir şey.

Eseri böyle değerlendirecek olursak, tamamen başka bir şekle bürünür. O haliyle bizim gözümüzde *kendi ürettiğimiz bir araçtır; onun yardımıyla ruhumuzun kapasitesini artırırız.*

Elbette ki bu esneklik ve genleşme mekanik anlamda düşünülmemeli; gazla doldurulduğunda, gazı "içine alan" bir balonun şişmesi gibi anlaşılmamalı. Ruhun, hacmi (yani senfoninin atmosferini) "yakalaması", aslında aynı zamanda hep o hacmi "*kavraması*" da demektir. Ruh, müziği sadece "kavradığı" sürece gerçekten "yakalar"; senfoniye gerçekten hissettiği sürece kendi boyutsal dönüşümünü de ("etkisine katlanmak" anlamında) hisseder. O halde aradaki ilişki, iki res extensae, bir esnek kapla içeriği arasındaki ilişki değil, *kavrayan özneye kavranan nesne* arasındaki ilişkidir.

Yoksa öyle değil mi?

Öyle ya, buradaki "nesne" neyi anlatıyor? Kavranılan senfoni, ruhun "karşısında" görgülü, kibar bir "nesne"ye yakışır şekilde mi duruyor?

Hiç sanmam. Dinleyici müziğin, müzik de onun *içindedir*. Bu çift anlamlı ve hayli garip ilişki "nesne" nitelemesiyle tanımlanabilir mi?

Hiç sanmam. Akustiğin sözünün geçtiği alanlarda, en azından müzikte, özne-nesne çatışması, (insanın Dünya'yla optik ilişkisinden okunmuş ayrımın evrensel geçerliliği olduğunu düşünen) bilgi kuramcısının irkilmesine yol açacak şekilde anlamını yitirir. Müzik uğraşında, müziği dinleyenin işin ehli olduğu her durumda, insan içerikle *bütünleşir*, içerik de kendi payına onunla bütünleşir. Her türden müzik uğraşı, somutlaşmış bir parça özdeşleşme felsefesidir; insanın ürününe "yetiştigi" momentlerdir. Bunu ifade ederken amacımız - yanlış anlaşılmayı önlemek zor gibi gözüküyor, nesnellik-öznel-lik seçeneği yetersiz kalıyor işte ne de olsa - "öznelci müzik

estetik kuramı” ağzıyla konuşup, müzik eserinin görevinin dinleyiciyi anlaşılmaz herhangi bir ruh haline sokmak olduğu gibi bir şey söylemek değil. Müzik sadece müzikten anlamayanlar üzerinde böyle bir etki yaratır. Aksine insan hiçbir şeyde kendini “müzikte” olduğundan daha iyi ifade edemez. Ruh hali, dinlenen “seslerden” ve “içeriksel” akışın kusursuz uyumundan ayrı düşünülemez. “Tema”nın, üst düzeyde dışavurum tarzını, boyutunu, barındırdığı gerilimleri, seyrini, “düzlem”ini, temposunu - tüm bunları müzisyen ya da dinleyici etkin biçimde devralır; “birlikte” işler âdeta; bir anlamda işin nesnesi *olur*. Ama öte yandan alışlageldiği üzere özneye mal edilen tüm öğeler nesneye - müziğe yani - dairdir de; “ifade”, “hava” vb. örneklerde olduğu gibi. Başka deyişle özne ve nesne, keyfiyet ve tema bütünlük oluştururlar. “Müzikteki öznelci estetik kuram”la “nesnelci estetik kuram” aynı ölçülerde yetersizdir. Çünkü her iki kuram da müzikte hiçbir gerçekliği olmayan özne ve nesne ayrımını ölçüt alır. Tüm bu söylediklerimiz garipsenecek bir yanı yok, (dansta olduğu gibi) özneyle nesnenin, dansçıyla dansın (hatta müzisyenin, enstrümanın ve eserin) örtüşmesine örneğin, diğer sanatlardan alışkmızdır. Verdiğimiz örnekte ayrışma vuku bulmamıştır henüz. Öznelci estetik kuramının, sanat eserinde zaten duyumsanmış bir duygunun yansımasından ya da “ifadesinden” başka bir şey görmeyip, madem sanat eserleri “zaten hissedileni” ifade ediyorlar, ne diye bizi böylesine sarsmaktalar, sorusunu karanlıkta bıraktığı için hiçbir şeyi açıklamayan varyantı ise iyice absürdtür. *Bestecinin eserini bestelerken hissettikleri yalnızca bu eser sayesinde hissedebildikleridir. Yani sanat eserleri - hem de sui generis - duygular oluştururlar; bu duygular, üretilen içerikler olmaksızın gerçekleşemezlerdi; içeriklerin iç yapılarından bağımsız olsalar, yani salt sanı olmaktan öteye gidemeseler, sürdürülemezlerdi. Sanat eserlerinin bizde uyandırdıkları da sonuçta yapaydır; deyim yerindeyse “artistik”tir.*

Saptığımız örnekler her ne kadar bizi konudan uzaklaştırıyor görünseler de, ortaya koydukları şeyler, temel sorun açısından önemlidir. *İnsanın, hiç de öyle ebediyen değişmeyecek verili duygulardan oluşan çeyizine razı olması gerekmediğini; bilakis hep yeni duygular ve bu arada ruhunun alışlagelmiş hacmini düpedüz aşan duygular da keşfettiğini; bu duyguların, ruhun kapasitesinden ve esnekliğinden az şey beklemediğini, bu beklentilerin pekâlâ “aşırıya kaçtığının”* söylenebileceğini gösterirler.

Referanslarımızı sanat alanından, kısacası müzikten almış olmamız rastlantı değil. Sadece orada, düşlemin havzasında özgürlüğümüze dokunulmuyor çünkü. Oysa özgürlük başlıklı kategoride, başka deyişle etik alanında düşgücümüz budanmıştır.

II (sayfa 361'e ilişkin)

Nihilistin portresi

I. Herostratığın diyalektiği. - Asıl toptan bir herostratizm, evrensel boyutta bir herostratizm, layığıyla misilleme sayılırdı. Klasik nihilist işte böyle bir şeyi, *evreni toptan imha etmeyi* gerçekten düşlemiştir. Salt bu edimde “hakikat”i gördüğü, oç alma hevesini ancak böyle tatmin edip, melankolisine ancak böyle son verebileceğini umduğu için gerçek bir felsefi figür, metafizikçinin kasvetlisidir. Nihilist ile metafizikçi hakikaten yakın akrabadırlar. Ayrıca belli bazı ara figürler, her şeyden önce mistiklerin bazıları, her iki tipin de özelliklerini taşırlar. Hölderlin’in yarattığı, tek başına olmayı ve hep tek olanla yetinmeye mahkûmluğu dayanılmaz bulan, bütüne olan tutkusuyla her özele bu “özel”liğiyle yok olmayı reva gören, nihayetinde de intihardan başka çıkış yolu bulamayan Empedokles figürü, nihilistlerin coşkulu bir kapı komşusudur ve her iki kategoriye de dahildir.

Rastgele bir örnek değil bu. Çünkü nihilistlerin de metafizikçilerin de doğasında totaliterlik hırslarının tatmin edilemeyeşi, yani *duvara toslama* vardır. Nihilist açısından bu, tümünden imhanın teknik olanaklarının bulunmayışı nedeniyle intikam düşünün hiç *gerçekleşemeyecek* olmasıydı. Klasik nihilistlerden birini günümüze taşıyabilseydik, atom silahlarının yarattığı “fırsat”ı gördüğünde sevinçten, o da olmazsa artık bu işi başaramamanın bahanesi kalmamış olduğu için telaştan dili tutulurdu.

“Yılgınlığı”, nihilisti tahribat çılgınlığından uzaklaştırmadı elbette, tıpkı düş kırıklığının metafizikçinin tutkusunu terk

etmesine yol açmaması gibi. Haliyle nihilistin öfkesi dağılıp parçalandı ve tüm düsturlara rağmen şu kayıtsız, hesapsız, koordine olmamış, panik halini almış, akli bir karış havada, âdeta çocukça denebilecek aşırı öfke nöbetleri hasıl oldu. Bu öfke nöbetlerini nihilistin imajıyla ilişkilendirmeye alıştık artık. Nihilist, kısmi terörle yetinmek, evreni hurdaya çevirmek varken, taşrada bir köşeye çizik atmayla, *faute de mieux, faute du pire*,* suikast işine ya da programlı kötü alışkanlıklara meyletmeyle idare etmek zorunda kalmıştır hep. Sonuçta yok olmuş bir Dünya ya da beklediği hiçlik yerine, karşısına kan revan içindeki, onun açısından hiçbir anlam taşımayan şeylerin, bir bombanın paramparça ettiği savaş valisinin (hep yanlış kişi) ya da tecavüze uğramış bir çocuğun (hep tesadüfi olan) çıkmasıyla, hatta bu mahvolmuşların, evet ne yaparsın ki onların da, *hâlâ eksik olmadıkları* ve anlaşılan niyetlerinin onun beklentisiyle dalga geçmek olduğu gerçeğiyle tekrar tekrar yüzleşmek zorunda kalmıştır... Özel girişimlerinin sonuçlarının kendisine yedek tatminler sağlamaması bir yana, onun - dönemin tüm romanları buna tanıktır - sırf tarifsiz bir 'tristitia post'a** sürüklendiği gerçeğiyle yüzleşmesidir bir anlamda bu. Ayrıca "bütün hepsi" fanatiklerinin tamamı bilir ki, bu bunalım, tatminin, yoğunluk açısından açılışmkinin sefilce gerisinde kalmışlığının yeniden su yüzüne çıkmasıyla baş gösterir hep. Faust'un "ateşli çabalarının" nafiileğine ilişkin açılış serzenişi, nihilistin diline tereyağından kıl çeker gibi aktarılabilir.

O yüzden işte Dünya'nın değersizliğinin verdiği çaresizlik, *bu değersizin yok edilemezliğine dair ikinci bir çaresizliğe yol alarak zirveye ulaşmıştır*. Bu ikinci çaresizlikse işi sonuçta kendi kendini aşağılamaya, başka deyişle nihilizmin kendi *herostratik iktidarsızlığını* aşağılamasına dek vardırmıştır.

Klasik nihilist figürü, bugüne kaydırılabilecek olsa, bu

* Fr. Kötünün yokluğunda mecburiyetten. -yhn

** Lat. Artçı bunalım. -yhn

kendini aşağılamanın anında kesileceğini ve yerini bir çırpıda muazzam bir kibire bırakacağını söyleyebiliriz rahatlıkla. Atalarının karanlık ihtirasını torunların sorumsuz sultasıyla birleştiren bir güruhu tasavvur etmek kadar dehşet verici ne olabilir? Son seferinde direktten döndük, denebilir.

Nihilistlerin bu “ikinci melankolisi” salt teknolojik şuur-suzluktan kaynaklanmamıştır, aksine bunda “*herostratik ihtirasın diyalektiği*” rol oynamıştır esasen. Ne demek bu?

Şu demek: Her Herostratos bir ‘özparadoks’tan muzdariptir. Yok etme zevkinden olmak istemiyorsa, ölçüsüzlüğünü, hatta en büyük idealini dahi bir kenara bırakmak zorundadır. Neden peki?

Çünkü tüm misillemeciler gibi, ister farkında olsun ister olmasın, gizli bir emelin, kendini kanıtlamanın peşindedir. Kendini “yok olmuş” hissettiği için bir “*Yok ediyorum, demek ki - yine de - varım*”a ihtiyacı vardır. Bu kendini kanıtlamayı onaylatmak içinse onaylayıcılara muhtaçtır. O halde çelişki, *Dünya’yı yok ederken oh olsuncu bir haz yaşamak istiyorsa, yok etmediği bir Dünya olmadan yapamaz*, şeklindedir. O yüzden ihtirası - bu arada düşlerinin ihtirası da - ya *sahnelenmiş bir imhayla*, zorbalıklara tanık olanların gözleri önünde cereyan eden bir piyesle ya da öldükleri halde yaşamaya devam eden ve kan kaybettikleri halde gitmeyip kalan *kurbanlarla* haşır neşir olmak zorundadır, olmak zorundaydı.¹²⁰ Dehşete kapılmış olanları görmeden, çılgınlıkları duymadan yapamazdı. Bu kurbanları diğer her şeyle birlikte ortadan kaldıramazdı, hayalinde bile gerçekleştiremezdi bunu; o yüzden de hayatta kalmalarına göz yummak zorundaydı, tıpkı kıyamet tablolarının ressamlarının yaptığı gibi. Haliyle hazzındaki yoğunlaşmayı bastırmak durumundaydı. Bu hazzın, her şeyi denemek gibi bir şansı yoktu artık.

Özetlersek: Yok etme düşünün büsbütün gerçekleşmesi durumunda seyircisiz kalacağı ve seyircisiz kaldığında da yok edişini tasdikleyecek kimse çıkmayacağı için nihilist beyimi-

zin derdine çare yoktu. *Herostratik ihtiras melankolikti ve hep öyle kaldı.*

II. Monistin diyalektiği. Her monistte aşağıdaki çelişkiye rastlanır:

Kendini (hem de hepten deterministçe idrak edilen) doğanın bir parçası olarak dehümanize ve tamamen bağımlı hissetmesi gerekirken, monist, asıl tam da doğa *özelliğiyle* aynı zamanda özgür de olduğuna inanır. Başka deyişle tüm “supra-natürel” otoritelerden, tüm “meli/malı”lardan bağımsız olduğunu düşünür.

Özgürlüğün ve doğanın bu hayli alışılmadık tarzda birleştirilmesi işi (Kant, akla mantığa aykırı bulurdu böyle bir şeyi) son yüzyılın tarihince doğrulanır. Yaşam felsefesi “özgürlük” olan akımların, (tersine) aynı zamanda “doğayı” da şiar edinmiş olmaları; özgürlük teorileriyle natüralist teorilerin her bakımdan ortak var olmaları gerçeğidir bunu doğrulayan. Örneğin Birinci Dünya Savaşı’na dek aynı zamanda Darwinci dünya görüşüne de sahip olmak modern liberalliğin şanıandı. Sosyalistler arasındaysa Darwinci olmamak âdeta bir yükümlülüğün ıskalanması demektir. “İnsan bütünüyle doğanın parçasıdır” (ki insanın elinden tüm özgürlük haklarını alır) ve “Özgürlük insanın en değerli hazinesidir” (ki bir “zorunluluk” oluşturur) şeklindeki iki tezin pozitif bir ortak paydada buluşturulamayacağı olgusu genelde pek öyle rahatsız edici bir şey olarak görülüyordu. İki çelişkili tezin onyıllarca nasıl barış içinde bir arada bulunabileceğini, hatta aynı toplumsal sistem cennetinin öğeleri olarak birbirlerine destek çıkabileceklerini Marksizm göstermiştir. Bu türden cennet düzeninin önkoşulu, çelişen tezlerin negatif bir ortak paydada anlaşmaları, aynı şeyi karşılarına almalarıdır haliyle. İşte böyle bir negatif ortak payda dindi; din gerek özgürlük akımlarının gerek doğa bilimlerinin karşı cephe olarak gördüğü şeydi. Sosyalist-

ler, “doğüstü” gerekçelere dayanan iddiaları hedef aldıklarında eo ipso “doğa”dan ve doğa bilimlerinden yana olduklarını düşünüyorlardı. “Demirden zorunluluğu” olan doğa böylece *çelişkili biçimde özgürlüğün parolası haline geliyordu*.¹²¹

Toplumsal sistem modellerinin nötralize ettiği doğa-özgürlük zıtlığı, nihilistin ruhunda haliyle hiçbir zaman dinginleşip huzura erememiştir. Nihilistin kontrolsüz tavrı, gerçekle ilgili bazı sıkıntılarının olduğunu gösterir. Huzursuzluğunu söze dökcek olursak:

“Doğadan başka bir şey olmadığım için, özgür değilim.”

“Doğanın kendisi olduğuma göre özgürüm - hiçbir yasak işlemez.”

“Özgür olduğuma göre tutsaklığımı başkaldırmamı hiçbir şey engelleyemez.”

“O halde özgürlüğümü kanıtlamak için körü körüne doğa gibi davranabilirim, zaten doğa değil miyim?”

Ortada bir “kısırdöngü” olduğu besbelli. Ancak meselenin absürdlüğü çağın gizli saklı absürdlüğünden daha büyük boyutta değil. Ama işte nihilistin farkı, çağın sırrını saklayamayacak kadar haylaz çocuk olmasıdır.

III. Monizm şokunun ıslahı ve ertelenmesi. Monizm, gerçek anlamda şok edici etkisini haliyle sadece yabancı unsur olarak beklenmedik şekilde ortaya çıktığı ve yaşam kavramını ve duygusunu yok ettiği yerlerde göstermiştir. Dünya görüşlerinin bilimsel dönüşümünü bizzat hayata geçirmiş; teknolojik ve endüstriyel yükselişle natüralizmin bağlantısına günbegün tanıklık etmiş Orta Avrupa ise şoku ustalıkla savuşturmasını bilmiş ve onyıllar boyunca monizmi dizginleyip ıslah edebilmiştir. Haeckel’in öncülük ettiği Alman “monist akımı” (“Monistler Birliği”) örneğin, monizmin tüm korkutucu yanlarını törpülemekle kalmamış, terime şenlikli bir hava vermeyi de becermiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinin, doğa bilimleri-

nin coşkısına kapılmış, “uzay kitaplarını” yutan gençliğinin gözünde - kendi deneyimlerimden biliyorum - monizm âdeta bir “din”di, o zamanlar “din”den ne anlaşıyorsa artık. Nihilistleri tahribata özendiren, Tanrı’dan arındırılmış evren, bize tam tersine ilahi bir muhteşemlik arz ediyordu. Öylesine ilginç bir süreçti ki. O dönemin, kendini hem de baştan sona “doğa” görme düşüncesinden, en azından (ne de olsa duygusallıkta da “ideolojilere” yer vardır) öyle olduğunun zannedilmesinden ötürü, doğanın farklı her parçasıyla akrabalık, bir bakıma “soydan akrabalık” hissediliyordu. Başka deyişle monizm, Rusya’dakinden farklı olarak ateşli bir panteizmin, daha doğrusu bir “*panateizm*”in rengini almıştı. Teolojinin ezelden beri iddia ettiği panteizmle ateizmin özdeşliği o sıralar gerçekten de hayata geçmiş oldu. Bunun dışında bir de akımın, çağın iyimserliğini, ilerleme kavramını kendi doğa kavramına entegre etmesi var; doğada “kanıtlanmış” ilerlemenin, yani evrim teorisinin, ilerleme kategorisinin evrensel geçerliliğini kanıtlamaya alet edilmesi de cabası. Anlayacağınız, Avrupalı monistlerin doğaya bakışı, ilkin bir mekanik yasa kavramına konsantre olan (çünkü orada doğa bilimleri ve endüstrileşme henüz emekleme dönemindeydi) Rus monistlere oranla çok daha iyimser, çok daha dinamik ve biyolojik, doğa *bilimleri*yle daha çok ilişkiliydi. Bu uyumsuzluk, aradan onca yıl geçmesine karşın nasyonal sosyalist doğa kavramı ile komünist doğa kavramı arasındaki farkta kendini göstermiştir.

“Her şeyin bir” yani her şeyin resmen “doğa” sayıldığı düzlenmiş bir yaşam kavramının daha önce (örneğin 18. yüzyılın Fransız materyalizminde) var olduğu da elbette tartışılmaz.

Ancak bu kavrama denk düşen, hem de kitleleri etkisi altına alan bir *yaşam algısı* eksikti yine de. Bu duyguyu lanse edense monizm olmuştur. Defalarca eksikliğinden yakınılan “insan duygularının tarihi” yazılacak olsa, monizm bu tarihte başat bir rol oynardı. Daha önceki hiçbir akım, Yahudi-Hıris-

tiyan geleneğinin düalist yaşam algısını monizm kadar etkin sorgulamamıştır nitekim.

Monizmin nihilist unsurunun daha fazla bastırılmadığı andan itibaren de, yani nasyonal sosyalizmin iktidara gelmesiyle de büsbütün barizleşmiştir bu. Bu “aşama” sırasında işte (birçok şeyin yanı sıra) monizm de “uyandı” ve şiarının uzun zaman kapalı kalmış ikinci anlamını, “her şey birdir” şeklindeki immoralist anlamı yeniden gün ışığına çıkardı. Çok kanlı oldu tabii bu, çünkü bu kez nihilistler cılız bir haydut çetesinden ibaret değillerdi, derli toplu ve kesif egemenlik sürdüren bir kitle iktidarından oluşuyorlardı. Üstelik nihilizmin sözcüsü de sözcülükle yetinmeyip yetkinin ve iktidarın denklemini gerçekten hayata geçirmiş, yani efektif biçimde doğa güçlerini taklit ederek daha zayıf olanları ortadan kaldırmıştı. Bu inisiyatifi neredeyse tamamen (“kan”, “ırk” vb. gibi) doğa terimleriyle süslemesi ise monizmin bir türünü temsil ettiklerini gösterir. Bir zamanlar özgürlük hareketlerinin sloganı olan “Doğa”, üstü ne denli gizemli ya da kanlı bir şekilde örtülürse örtülsün, tiranlığın sevdiği sözcüklerden oldu.

IV. Nihilizmin sondan bir önceki devresi. Kendi başına bir dönem olan nasyonal sosyalizmi saymazsak, nihilizmin belirgin üç devresi ya da üç tip nihilizm ayırt edilir:

1. Kendi dünyasının çökmesiyle “telef olmuş” ve etkin misilleme yapmayı, “annihilist” olmayı, yani Dünya’yı yok etmeyi arzulamış ancak becerememiş (ayrıntılı biçimde betimlenmiş) kurucu.

2. Dünya’yı yok edebileceği halde yok etmek istemeyen (en azından kurucu atası kadar bu işe hevesli olmayan) günümüzdeki torun, bombanın efendisi.

Bu iki ekstrem figür arasındaysa,

3. Bu imhayı sembolik ya da sözlü olarak gerçekleştirmekle, “yasa tabletlerini kırmakla” yetinen kayıtsız Avrupalı nihilist

yer alır. Bu modeli - ki düşünce tarihinde bilindiği üzere *asıl* nihilist olarak boy gösterir - çaresizliğe sürükleyen şey, çoğu kez hiç de dini esaslara göre tasarlanmış dünyanın çökmesi falan değildi artık - bu dünya çoktan çökmüştü, natüralizm de olmuş bitmiş bir vakaydı -, asıl neden kısmen varlığı “anlamsız” bireyin melankolisi, kısmen de yine bireyin, monizm dehşetinin korunması amacıyla yüz yıldır dini dünyanın yerine kurulu şu “etik” ve “kültürel” dünyanın uydurukluğunu ve oynaklığını görmesiydi. Bu noktayla çelişiyor gibi gözükense kırklı yılların Fransız nihilistlerinin (kırklı yılların nihai olarak bitirdiği söz konusu ara dönemden nöbeti günümüzün atom bombası nihilizmi devralıyor artık) “Tanrı’nın ölümü”nü, bir kez daha altını çizerek öne çıkarmalarıdır ki, tarihin akışının gerisinde kaldıkları düşüncesini de uyandırabilir bu. Ne de olsa burjuva ahlâkı çoktan sekülerleşmiş ve doğa bilimleri-teknoloji pratiğinde Tanrı sorunu artık gündemden çıkmış, hatta “Tanrı’nın ölümü” de çoktan “ölmüştü.” Ancak burada anakronizm aramak doğru olmazdı, çünkü nihilistler bu formülü bir keşif, en azından bir ilk keşif iddiasıyla dile getirmemişlerdi. Tek amaçları, “aldatmaca” olanın da çoktugü o anda, ortada hiçbir şeyin olmadığı, aldatmacanın arkasının sahiden boş olduğunun, bunca zamandır örttüğü şeyin artık sahiden ortadan kalkmışlığının ansızın *bir kez daha* ortaya çıkmış olmasını saptamaktı. İşte bu tecrübeden ötürü, Tanrı, monistlerin ve ateistlerin torunlarının nazarında ikinci kez “ölmüştü.”¹²²

V. Nihilizmin çürütüleemeyişi. Bilindiği gibi nihilizmin başlıca sorusu “Neden yükümlülükleri yerine getirmekle yükümlü-yüz?” ya da “Kendisi de yaptırımsız, ahlâki açıdan boşlukta salınan bir çerçevede etik bağlayıcılık ne diye olsun?” şeklindedir. Yahut, nihilizmin temsil ettiği çaresizlik, âdet olduğu üzere daha zararsız “sorulara” tercüme edilse sorular bu şekilde olurdu diyelim.

Çaresizliklerse yalnızca ortadan kaldırılabilir, karşı argümanlarla çürütülemez. Nihilizmi çürütmeye çalışmak aptalcadır. Yalnızca naifler ve oportünistler böyle bir şeye kalkışır.

Nihilizmin çaresizliğini en azından saydamlaştırmayı deneyecek olursak, bu çaresizlikteki en temel zorluğun, yükümlülüğün bir “iç fenomen” olmasında yattığı ortaya çıkar. Yükümlülüğün neden gerekli olduğu sorusu, yalnızca önceden onaylanmış bir yaşam *dahilinde* gerekçelendirilebilir demektir bu; yalnızca, yaşam her halükârda yaşama razı olduğu takdirde; bu rıza, etik dışı argümanlar temelinde, daha doğrusu hiç ama hiçbir argümana gereksinim duymadan gerçekleştiğinde. Başka bir ifadeyle: *Dünya’nın ve insanın etik gerekliliği, etik açıdan dahi gerekçelendirilebilir bir şey değildir artık.*

Nihilizmin bu açmazını aşağıdaki mesel kadar ustaca dile getiren ikinci bir metin var mıdır bilmiyorum. “Nihilizmin Sorunlarına Giriş” adlı bir Molusya yapıtından alınmıştır:

“Tanrıların hiçbirinin nazarında makbul diyemeyeceğimiz, öte yandan makbul değil de diyemeyeceğimiz, hiçbir Tanrı’nın yol göstermediği, ama engel de olmadığı, en iyisi şöyle diyelim, hiçbir Tanrı’nın bilmediği, ışıklarını söndürmüş kocaman bir gemi Orion Takımyıldızı’nda yol almakta. Nereden geldiğini, bir yerlerden geliyorsa eğer, nereye gittiğini, bir yerlere gidiyorsa eğer, bizler de bilmiyoruz. Geminin sözünü etmeye dahi değmez dememizi gerektirecek çok neden var aslında, çünkü er ya da geç tüm diğer gemiler gibi karanlıklarda yitip gitmekten kurtulamayacaktır, sonra da zaten var mıydı yok muydu hatırlayan çıkmaz. Yine de - gemi hakkında tüm bildiğimiz bundan ibaret - evet yine de kamaraların duvarları gemi yönetmeliğinin maddeleriyle kaplıymış. Kendisine yaptırım uygulanamayan birinin koyduğu kurallardan oluşan yaptırımlarmış bunlar. Lakin güverteadaki hummalı koşturmacanın hiç aksamadan sürüp gitmesini sağladıkları da su götürmezmiş. Alıştırma sorusu: Bağlayıcı kurallar mıdır bunlar?”

NOTLAR

1. Nazi rejimi kendini “bin yıllık gelecek”, yani insani kavramlar açısından “ebedi” bir gelecek şeklinde etiketlendirdiği için, eleştiri yöneltenleri çok daha kötü bir şey, âdeta “sonsuzluğu sabote eden”, böylelikle kutsala saygısız, alt insan sınıfından bir nesne yerine dahi koyabilmişti.
2. Bkz. yazarın “Tarihin Artçıları Üzerine” adlı makalesi; “Neue Schweizer Rundschau”, Aralık 1954.
3. Bu, “insanın kendiyle özdeş olmama” vakası, “uçurum” gerçeğinin travmalara ya da nevrotik sabit fikirliliğe yol açabileceğini çok net ortaya koyuyor. Günümüzde, ruhsal dengesizliklerin kaynağını teknoloji ile ilgili nedenlerde aramak hiç de yanlış olmaz sanırım.
4. “Haydi Çarkların Başına.” “Molusya Endüstri Marşları”ndan alınmıştır. Almancaya çeviren G. A.
5. ‘Natum esse’nin pabucunun dama atılması, tarihte tekrar tekrar, tabii özellikle de dinlerde ortaya çıkmış bir motif. Kurucuların natum esse defosunun fora edilmesi pek bir yeğlenir olmuş (Musa bir örnek). - Bu dinsel kırılmanın son rezonansına, evrim teorisine gösterilen tepkilerde, başka deyişle biz insanların (başka varlıklardan) türediği iddiasına duyulan infialde rastlıyoruz. - ‘Natum esse’nin karalanışının değişik tarzdaki ve en sonuncu varyantı, Burjuva Devrimi’nin, daha çok da ona eşlik eden felsefenin eseri. *Fichte*’nin “belirleyen irade”si, self made man tanımının, yani olmayı ya da doğmayı değil de kendini kendi ürünü olmak üzere ira-

desine borçlu bilmeyi isteyen insan tipinin spekülâtif tarzda başka türlü ifadesidir. Doğmuş olmaya bu kara çalma, ayrıcalıkların kaynağı olarak görülen “yüce doğum” kavramına ve haklardan mahrumiyetin kaynağı olarak görülen, ‘düşük mertebede Dünya’ya gelme’ye baş kaldırmanın bir sonucudur. Fichte’nin öğretisindeki doğmuş değil de “yapılmış” (yani bizzat kendi marifeti) olma dileği belli ki teknik anlamda değil, aksine yalnızca ve yalnızca etik/politik anlamda anlaşılmalı: Kendi iradesiyle belirlenmiş insan, otonom bir insandır ve kendi iradesiyle belirlenmiş bir devletin yurttaşıdır. Doğa felsefesinin Fichte’deki ünlü eksikliği, *natum esse*’nin savuşturulmasından kaynaklanır. “İnsana özgü kibir,” diye yazar Schelling (WW VII, sayfa 360), “topraktan yaratılmış olmaya ayak direr.” Fichte’nin daha sonraki bir varyantı Heidegger’dir. Ondaki, “fırlatılmış olmak” da sadece Tanrı tarafından yaratılmış-olmaya, yani doğaüstü kökene değil, aynı zamanda olmuş-olmaya, yani doğal kökene karşı da bir protestodur. (Bkz. yazarın “On the Pseudo-Concreteness of Heidegger’s Philosophy” adlı makalesi, “Philos. & Phenomenol. Research Vol. VIII, No 3, s. 337.) Kavram bir *lafı dolandırma kavramıydı*. ‘Kendi kendini yaratma’ ise (“yaşam”ın varoluşa dönüşmesi) Heidegger’de politik anlamım tamamen yitirmiştir. Geriye kalan katıksız solo bir girişimdir. Ancak onda da (en azından *Varlık ve Zaman* döneminde) tıpkı Fichte’deki gibi doğa felsefesinin eksikliği rastlantı değil. Doğa felsefesini kapıda ağaç etme-se, ‘*natum esse*’yi reddini hayata geçiremezdi.

6. “Haydi Çarkların Başına.”
7. Bu konuyla ilgili bkz. daha etraflı utanç analizi s. 87.
8. Tehdide maruz kalanların tehdit edenlerin safına, en azından değerler sistemine geçmesi bugün politikadan

bildiğimiz bir şey. Tehdit edilenin, tehditçinin yalnızca yargı ölçütlerini devralmakla kalmayıp duygularını da benimsediğine, bu saf değiştirmeyi gönüllü gerçekleştirdiği kuruntusuna kapılmasını sağlamanın neredeyse hep olanak dahilinde olduğuna, son yirmi beş yılda yeterince tanıklık ettik. Doğrusu bu gönüllülüğün şöyle ya da böyle yumuşakça dayatılması, çağımızın esas karşı devrimci edimidir. - Ne var ki politik alan dışında bu seyir şimdiye dek hiç betimlenmedi. -

9. Bu “aşma”nm, eski kategori “takı” başlığı altında toplanması epey yanıltıcıdır. Söz konusu olan takının tam tersidir âdeta. Takı, canlı bedenın güzelliğini bir üst noktaya taşımayı amaçlar, oysa bedenın işlenmesi ona, yapılmış şeylerin güzelliğini kazandırabilmek içindir.
10. Bkz. Robert Jungk, “Gelecek Çoktan Başladı”, II. Bölüm. Amerikan Hava Araştırmaları Komutanlığı’nın yöneticisi Thomas Power’ın buna denk düşen açıklaması var. 1956 Mayıs’ında bir hidrojen bombası, atıldığı hedefi 6 km ıskaladı. Böylesine vahim bir hatayı açıklaması istendiğinde Power (Reuter’in haberine göre) “İşin içinde insanlar varsa bu tür hatalar normaldir,” karşılığını verdi. Pilot, belli bir manivelayı hareket ettirmeyi savsaklamış kısacası. Yanıta iyice kulak verelim. Buradan “hatasız kul olmaz”ı çıkaran, yanlış duymaktadır. Bu yanıt, çok daha fazlasını içeriyor, şöyle ki, yanılmak insanlık hali olduğuna, yani insanın işleyişine güvenilemeyeceğine göre, böylesine mükemmel düzeydeki bir aygıtla bağlantılı olarak kullanılması uygunsuzdur demeye geliyor. Birincil anlamda insana burada “hata kaynağı” gözüyle bakılmaktadır.
11. “Utandırıcı”; istemeden sebebiyet verilmiş olması, bir defonun (daha sonra göreceğimiz gibi) daha az değil daha çok utandırmasına yol açar çünkü. Bkz. s. 90.

12. Bu satırların yazarı 1930'da, "İnsanın Dünya'ya Yabancılığı" (1936 yılında "Recherches Philosophiques"de "Pathologie de la Liberté" başlığı altında yayımlandı) adlı makalesinde insanı "belirlenmemiş", "indéfini", "tamamlanmamış", kısaca "*serbest ve tanımlanamaz bir varlık*"; her defasında ancak ve ancak kendisinden ne yarattığıyla tanımlanan ve tanımlanabilecek olan bir varlık (Sartre da bir süre sonra düsturunu hayli benzer şekilde dile getirecekti) şeklinde nitelemişse, iki tarafta da söz konusu şey, gecikmiş bir "özgürlüğün ve tutsaklığın öznelerinin yerlerinin değiş tokuşu" olgusunu (bu olgu elbette o zamanlar da yeni bir şey değildi) aşırı bir felsefi-antropolojik özgürlük vurgusuyla arka plana itme denemesidir. Bu tür tanımların akla yatkın gözükmesinin nedeni, (teolojik olmayan antropolojilerin hemen hepsi gibi) hayvanların varlığını bir kıyaslama ölçütü olarak kullanma yaklaşımı içermeleri, bunu yaparken de "hayvan"ın (bu maksatla uydurulmuş bir soyutlamanın bile) kendi 'tür yazgısının' tutsağı, yani hür olmayan bir varlık olduğunu varsaymalarıdır. Bu varsayımı doğrulama zahmetine katlanılmamıştır, (bunda teolojik geleneğin rolü küçümsenemez), varsayımın açıklama gerektirmediği düşünülmüştür hep. Bugünse böyle bir arka plan tercihinin sorgulanması gerektiği kanısındayım. Birincisi, insanın tanımı için insan yaşamının gerçek arka planıyla hiç örtüşmeyen bir zeminin kullanılması felsefi açıdan cüretkârdır; sonuçta yaşamımızın fonunu oluşturanlar, armutlar, yengeçler, şempanzeler değil; tersine, arka planda ampul fabrikalarının ya da haberleşme araçlarının bulunduğu ortamlarda yaşıyoruz. Öte yandan doğa felsefesi açısından da "insan ve hayvan" cepheleşmesi kabul edilecek gibi değil: Tek tür olma özelliğiyle "insan"ı, binlerce, birbirinden sınırsız

ölçüde farklı hayvan cins ve türleriyle eşit haklara sahip görüp denk tutmak ve o binlerce türe âdeta tek blok halinde bir hayvan dünyası oluşturuyorlarmış muamelesi yapmak, antropomerkezci megalomaniden başka bir şey değil. Yüksekokullarında “bitkiler, hayvanlar ve karıncalar” arasında fark gören karıncaların fablı, insanın bu evrensel haddini bilmezliğine karşı uyarı niteliğinde ve tüm “felsefi antropoloji” ders kitaplarından önce okutulmalı. - “Hayvanlar dünyası”nı fon almak yerine insan yaşamının efektif arka planını oluştururan şeyler asıl alındığında “insanın” imajı hemen değişir; “tekilliği” de özgürlüğü de darmadağın olur. -

13. İş gezisine yollanıp elinden gelen hizmeti sunmasının isteniyor olması bakımından her aygıtın belli ölçüde bir bumerang özelliği de var bu arada.
14. “Haydi Çarkların Başına.”
15. Spontane oluşturulmuş bu ifadeye, Jaspers’in bilinen terimi örnek oluşturmuştur.
16. İnsanın, bedeninden, onu yarattığı aygıtların aşırı yoğun işlevleriyle başa çıkabilecek düzeye getirmek uğruna taşkın isteklerde bulunmasıyla, spekülâtif metafizikçinin akla reva gördüğü aşırı beklentiler arasında tipik bir benzerlik var. İnsanın *performans sınırı gerçeği* her ikisinde de *göz ardı ediliyor*; o zaman olduğu gibi şimdi de bu sınır ileri kaydırılmak ya da yerle bir edilmek isteniyor. Ancak bu kez insan her şeyi bilen “*sicut deus*” olma iddiasında değil; onun yerine aygıtın hemcinsi, yani “*sicut gadget*” olmayı gözetiyor.
17. Günümüz endüstrisinin tüm dallarında bu iki tür ürün üretiliyor. “İkinci ürün”ün, yani birinci ürüne olan gereksinimin üretildiği fabrika ünitesine “Publicity Department” deniyor.
18. “Robot” diyorum; ve yine “hizaya gelme” diyorum.

“Robot”, çünkü günümüzün gerçek robotları, “computing machines” bünyesinde gerçekleştirilen, cansız nesnelerin monte edilmesinden oluşmuş sahte insanlar değil, aksine canlı insanlardan üretilmiş aygıt parçalarıdır. “Hizaya gelme” dememin nedeni ise karşı karşıya bulunduğumuz sürecin, politik gerçeklikten bildiğimiz “otoriter rejimlerin öngördüğü hizaya gelme” tavrının bir varyantını oluşturmastır. Yalnız şu var ki burada ele aldığımız varyant, bu noktada, insanın efektif biçimde “nesneleşmeye” çalışmasından ötürü daha bir vurguludur. Siyasi açıdan hizaya gelmiş insansa (özgürlüğü bütünüyle gaspedilmiş olanlar da dahil olmak üzere) yalnızca metaforik anlamda “nesne” olur.

19. Bu satırların yazarının, Kaliforniya’da işçi olarak çalışırken ‘forget about it’ten* daha sık duyduğu bir deyiş olmadı. Bilmen gerekenden fazlasını bilmemen yolundaki bu sabırsız çağrı, bilgi fazlalığı ve geniş ilgi alanıyla, o antidemokratik “daha nitelikli” falan olduğunu ya da olmaya çalıştığını açıkça ortaya koyan “highbrow”a** duyulan antipatiyi de dile getirdiği hissi uyandırıyor hep.
20. “Metafiziksel tutucu” derken, var olan bir metafiziği esas alan birini değil, (politik tutucu terimine benzer ifadeyle) Dünya’nın sözde (metafiziksel) statüsünde ısrar eden birini kastediyorum.
21. Farklı aksanlarla da dile getirilseler, “ahlâki otarşi” de “nihilizmin otarşisi” de, sonuçta bu sözünü ettiğimiz “metafiziksel vazo çiçeği olma hali”nin başka sözlerle anlatımıdır.
22. Bu arada birçok mal açısından bu yedek ölümsüzlüğe ihtiyaç yok aslında, çünkü tek tek numunelerin dahi hiçbirisi bozulup yıpranacak gibi değil. Bazı tıraş bıçakla-

* Ing. Boşver. –yhn

** Ing. –yhn

rının örneğin, üretimleri, patentleri elinde bulunduran firmalarca engelleniyor; bu ürünlerin efektif ölümsüzlüğü üretimin ölümü demek olurdu çünkü; ne de olsa üretim (hep yeniden edinilmesi gereken) tek tek ürünlerden yaşar; başka deyişle “ebediliğini”, kopyaladığı malların ölümlülüğüne borçludur.

23. Bu konformist ideali, “özgürlüğün” ve “bireyselliğin” idealleriyle (bunların pabuçları dama atılmamıştır ne de olsa) bağdaştırmak, sadece mantıkçıya zor gelen bir şeydir. Tarihsel gerçeklikteyse bu idealler birbirini rahatsız etmezler. Orada, özgür olmayanlar *nitelemey*le “özgür” olur çıkarlar. Böyleleri, hak ettiklerini düşündükleri hayatlarının dışadönük şanslı gidişatını bireyselliklerinin sivri köşelerine çarpmadan sürdürme ayrıcalığının tadını çıkardıklarından, onlara sorarsan “özgür”dürler. Anlayacağınız, “özgürlük”, “pürüzsüzlük” ve “zahmetsizlik”le, buna karşın “bireysellik”se “ters kanca” ve “alıkoyma”yla eşdeğer tutulmakta. Bu arada, (kuramsal sistemlerin tersine) çelişik fikirleri bir arada bulundurma lüksüne sahip olmayan tek bir toplumsal sistem bulamazsınız. Bu fikirlerin her biri düzen açısından yararlı bir işlev taşıyorsa yan yana var olmalarında bir beis görülmez. (“Tekvin”in ilk kitabıyla “Genetics” esaslarının bir aradalıkları örneğin.) Tersine, bu çelişkilere parmak basanlar, sırf aykırılık heveslisi olarak görülürler; nezaketsiz hakikat tutkunluklarıyla da hoşgörüsüz damgası yerler. Gerçekten de düzmece bir yaklaşımla hoşgörüye dayandırılmayacak tek bir çelişki, tek bir tutarsızlık gösteremezsiniz.

24. Endüstri potansiyeli yüksek bir ülkede, seri üretimin, bu nedenle örnek niteliğinde sayılıp genel kabul görmesi mantıklı o yüzden. Şöyle ki, böyle bir ülkede insanın dayanıksızlığı, neredeyse tamamı ölmek nedir bilmeyen

seri üretim mallarından oluşan bir dekor önünde vuku bulduğundan; ölüm de ölümlü mahlûkların oluşturduğu arka planın henüz üstünün örtülmediği, endüstriyel açıdan daha az gelişmiş ülkelerdekine oranla daha dikkat çekici, daha az doğal ve daha yüz kızartıcıdır. Yine ölümlü örtbas etme çabaları da başka yerlerde olduğundan daha yaygın ve daha tantanalıdır. ABD'den söz ediyorum elbette. Nitekim ölüme yaklaşım biçimleriyle, büyük olasılıkla yakında hepimiz açısından geçerli olacak bir anlayışı vaktinden önce hayata geçirdiler. Malum, orada cenaze töreninden önce naaşlara makyaj yapma, yani insanları post festum* bir kez daha cici bir hazır ürüne çevirme ve o şekilde ölümlerini yadsıma geleneği çok yaygın. Ayrıca albenili (travel publicity** tarzında) tahrik edici görüntüler yardımıyla mezarlıklardaki “lovely sites”*** için yapılan reklamlar da oranın bir gerçeği; bir tür, henüz hayatta olanlara, ölü adaylarına yani, “sonradan ölümsüzler” diye hitap edip, onları, birer mezar sahibi olarak emeklilerden farkları yokmuşçasına etrafın güzelliğini seyretmenin tadını çıkaracaklarına ikna etme çabası. Bununla, her ne kadar açıkça dile getirilmese de, *yaşamın ölümden sonra konservelenebileceğinin varsayıldığı* (ki dini tasavvurlarla elbette ilgisi yoktur bunun) meydanda. Evelyn Waugh'un, bu itici ölümsüzlük faaliyetine adanmış kitabı Avrupa'da da biliniyor.

25. Tahrik edici sözcük “brain”in mühendislerde “to feed”, yani “yem vermek” dışında başka bir şeyi çağrıştırmaması da işin tuzu biberi ayrıca.
26. Bu utanç, “Prometheusçu utanç”ın bir varyantı değil elbette. Bu anlamda utanan biri için “işin yüz kızartıcı

* Lat. Çok geç olarak. -yhn

** İng. Seyahat reklamları. -yhn

*** İng. Hoş yerler. -yhn

yani” tam da “Prometheusçu utanç”ın varlığında yatıyor; yani böyle bir şeyin olması gerçeğinde. Bir bakıma, “utancın verdiği utanç”tır, “yinelenmiş utanç”tır. Bu yönüyle belki de “Prometheusçu utanç”ı telafi etmenin ilk aracıdır.

27. Hatta bu diyalektik süreci abartıp daha da uca - büsbütün sanal bir kurguya - götürmek felsefeyle ilgili bir romancıyı cezbedebilirdi. Şöyle ki MacArthur’un öç alma girişiminin esas itibarıyla sonuçsuz kalmaya mahkûm olduğunu, kendisini Pirus Zaferi’nden başka bir şeyin beklemediğini, çünkü holdinglerin yönetiminde, makine işi kehanetin fermanının, en az savaşlar kadar vazgeçilmez olduğunu er geç kavramak zorunda kalacağını; yani kendilerinden öç almak istediği o yaratıkların fermanına tıpış tıpış icabet edeceğini; öylelikle aygıtların eline yeterince, oh olsun deyip MacArthur’u aşağılama ve onun tatmin olma hevesini kursağında bırakma fırsatı geçeceğini bizlere gösterirdi doğrusu. “Prometheusçu utancın diyalektiği”ni bu boyutta ele almanın yeri burası değil.
28. “Merci” (özellikle utancın tarihsel anlamda geç ortaya çıkmış varyantları) çoğu kez “insanın bizzat kendisi” olduğu için, utanç üç türlü dönüşlü olabilir: İnsan, utanır; *halinden* utanır; *kendisinden* utanır.
29. Aslında “negatif içlemsel” olan *çekingenlik*, merciden kaçmayı sürdürmek yerine büsbütün korkuyla ve uzaktan ona boyun eğdiği ya da teslim olduğu, yani bir bakıma yüzünü ona döndüğü anda *pozitif dini bir çekingenliğe dönüşür*; yani titrek bir hürmet (“tremendum” karşısında) anlamında “çekingenlik” olur çıkar. Hürmet eden “orada” olduğu halde merci önünde “hiçe sayıldığı” için, işte o çekingenliğe “utanç” karakterini kazandıran “kimlik arızası” ortaya çıkar.

30. Özgürlüğün veya tutsaklığın ya da gurur yahut utan-
cın felsefesi olmayan bir refleksif (yani kendini bizzat
keşfeden bir ‘ben’ olgusundan yola çıkan) felsefe düşü-
nemiyorum. Utancı konu alan felsefelerde özdeşleşme
karaya oturur; gururu konu alanlardaysa “beni”, “ben”
tarafından ya işgal edilir ya da oluşturulur veyahut res-
men yadsınır.
31. Bkz. yazarın “Pathologie de la Liberté” adlı makalesi, s. 28.
32. *Varlık ve Zaman*’ın girişinde “varoluş”, kendindeki
“kim?”i sorduğunda, üstelik tam da bu soruyu sorma-
sıyla “ben”e sivrildiği, kendini değil de bir “zamir”i
önünde hazır bulduğu halde, tutar “id”liğini keşfeder.
Varlık ve Zaman’daki (teorik ontoloji formunda dile ge-
tirilen) edim, sistematik bir utançla mücadele girişimi-
dir hakikaten; utanan “ben”in “id”-oluşun verdiği utan-
cı alt etme ve “bizzat kendisi” olma çabasıdır.
33. İnsanın en başta, hatta sırf, “dahlinin bulunduğu” cü-
rümlerden utandığı yolundaki alışlagelmiş varsayım,
meselenin çarpıtılmasıdır resmen. Şu demin değindi-
ğimiz ölçüsüz özgürlük talebini belgeler. Çünkü bu
talebiyle insan, özgür olmamanın verdiği (utancı sim-
geleyen) acıyı kendine mal etmeye, böylelikle onu “ce-
zanın acısı” biçiminde, olduğundan farklı göstermeye
ve kullanmaya çalışır. İşin doğrusuysa, bir edimden
utanılmasının nedeni, söz konusu edimle, merciin gö-
zünde olunmaması gereken bir nitelikte olunmasıdır.
Utanca, pek de öyle somut suç oluşturan bir durumun
yol açmadığını, haksız bir suçlamayla karşılaşılınca da
utanılmasından, hatta asıl tam da o zaman utanılmasm-
dan anlıyoruz. Böylesi bir durumda utanmanın nedeni,
kişinin incitici bir şekilde şu ya da bu cürmü işlemiş
olabileceğinin düşünülmesi değildir - gerçek olamaya-
cak kadar narin bir varsayım bu -, aksine tam da başka-

larının gözünde, yani toplumsal açıdan fiilî olarak suçlu görülmedir. Özetlersek, suç yüzünden utanılmaz; tersine ‘ne’den utanılıyorsa o suç olur. “*Utaniyorum - o halde suçluyum*”, “*Suçluyum - öyleyse utanayım*”dan daha geçerlidir. Dikta rejimlerinden biliyoruz yüzlerce örneğini, edim ya da es geçmelerin (hatta esasen ahlâki gerekçelerden kaynaklananlar dahil) mahkeme jürisi önünde hesabının verilmesi gerektiğinde utanç motifleri halini aldığı; bu utanç nöbetlerininse yalnızca jürinin değil, failin de suçun işlenmiş olduğu kanaatine varmasına yol açtığı su götürmez bir gerçek.

34. Bkz. § 2, 2. İtiraz.

35. Freud’un “doğum travması”nı keşfetmesinin felsefi açıdan önemi ne denli vurgulansa yeridir. “Dip”ten koparılmaktan daha dramatik ne gelebilirdi ki hayatın başına? Kullandığı dil, bu yüzyılın doğa bilimlerinin kelime hazinesiyle ne denli maskelenmiş olursa olsun, Freud’un dikkat çektiği duyguların (“okyanus duygusu”, “ölüm dürtüsü”) hemen hepsi metafizikseldi. Aynı saptama, doğum travması - ne denli kamufle edilmiş olsa da bu kavramla Freud *bireyleşmenin şokunu tanımlamıştır* - için de bir o kadar geçerli. “Utanan kim?” sorumuza benzer şekilde, bu travmanın öncesinde sorulması gereken şu olmalıydı: “Burada şoke olan gerçekte kim?” Bireyin kendisi mi? Yoksa daha çok - şoke eden, bireyleşme süreci olduğuna göre - henüz-individuasyonunu tamamlamamış yaşam mı? Birey, bu sarsıntının yalnızca mirasçısı değil midir? Bu sarsıntıyı, birey olmanın asla üstesinden gelinebilmemiş acısı olarak yaşamı boyunca yanında sürüklemeyebilir mi? Bana öyle geliyor ki Freud’un meseleye bakışı da farklı değildi. Nitekim “ölüm dürtüsü” dediği şey, sonuçta bireyin, birey-olmanın verdiği eziyetten kurtulma özleminden başka bir şey değil.

36. Bu utanç-kuramını ilk olarak “Pathologie de la Liberté”de dile getirdim. Orada “kökenin dışına ani sıçrayış” ifadesi yer alır.
37. Nihayetinde belki de en temel utanç olan metafiziksel utanç da - yani bireyin, evrensel açıdan yakışık alacağı biçimde esasın bir parçası olmak varken, birey olarak, tekil niteliğiyle “dip”ten çekilip alınmış, oradan çözülmüş olmaya ve “evrensel istisna” biçiminde varoluşa katlanmasının verdiği utanç - bu tip utanç kategorisindedir. Bu utancın denklemi şöyle: Aidiyetsizlik = münasebetsizlik = itaatsizlik. Anaksimandros ve (Hölderlin’in dram figürü) Empedokles bunun baş tanıklarıdır. Bizdeki spekülâtif çekincelerin esamesinin okunmadığı Molusya’da geçerli bireyselleşme metafiziğinde dobra dobra söylenen şey şudur: “Dünya’nın temeli, bireyselliklerinden, yani birey kalıbına girerek kendinden uzaklaşmış olması olgusundan ötürü utanç duyar.” Bir de (Spinoza’nın ünlü formülüne benzer): “Birey”in acısını çektiği utanç, “yaşamın temeli”nin individuasyonlar yüzünden duyduğu utancın bir parçasıdır sadece. “İd” işte.
38. Şu “sinestezi” denen şeylere, yani farklı duyu alanlarının özellikleri arasında sonradan kurulan sözde bağlara kafa yormaktan daha gülünç bir felsefi uğraş tasavvur etmek zor. Bu fenomenlere şaşırınlar, ağaç dallarının tek bir gövdede toplanmasına da şaşırsınlar derim. Felsefi sorun olan şey, niteliklerin nasıl “bir araya geldiği” değil, başlangıçta özgüllük-öncesi bir niteliğin nasıl olup da özgül duyu nitelikleri halinde dallanıp budaklandığıdır.
39. Kitabımı tamamladıktan sonra Walter Benjamin’in Baudelaire üzerine o harika denemesinde (Yazılar, I. Cilt s. 460, Suhrkamp Yayınevi, 1955), bu karşılıklı görünür-

lüğü, “Aura” kategorisini ele alışı bağlamında belirgin bir şekilde işlediğini, benim burada iddia ettiğim şeyi çok önceden dile getirdiğini keşfettim. Yine orada (s. 462) Valery’nin rüya algısına ilişkin açıklaması da var. “Rüyada olan şey bir denklemdir. Benim onları görmem gibi, gördüklerimin bakışları da benim üzerimdedir.”

40. Bu amaçla folklorik tekdüzelik unsurlarını devam ettirmek, makineye, özel bir oh olsun duygusu veriyor.
41. Ne yazık ki sanat tarihinde farklı çağlarda yüzün önemi-ne ilişkin dikkate değer bir araştırma yok. Olsaydı, benzer türden “yüzü gözden düşürme” eğilimlerine eskiden de rastlandığını ortaya koyardı. Tüm yüzleri benzer ve aynı zamanda (Bassano ve Greco’da barizdir bu) gereğinden fazla küçük göstermeye meyilli Maniyerizm akımını örnek verebiliriz. Keza Barok’ta da bariz portreler dışında, sağa sola uçuşan kostümlere dönüştürülmüş insanlar, yüzlerinden çok daha fazla önemsenir. Yüzün, o zamanlar da bireysel olmayan iki gücün insanı kurban seçmesinden ötürü mü değersizleştiğini, burada ele alamıyoruz. Ancak söz konusu çağın, aynı zamanda gelişmekte olan doğa bilimlerinin ve Karşı Reformasyon’un çağı olması dolayısıyla, acımasız bir realizmi ifade eden sanatını, yontulmamış doğaüstü coşkunlukla - hem de sürekli çatışma halinde - birleştirmiş olması akla yatkın olasılık.
42. Örneğin, uymacı bir tarzla makinelerle çalışan bireyin zamanının, öznenin (tüm modern zaman felsefelerinde en doğal şey kabul edilen) geri döndürülemez biçimde ilerleyen zamanıyla hiç ilgisi kalmamıştır artık. Bu zaman, daha çok, çevrimseldir, durmaksızın yeniden başlayan aygıt devinimleriyle eş süreli, çok küçük zaman etaplarından oluşur; saniye ibresinin gösterdiği zamana benzer; şu var ki saattekinden farklı olarak devirler ayrı-

ca sayılmaz. Tekrarlar, yalnızca çalışmanın başında, ilerleyen zamanın daha geniş ırmağında akıntıyla “birlikte yüzerler”; bir de yalnızca bu ısınma devresinde sıkıcıdır; yani geri döndürülmez zaman akışı henüz güçten düşmemişken - ki bu da kısa bir süre sonra gerçekleşir. - İş bir ısındı mı da tekrarlar ardılıktan uzaklaşırlar âdeta, sıra oluşturmayı bırakırlar. Soluk alıp vermele- rin sıra oluşturmamasına benzer bu (soluk alıp verme süreklidir ama sayısı bilinmez). Öylelikle tekrarlar da sıkıcılığını yitirir. Tabii bu, ilginçleştikleri anlamına gelmiyor, sadece zamansızlaşırlar. O kadar ki, mekanik bir şekilde çalışan işçi, iş bitiminde sıklıkla şaşkınlığa uğrar, zaman ölçütü gaspedilmiş olduğundan, işe daha yeni başladığı duygusu hâkimdir çünkü. Tıpkı rüyasız bir uyku sonrası uyanan birinin çoğu zaman daha de- min uzanmış olduğu kanısına kapılması gibi. Zamansal- lık, öznenin ayırıcı özelliklerinden sadece biri değil de asıl (Heidegger’in başyapıtının adında formüle edildiği gibi) belirleyici karakteri şeklinde görüldüğüne göre, ki Kant’tan beri yaygın anlayış budur, makine işçiliğinde zamanın “dumura uğraması” olgusunu, rahatlıkla, öz- neliğin “dumura uğraması”mn semptomu olarak nite- lendirebiliriz.

43. Evrenselleşmeye başlayan bu dil körelmesinin prelüdü- nü daha önce gördük bu arada. 50 yıl telefonlaşmanın getirdiği, mektup sanatındaki körelmeydi bu. Hem de öylesine etkin biçimde ki yüz yıl önceki ortalama eği- timlilerin birbirine yazdığı mektuplar, biz bugünün in- sanlarına hepten, özenli sıcak ilgi ve enine boyuna ileti şaheserleri gibi geliyor. Ancak bu gelişmenin dumura uğrattığı şey - insanın özlülüğü, özlü anlatımıyla doğru orantılı olduğu için - yalnızca ifade inceliği değil, insa- nın kendisidir de.

44. İrrasyonel tiplerin, konuşulan dilin, yaşadıklarımızın yoğunluğuna ve derinliğine yetişemediği yolundaki ağlamaklı ve kurumlu yakınmaları ne denli yersiz. Yoğunluklarıyla ve derinlikleriyle boy ölçüşebileceğimizi hiç sanmadığım, geçmişin önemli kişilikleri, dilleriyle, yaşam serüvenlerinin pekâlâ dengiydiler, konuştuklarının gücü en uzak köşelere dek uzanıyordu. Dilin yetersizliği, söylemenin bekleneni verememesi gibi şeylerin konusu, ancak çok sonradan, hep son söyleyeceklerinden önce geçmiştir. Her halükârda, söyleyecek pek bir şeyi olmayanlar, kıtlıklarını görünce, işi aceleye getirip hemen taşkınlığa vurur, yoksulluktan zenginlik çıkarırlar; bir o kadar da kendi yaşadıklarının nasıl da renkli olduğunu kanıtlama peşinde, dilin iflasını böbürlenme gerekçesi sayarlar. Gençler, ‘anlatılamaz’la bir çırpıda hallediyor meseleyi. Günümüzde asıl sıkıntı ve bocalama yaratan şey, sözde yoğunluğumuzu ve derinliğimizi “bıktırana dek anlatabilecek olmamız” değil, tam tersine, yaşamımızın zengin içeriğini (o da varsa tabii) eritmeye, derinliğimizi de karaya oturtmaya meyilli oluşumuzdur. Çünkü kendilerine dil servisi yapılmış varlıklar olmakla birlikte konuşmayı unutmaya başladık.
45. İnsanın, içine yerleşip gerçeklerle göz göze gelmekten kurtulmasına yarayacak “fildişi kuleler” inşa etme fikri, adamakıllı köhne kalıyor artık. Gerçeklik tarafından, bu tür kulelerin inşasına çoktan girişilmiştir. Gerçeklik, bu işte mal sahibi ve yüklenicidir. Oralarda, ondan kaçmış sığınmacı sıfatıyla değil, bizzat bu gerçekliğin, fildişi kulelerine tıktığı zorunlu kiracılar olarak oturuyoruz böylece. Bizi bu kulelere yerleştirmişse, fantastik, tamamen farklı, resim gibi bir dünyaya yüzümüzü dönelim diye değil, kendisinden haberdar olarak yaşamamız

içindir. Ama tabii gerçek halinden değil, sahte olanından; bu sahte olanı “kendisi” sanmamızı canıgönülden ister. Bizi bu kulelere kapatması, bir bakıma, görünüşte kendini bize göstererek dikkatimizi ona değil de başka tarafa yöneltmemiz içindir. Dikkat dağıtma işini ise elbette son derece gerçekçi bir maksatla hayata geçirir, yani sahte görüntüsüyle bizi etkileyip belirlemektir hedef; başka deyişle kendi insani gerçekliğimizi olabilecek en kullanışlı hale getirecek şekilde çalışır üzerimizde. Buna direnenleri “içine kapalı”, itaat edenleri ise “dışadönük” olarak adlandırır.

46. “Ayağımıza gelen Dünya” düşüncesine o denli alıştık ki, tellürik yolumuza çıkan her şeye ziyaretçi gözüyle bakıyoruz artık. Dün cengâver uçandaireler söz konusuydu, bugün Akyıldız’dan (Sirius) gelen insanüstü varlıklar.
47. Dünya’yı “hibe” olarak tanımlayan klasik formülasyona, onu insanlar için yaratılmış gösteren Yaradılış öyküsünde rastlanır. Modern idealizmlerin Kopernikçi düşünce-sonrası olması rastlantı değil. Bu idealizmler belli anlamda, tüm Kitab-ı Mukaddes’te yer alan ve Kopernik öncesi Dünya anlayışıyla barışık ancak Kopernik sonrasıyla uyuşmayan “bizim için”i her şeye rağmen kurtarma; bir bakıma desantralizasyona uğramış evrende alttan alta bir tür jeo- ya da antropo-merkezciliği sürdürme çabalarını temsil ediyorlar.
48. Bkz. yazarın “Recherches Philosophiques”de yer alan “Une Interprétation de l’Apostériori” başlıklı makalesi, Paris 1934.
49. Bu “Dünya’ya gelme”nin, fiziksel ‘Dünya’ya-geliş’ travmasının keza teknik araçlarla ortadan kaldırılmasının amaçlandığı bir dönemde ve aynı kültür coğrafyasında unutulmaya yüz tutması tesadüf olmasa gerek.
50. Artık otomobillere televizyon da takılmaya başlandı. Ör-

neğin 1954 Aralık ayından bu yana General Motors'un ürettiği Cadillac'larda olduğu gibi.

51. Ön hece "ent", kaldırıcı, yoksun bırakma fiillerini oluşturduğu için,* "entfremden/yabancılaştırma"nm anlamı aslında "yabancı yapma" değil, tersine "yabancılığını alma" olmalı. Terime, bu adapte edilmiş kullanıma ters anlamını yüklemeye çalışmak nafile bir çaba olurdu. O yüzden bu çift anlamlı ifade yerine, bundan sonra, Brecht'in belli bazı sahne efektlerini tanımlamak için dile kazandırdığı "verfremden/yabancılaşmak, yabancılaştırmak" sözcüğünü kullanacağız.
52. Aslen devrimci olan terime el koyan edebiyat ve gazetecilik, onu öyle iştahla, öyle yaygınlıkla kullanıyor ki, yaptıkları resmen, terimde teşhir edilen sürece bir içtenlik görünümü kazandırmak ve onu aykırılığından mahrum bırakmak. Fenomenin, yüz yıl önce iş, meta, özgürlük ve mülkiyetle ilişkili, yani devrimci bir içerikle literatüre kazandırıldığı artık anlaşılmıyor bile. Kavram, imaj sahibi olmakla kalmadı, aynı zamanda avangardçılığın kimlik kartına dönüştü âdetâ. Modern sanat yorumcuları arasında iddialı olup da bu kartı taşımayan yok gibi. - Bilerek ya da bilmeyerek, terimin bu yaygın kullanımının bilançosunda, 'yabancılaşma'yı ahlâki ve işi skandala vardırان dikeninden etmek, yani (sözcüğün dilsel açıdan yerinde kullanımıyla) yabancılaştırmak var. Düşmanlarından öğrendiklerini zimmetine geçir ki mirastan mahrum kalsınlar. - Bu (kavramı) zararsızlaştırma sürecinin kökeninde şunlar yatıyor: (1) Yirmili yılların sonlarındaki Alman sosyolojisi (Karl Mannheim). Bu sosyolojinin marifeti, Marksizmin kavramlarını tek tek kırıp çıkarmak, başka bağlamlara

* "Enthüllen: Örtüsünü kaldırma" ya da "entflecken: Leke çıkarma" gibi.
-çn

ya da gündelik yaşamda konuşulan dile monte etmek ve böylece etkisiz hale getirmekti. Otuzlu yılların başında Fransa'ya taşınan akım, kırklı yıllara varmadan Amerika'da da yayıldı. (2) Bir süreliğine komünizmin müttefiki olan ve Hegelleştirici tabir paçavralarıyla süslenmeyi seven sürrealizm. Terimi dillerine dolayanların belli ki dünyadan haberleri yok, çünkü otuzlu yılların papağanlarını taklit ediyorlar. Gözde tabirlerini kime borçlu olduklarını bir bilselerdi, içlerinden bazılarının ağzı bir karış açık kalırdı herhalde. “Yabancılaşma” kavramının bugünkü kullanımına ilişkin bu üstünkörü düşünüp tartma dahi karşı yönde işleyen dönüşüm sürecini gözler önüne seriyor: Yalancı içtenlik ve yalancı teklifsizlik. Ancak bu süreç öyle bildiğimiz sözcük şablonlaştırmalardan değil. Görünüşte aşinalığı hedefleyerek saldırdığı şey terminolojiyle sınırlı değil. Ganimet, bilakis Dünya, hem de her şeyiyle Dünya. Misyonunun ‘yabancılaşma’ninkinden aşağı kalır yanı yok. Nasıl ki yabancılaşma, bildik ya da mahrem ne var ne yok hepsine el atıp Midasvari bir tarzda, içtenliksiz, soğuk, materyal ve resmi bir şeye çeviriyorsa, yalancı teklifsizlik de uzak ve yabancı tüm şeyleri yakalayıp yalancı mahremliğe dönüştürür.

53. Örnek vermeden önce profilaktik bir vurguyla, “sıradanlaştırma” dediğimiz şeyin, - her ne kadar bazen iki kavram arasındaki sınır silinir gibi olsa da - “popülerizasyon”la örtüşmediğini belirtelim. Sıradanlaştırma, ele aldığı şeye temelde laubali yaklaşır, tüketicinin zarar görmesinden ve mağduriyetinden çıkar sağlarken, sağcı popülerizasyon, tüm diğer sağcı öğretiler gibi sadece öğrenilmesi gereken konuyu değil, konuya saygı duyulması gerektiğini de öğretir.
54. Bir televizyon sergisinde, yan salonda skeç yapan ve

aynı anda da görüntüsü yedi ayrı televizyona yansıyan bir oyuncuyu seyredip dinleme gibi tuhaf bir durumla karşılaşmıştım. Işın dikkate değer yanı (1) oyuncunun göz açısından yedi özdeş kardeşe bölünmesi, ancak hiç bölünmeden iki salonda da çınlayan tek bir sese sahip olması; (2) görüntülerin orijinalden daha doğal gelmesi, çünkü oyuncu röprodüksiyonlara doğallık kazandırmaya uğraşmakla meşguldü; ve (3) (bu ilginç olmanın da ötesinde fena bir durumdu) oyuncunun yedi farklı gösteriminin ürkütücü gelmemesiydi. Artık bir tek seri üretim mallarına yönelik beklentilerimize bu derece bir doğallık hâkim.

55. Bilinçaltında yer etmekten öteye gidemeyen vakalar, bedenimizde olup bitenler dahi, “aktüel” olmaktan çok simultanedirler. Bu ise “halihazırda” olmamanın, bilerek yapılan bir şey olması gibi bir nedenden kaynaklanmaz. Aksine, önemsiz oldukları için “somutluk” kazanmazlar.
56. Bir tümörü, kendine özgü bir hastalık, yani organizmanın merkezi gücünün, hücrelerin tümünün itaatkârlığını sağlayamadığı, hücrelerin, başına buyruk türemeye başladığı durum diye nitelemekte yanlışlık yoksa, burada ele aldığımız tek tek fonksiyonların bağımsızlaşmasının, tümörün psikolojik benzeri olduğu söylenebilir.
57. Bu konuda bkz. Beckett, *En attendant Godot*. Beckett bu yapıtında figürlerine sık sık ayakkabılarını çıkarttırıp giydirerek, boşta kalan ellere meşgale bulur.
58. Aynı zamanda da “edilgen simultanelik oyunu”nun arka planında, tamamen tahrif olmuş vaziyette maksimum performansın ve ekonomi düsturunun çalışma ideali durur. Boş zamana uyarladığımızda bu şu demektir: Büyük bir gayretle, mümkün olduğunca çok sayıda boş zaman uğraşı gerçekleştirilmeye çalışılır; “fun” olan ne varsa hepsi birden aynı anda: Bulmaca çözmenin yanı

sıra sakız, yani sıra radyodaki müzik vb. vb. Yoksa boş zaman heba olur gider çünkü.

59. Bu, cinsel uyarımların hileli tahriki ve boşluğa dökülüp giden yedek tatminleri ayarlama işi, bugünkü hayatın çok farklı bir dalında gayet doğal sayılan bir âdeti hatırlatıyor. Bu denli farklı iki organizasyonun temelini oluşturan ilke özdeş. Bilindiği gibi, damızlık boğaları ineklere sevk etmek yerine şu “dummies” denen şeylerle, yani taklitlerle çiftleştirmek artık alışlagemiş bir yöntem. Taklit (attrappe) sözcüğünün kökeni attraper = yakalamak; “trap” tuzak demek. Boğalar tuzağa düşürülüyor yani; resmen “faka bastırmak” oluyor bu. Çünkü dürtülerinin, işlenmemiş haldeyken tam bir savurganlıkla, yani aşırı verimsiz çalışması; hayvansal reproduksiyon sürecinin, endüstrinin reproduksiyon idealinin gerisinde kalıp rezil olmuşluğu söz konusuydu. Dürtü ele geçince, yani “taklitten” ibaret olunca da bu durum ortadan kalkıyor. *Özetle taklit, meta üretiminin hizmetinde bir sahte gerçekliktir.* - Bu örnekte, et endüstrisinin hizmetindeki bir sahte-etten söz edebiliriz. - Benzer şekilde işte, insanların şimdiye dek çarçur olup giden duyguları da artık endüstrinin hizmetindedir. Endüstri, bir partnerin yokluğu nedeniyle duyguların suyunun çekildiği durumlarda, partner taklitleri üreterek yeni duygular yaratmakta, çünkü bu duyguların da yine yeni başka taklitler isteyeceğini, böylelikle kendisinin işlerinin tıkırında gideceğini biliyor.

60. Her halükârda salt teknik değişiklik seçeneklerinin cazibesine karşı koymak bazen öyle zor ki, arzu edilen toplumsal işlev zerrece çoğalmadığı, hatta kesintiye uğradığı halde bu değişiklikler hayata geçiriliyor. Öte yandan büyük endüstri dallarının, çoğu kez bu teknik yenilik önerilerini satın aldıklarını ve uygulamaya ko-

nulmasını frenlediklerini biliyoruz. Tekniğin tarihi, dış-tan bakınca dizginsiz bir gelişmenin görüntüsünü sunsa da aynı zamanda “bastırmalar”ın da tarihidir.

61. Longinos’tan bu yana felsefeyi meşgul eden büyük sorunla kıyaslandığında, “küçük” sorun neredeyse hepten ihmal edilmiştir. Bu konuda istisnalardan biri, bir bakıma Rokoko motiflerini farklı bir formülasyonla tekrarlayarak âdeta küçük olanı güzel olanla aynı kefeye koyan genç *Burke* idi. Bu eşitlemenin temelinde yatan deneyim, küçük = zararsız = kolay elde edilebilir = korunmasız = dokunaklı = hoş = özgürlüğümüzü kısıtlamaz, şeklindedir. Görünen o ki bu “güzellik”le - tanımında, en azından modo negativo “özgürlük” de yer aldığı için - Kant’ın güzellik anlayışı arasında belli bir afinite var. Kant açısından, büyük olanın, yani bütün insani orantıların üstünde “azametli”nin, “güzel”e zıt bir kavram anlamına geldiği düşünülürse bu daha da net anlaşılır. Bugünkü estetikte; şirinliği, ciciliği ve zararsızlığı nedeniyle, insanlığın hatırı sayılır bir yüzdesi açısından biricik estetik kategoriye oluşturmaya karşın, küçük olana, hemen hemen rastlanmaz.
62. Şimdilerde ısrarla savunulan, hakikatin hükme taşınmasının eo ipso hakikat kavramının çarpıtılması olduğu yolundaki tezin - “hüküm”den anlaşılan şeyin, kavramın asıl anlamı yani “haber” olması durumunda - galiba sınırlanması gerekiyor. Haber işleviyle, yani gaibi, gaip olana göre davranacak şekilde düzeltme, yani gai-be hazır bulunan muamelesi yapma özelliğiyle hüküm, önemli ölçüde bir “gizli olanı açığa çıkarma” işi başarır. Salt, iletilerin değiş tokuş edilmesi, yani konuşmak, Dünya’yı açar; insanlığın toplumsal gerçekliğini salt bu değiş tokuş belirler; nihayetinde mantıksallığa yaraşır bir “genelliğin” dayanağı da salt bu değiş tokuştur.

63. Açıkça sabun tozu ya da benzin reklamı olarak boy gösteren yayınlar üzerine konuşmaya değmez.
64. On dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başının yarattığı ve “dünya görüşü” diye adlandırdığı tuhaf yapıtlar, bugünkü “uyarım modelleri”nin zararsız ve utangaç kabataslaklarıydılar. Bu nitelikten ibaret olmayan hiçbir “dünya görüşü” canını kurtaramadı. Sadece, belirgin bir şekilde uyarım modeli olarak kendini kabul ettirenler varlığını sürdürebildi. Günümüzün uyarım modelleriyse çoktandır dünya görüşü görüntüsü vermeyi de bıraktı. Bu görüntüyü - gereksiz bir lüks olarak tabii - yine de sineye çektikleri olursa, ondaki akademik dünya görüşü özelliğini damıtıp çıkarmayı ihmal etmezler.
65. Öldürülmüş milyonlarca insanı düşünmek, doğrusu pek de öyle kolay becerilecek bir şey olmadığı için, sonradan dank eden, bu toplu imhanın figürlerden ötürü ya da figürleri temsilen gerçekleşmiş olabileceği düşüncesinin bizi daha fazla dehşete düşüreceği söylenemez. Hiçbir şey, hümanizmin yükseldiği inancıyla büyütülmüş bizlere bir zamanlar çok doğal gelen şu, insancılığın, kurban edilmek istenen insanın figüratif anlamda hayata geçirildiği tarihsel anda, yani İshak’ın yerini koçun almasıyla başladığı temel düşüncesini, şimdi de figürlerin yerine insanların kurban edildiği gerçeğinden daha fazla hayal kırıklığına dönüştüremezdi.
66. Öte yandan bunun, karikatür ve hiciv dergilerinin uluslararası çapta düşüş yaşamasıyla da ilgisi var. İktidarlarla dalga geçme - ki gerçek karikatür sanatı daima budur - nazik bir mesele oldu. Stürmer’deki çizilen şeylerin karikatüre ya da hicive benzer bir yanı yoktu, çünkü kurbanlarını mağdurlardan seçiyordu.
67. Bu yalanın model kurgusu, yapısal açıdan günümüzün

tüm karşı devrimlerinin modeline tekabül ediyor. Karşı devrimler esas itibarıyla, hedef aldığı güçlerin yardımıyla amacına ulaşır.

68. Durumun böyle olması günümüzde genelde kabul görmektedir. Ancak öyle Marx'm ele aldığı gibi felsefi öneme sahip bir olgu olarak değil. Çünkü Marx'ın "ideoloji" dediği şey, "idealizm"le, Hegelci "efendi-köle şeması"nın kendine has harmanlanmasıyla oluşmuştu. Hegel'e göre "ideoloji", sınıf bilincine sahip olmayan kölenin eo ipso "dünya" saydığı, efendisinin dünya görüşüydü; diğer bir ifadeyle aslında kölenin mülkü değil de onun malikinin mülkü olan görüştü. Bir çağın hâkim felsefesi, daima, o çağdaki hâkim sınıfın felsefesidir şeklindeki teziyle Marx da farklı bir şey söylemiyordu. Bu şemayı, günümüzün kitlesel toplum koşullarına sorunsuzca uygulamak pek mümkün değil haliyle. Çünkü her meta, bu ister sigara olsun ister film ya da dünya görüşü, daha baştan maksimum satışı vadedecek şekilde üretiliyor; yani tüketicinin gerçek ya da sözde istekleri daha baştan dikkate alınıyor. İkincisi, üreticiler, ürettikleri malların (sigaraların, filmlerin, dünya görüşlerinin) aynı zamanda tüketiciliğine de ortaktırlar. Bunun diyalektik sonucu da "hâkim sınıf"ın sadece kendisi için değil de yığınlar için ürettiği seri üretim mallarınca da biçimlenmesidir. Hegelci "efendi kölenin kölesi haline gelir" formülasyonunun yerini "efendi kölelerle birlikte köle olur" alır.

69. İnsan için öngörülen basmakalıplık yükümlülüğü sıklıkla, verili ahlâk normlarıyla ilişkilendirilerek gerekçelendirilir. Basmakalıplığa direnen biri örneğin, "gayriHristiyan" ya da "antidemokratik" diye damgalanır. Buradaki "düşünce silsilesi" şöyledir: Dahil olmayanlar, hadlerini bilme eksikliklerini, haliyle de gayriHristi-

yanlıklarını ifşa ederler; ya da dertleri özel muamele görmektir, yani ayrıcalık sahibi olmaktır. Link'in ünlü *Dine Dönüş* kitabında örneğin, evlere servis edilen hazır vicdan azabını kemirmek yerine bizzat vicdanını sorgulayanlar, "içine kapanık" yani sosyal açıdan hastalıklı olarak değerlendirilir. Dini broşür falan olmaktan uzak ve 1936'da büyük yayınevlerinden birinde 9 ayda 18 baskısı yapılmış, İsa'nın "dışadönüklük" örneği olarak sunulduğu bu kitaba ilişkin bkz. "Zeitschrift für Sozialforschung (Toplumsal Araştırmalar Dergisi)", 1938, 1. ve 2. sayıdaki söyleşim.

70. Bu ödeme usulüyle birlikte, arzın buyruğuna boyun eğmeyle başlayan özgürlükten feragat sürecinin bir eksiği kalmıyor artık. Kalan meblağı borçlanan alıcı artık kendini hep borçlu hisseder, üstelik sadece tedarikçiye karşı değil, teslimatı yapılmış mala karşı da. Zilyetliğini henüz hak edilmemiş bir şey olarak görür; ancak malı kullanmakta olduğu için de onunla bağımsız olmayan bir ilişki içine girer. Elinde bulundurduklarıyla halihazırda lükse kaçtığı için bundan sonraki yaşamında, eriştiği yüksek standardı korumak amacıyla, daha fazla çalışmak zorundadır. Böylelikle herhangi bir şekilde kendine gelme şansını nihai olarak yitirir.
71. Bu aksiyom bir ölçüde, titiz doğa bilimleri yoluyla geçerlik kazanmıştı zaten. Doğa bilimleri açısından dahi "hakikat olan" yalnızca aynı koşullarda hep yeniden oluşandır, yani kurallara uygun olandır. İlke şöyle tanımlanabilir: "Tekrarlayamadığım hiçbir şeyin varlığını tanımam." 19. yüzyıl mürekkep yalamışlarının ("mucizeler"le eşdeğer tutulan) din karşısındaki, doğa bilimcinin tarih karşısındaki kibri, varlığın, çoğulla ya da kuralla eşitlenmesinden başka bir şeye dayanmaz.
72. Tek örnek bir objenin, örneğin bir sanat yapıtının mül-

kiyetini elinde bulundurma, belli ki bir değer, daha doğrusu, zenginliği kanıtlayan ve aristokrat bilinci bahşeden bir tekeli ifade ediyor. 'Inkunabel'lerle seri üretim malları artık birleşik bir hayat sürüyorlar. Ürünleri makineleşmeden ne ölçüde nasibini alıyorsa, fabrikatör de yaşamını bir o kadar eski yapım şeylerle süslemeyi seviyor.

73. Fotoğrafçılığın kendine has oluşu ve yine kendine has bir hayranlık uyandırışı, günümüzün başlıca aktivitelerinden ikisini, röprodüksiyonu ve edinmeyi bir arada içermesinden kaynaklanıyor anlayacağınız. Bunun yanı sıra edinme işini bu şekilde gerçekleştiren, oltayla balık tutan birinden ya da bir avcudan farksız, sadece araç-gereç için para ödüyor; çünkü edindiği şey (yani görüntü) bedava hizmetinde... ki günümüzün alım-satım dünyasında masalımsı bir istisna sayılır bu. Deklanşöre basmanın İngilizcesinin "to shoot" olması - sanki fotoğrafçının teması bir av hayvanıymış gibi - rastlantı değil. Fotoğrafçılığın hayranlık uyandıran bir yanı da şudur: Edinme ve fun bir aradadır, yani, boş zaman uğraşdır; boş zaman cahilinin işini kolaylaştıran, görünüşte bir uğraş, sıklıkla da âdeta bir iş izlenimi uyandırıp göz boyayan, kısacası *hobi* olarak gerçekleşen bir şeydir. Öte yandan ama, hobi, görüntüselliğin sorunlar sepetine dahildir, çünkü iş taklidi yapan bir dinlenme edimidir, hatta iş yorgunluğunu unutmak için yapılan bir iştir demek daha doğru. Tüm bu sözünü ettiğimiz belirtilerin arasındaki bağlantıyı özellikle kurgulamamıza hakikaten gerek yok; dikkatle bakana hemen kendini ifşa ediyor çünkü.

74. Çok o kadar çok ki. Çok gereksiz çok fazla su akıyor gecedен.
Çok fazla, sahiden çok fazla Dünya yapılmış,

çok fazla kıyı var, adının geçmesini isteyen,
çok fazla rüzgâr, esip heba olan -
Kim sayacak bu kadar şeyi ya da övecek?
Hangi kartograf işaretleyecek o anonim
mercan kayalarını, deniz dibinde duran,
kimsenin görmediği damarlarını altının,
kendilerine bir ad gereken yıldız figürlerini -
anlamsız, alay konusu ve peyda olmak için bunca
fazladan bir sürü şey.

Hiçbirini ıskalamayıp var olan her şeyi
tek tek sayacak biri çıksaydı bile -
sonunda onu kim sayacak peki,
kim geçecek onu listelere?
Minnettarlık mı kalır? Kulak verecek biri mi olur?
Kendisi de fazlalık! Övgüler boşlukta cınlar!
Çok fazla! Kapatın perdeyi
indirir yelkenleri!

(“Hummalı Kolomb”dan alınmıştır)

75. Bu sözcüğün anlamı öncelikle “teslim etmek”, “feragat” gibi bir şey; yani tanınıp onaylanan somut bir şeyin üstünlüğü karşısında geri çekilmek, yerini ona bırakmak. Ona teslim oluyorum. İkinci bir aşamadaysa bu tutsaklık, en azından kısmen, aşılr. Kült ve felsefi sistem, üstün güce, ona ait bir mekân, ona ait bir konum sağlamanın araçlarıdır; bu konumda yerelleşen üstün güç tasvip edilmekle birlikte sınırlanmıştır artık. İlah kendi tapınağının tutsağı, kakov kendi sistematığının mahkûmu olur. Bugünse aynı sözcük, sadece ve sadece, bir şeyi benim elimin altında olacak ya da beni rahatsız etmeyecek şekilde bir yere koymak, anlamına geliyor. Bir şeyi yerleştiriyorum.
76. Rilke’nin genç yaşlarda yazdığı (1904) bir mektuptan alınmış bu dikkate değer cümle, şekli olan tüm mad-

delerin ortadan kalktığı eskatolojik durumun farklı sözcüklerle ifadesi gibi hakikaten. Nitekim Rilke, bize, hayli abartılı ve imalı bir tarzda yıllanan şarapları ya da kuyum işçiliğini, yani hem eğlenceli hem atipik üretim süreçlerini hatırlatırken, o eskatolojik duruma yol açtığını düşündüğü üretim sürecini hasıraltı etmekte ya da aklımızdaki çağrışımları pozitif yanlış bir tarafa yönlendirmektedir. Oysa hülyası, Yeryüzü'ndeki doğal kaynak ve hammaddelerin tümünden ırzına geçilmesinden başka bir şey değil. Simyacı işi, Dünya'yı altına bulama tasarımlarının kendisine bulaşmış olmasının nedeni bu tür düşüncelerin ekonomist ontolojinin beklentilerini çağrıştırmasıdır. Gerçekten de buna benzer cümlelerin, özellikle de Nietzsche'nin, (Erich Heller'in haklı olarak işaret ettiği gibi, alıntıladığımız Rilke cümlesinin neredeyse birebir temelini oluşturan) "Apollon" fikrinin, ekonomi ontolojisi arka planı da hesaba katılarak yeniden yorumlanması gerekir. Nietzsche'nin, "madde ve biçim" kavram çiftine ilişkin tartışmayı, mitleştirici etkisi olan "Dionysosçu" ve "Apolloncu" güç çiftini yaratarak tamamen yeni bir versiyona taşımış olması gerçeği, sanayileşme çağında "madde"nin (=hammadde dünyası) ve "biçim"nin (=ürün), eski dönem metafizikçilerinin hayal bile edemeyeceği, Dünya çapında bir anlam kazanmaya başladığı olgusu göz önüne alınmadığı sürece karanlıkta kalır. (Rilke metni, Erich Heller'in *Mirastan Men Edilmiş Akıl* adlı kitabından alınmıştır, Suhrkamp, 1954)

77. Varsayım hiçbir nedene dayanmamakla kalmadığı gibi, aynı zamanda bir antropomorfizmdir de. Üstelik kamufle olmakla da düzeleceğine acayipleşiyor. "Evsiz barksız" insan, bizzat var olmayı, korunma ve barınma ihtiyacının sorumlusu olarak görüyorsa; sırf var olmanın konduğu olmaktan çıktı diye kendini onun çobanı ya

da ev sahibi olması gerektiğine inandırmaya kalkıyorsa, bu işte bir acayıklık vardır sonuçta. Hayır, bir “ev” sahibi olmayı isteyenler daima ve prensipte sadece tek tek varlıklardır, bu ister salyangoz olsun ister insan ya da aile; sadece bağlantısız ve bireysel olan ister böyle bir şeyi; bu da işte bağlantısının kopukluğu yüzündendir. Koca Dünya’da korunmasız, yitik ve ancak bir parça yerinde yurdundadır. Özetle, Dünya’nın kendisinin asla böyle bir şeyde gözü yoktur, varlıkları da şöyle dursun. Onun ev arayıp bulmaktan başka dertleri var. Derdi var denebilirse tabii.

78. Soyut resim sanatının hatırı sayılır bir bölümü, bu türden *endüstri çağı melekleri*, yani düpedüz bedensiz şekiller yaratmakta. Güçlü konturları, resmedilen figürün oylumunu tamamen boş bırakan günümüzün bu çizimlerinin popülerliğini - tarz, salt artistik biçim hevesinden kaynaklanıyorsa eğer - anlamak mümkün değil.
79. Platon’a bu gönderme için bkz. elinizdeki derlemenin ilk makalesi - artık boks ya da futbol maçlarına gitmenin insanların çoğuna bir şey ifade etmediği, Amerika’daki yer göstericilerin epeydir iyi bildiği bir şey. Çünkü vakaların orijinalinin üzerine çoktan bir gerçekdışılık sinmiş durumda, çünkü naklen yayın için tertipleniyorlar; tıpkı fikirler gibi realize edilmeye ihtiyaçları var, kısaca söylersek, ideal bir realizasyonu röprodüksiyonlarının en iyi türünde bulabilirler ancak. Elbette, kopyaları büsbütün aşağılamaktan ve sadece orijinal kanayan burunları seyredip tadını çıkarmaktan vazgeçmeyecek işin erbabı kişiler her zaman olacaktır. Nasıl ki röprodüksiyonlara tepeden bakıp Giotto’ları yalnızca Padua’da seyretmeyi tercih eden sanat erbabı varsa. Ne var ki bu züppeler, kaideyi bozmayan istisnalar olmaktan öteye gidemeyeceklerdir.

80. Terimin sahibi gramofon endüstrisi. Diğer hiçbir endüstri dalı günümüzdeki “orijinal” ve “kopya” ilişkisinin nasıl akıllara zarar bir karmaşa içinde olduğunu bu denli gözler önüne seremez. Bir kere bu üretim dalında her şeyden önce “ana matris” denen, o haliyle, bir sesin röprodüksiyonu olan - ki sesin kendisi de bir kompozisyonu kopyalayıp çoğaltıyor - şey var. Bu röprodüksiyonun röprodüksiyonu ise “ana matris” (yani ana-ana) teriminin de gösterdiği gibi, kendisinden önce biçimlenmiş yan matrisleri karşısında “orijinal” olarak geçer. Ancak bu kez yan matrisin kendisi de, hem de röprodüksiyonun röprodüksiyonu niteliğine rağmen, ana matris olup çıkar; yani seri baskı yöntemiyle ondan çekilerek piyasaya sürülmüş ve bizim zevkimizin matrisleri olmaya aday tüm plakların anasıdır artık.
81. Araştırmamızın başında bu olguyu ima etmiştik, şöyle ki (Dünya’ya değil de sırf “kendi dünyası”na aşına “idealist” için açtığımız parantezde) bugünün tüketicisine “idealist” yakıştırmaları yapmıştık.
82. “Creative” ifadesini fazla kurcalamanın anlamı yok. Alışılmış, hazır malların tüketimi üzerinde yükselen bir dünyada, en âcizane ‘kendi yapma’lar bile ister istemez sanki bir yaratma edimiymiş, en azından Michelangelovari bir şeymiş hissini veriyor.
83. Farkları, V. gibi, ameliyatla yok ettirmiş kişilerin sayısı, film branşında düşük sayıda ihtiyaç duyulan matrislerinkinden kat kat fazla olduğundan, Kaliforniya’da, daha önceki yaşamlarında kim olduklarını ve eskiden nasıl bir dış görünüşleri olduğunu hiçbir şekilde ele vermeyen binlerce fantom yaşıyor. Ne var ki matris olarak filmde oynama şansını hiç yakalayamadıkları için bir süre daha o hayaletimsi hallerini sürdürüp bu arada günün birinde illüzyon olarak hizmet verebilme illüz-

yonunu terk etmeksizin “geçici bir süre” parfümerilerde çalışarak ya da garsonluk yaparak takılıyorlar, ta ki gündelik hayat onları bakımsızlaştırana ve hayaletimsi parlak görünümlerinin ardındaki eski doğal hallerini yeniden ortaya çıkarana dek.

84. Bkz. bu cildin ilk makalesi.
85. “Toplumsal eşitsizlik”le “görüntü” arasındaki ilişki, *Wilhelm Usta’nın Çıraklık Yılları*’nda tasvir edilir. “Büyük” ve tek geçerli yaşamdan dışlanan burjuva çocuğu, çareyi, ‘eğitim’ amaçlı, yaşamın kopyasında ve imgelemede, yani tiyatrodan bulur.
86. Öte yandan her seri üretim malı bir kopyadır da. Modelinin kopyasıdır yani. Her model yalnızca röprodüksiyonlara model olur. Dahası, model ne denli iyiye kopyalarının sayısı o denli artar, yani seri üretim o oranda başarılı olur.
87. Neue Schweizer Rundschau, Ocak 1954.
88. Bu açıdan bakıldığında, çoklukla hayret uyandıran, toplama kamplarındaki intihar oranlarının, sürpriz olmadığını söylemek gerekir.
89. Bkz. yazarın *Kafka - Pro ve Kontra (Kafka'dan Yana Kafka'ya Karşı*, çev. Herdem Belen-Hüseyin Ertürk, İthaki Yayınları, 2017) adlı yapıtı, 2. Bölüm.
90. “Geçici” burada “zaman” kapsamında bir epizot değil, zamanın kendisi; bizzat zaman bir epizot. Gündelik varoluşumuz da sürekli bir “zaman dahilinde varoluş” değildir, aksine nöbeti ikide bir zamansız ara nağme uykuya devreder. Öte yandan uyku açısından bakarsak, varoluşumuz, ikide bir “uyanma” denen “geçici” zaman aralıklarıyla bölünür.
91. Örneğin Apolloncu ve Dionysosçu ikilik. Apolloncu anlayış, sınırlı olma niteliğini mükemmelliğe çevirme bahtıyarlığı; Dionysosçuluk da bu sınırlılığın sınırlarını

zorlama taşkınlığıysa bu karşılaştırma gerçekliğini yitirmiştir. Çünkü sınırlılığımız kalmadı artık, sınırların “tahribatı” işini çoktan hallettik.

92. Bugün içinde bulunduğumuz apokaliptik durumun “*Sona doğru bir varoluş*” diye adlandırıldığını duyuyoruz ikide bir. Ardından da genellikle, Heidegger’in otuz yıl önce yarattığı tabirin ne denli öngörülü olduğu yorumu geliyor. Üzerinde hiç düşünülmeden yapılmış bir yorum bu. Çünkü Heidegger’in o zamanlar ifade ettiği şeyin tüm insanları kapsayan eskatolojik bir durumla ya da kolektif bir toplu intihar olasılığıyla uzaktan yakından ilgisi bulunmuyordu. *Varlık ve Zaman*’ın kaleme alındığı, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki onyılda da öyle düşünmek için bir neden yoktu. Birinci Dünya Savaşı ne denli korkunçtuysa da Yerküre’yi tehdit edecek boyutta değildi. Daha çok yalnızlık içinde var olmanın deneyimi, yani aralıksız ölümle burun buruna olan askerlerin içinde bulunduğu durum oluşturmuştur Heidegger’in felsefe yaptığı koşulları. Ancak Heidegger her birimizin ölmek zorunda olduğu gibi bir şey de kas-tetmemiştir; bunun da daha önceden biliniyor olması gerekir. Aksine, ölümle burun buruna olma gerçeğini yaşama dahil etmeye çalışmıştır, hem de yaşamın tek mutlak karakteri olarak. Bu demektir ki, zamansallığa mahkûm varoluşa her an yöneltilebilecek bir “Dur!”, dayanak, daha doğrusu tek dayanağını bulacağı hale getirilebilir. Kısacası: Bilinçli “Moriturus” olarak “varoluşsallık” kazanabilir. Ama dediğimiz gibi bu düşünce, salt bireylerin kişisel kullanımı, yani ölümlü birey için öngörülmüştü. Kaldı ki Heidegger’in felsefesi, bireyselliğin kapanış versiyonudur resmen. Bireyi oluşturan şeyin, her şeyden daha fazla, ölümünün savunulmazlığının üstlenilmesi olduğu o lanetli kapanış versiyonu.

Bu “sona doğru varoluş”u insan türünün bugün içinde bulunduğu ortak duruma uygulama düşüncesinin doğması kuşkusuz anlaşılır bir şey. Ne de olsa Heidegger’in kendi yaklaşımı da apokaliptik beklentiyi yalnızlaşmış bireyin diline aktarmak, kıyametin yerine bireysel ölümü koymak şeklinde olduğu için, nükleer bombanın mutlak tehdidinin etkisiyle bu aktarımı yeniden “insanlığın diline” çevirmek akla yakındı. Ancak akla yakın olması haklılığı anlamına gelmez. Bir bütün olarak insanlığın, bireye benzer anlamda ve aynı kaçınılmazlıkla ölümlü olduğu kanıtlanmış değil. Heideggerci ifadeyi bugün içinde bulunduğumuz durum için kullanmak, olası felakete doğrudan pozitif bir yan - insanlığın “asıl olmak” için yakaladığı fırsat - atfetmektir.

93. Daha *laissez faire** ilkesi ortaya konurken, asıl hedefe varmanın güvencesinin, serbest rekabet koşullarında tüm girişimlerin, bir müdahaleye maruz kalmadan gerçekleşmesi olduğu varsayılıyordu. Bu görüşe göre asıl (ekonomik) hedefin güdülmesi zorunluluğu yoktur, çünkü hedef, çoklu girişimlerin bir tür önceden belirlenmiş armonisiyle zaten kendiliğinden ortaya çıkacaktır. (İnisiyatif tanınan) özgürlük ile, (araçların önceden belirlenmiş işleyişine duyulan) güven arasında kurulan bu bağlantının, günümüzde hâkim anlayış olan hedef perdelemenin en derinlerdeki kökünü oluşturması olasılığı zayıf değil.
94. Ontolojik anlamda sınıflandırılmayacak bir nesne fikrini Kafka, “Odradek” tasviriyle çok önceden işlemiştir. “Soyut plastik sanatların” birçok yapıtı da bu yeni tip “acayıpliğe” işaret eder ve bu açıdan soyut resimden öndedirler, çünkü belirsiz bir şeyi tasvir etmekle kalmazlar, aynı zamanda masif gerçek parçalar olmalarına karşın ne oldukları belli değildir.

* Fr. Bırakınız yapsınlar. -yhn

95. Savaş sürerken, atom bombasının yapımında gösterilen gayretkeşliğin nedeni büyük ölçüde, ne de olsa kitle katliamını bir düstur haline getirmiş Hitler'den önce davranma zorunluluğunun kendini dayatmasıydı. Önleyici çare denen şeyin “düşmandan bulaşmış” olması ve gerek Nagasaki ve Hiroşima'daki kıyımın gerek günümüzdeki şu sözümona “denemeler”in, Hitler'in organize infazlarının ikiz kardeşleri olmaları ne korkunç.
96. Hidrojen bombasının ilk kurbanının Batavia'da bulunan anıtındaki yazıt:
Ah küçük balıkçı,
bilinmez ki yararlıkların var mıydı?
(Herkesin yararlığı olsa halimiz nice olurdu)
Ama senin de bizler gibi zorlukların,
bizler gibi bir yerlerde annenin-babanın mezarı
sahilde bir yerlerde karın, seni bekleyen,
ve evde çocukların vardı, kollarına doğru koşan.
Zorluklarına rağmen
fena bulmuyordun yaşamayı.
Tıpkı bizler gibi. Ve haklıydın da, Aikichi Kuboyama.
Aikichi Kuboyama, küçük balıkçı,
Bize yabancı adının yoksa da bir hayrı,
ezberlemek isteriz şu kısa ömrümüzde
Aikichi Kuboyama.
Yüzkaramızın sözcüğü olsun
Aikichi Kuboyama.
Uyarı çılgılığımız olsun
Aikichi Kuboyama,
Umudumuza ad olsun: Çünkü, bize öncülük mü ettin
ölümünle
yoksa bizim yerimize mi öldün -
bu yalnızca bize, bugün bile
hâlâ, yalnızca bizlere, kardeşlerine bağlı,

97. "Science", Temmuz 1956.
98. Eylemeyi değil de sadece birlikte sürüklenmeyi bilen biz bugünün konformistleri artık hiç mi hiç *cesur* değiliz doğrusu; yaptığımız ya *cüretkârlıktan* ya da *kahramanlıktan* ibaret. *Cüretkârız*. Yani: Rastgele herhangi bir şey için (önemine başkaları inansın, değerlendirmesini başkaları yapsın yeter) kendimizi tehlikeye atmaya hazırız. - Tam bir ahlâki inisiyatifsizlik kanıtı. - Ya da *kahramanız* ki bu da şu demek oluyor: (Bizi başkalarının sürüklediği, ancak çoğu kez o başkalarını bunun sorumlusu olarak görmeyi dahi akıl etmediğimiz) korkunç bir duruma katlanabiliyoruz; bu ise her ne kadar insanüstü bir çaba gerektirse de sonuçta yine bağımsız davranma kıtlığı çekildiğini gösterir. Hatta kimi koşullarda su koy vermek daha zor gelebilir, çünkü korkakların dahi kahramanlık yapıp işi sonuna dek götürmekten başka çarelerinin kalmadığı belli durumlarda, asıl, *kahraman olmamak* büyük cesaret ister. Cesaret, baskı altında - salt toplumun görüşlerinin baskısı altında kalmayı kastetmiyorum - kalındığında bile, kişisel sorumluluğu göze almaktır ki dikta rejimlerinde efektif olarak çoğunlukla olanaksızdır. Rağmen yüreklilik gösterildiğinde de eo ipso (Hitler'e suikast denemesinde bulunanların başına geldiği gibi) ihanet suçlaması hazırdır. Hakikaten, bu konformizm çağında cesaret ihanetle neredeyse eşanlamlı oldu. Her halükârda içinde yaşadığımız toplumların nazarında şüphe uyandıran bir özellik olduğu kesin.
99. Bir de şu var ki haddinden fazla büyük olan, tasavvur edilemediği gibi hatırlanamaz da; hatta belki "anlaşılp hissedilemez" bile. Katledilmiş binlerce insanın ortaya

koyduğu *görüntü* yüzlercesininkinden daha korkunç değildir. Şokun öte yanında, saymanın hükmü yoktur.

100. Öyle olsaydı bile: Burada önemli olan psikolojik yenilikler keşfetmek değil, yetersizliğimizin kaynağını bulmaktır. Ve bulmakla yetinmemektir.
101. “Baştan gözünde canlandırmak” tabiri burada haklarını kaybediyor aslında. Çünkü “baştan” ön eki, bir peşin fikri tanımlıyor; genellikle, gündelik tüm üretkenlikte ‘gerçekleştirme’den önce gelen, tasarlayan fikri yani. Bizim söz konusu ettiğimizse (belli ölçüde anti-Platonik), gerçekleşmiş nesne ve durumların ‘eidos’tan önce gelmesidir; yani daha düşünölmelerine sıra gelmeden, daha doğrusu, boyutlarıyla ve sonuçlarıyla henüz “göz önüne getirilmemişken” var olan nesne ve durumları kastediyoruz. Öyle ki, “baştan gözünde canlandıran” aslen “arkadan izleyen”e dönüşmektedir, çünkü kendi yarattığına ve kendi marifeti sonucu sahip olduğu ya da dönüştüğü, ne olacağı bilinmeyen güce; bu aklını başından alan erke yetişip - kendi dengi olabilmek amacıyla - ayak uydurmaya çabalar.
102. Eskiden, kendiyile çatışan insanın, bu durumu anlatmak için kullandığı sözcüklerin demode olmaya başlaması ya da çoktan demode olması diyelim, çok dikkat çekici. “Kendiyile boğuşmak” deyişi örneğin, daha bir kuşak öncesinde gayet doğal ve gençler arasında da yaygınken, bugün artık kulağa iyice tozlanmış, dokunaklı ve inandırıcılıktan uzak geliyor.
103. Bkz. s. 54 ve devamı.
104. İlerleme inancının “miadını doldurduğu” iddiası epey kaba bir genelleme. Halihazırda ABD’de ve Rusya’da capcanlı. Az gelişmiş ölkelerdeyse zafer koşusuna daha yeni başlıyor. Esaslı bir değişim geçirdiği, başka deyişle “ilerleme” kavramının yavaş yavaş “proje”ye evrildiği,

yani “demirden zorunluluk” unsurunu yitirmekte oldu-
guysa yadsınamaz. “İlerleme kavramının sonu” öngörü-
sü, 1946’daki çöküş dönemi Avrupası açısından tipikti.
Küresel açıdansa bu öngörü yanlıştır.

105. Büyük dede ve ninelerimiz daha Tanrı kavramını deist-
çe inceltmeden, şeytanı alegorik bir figüre çevirmişlerdi
bile; henüz Tanrı’nın “ölümü”nü deklare etmeden şeyta-
nı öldürmüş; cenneti müziğe devretmeden de cehenne-
mi seyir yerine çevirmişlerdi. Ebeveynlerimizin ‘eğitim
dini’nde - her türden vurgulu ateizme uzak duranlarda
dahi - cehennem korkusundan o denli eser yoktu ki, bu
korkunun eksikliği hiç fark edilmiyordu bile.
106. 20. yüzyıl burjuvazisinin ilerlemeye olan inancını yitir-
mesiyle ama, “daha iyiye gitmenin” karşılığında ortaya
çıkan şey “kötü son” fikri değil, içinde *bulunduğumuz*
zamanın (elbette az ya da çok mecazi anlamda) bir “ce-
hennem” olduğu anlayışıdır. Strindberg daha o zaman-
lardan bu yaklaşımı sergilemişti. O günden bu yana
(Céline’de, Kafka’da, gençliğinde Sartre’da olduğu gibi)
temelde pek değişen bir şey olmadı. Saydığım yazarlar-
sa ilerlemeye ilişkin umutlarından vazgeçmekle birlikte
bu umuda bağımlılıklarını polemikçi tarzda sürdürmüş-
lerdir yine de. “İlerleme” olmayan bir geleceği tasavvur
edemediklerinden, ilerlemeye olan inançlarını yitirince
gelecekte de bir şey beklemez oldular. “Daha iyi bir
gelecek”le ‘gelecek’ kavramının içini boşaltmışlardı esa-
sen. Bu değişim, ilerlemeye iman etmiş burjuvazinin
soyundan gelip de sınıfının yükselişine güveni kalma-
mış bir kuşak açısından tipikti. Ne Hıristiyanlıkta ne
de herhangi bir politik yaklaşımda, böylesi - Beckett’in
Godot dünyasındakine benzer türden örneğin - bir ge-
leceksizlik görülmüştür. Yine de belirleyici olan, bu ge-
leceksizliğin, kıyamet beklentisine dönüşmeyip aksine

zamanımızı cehennemin nunc stans'ı diye yorumlamış olmasındır. *Belli ki nihilistler de kıyamet körü.*

107. Ama eğer ölme gerçeğinin üstesinden gelemeyen biri kalkıp da ilerleme felsefesini sorularıyla taciz ederse, bu felsefe ayakta kalamıyor. Bu noktada ilerleme felsefesinin sosyalist varyantı da burjuvazininkiyle aynı konumda. Ne var ki sık görülen bir şey değil bu. Çünkü sözünü ettiğimiz felsefe, çocukları daha soru sormayı dahi akıl edemedenden, iyimser yanıtlarla çoktan onlardaki soru soran ağızları tıkadı. Bir dünya görüşünün egemenliği, vermekten korkmadığı yanıtlarla değil, boğmasını bildiği sorularla pekişir.
108. Bu durum, temelde “ilerleme” kavramının yerine “proje”nin geçtiği yerlerde değişti; yani planlama ekonomilerinde. Bu ekonomilerde, gelecek, bir tür mekâna dönüşmüştür; planlanan hedefin gerçekleştirileceği bir mekândır bu. Böylelikle zaman bir “görüş biçimi” olmaktan çıkıp “üretim biçimi” halini almıştır. Geleceği kestirmenin mümkün olup olmadığı ya da nasıl mümkün olabileceği şeklindeki klasik sorular, haliyle bir öngörü şemasından ibaret olan bu tür bir gelecek karşısında anlamsızlaşmıştır. - Cum grano salis* denebilir ki, ilerleme kavramı, geldiği yere, “alinyazısına” geri dönmüş oluyor böylece. Bir farkla ki, bu kez söz konusu olan *insanın alinyazısıdır*.
109. İşbirliği yaptığı için ruhsal tedirginlik duyan eleman figürü, yepyeni bir fenomen. Atom bombasının üretilmesinden önce böyle bir şey yoktu. Bu tipin, bir günden diğerine ortaya çıkmış olması mümkün değil. Oppenheimer vakası da gösterdi ki (özellikle de aşırı konformizm çağında) vicdan azabı çeken biri, bu durum karşısında bir de vicdanı yüzünden ikirciklenir, çünkü işte bu hi-

* Lat. “Bir tuz taneciğiyle” - ihtiyatlı olmak kaydıyla anlamında. -yhn

zaya gelememiş duygu niteliğiyle vicdan, etik açıdan karanlık işler çevirmektedir ona kalırsa. Ancak yine de bu vicdan rahatsızlığı hâlâ istisnai bir görüngüdür. Temel aksiyom şimdilik hâlâ “non olere”dir; ‘hiçbir iş, getirisi yüzünden ahlâki açıdan karalanıp küçümsenemez’ aksiyomu yani. Bu aksiyomun vahameti, en korkunç suçlara bihaberlik havası kazandırmak bir yana, katıksız bir nihilizmi ifade etmesinden kaynaklanır. Çünkü eğer, insan ediminin en büyük kısmını oluşturan şey - ki bu çalışmaktır - daha baştan etiğin hükmünden kaçırılıyorsa, bu birebir nihilizm demektir.

110. Otomasyon denen şeyse, tersine, vicdanın yerini nihai olarak mekanik fonksiyonun titizliğinin almasıdır.
111. Biz günümüz Avrupalıları, bu çatışmanın yarattığı etkileri “tamamen Asya’ya özgü” diye niteliyorsak, bu olsa olsa, bizzat yol açtığımız sonuçlarda dahi kendi payımızı göremeyecek denli komple bir acz içinde olduğumuza gösterir.
112. 19. yüzyıl Rus entelektüellerinin bu beklenmeyen kafa karışıklığı, benzerlerini ileride daha sık göreceğimiz kafa karışıklarının yalnızca bir uvertürüydü anlaşılan. Beklenmedik oluşu nedeniyle “nihilizm” biçiminde ortaya çıkan travma sadece emsal oluşturmuş. Düşünsel tarihleri natüralist insan ve Dünya kavramına dair en ufak bir ipucu içermeyen milyonlarca - Avrupalı olmayan - insanın durup dururken bu kavrama maruz kalmasının ne demek olduğu; bir de günümüz insanların çoğunluğu açısından doğa bilimleri çağının atom bombasının patlatılmasıyla başladığı gerçeği üzerine kafa yoran çok az kişi var.
113. Nihilistin, nihilizmin aşılabileceğini deklare ettiği yerde dahi Monizmin onun temel deneyimi olarak kalması alabildiğine tipik bir durum. Örneğin Nietzsche, “son-

suz dönüş”e onay vermekle bu aşmayı gerçekleştirebileceğini düşünüyor idiyse, bu kabulleniş, anlamsız ve hiçbir “yükümlülük” içermeyen doğallığın debdebese-ne kafa sallamaktan başka hiçbir anlama gelmez. Hele de “sonsuz dönüş” kavramının besbelli fiziksel varoluş kavramının etkisi altında kalınarak ve fiziksel deneylere özgü *yinelenebilirlik* esasına göre tasarlandığı göz önüne alınırsa, söylediğimiz daha bir akla yatar. Bu varoluşun arasına karışmak, anlamsızca dönüp duran şeyin “büyük öğle”sinin ortasına atlamak, Nietzsche’nin önerdiği zorbaca çözümdür; bu çözüm, taşıdığı methiye ses tonunu dikkate almazsak, aslında, genelde nihilistleri çaresizliğe sürükleyen sefaletten başka bir şey ifade etmez (*çünkü* nihilist, anlamsız ve bu haliyle gereksiz bir Dünya’nın çok küçük de olsa bir parçası olduğunu yadsıyamaz ya da yadsıyamayacağını düşünür). Sonuçta Nietzsche’nin kısa devre çözümü, doğanın özelliği olduğu tartışma götürmez “iyi ve kötü ötesi”ni tutup da doğrudan “olması gereken” bir şey yapmaya çıkar.

114. *Felsefenin Sistemi* (Lotze), 2. bölüm, s. 31.
115. *Kropotkinci* “Doğada Karşılıklı Yardımlaşma”ya dayanarak bu açmazı ortadan kaldırma girişimi - böyle bir şeye nihilizmin ülkesinde, o atmosferde el atılmış olması rastlantı değil - felsefi açıdan kötürümdü. Çünkü doğadaki etiğe benzer edimlerin var olması gerçeği de etiğin bağlayıcılığını açıklamaya asla yetmiyor.
116. Nasyonal sosyalizmin bu türden “tersinir denklemler”ini “*Studies in Philosophy and Social Research*”de derledim. New York, 1940, s. 464 ve devamı.
117. Bu formülasyonlar hakkındaki etraflı inceleme için bkz. yazarın, “*Une Interprétation de l’Aposteriori*” adlı makalesi, “*Recherches Philosophiques*”, Paris, 1934, s. 70-80.

118. Duygunun organizatörlerinin bu amaçla özellikle de “kan”, “ırk”, “organik” vb. doğa kategorilerini pek bir tercih etmeleri rastlantı değil. Amaçladıkları, baskı düzenini, tüm o korkunç yapaylığına rağmen insanlara benimsetmekti. “Doğa” kelimeciği, şiddet rejimlerinin gözdesidir.
119. “Uçurum”u saymazsak, temel neden *alışmadaki kendi kendini kandırmadır*. Söylemek istediğim: Alışmış, belli bir Dünya şemasına duygusal anlamda alıştığı için, halihazırda alternatif bir olasılık tasavvur etme yetisini yitirmiştir; başka deyişle başka bir Dünya şemasının olası olduğunu, geçmişte dahi olasılık dahilinde olduğunu aklına getirmekten âcizdir. Kısacası: Şu bir gerçek ki *alışkanlık geriye doğru ebedileşir*.
120. Eziyet etmenin nihilistler açısından muazzam önemini açıklıyor bu. Çünkü eziyet eden, yok etme edimini adlib. uzatma şansının yanında kurbanın şahsında bu yok edişin tanığını da garantilemiş olur.
121. Natüralist dünya görüşüyle özgürlük hareketinin bu paradoksal “junctim”i,* “sarsılmaz zorunluluk”la “devrim”in bu kombinasyonu, henüz son bulmuş değil. Örneğin Sovyet Rusya’nın doktrinleri bugün dahi, Avrupa düşünce tarihinden çıkmış bu ittifak olmadan anlaşılamaz.

Ancak öte yandan sözünü ettiğimiz pakt, eskisi kadar karakteristik özelliklere sahip değil. Çünkü natüralizm, bir yöntem olarak, geçtiğimiz yüzyılda her yerde baskın çıktı; çağın evrensel görüşü haline geldi; günümüzde felsefesi etkin biçimde natüralist olmayan tek bir ülke gösteremezsiniz; keza Dünya’ya ve insana yaklaşımı ve muamelesi “iş başında natüralizm”i ifade etmeyen bir ülke de kalmadı. Elbette bundan, natüralizmin her yerde resmi felsefe ilan edildiği çıkarımını yapmak yanlış olur.

* Lat. Zorunlu olarak birbirini tamamlayan iki yasa ya da yönetmeliğin birleştirilmesi. –yhn

Aksine, önde gelen ülkelerin bazılarında suskunluğunu bozmaz bile. Ama bu, felsefenin oralarda “henüz” gerçekliğe ayak uyduramamış olduğu anlamına gelmiyor - tarihsel ideoloji sorunu basit bir “henüz”le hallolmuyor - aksine o ülkelerde natüralizmin felsefe olarak açıkça deklare edilmesine gerek yok artık. Natüralizmin saltanatı tam da bazı gelişmiş endüstri ülkelerinde açıkça hissedilmiyorsa, nedeni, *modi operandi** olarak açıkça üstünlüğünü kabul ettirmiş, itirazsız benimsenmiş ve kimsenin şikâyetçi olmadığı yaygınlıktaki düsturların, programlı bir felsefi beyana gereksinim duymamalarıdır. Bu gibi ülkelerde, laboratuvarların oluşturduğu tabyanın sağladığı güvence ve bizzat natüralizmin sağladığı finansmanla az ya da çok hümanist Dünya ve insan kavramlarının propagandası (*bona fide***) rahatlıkla yeniden yapılır oldu (“studium generale”). Bu perspektiften bakıldığında endüstrisi gelişmemiş ülkelerde resmi olarak savunulan ya da âdeta her derde deva doktrin diye lanse edilen natüralist felsefe “barbarlık”tır artık. Oysa bu ve benzeri sözcüklerle görmezlikten gelinen şey, sonuçta bizzat propagandasının yapılmasına gerek de kalmamış, “endüstrileşmenin çıkarına doğal bilimler” programının, felsefi versiyonuyla vuku bulmasından başka bir şey değil. Bilfiil uygulananın tantanalı ilanı demek daha doğru. Bu felsefi akıma bu denli şiddetle saldırılması, her şeyden önce, tehdit oluşturabilecek bir endüstriyel rekabetin habercisi olmasından kaynaklanıyor. Günümüzde ya *hâlâ* etkin (Rusya’da) ya da kariyerine yeni yeni başlayan (Avrupa’nın 19. yüzyılını tekrarlarmaya mahkûm edilmiş “gerikalmış” ülkelerde) resmi natüralist felsefenin, endüstrileşmenin belli bir doyma noktasına ulaşıldığında doğrudan dumura uğrayacağına kesin gözüyle bakıyorum. Dahası Marx’ın, metafizi-

* Lat. Uygulama tarzları. -yhn

** Lat. İyi niyetle, doğruluğuna inanarak. -yhn

ziğre ilişkin, gereksizleşip ortadan kalkacağı yolundaki öngörüsünün metafiziğin ardılında, yani natüralizmde doğrulanacağı kanısındayım.

Ancak bir kere daha belirtmekte yarar var: Salt o su götürmez, dahası resmi felsefe olarak natüralizm fazla yaşamaz. Yine kaybolup gittiği yerlerde de sırf bu özellikleri nedeniyle kaybolup gitmiştir. Fiili olarak her yerde hüküm sürüyor. Ne de olsa etkin felsefe, sözlerden değil, insanı ve Dünya'yı ele alırken fiili olarak yararlandığı ilkelerden oluşur; Dünya'ya ve insana ne gözle baktığı değil, kendine ne gözle baktığı önemlidir.

122. Nihilizmin yaygın bir akıma dönüşmesi ancak şimdilerde (yani kırklı yılların Fransa'sında) gerçekleşmişse, bunun nedeni, ilk kez tarihsel koşullara biçilmiş kaftan gibi oturmasıdır. Daha doğrusu bu koşulların belli bazı kısımlarına. Kafada şöyle bir netleştirmek gerekiyor, hiç umulmadık biçimde ne kadar çok fenomen sığırdı bu tarihsel döneme, ne çok şeyin açıldığı bir zaman dilimi oldu bu:

(1) Tüm "yükümlülükler"i aşağılayan somut nasyonal sosyalist terör.

(2) Bu teröre karşı mücadelede "yükümlülükler"den kurtulmaya çalışan Rezistans savaşçılarının içinde bulunduğu durum. (Nihilizmin bu varyantıyla özgürlük felsefesi arasındaki sıkı ilişki o yüzden.)

(3) Kendi ideali olan "yükümlülükler"e ihanet eden burjuvazinin rezilliği.

(4) Burjuva kökenli aydınların, "yükümlülüklerinin" ne olduğunu, dahası olup olmadığını bilmemeleri ve toplumsal açıdan boşlukta durmaları.

Bu kadar çok sayıda ve her biri diğerinden farklı olayın, durumun ve duruşun hepsinin birden hakkını aynı anda veren bir felsefe anlayışının hâkim öğreti olması şaşırtmamalı. Böyle olacağı o kadar belliydi ki.

Filozof, aktivist ve eleştirmen kimliğiyle günümüz tartışmalarına hızla yeniden dahil olmaya başlayan Günther Anders (1902-1992), en önemli yapıtı sayılan *İnsanın Eskimişliği*'nde ortaya attığı "Prometheusçu Utanç" kavramıyla, teknolojiye yönelik en erken tarihli ve en zengin eleştirilerden birini dile getiriyor.

Günlük hayatımıza iyice nüfuz ettiği halde hâlâ net bir şekilde hesaplaşmadığımız teknolojik başarılar karşısında nasıl bir tavır takınacağımız sorusu üzerine kafa yoranlar, Anders'in eleştirilerini güncel gelişmelere uyarlamakta zorluk çekmeyecekler.

"*İnsanın Eskimişliği*, kanımca son yılların en önemli kitaplarından biri. Nasıl bir dünyada yaşadığımızı merak edenlerin, özel yaşamının ötesine geçip etkin bir rol oynamak isteyenlerin, dahası bir şeylerin değişmesinden yana olanların ıskalamaması gereken bir derleme. Anders'in özgün gözlemlerinden nasibini almamış eylem ve projelere daha baştan demo-de gözüyle bakılabilir. Bu türden bir felsefeye temas etmeyen felsefi yaklaşımlar lüksten ibarettir."

-HELMUT GOLLWITZER

ithaki

@ /ithakiyayinlari
f /ithakiyayinlari
t /ithakiyayinlari

35 TL

www.ithaki.com.tr
İnternet satış:
www.ilknokta.com

